

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ „ҚУТАДҒУ БИЛИГ“

Бу китоб жуда азиздир. Чин ҳакимларининг масаллари билан безалган, Мочин ҳакимларининг шеърлари билан оро берилган бу китобни ўқувчи ва бу байтларнинг мағзини чақувчи киши китобдан ҳам азизроқдир. Мочин олимлари ва ҳакимлари барчалари бир тўхтамга келдиларки, Машриқ вилоятида, Туркистон элларида Буғрахон тилида бирор кимса ҳаргиз бу китобдан яхшироқ китоб ёзган эмас. Бу китоб қайси подшоҳликка ё қайси иқлимга етиб борса, ғоят яхшилигидан, ниҳоятдан ортиқ даражада ажиблигидан ўша элларнинг донишманлари, олимлари уни матлуб кўриб, ҳар қайсилари ҳар турли ном билан атадилар. Чинликлар «Одобул мулук» деб ном бердилар, Мочин подшоҳининг зодагонлари «Ойинул мамлакат» деб атадилар, машриқликлар «Зийнатул умаро» деб айтдилар, эронликлар «Шоҳномаи туркӣ» дедилар, шунингдек, баъзилар «Пандномаи мулук» дедилар, туронликлар «Қутадғу билиг» деб номладилар.

Бу китобни ёзган киши Баласоғунда туғилган, сабрқаноат соҳибидир. Ушбу китобни Кошғарда ёзиб тугатиб, Машриқ подшоҳи Тавғочхон ҳузурига келтирган, подшоҳ уни тақдирлаб ва эъзозлаб саройида Хос Ҳожиблик лавозимига тайин қилган. Шунинг учун у Юсуф Улуғ Хос Ҳожиб номи билан машҳур бўлган. Бу китоб қўйидагилар билан қадрлидир: бири—адл, иккинчиси — давлат, учинчиси — ақл, тўртинчиси — қаноат. Яна бу-

ларнинг ҳар бирига туркча бир ном берилган. Адлга Кунтуғди элиг номи берилиб, подшо ўрнида тутилган, давлатга Ойтўлди номи берилиб, вазир лавозимига қўйилган, ақлга Ўгдулмиш номи берилиб, вазирнинг ўғли ўрнида тутилган, қаноатга Ўзғурмиш номи берилиб, Ўгулмишнинг қариндоши дейилган.

Китобда улар орасида мунозара ва савол-жавоб кешиши ҳақида ҳикоя қилинган. Ўқиганинг қулфи дили очилиб, муаллифни эзгу сўзлар билан эсласин.

ТАВФОЧ УЛУҒ БҮГРА ҚОРАХОН МАДҲИ ВА БАҲОР ТАЪРИФИДА

Шарқдан баҳор насими эсиб келди, оламни безамоқ учун фирдавс йўлини очди.

Оқ ранг кетиб, бўз ерни алвон ранг қоплади, олам ўзига оро бериб безамоқ тараддудига тушди.

Зерикарли қишини баҳор нафаси ҳайдади, мусаффо баҳор яна ўз ҳукмига кирди.

Қуёш қайтиб яна ўз ўрнига келди, Балиқ (Хут) думидан Қўзи (Ҳамал) бурнига кўчди.

Үйқуга кирган дарахтлар яна яшил тўн кийди, ол, сариқ, кўк, қизил рангли ҳарир ёпинчиқлар билан бензанди.

Бўз ер юзига яшил парда тортди, гўё хитой карвони Чин ҳарир ипак матоларини ҳар томонга ёйди.

Дала — туз, тоғ, ўр-қир, паст-баланд қирлар кўк ва алвон рангга кўмилиб бурканди.

Турли-туман чечаклар қийғоч очилди, олам ичи ифор ва кофур иси билан тўлди.

Димоғларни чоғ қилувчи сабо ели кўтарилиди, бутун оламга мушк-анбар ҳиди тараалди.

Ғоз, ўрдак, оққуш, қилқуирықлар осмонни тўлдириб, қағиллашиб юқори-қуйин учмоқда.

Мағрур турналар кўкда овозини баралла янгратмоқда, тизилган түя карвонидек учмоқда, елгурмоқда.

Уларқуш овозини созлаб ўз жуфтини чақирмоқда, гўзал қиз ўз кўнгил берганини чорлагани каби назокат билан ундамоқда.

Каклик хуш овоз билан сайраб қаҳ-қаҳ уриб кулмоқда, унинг тумшуғи қон каби қизил, қоши эса қоп-қора.

Қора қарға тумшуғини кўпиртириб қағиллади, унинг овози тантқиқ қизнинг овози каби ёқимсизdir.

Гулзорда булбул минг оҳанга наво қилмоқда, тункун тинмасдан ёқимли сайрамоқда.

Жайронлар жуфти билан чечаклар устида ўйноқлашмоқда, бугулар ўз жуфтлари билан ўзиб-кезиб яйрашмоқда.

Осмонни булат қоплаган, ёмғир ёғмоқда, гуллар юз очиб қаҳ-қаҳ уриб кулмоқда.

Дунё менга таънаомиз сўзларини тўкиб солди, хоқоннинг юзини ҳали кўрмадингми, деб таъна қилди.

Уйқуда бўлган бўлсанг, тур, энди кўзингнй очгин, агар эшиитмаган бўлсанг, мендан мана бу сўзларни эшиитгин:

Туман йиллардан бери мунгли тул эдим, туллик кийимимни ечиб, энди оқ либос кийдим.

Безандим, бегим улуф хоқон бўлди, истаса ширин жонимни унга фидо айлашга ҳозирман.

Булат гумбурлади, гўё навбат довули чалинди, чақин чақнади, гўё хоқон қиличини қиндан чиқарди.

Бири қиндан тортиб чиқарилиб оламни тутмоқда, бирининг овозаси оламни тутиб бормоқда.

Тавғоч улуф Бурахон оламни қўлга киритди, баҳти кулиб боқсин, шухрати икки оламни тутсин.

Эй дунёнинг кўрки, эй улуғликнинг чиройи, эй подшоҳликнинг нури ва эй омонат қутнинг тутувчиси!

Баҳт сенга кулиб боқди, эл ва тож-тахтни насиб этди, тахting билан баҳting ҳамиша барқарор бўлсин.

Хоқоннинг қўлига ўтгач, олам эркин нафас олди ва унга дунё нафис ҳадяларни қўш-қўш қилиб берди.

Ҳаводан учиб келувчи осмон қушлари, айримлари ҳинд рожаларидан, айримлари рум қайсарларидан келишган.

Унинг овозасини ёиб мадҳ этишда баҳслашадилар, севинчга тўлиб-тошиб қувнашиб овунадилар.

Турли-туман чечаклар ерга шунчалик кўрк берган, дала-туз, тоғ, ўр-қир, паст-баланд адирлар яшил, кўк майсага бурканган.

Баъзилари ўз ҳидини таратиб хизматини ўтайди, баъзилари чирой билан эшигида бурч ўтайди.

Баъзилари тавозе-таъзим билан чилим тутади, баъзилари мушк-анбар ҳидини таратади, оламга атир ҳиди ёйилади.

Баъзилари Шарқдан минг-минг ҳадялар тортиқ қилади, баъзилари Ғарбдан келиб холис хизматида турди.

Борлиқ жаҳон шу тахлид унинг хизматига тутинди, ёвлари бўйин бериб ўртадан адоватни кўтарди.

Бахт хизматга келиб унинг дарвозаси бўсағасида туради, бўсағасида турганлар эса хизматига ҳамиша шайланиб туради.

Хоқоннинг шуҳрати ва овозаси бутун оламга ёйилди, уни кўра олмайдиган ғаразали кўзлардан уйқу қочди.

Оlam осойишталикка эришди,adolatli siёsat қарор топди,adolatli siёsat билан xoқon ўз номини улуғлади.

Саховатлининг сувратини кимда-ким кўраман деса, келиб xoқonнинг юзига боқиб томоша қилсин.

Жафосиз, вафоли, қутли кишини кўрмоқ истасанг, келиб xoқonнинг юзига боққин, унинг туриш-турмиши мутлақ вафодан иборатдир.

Ўзинг халал кўрмасдан фақат наф топишни истасанг, у томонга кел, хизматини қил, кўнгил бериб, бино қўй.

Хушфеъл, мулойим, меҳрибон кишини кўрмоқ истасанг, келиб xoқonга боқ ва орому тасалли топ.

Эй хуш хулқли, асли-зоти эзгу уруғли, олам сендан ҳеч қачон маҳрум бўлиб қолмасин.

Эй турклар элати, баҳт-қут бугун кулиб боқди, энди бунинг учун минг бор шукроналар айтиш керак.

Масалда келадиган жуда кўҳна бир ибратли сўз бор: Отанинг ўрни ва оти ўғилга қолади, дейилган унда.

Минг-минг қуллар талай мол-товарларни ҳадя қилиб қолдиради, менинг ҳадям ушбу «Қутадғу билиг» китобим бўлсин.

Бошқаларнинг ҳадялари келади ва кетади, менинг бу ҳадям эса мангуликка қоладиган нарсадир.

Мол-дунёни қанча йиғиб-термагин, у тугайди, йитиб-йўқ бўлади, китобга ёзилган сўз эса қолади, оламга тарқалади.

Бу xoқonнинг оти китобга битилди, бу от энди мангу бўлиб қолади, эй муҳтарам зоти олий.

Ёмғир ёғаверсин, анвойи гуллар очилаверсин, япроқ ташлаган дов-дараҳтлар яна амалга кираверсин.

Давру даврон кулиб боқсин, душманларининг боши қўйи бўлиб, xoқonга баҳт кулиб боқаверсин.

Муҳтарам зоти олийлари чексиз баҳт билан яшнайверсин, кўролмайдиган тубанларнинг кўзи тешилсан.

Эл ва элати ҳам севинч, овинч ва қувонч билан Луқмон ёшига етиб яшасин ва баҳтини ошасин,

ЕТТИ САЙЕРА ВА ҮН ИККИ БУРЖ ҲАҚИДА

Жумлаи жаҳон бунёд бўлгандан сўнг, у кун ва ой билан ёритилди.

Бунёд бўлган бу олам тинимсиз айланади, у билан қўшилиб тақдир чархи ҳам гир айланади.

Яшил осмон авжида юлдузлар бунёд бўлди, қоронғу кеча билан ёруғ кун воқе бўлди.

Осмондаги юлдузларнинг бир қанчаси шунчаки коннот безагидир, бир қанчаси маскан топиш учун хизмат қилувчи йўлчидир.

Уларнинг баъзилари юқорироқ, баъзилари қўйироқ, баъзилари ёруғроқ, баъзилари эса хираоқдир.

Булардан энг юқорида Секантир (Зуҳал) юлдузи кезади, у бир буржда икки йилу саккиз ой туради.

Ундан кейинги иккинчиси Үнгой (Муштариј) юлдузидир, у бир буржда ўн икки ой туриб қолади.

Учинчиси Кўруд (Миррих) юлдузидир, у мағруона кезади, қайси томонга юзланса, яшнаган нарсаларни қуритади.

Тўртинчиси Яшиқдир (Қуёшдир), у оламга нур сочади, у жумла мавжудотга ўз нурини сочади.

Бешинчи бўлиб Севит (Зухра) юлдузи гўзал юзини кўрсатади, у кулиб боққанда жонлар ором олади.

Ундан кейин тилак ва орзулар тимсоли бўлмиш Орзу (Аторуд) юлдузи келади, у кимга яқинлашса, уни орзутилакларга улайди.

Улардан энг пастда Ялчиқ (Ой) келади, Қуёш билан рўбара келганда тўлишади.

Үи икки ўқак (бурж) юлдузлари булардан бўлакдир, уларнинг айримлари жуфт-жуфт, айримлари тоқдир.

Қўзи (Ҳамал) — баҳорги юлдуз, кейин Уз (Савр) юлдузи кслади, Эрандиз (Жавзо) билан Қучиқ (Саратон) яқин юради.

Арслон (Асад) билан Буғдойбоши (Сунбула) қўшинидир, кетидан Улгу (Мезон), Чазан (Ақраб) ва Ёй (Қавс) бир-бирига эш бўлиб келади.

Улардан кейин Ўғлақ (Жаддий), Кўнак (Далв) ва Балиқ (Хут) юлдузлари келади, мана шу ёритқичлар чиққач, олам ёруғлик касб этади.

Буларнинг учтаси баҳорги, учтаси ёзги, учтаси кузги ва учтаси қишикли юлдузлардир.

Булардан учтаси олов, учтаси сув, учтаси шамол ва яна учтаси тупроқ бўлиб, борлиқ жонли ва жонсиз мавжудот шулардан бунёд бўлган.

Мана бундай нарсалар ҳақида анча кўп гапирдим, бу билим, ақл ва заковат туфайлидан эди.

ИНСОННИНГ ҚАДР-ҚИММАТИ БИЛИМ БИЛАН БЕЛГИЛАНИШИ ҲАҚИДА

Оlamга одамзод сара мавжудот сифатида келди, у салоҳият, билим ва заковатга эга бўлди.

Унга табиат ақл ва онг ато қилди, сўзлаш қобилиятини берди, уни андиша, хушхулқ ва гўзал феъл билан таъминлади.

Унга билим ҳадя қилди, шу туфайли инсон улуғликка эришди, заковатлар ато қилди, шу туфайли инсон чигал жумбоқларни ҳал қилди.

Табиат кимга заковат, ақл-идрок, билим берса, у эзгу ишлар қилишга қўй уради.

Билимнинг буюклигини ва заковатнинг улуғлигини англагин, бу иккаласига эга бўлган сара кишилар улуғликка эришадилар.

Бунинг далили учун мана шундай ибратли сўз бордир, сен уни эшитгин ва бу борада сўзни чўзмагин.

Заковат ҳам ерда ҳам улуғликка элтади, кимда билим бўлса, у улуғликка эришади.

Заковатлилар уқадилар ва билимлилар биладилар, билимли ва заковатлилар тилакларига етадилар.

Билим ҳақида нималар дейилган, бу сўзнинг маънисини чақ, билимли кишилардан бало-офатлар йироқлашади.

Билимсиз кишилар мисоли дардманд бўладилар, дардни даволамаган киши эса бевақт ўлади.

Кел, эй билимсиз жоҳил, дардингга даво қилгин, билимсиз бўлсанг хору зорсан, билимлилар эса баҳтиёрдирлар.

Билим мисоли бошбог кабидир, унга эга бўлган кишини у тилаклари сари элтади, орзулари томон бошлайди.

Одамда заковат бўлса нафи каттадир, билим ўрганган кишилар азиз ва қадрли бўладилар.

Барча иш-юмушлар заковат туфайли битади, беклар ҳам давру давлатга билим орқасидан эришадилар.

ТИЛНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ, ФОИДА ВА ЗАРАРЛАРИ ҲАҚИДА

Заковат ва билимнинг очқичи тилдир, одами ёруғликка бошловчи тил—равон тилни ўргаигин.

Одамни тил улуғлайди, уни бахтиёр қиласи, шунингдек тил одамни беқадр ҳам қиласи, унинг бошига балолар келтиради.

Тил қафасда ётувчи арслон кабидир, қафасдаги ғаддор ваҳшӣ бошингга етиши ҳеч гап эмас.

Тили туфайли озор чеккан одам нима дейди, эшиг, бу сўзга амал қилиб ўзингга манфаат ол:

Тилим мени жуда кўп кулфатларга солади, тилим менинг бошимни кесмасидан бурунроқ мени тилимни кесайнин.

Сўзларингга эҳтиёт бўл, бошинг кетмасин, тилингни тийиб тут, у туфайли тишинг синмасин.

Одамнинг тили ёмон, у доим сен ҳақингда сўзлайди, кишларнинг феъли ҳасадли, улар сени ғажишга ҳам тайёр туради.

Билимлилар тил ҳақида пухта таълим бергандирлар: эй тил соҳиби, бошингни асраригин, деганлар.

Сен ўзингнинг эсон-омонлигингни истасанг, тилингдан зинҳор ярамас сўзларни чиқармагин.

Билиб-тушуниб сўзланган сўз доноликдан далолатдир, нодон-жоҳилнинг сўзи ўз бошини ейди.

Кўп сўзлашдан ортиқча наф кўрмаганман, сўзнинг кўпидан фойда ҳам топмаганман.

Сўзни кўп сўзламасдан бироз оз сўзлагин, минг сўзли чигални бир сўз билан ечгин.

Одам сўз туфайли улуғликка эришади, подшо бўлади, кўп ва ортиқча сўз эса юзни ерга қаратади.

Ҳаддидан ортиқ сўзлаганларни эзма дейилади, шунингдек ҳеч сўзламаганларни гунг деб аталади.

Модомики шундай экан, ўртача йўриққа амал қил, ўртача йўриққа амал қилган одам юксакликка эришади.

Тилингга жуда эҳтиёт бўлгин, бошинг омон сақланади, сўзингни қисқа қиласанг, ёшиг узаяди.

Тилинг фойдаси жуда кўпdir. сен ўзингни босиб ол, тил гоҳо мақталади, гоҳо таҳқирланади.

Модомики шундай экан, сўзни билиб сўзла, сўзинг кўрмас кўрлар учун кўрар кўз бўлсин.

Билимсиз киши шубҳасиз кўрдир, кел, эй билимсиз нодон, билимдан ўзингга улуш олгин.

Туғилганлар ўлади, ном-нишонсиз ва изсиз бўлиб кетади, сўзингни эзгу сўзласанг, ўлсанг ҳам сўзинг билан мангу қоласан.

Одам икки нарса туфайли қаримайди: бири—яхши феъли, иккинчиси эса эзгу сўзи.

Одам туғилади ва ўлади, унинг сўзи қолади, инсон ўлади, унинг номи мангу қолади, буни унутма.

Ўзинг ўлмас мангум ном истасанг, феълингни ва сўзингни эзгу тутгин, эй доно.

Тилнинг фойдаси ва заарлари ҳақида анчагина гапирдим, бундан мақсадим сенга ушбу сўзларни айтниш эди.

Ҳар қандай сўзни сўзлайверилса, ақлдан бўлмайди, одам керакли сўзнигина сўзлади, уни яширмайди.

Сўзларимни сенга сўзладим, эй ўғлим, бу панд-насиҳатларни сенга қилдим, эй жигарбандим.

Мендан сенга кумуш ва олтинлар қолса, сен уларни бу сўзларга тенг тутиб алмашмагин.

Олтин-кумушни ишга солсанг тугайди, олқинади, сўзларимни ишга солиб амал қилсанг олтин-кумуш келтиради.

Одамдан одамга мерос бўлиб сўз қолади, бу мерос қолган панд-насиҳатларга амал қилинса нафи беҳисоб бўлади.

КИТОБ МУАЛЛИФИ УЗИГА УЗР СУРАШИ ҲАҚИДА

Мақсадим ўзимдан кейин дунёга келувчилар учун насиҳат сўзларини айтиб қолдириш эди, эй доно.

Таълимда жуда асосли қилиб: Сўзларинг янгиши—хато бўлса ўзингга зиён келтиради, дейилган.

Чуқур мулоҳаза қилиб ўйлаб қарасам, вазифам енгил кўчадигандай туюлди, дилимдаги барча сўзларимни тўкиб солишга аҳд қилдим.

Нима учун бундай деб сўрайдиган бўлсанг, сенга сабабларини айтиб берайин, мард баҳодир.

Инсон борки, у хатолардан ҳоли эмасдур, ўз қилган хатолари учун инсон зоти жазоларга маҳкумдир.

Менга айтиб бергинг-чи, ҳаётда янглишмайдиган одам борми, янглишувчилар сон-саноқсиздир, сенга айтиб бера қолай.

Билимлилар жуда оз, билимсизлар беҳисоб кўпдир, нодонлар беҳисоб, донолар эса қўл билан саноғли дараҷада камдир.

Билимсизлар билимлиларга ҳамиша душманлик қиласи, жоҳиллар доноларга нисбатан доимо адоватда бўлади.

Одамдан одамнинг талай фарқи бордир, бу фарқ билимдадир.

Мен ушбу сўзларни билимлиларгагина сўзладим, билимсизларнинг тилини билмайман, улар билан фикр алмаша олмайман.

Билимсизларга айтадиган ҳеч қандай гапим йўқ, эй донишманд, сен учун хизматга ҳамиша ҳозирман.

Сенга бунча сўзларни сўзлаб юборганим учун узр сўрайман.

Сўз сўзловчи шубҳасиз баъзида адашади ва хато ҳам қиласди, тинглаб турған заковатли киши уни тузатади ва тўғрилайди.

Сўз тuya бурни каби жиловланган бўлади, туйнинг бўйни каби қаерга бурилса, ўша томонга кетади.

Сўзни билиб сўзловчи кишилар ҳам кўпdir, бундай кишилар менинг наздимда жуда ҳам қадрлидирлар.

Барча эзгуликлар билим нафи туфайлидир. Билим билан ҳатто осмонга ҳам йўл топилади.

Сен барча сўзларни билим билан сўзлагин, барча кишини билими учун улуғлагин.

Сўз одамзод учун табиатнинг улуғ инъомидир, сўз туфайли иңсон улуғликка эришади.

Одамнинг кўнгли тубсиз чуқур денгиз кабидир, билим эса инжу каби унинг тубида беркинган бўлади.

Инжунни одам денгиздан чиқариб олмаса, бундай инжу сой тоши билан тенг ва қимматсиздир.

Бўз ер қаъридаги олтин тош ҳисобидадир, агар уни қазиб чиқарилса, беклар бошига безак бўлади.

Билимли билиминни тили орқали чиқармаса, унинг билими йиллаб ётгани билан зиё сочмайди.

Заковат билан билим жуда эзгу нарсалардир, агар уларга эришсанг, амал қилиб кўкларга парвоз қилгин.

Заковат ва билимнинг маънисига етган эл ва кентлар беги айтади:

Жаҳонни қўлда тутиб туриш учун заковатли бўлиш керак, эл-халқни бошқариш учун ақлу идрок ва журъат керак.

Жаҳонгирлар давлатни заковатлари туфайли қўлга киритадилар, ҳокимлар халқларни билим билан бошқарадилар.

Оламда одам пайдо бўлганидан буён, заковатлилар эзгу сиёsat юргизиб келганлар.

Бундан бурунги қайси даврда бўлмасин, билимларга юксак ўринлар насиб бўлиб келган.

Одамлар орасидаги бузуқлик заковат билан тузатилиди, халқ орасидаги ғалаён билим билан тинчи тилади.

Жаҳонгирлик учун заковат жуда зарурдир, эл-халқ-ви идора қилиш учун билим ниҳоятда керакдир.

Кимда мана шу икки нарса жам бўлса, бундай киши етук бўлади ва жаҳонда ҳамма нарсага эришади.

Агар икки олам баҳтига эришиш мақсадинг бўлса, унинг чораси эзгулик қилишдир.

Агар эзгуликларга эришишни истасанг, фақат эзгулик қилгин, сўз тамому вассалом.

Киши мангу эмас, унинг номи мангудир, одамдан унинг номи мангу ёдгорлик бўлиб қолади.

Ўзинг мангу эмассан, отинг мангудир, отинг мангу бўлдими, ўзинг мангудирсан.

ЭЗГУЛАРГА АРАЛАШИШ ЭЗГУЛИҚЛАРИ ҲАҚИДА

Халқни бошқариш шарафига эришсанг, амалда ва сўзда фақат эзгулик қилгин.

Иигитлик даври ўтади, тириклик ҳам кетади, бу рабоғ каби дунёдан ўзинг тез кўчасан.

Ҳаётни зое кетказмасдан эзгулик қилишга интил, эзгулик келгусида егулик ва кийгулик бўлади.

Тилларда икки турли от тақрорланиб юради, бир яхши ва бир ёмон ном дунёда сақланиб қолади.

Ёмонлар қарғаладилар, яхшилар оқланадилар, ўйлаб кўр, қайси бири сенга маъқул тушади.

Эзгу бўлсанг мақтовга лойиқдирсан, агар ёмон бўлсанг таҳқирга маҳкумдирсан, эй латиф.

Пасткаш Заҳҳок нима учун таҳқирга лойиқ бўлди, қутли Фаридун нима учун мақтовга сазовор бўлди?

Бири эзгу эди, уни мақтадилар, бири ярамас эди, уни қарғадилар.

Сен учун яхши ном маъқулми ёки ёмон ном, таҳқири истайсанми ёки мақтовними?

Қайси бирини истасанг ўшасини танлагин, танлаганинг яхшиликми ёки ёмонликми, сўнгра афсусланмагин.

Кўриб синаган киши бунга мослаб айтади, синаб кўрган кишилар эл-юрт юмушларини биладилар.

Одам яхши ном билан олқиш олади, ёмонлик билан ном чиқарган одам ўлса қарғиш топади.

Кўп синаганман, ёмонлик қилувчиларнинг ишлари кундан-кунга орқага кетаверади, қути ўчади.

Кўплаб кузатганим бор, ёмонларнинг ишлари ҳеч ривож олмайди, мутлақо битмайди.

Ёмонлик олов каби куйдирувчи бўлади, ундан қочиб чиқишга йўл топиб бўлмайди.

Назар солиб қарасанг биздан аввал ўтганлар, хоҳ авом, хоҳ жаҳонгир бўлсинлар:

Уларнинг қайси бири билимга эга бўлган бўлса, эл-юрт ва дунё ишларига бел боғлагандирлар.

Жаҳонгир бекларнинг қайси бирида билим бўлса, ўша яхши ишлар, эзгу қонун-тартиботларга ривож бергандир.

Бизнинг давримизда ҳам кимлар эзгу ном билан танилган бўлсалар, барча яхшиликларга ўшалар бош бўлганлар.

Кимда-ким билимга яқин доно бек бўлса, билимли одамларни ўзига яқин қилишга интилади.

Нима ишга қўл урса ўйлаб, режаси билан бажаради, билимга суюниб эл-юртни бошқаради.

У эл-юртни яшнатади, фуқарони бойитади, фуқаронинг бойлигини ўзи учун қонуний бурч деб билади.

Мана шундайларнинг оти яхши бўлади, ўзи сахий аталади, бундай сахийлар ўлса ҳам, уларнинг номи тирик қолади.

Ундейлар ўлишларини билиб олдиндан ҳозирлик кўриб қўядилар, номларини тириклар учун ўчмас қилиб тошга битиб қолдирадилар.

Кейин келувчилар улар ҳақида ўша битиклардан ўқиб биладилар, уларга тақлид қиласидилар, яхши манфаат оладилар.

Дунёда билимдан ҳам азизроқ яна нима бор, билимсиз деган сўз одам учун нечоғлик хунук ҳақорат.

Дунё ишларини кўриб синаган донишманд киши, нима деган, эшитгин:

Билимсизнинг ўрни тўрда бўлса ҳам, унинг учун бу тўр пойгадир, доно ўлтирган пойга эса тўр ҳисобланади.

Бундай қадр-қиммат билим эвазигадир, дунёning жойлари хоҳ тўрда, хоҳ пойгада бўлсин, билимли учун барি бирдир.

Одамларнинг аслии икки турли бўлади: бири — беклар, бири — донолар, ҳар иккаласи ҳам халққа бош бўлади.

Қилич ишга тушганда эл-юрт тинчлиги бузилади, қалам ишга солиниб эса эзгу йўл-йўриқлар тузилади.

Билимсиз аниқ кўрдир, эй кўрмас нобийно, кел, билимдан улуш олгин.

Одамнинг безаги сўздир, сўз эса беҳисоб кўпдир. Фазат эзгу сўзли кишиларнигина ардоқлаш лозим.

Мана бу туркча масал бунга жуда мос келади. Шунинг учун мос кўриб шу масални келтирдим:

Заковатнинг ва тилнинг кўрки сўздир, одамнинг кўрки-юз, юзнинг кўрки эса кўздир.

Одам ўз фикрини тили орқали ифодалайди, тилдан чиққан сўзлари яхши бўлса, у эътибор топади.

Назар солиб қарасанг турк беклари, турк бекларининг энг яхшилари, улар орасида энг номи машҳури ва баҳти кулиб боққани Тўнга Алп эр номли бек эди.

Мушоҳадаси кенг, санъат-ҳунарлари беҳисоб кўп, билимли, заковатли сара одам ўша эди.

Тожиклар уни Афросиёб деб атайдилар, у талай элларни ўз тасарруфига олган эди.

Тожиклар у ҳақда китобда ёзиб қолдиргаплар, бўлмаса у ҳақда ким нимани ҳам биларди.

Тажрибали киши жуда яхши сўз айтган, тажрибалилар чигал жумбоқларни ҳам еча оладилар:

Эл орасидан зулматни кўтариб зиё таратиш учун жаҳонгирларга минг турли хислат ва фазилат лозим.

БИЛИМ ВА ЗАКОВАТНИНГ ҚИММАТИ, ФОЙДАСИ ҲАҚИДА

Мақсадим билим ва ақл-заковат тўғрисида айтилиши лозим бўлган сўзларни айтиш эди, мана энди айтанин:

Заковат қоронги тундаги машъал кабидир, билим эса нур таратувчи ёруғликдир.

Заковат билан одам юксаклик олади, билим билан улуғликка эришади. Бунинг исботини Нўширавони одил мисолида кўргин, у жаҳонга заковат кўзи билан боқиб равнақ берган.

Ёш гўдакларга қарагин, то ёши етилмас экан, ақл идрок ва заковатдан уларда нишона ҳам бўлмайди.

Ақл-идрокли ва заковатли кишилар қарисалар, хотира пасаяди, хотира пасайгач, идрок қуввати ҳам сусаяди.

Агар нодон — телба ўлса, унинг учун ўлим аянч эмас, бир дарди бедаво ўртадан кўтарилган бўлади, холос.

Ақл-заковатсиз одамнинг нишонаси қанақа бўлади десанг, айтайнин, ақл-заковатсиз одам ҳамма нарсадан бебаҳра бўлади.

Қадр-қиммат ва иззат-эътибор билим туфайлидир,

заковатдандир, билимсиз, заковатсиз кишининг бир кафт тупроқча ҳам қиммати йўқдир.

Кимда заковат бўлса, ўша асл одам бўлади, кимда билим бўлса, у мартабага эришади.

Бутун бўз ер юзида жамики одамзод бор, барчаси ҳам ўз ишида илм ва билимга амал қиласди.

Одам заковати туфайли асл аталади, беклар элхалқ ишини билимга суюниб бошқаради.

Яхшилар чексиз фазилат, хислат ва мақтовга лойиқ йўриқларни заковатга амал қилганлари учун қўлга киритганлар.

Заковатнинг овозини оз дема, унинг фойдаси каттадир, билимнинг озини оз дема, унинг кишига манфаати кўпдир.

Қўйидаги тўрт нарсанинг озини оз деб тушунмаслик керак, донолар сўзини ақл қулоғи билан эшитиш керак.

Бу тўрт нарсадан бири — олов, бири — ёв, учинчи — касаллик, яъни ҳаётга қўйилган тузоқ.

Тўртингчиси билимдир, бу тўрт нарсани арзимас деб билмагин, эҳтиёт бўлиб юргин.

Булардан ҳар бирининг фойда ва зарари беҳисобдир, зарарлари чиқим, фойдалари кирим кабидир.

Билим жавоҳир каби бир ерда тўпланиб туради, у заковатнинг конидир, бир ерда жамланиб ётади.

Мушк-анбар ва билим бир-бирига ўхшаш нарсалардир, уларни ўзидан бўлаклардан яшириб сақлаб бўлмайди.

Мушк-анбарни яширанг, уни ҳиди ошкора қиласди, билимни яширанг, уни тилинг ошкора қиласди.

Билим ўз соҳибини қашшоқ қилмайдиган битмас-туганмас бойликтадир, ўғри ва қаллоблар уни ҳеч ўғирлаб ола олмайди.

Билим ва заковат одам учун мисоли бир кишандир, кишанланганлар эса яроқсиз ерларга бора олмайди.

Одам яхши кўрган отини кишанланган ҳолда тугади, керакли отини одам авайлаб сақлайди.

Кишанланган жонивор кўздан узоқ кетмайди, керак ерда юради, тушовланган жонивор йироққа кетмайди, эгаси истаган ерда бўлади.

Заковат одам учун муқаддас онт ичиб тутинган дўст кабидир, билим одам учун меҳрибон қариндошdir.

Билимсизнинг билганлари ва қилганлари ўзи учун душмандир, бошқа душманнинг кераги йўқ, шу икки душманнинг ўзи кифоядир.

Мана бу туркча масал бўнга ўхшатишга жуда мос-

дир, бу масални ўқиб, кўнглингга ва дилингга жойлаб олгин:

Заковатли одам учун заковат ишончли дўстdir, жоҳил одамнинг номи фақат таҳқирга лойиқdir.

Билимли учун унинг билими етарли кийим ва озуқдир, билимсизнинг қилмишлари ўзи учун ёвуз ниятли йўлдошdir.

Эй заковатли киши, жаҳолатни ўзингдан йироқ тут, эй билимли киши, жаҳолатга йўл қўйма, номингни эзгу сақла.

Жаҳолат ва ғазаб билан шошилиб иш кўрма, борди-ю бундай қилсанг, ўз ҳаётингга зомин бўласан.

Ғазабли одам ҳамиша ўқинчли бўлади, ғазаб билан иш қилган киши шубҳасиз адашади.

Мардларга вазминлик ва хушфеълик ярашади, кун ва ой сингари уларнинг ҷеҳралари очиқ бўлса айни муддаодир.

Одам мулойим, хушфеъл, очиқ чеҳрали, заковатли, билимли бўлиши керак.

Билимни саралаб, сайлаб олиш учун заковатли бўлиш керак, ишларни кўнгилдагидек битириш учун эса билимли бўлиш керак.

Одам яроқли ва яроқсиз нарсаларнинг фарқини кўра билса, керакли ва кераксиз нарсаларни ўрин ва жойига қўя билса,

Яхши ва ёмонни фарқлай билса ва ажратса олса, қандай ишда бўлмасин ўзини тута олса,

Шундагина барча ишлари тугал ва пишиқ-пухта бўлади, билимли кишилар овқатни пишириб сўнг ейдилар.

Бундай кишилар барча тилакларига етадилар, уларнинг барча ишлари тежоғлик ва бежоғлик бўлади.

Жаҳолат билан ғазаб одамга ашаддий душмандир, бу иккала душман дастидан жон ҳамиша азоб тортади.

Бу ҳақда доно нима деганини эшитгин, унинг сўзларига амал қилгин:

Қаҳрли одам билимсиз бўлади, ғазаб одамни заковатдан маҳрум қиласи.

Жоҳиллик ярамас нарса, у кишининг билимини элтади, жаҳл келса, яхши кишидан ҳам ақл кетади.

Билимли киши нималар дейди, эшитгин, билимли киши чиндан ҳам ширин жон тенгидир.

Бир қатор нарсалар одамга душман бўлади, буларни қилингга одатланган одам бузилади ва айнийди.

Булардан бири ёлғончиликдир, иккинчиси айтган сўзни ўстидан чиқмаслиkdir.

Учинчиси муккасидан кетиб ичимлик ичишдир, одам ичкилилк берилса, шубҳасиз шикаст топади, умри зос кетади.

Яна бир бошқаси—ярамас феълдир, ярамас феълли одамнинг севинчи ва овунчи бўлмайди.

Яна бир ярамас нарса тубанлик ва пасткашлиқдир, бундай кишилар одамлар уйда нотинчлик келтириб чиқаради.

Яна бири ачиқ тиллилик, жаҳлдорликдир, ундайлар сўксалар, одамни ўлгандан ҳам баттар ҳолга соладилар.

Мана шу ярамас нарсалар бир кишида жам бўлса, ундан эзгу қут узоқ-узоқларга қочади.

Шундай экан ҳамиша эзгулик қилишга интилгин, эзгу кишиларнинг ишлари доимо режали ва манзур бўлади.

Қанча йиллар ўтмасин эзгулик қаримайди, ёмонлик қанча эъзозланмасин, барибир азиз бўла олмайди.

Ёмоннинг ёши қисқадир, у ўқинч билан қарийди, яхшининг ёши узундир, у доим ўқинчсиз юради.

Яхши кунда янги-янги тилакларини топади, ёмоннинг мунги кунда юз чандон ортади.

КИТОБГА НОМ БЕРИЛИШИ ВА УЗ ҚАРИЛИГИ ҲАҚИДА

Китобга «Қутадфу билиг» деб ном бердим, ўқувчини бахтга элтсин, уни яхши ишларга йўлласин, деб умид қилдим.

Ўз айтмоқчи бўлган сўзларимни китоб қилиб ёздим, шоядки унинг шуҳрати жумла жаҳонга ёйилгай.

Одам олам жаҳон бахтларга эришса бахтиёр бўлади, сўзларим чиндир.

Қиссамни Кунтуғди элиг номи билан бошлаганимниғе сабабларини айтайн, эй яхшилар.

Кейин Ойтўлди ҳақида ҳикоя қилдим, муқаддас бахтлар ва бахтиёрлик кунлари у туфайли ёрийди.

Кунтуғди дегани чин адолатдир, Ойтўлди дегани эса бахт-саодатдир.

Улардан кейин Ўгдулмиш ҳақида сўзлаганман, унинг оти заковат, у одамни улуғлайди.

Ундан сўнг Ўзғурмиш ҳақида сўзладим, унинг маъниси оғият демакдир.

Қиссам мана шу тўрт нарса ҳақидадир, уқиб ўқиганлар бу сўзларнинг маънисига етадилар.

Севинчларга тўлиб юрувчи эй баҳтиёр ёшлар, сўзларимни беҳуда тутмасдан ақл қулоғи билан тинглангиз.

Ўзни қўлга олинг, тўғри йўлдан адашманг, ёшликни беҳуда кетказмангиз, уни ғанимат тутингиз.

Ёшликнинг қадрига еting, у бир куни сиздан шаксиз кетади, уни қанчалик қаттиқ тутманг, бир куни сиздан қочади.

Сизларда йигитлик куч-қуввати бор экан, уни зое кеткизмасдан бурчингизни бажаришга сарфланг.

Мен ёшлигимни қўмсайман, ўқиниб афсусланаман, лекин энди ўқинишларимдан заррача фойда йўқ.

Кимнинг ёши қирқ чегарасидан ошса, йигитлик даврлари у билан хайр-маъзур айтишади.

Менинг ёшим эса элликка етди, қузғун тушибек қора сочим бошимда оққуш қўнгандек оқарди.

Мени энди эллик ёшим чорламоқда, йўлда ногаҳоний ҳодиса юз бермаса, мен у томонга бораман.

Кимнинг ёши олтмишга етса, унинг ҳаловати кетади, ёзи қиши билан алмашинади.

Уттиз ёш йиққанларини эллик ёш қайтариб олади, олтмиш ёш етиб келса, қандай кунларга солар экан, билмадим.

Эй эллик ёшим, мен сенга нималар қилган эдимки, сен менга бундай ўч билан отландинг.

Ёшлигимдаги барча ишларим ширин эди, қарилек келиб ейдиган овқатимни заҳар қилди.

Қаддим ўқдек тўғри, кўнглим ёйдек шай эди, энди бўлса қаддим ёй каби букилди, лекин кўнгил ҳануз ўқдек илгари интилади.

Ёшлик ва йигитлик йиллари менга нималарни йиғиб берган бўлса, қарилек келиб уларнинг борини қайтариб олди, у сенга ҳам келади.

Эй олампаноҳ, мени ўз паноҳингга олгин, машақкатлар билан кун, ой ва йиллар тутқуни бўлиб қолдим.

Оёқларим кишансиз чалишади, қадамлашга ҳолим йўқ, кўтар кўзларим қоронғулашди, ҳеч ёришмайди.

Ҳаловатларим кетиб, юрагимнинг ўти сўнди, йигитликнинг аргумоғи мендан йироқлашди.

Ғафлатдан уйғонгин, эй кекса ёшли киши, ўтган кунларингга ўқиниб йиғлагин.

Ғанимат дамларни беҳуда ўтказиб юбординг, энди қолган кунларингда ўзинг учун узрлар тилагин.

ҚУНТУҒДИ ЭЛИГ ҲАҚИДА

Заковат ишларни ўнглайди, билим йўл-йўриқларга ўргатади, бу иккиси ўткинчи дунё сир-асрорларини англашга ёрдам беради.

Жафокор, бевафо, маккор дунёning барча нарсалири ва йўриқлари ёшларники каби мафтункор, лекин ўзи жуда ҳам кўхнадир.

Унинг қилиқлари қизларникига ўхшайди, йўриқлари ҳам мафтункор.

Одамни ўзига маҳлиё қилади, ушлай деб қўл чўзсанг, тутқич бермасдан қочади.

У ўзини севувчиларни севмайди, улардан кийикдек қочади, ўзидан қочувчиларни эса оёғига ёпишиб олиб қучади.

Гоҳ қарасанг безаниб изма-из эргашиб юради, гоҳо кўрмагандек ерга боқиб тағофил қилади.

Гоҳо юзини тескари ўгиради, қанча тутмоқчи бўлмагин, нозланиб тутқич бермайди.

У қанчадан-қанча одамларни қаритган, ўзи сира қаримайди, талай сара кишиларни ўтказиб юборган, ўзи эса ҳамон мавжуд.

Жаҳонга бир доно, билимдон бек бош бўлган эди, унинг беклиги даврида жаҳон яшнаб-гуллаган эди.

Бу бекнинг оти Кунтуғди эди. Унинг номи машҳур, атрофга донг таратган, тахту баҳти барқарор эди.

Қилмишлари тўғри, йўриқлари ўнг, сўзлари чин, ишончли, кўзи меҳрли ва ҳиммати баланд эди.

Билимли, заковатли ва ҳушёр бек эди, ёмонларга нисбатан куйдирувчи ўт, ёвга эса балогардон эди.

Жасур, салобатли, йўл-йўриқлари тўғри эди. Бу фазилатлари туфайли кундан-кунга унинг эътибори оргда,

У сиёсатни ҳиммат билан юритар эди, чунки ҳиммат билан сиёсат жуда ярашиб тушишини билар эди.

Шоир бунга мослаб ажойиб сўз айтган, уни ўқиганнинг кўзи очилади:

Эр кишига ҳиммат ва мурувват зарурдир, ёвуз, ярамас нарсалар унинг учун ётдир.

Одамийликнинг белгиси ҳиммат билан мурувватдир, одам ўз ҳиммати ва муруввати баробарида қадрланади.

Кунтуғди элиг ўзининг эзгу феъл-рафтори билан жаҳонга кун ва ой каби нур сочиб жило берди.

У заковатлиларни ўз ҳузурига чорлаб тўплади, билимлиларни улуғлаб ардоқлади.

Дунёning сара одамлари унинг атрофига тўпланди-

лар, барча заковатли ва билимли одамлар жам бўлиб келдилар.

Эл-юрт ишларини бир ўзи тузар ва юритар эди, егук ва сара одамларни ҳам истаб қидирар эди.

Уларнинг ўз ишига ёрдам беришларини, ишларни бошқаришларини истар эди.

Бир куни қайфуриб ўлтириб ўз-ўзига деди: Подшоликнинг иш-юмушлари ва муомалалари ниҳоятда мураккабdir.

Унинг бош оғриқлари беҳисоб, ишлари эса ундан ҳам кўпдир. Лекин мана шуларнинг уддасидан чиқадиган одам топилмайди.

Менинг бир ўзим барча эл ишларини қила олмайман, менга иш кўзини биладиган бир уддабурон одам керак.

Сара, заковатли, билимли, меҳрибон, ишончли, тўғри, тили ва дили бир, барча ишлардан огоҳ одам топишм керак.

Эр кишига кўмакчи ва ёрдамчилар керак, улар барча ишларда кўмаклашсалар, ишларни билиб-тушуниб қилсалар, айни муддао бўлади. Элиг ёрдамчи истаб топа олмади, барча ишлар ўзига қолиб кетди.

Минг қийинчиликларга дуч келди, роҳат ва фароғати баробарida меҳнат ва мاشаққати ҳам ортди.

Синаб сўзлагувчи саодатли одам бу ҳақда жуда ўринли гапирган:

Роҳат-фароғат истасанг, меҳнат ва машаққат унга уланиб келади.

Севинч-шодлик истасанг, меҳнат ва машаққат унга улашиб юради.

Одам қанча улғайса, ташвишлари шунча кўпаяди, бош қанча катта бўлса, шунча катта бўрк кияди.

Элиг бутун элга кўз-қулоқ бўлиб дарак солди, унга элдаги барча нарсалар маълум ва аён бўлди.

Ярамасларга барҳам берди, ёмонларни элидан суриб чиқарди.

Элини ҳушёрлик ва софлик билан бошқарди, давлати кундан-кунга ортди, ўзининг улуғлиги ривож олди.

Бунга — ўҳшатишга шоир айтган сўзлар мос келади, шоир айтган бу сўзлар ҳар бир ишда йўл-йўриқ бўлади:

Мард кишилар ҳушёрлик ва софликни ардоқлаҳидилар, ғофиллик сабабли минг-минглаб одамлар ўлиб кетади.

Ҳар бир ишда ҳам ғофиллик қилма, ҳушёр бўл, ғофилларнинг ишлари ҳеч қачон кўнгилдагидек бўлмайди.

Бегам одамлар ғофиллик қиласылар, ёв босиб келганды, энг аввал ғофиллар үладилар.

Ғофил одам күз юмиб ғафлат уйқусига ботади, эй иродали мард, ғофил бүлма, ҳүшөр бүл.

Элигнинг ҳүшөрлиги элга фойда келтирди, шулар туфайли элда тинчлик ва тотувлик қарор топди.

Элда тартиб ўрнатылды, пизомлар тузилди, халқ бойиди, бу бек замонида бўри қўй билан бир ариқдан сувичадиган бўлди.

Севувчилари меҳр билан унинг шаънига мақтovлар айтдилар, унинг шон-шуҳратини эшигтан душманлари бўйин эгиб келдилар.

ОЙТУЛДИ КУНТУҒДИНИНГ ХИЗМАТИГА БЕЛ БОҒЛАГАНИ ҲАҚИДА

Ойтўлди исмли бир етук киши бор эди, у элигнинг шуҳратини эшитиб, унинг хизматига боришга ҳозирлик кўра бошлади.

У навқирон, хушифеъл, вазмин, заковатли, билимли, ақл-ҳушли эди.

Шу даражада хушрўй ва ёқимтой эдики, қараганда кўзлар қамашарди, сўзлар ҳам шунчалик ширин эдик, тилдан шаҳду шакар ва ҳақиқат ёғар эди.

Барча санъат ва ҳунарларни мукаммал ўрганиб олган, эзгу фазилатларга тўлиб-тошган одам эди.

У ўз-ўзига деди: Мен бунча санъат-ҳунарларим ва фазилатларим билан нега беҳуда юрибман, элиг ҳузурига бориб унга хизмат қиласай.

Элиг заковатли, билимли, тадбирли одам эмиш, у санъат-ҳунарли, фазилатли одамларни истаётган эмиш.

Менинг санъат-ҳунарларим ҳам элигнинг ишларига ярасин, унинг кўнгли шодлансанин, менинг ҳам диққатларим ёзилсин.

Шоир сўзини бунга мослаб айтган: Заковат қадрини заковатли билади, мабодо билим сотилгудай бўлса, уни фақат билимли олади.

Телбалар билим қадрини қайдан билсинглар, билимни қаерда бўлса ҳам билимлилар биладилар.

Билимнинг қадрини билимли билади, гавҳарнинг қимматини ҳам заргаргина билади.

Ойтўлди тугал ҳозирлик кўриб элигнинг хизматига отланди ва унинг ҳузурига йўл олди.

У ўз-ўзига айтди: Мен узоқ йўлга отландим, элигнинг хизматига йўл олдим.

Бегона элда, мусофиричиликда маблағ керак бўлади, сармоя ва маблағ бўлмаса, одамнинг юзи сарғаяди.

Сафарда ва мусофири юртда албатта маблағ керак, тириклик сарф-харажатларига бу маблағ асқатади.

Билими дengiz каби чуқур одам нима дейди, эшит, у сўзнинг маъносини жуда яхши ечади:

Кимда-ким эл-юрт хизматини қилмоқчи бўлса, унга икки нарса албатта зарурдир: бири — саломатлик, иккинчиси — маблағ.

Ойтўлди ўзи билан олтин-кумуш, мол-товарлар олиб олди, эҳтиёж туғилганда керак бўлиб қолади, деб ўз ғанини еди.

Үйидан чиқиб узоқ йўл юрди ва охири элиг томонга етишди. У ўз кўнгли орзу қилган истакларига эришди.

Шаҳарга кириб қўниш учун жой излади, жой топа олмади, олам кўзига қоронғу бўлиб кетди.

Ночор бир мусофирихона топиб ўша ерга тушди, кечани ўша ерда ўтказди, сабр-чидам билан тонг оттирди.

Сўзни билимдан олиб сўзловчи доно нималар дейди, эшит:

Одам ёлғиз боши бегоналар орасига кириб қолса, таниш-билишсизлик одам учун мушкул бўлади.

Таниш-билишсизлик мисоли нобийноликдир, нобийно йўлдан адашса, уни ёзғирмаслик керак.

Агар одам ҳеч кирмаган эл ичига кириб қолса, ундей киши уятчан келинлар каби тили лол бўлиб сўзлашга ийманади.

Ёт-бегоналарни ярлақаш, уларни едириб-ичириш керак, мусофириларга эътибор қилиб сийлаш керак.

Ётларни сийлаганнинг юзи ёруғ бўлади, мусофириларни сийлаганнинг шуҳрат-таърифи атрофга ёйлади.

Одам учун ҳар ерда ҳам таниш-билиш керак, ҳар қандай иш ҳам таниш-билишлар кўмагида битади.

Ойтўлди бир қанча муддат шу тарзда юрди, ғарибликнинг ғам-ташвишлари рангини сарғайтирди.

Аста-секин одамлар билан танишди, ёр-биродарлар орттириб, чеҳраси ҳам очилди. Катта-кичик танишлар билан дўстлашди.

Ойтўлди Қўсамиш исмли бир яхши киши билан қаттиқ дўст тутинди, унга ўзи кимлигини, нима мақсадда келганини, дил сўзларини айтди.

Уз ватанидан қандай чиқиб келгани-ю, барча кўриб-кечиргандарини унга бир-бир сўзлаб берди.

Элигга энг яқин Хос Ҳожиблик лавозимида бир одам

бор эди. Ҳукм ва фармонларда унинг сўзлари элиг сўзлари билан баробар эди.

Кўсамиш бир куни унинг ҳузурига борди, ҳузурига ижозат сўраб кирди ва унга Ойтўлди ҳақида гапириб берди.

Хос Ҳожиб сўзларига диққат билан қулоқ берди ва тилак-мақсади нима эканини аниқ ва равшан сўраб-суршистириди.

Кўсамиш ҳам барча мақсадларини, ўзи кимлигини, нима учун келганини очиқ-равшан айтиб берди.

Эрсиг исмли бу Ҳожиб Кўсамишга бундай деди: Олдин Ойтўлди менинг ҳузуримга келсин, мен уни кўрайин, у мени кўрсин.

Мен бу ҳақда элигга хабар берайин, қачон келниши ва элиг билан учрашиши вақтини тайин қиласайин.

Кўсамиш у ердан туриб чиқди. Қайтиб келиб Ойтўлдига бахтинг қулиб боқди, деб уни хушнуд этди.

Энди юр, Ҳожибининг ҳузурига борайлик, сен у билан танишгин, нима истакларинг бўлса ундан тилагин, деди.

Яна деди: «Ҳожиб сени кўрсин, сен билан танишсан, сўзларингни ўз оғзингдан эшиксин, нима тилагинг бўлса, унга ўзинг сўзлагин.

Мен сен ҳақингда унга ҳамма нарсани тушунтириб айтдим, яна мендан тушунарлироқ қилиб ўзинг ҳам гапириб бергин».

Тили чин, сўзи тўғри киши жуда яхши сўзлаган, назар солиб қарасанг, унинг сўзлари мутлақо ҳақиқатдир:

Бир киши бошқа кишининг сўзларини такрорлайди, холос, ҳар бир киши ўз ишига ўзгадан кўра яқинроқ бўлади.

Одамнинг яқин кишилари қанчалик кўп бўлгани билан, унга ўзидан меҳрибонроқ одам бўлмайди.

Агар ўзинг учун меҳрибон киши истасанг, ўзингга ўзингдан меҳрибон йўқ.

Ойтўлди кийимларини кийиб Кўсамиш билан элиг саройи томон борди.

Элигнинг даргоҳига етиб келди ва ичкарига кирди. Ҳожибининг хизматкори уни кутиб олди.

Кўсамиш ичкарига кириб, қайтиб чиқди ва Ойтўлдини чорлаб, Ҳожиб ҳузурига олиб кирди.

Ҳожиб қарши олиб тўрдан ўрин кўрсатди, ширин сўзлар билан ўлтиришга таклиф қилди.

Ҳожиб ундан кўнгил сўради, қаерга қўнганини, қўноқ жойи қандай эканлигини сўраб-суршистириди.

Унинг мақсадлари нима, қандай ишлар билан шуғуланиши, нималар кераклиги ҳақида сўради.

Ойтўлди жавоб бериб айтди: Эй саодатли Ҳожиб, Кунтуғди элигниң номи, шухрати, билим ва заковата таърифини эшидим.

Тилагим шуки, элигга хизмат қилсам, агар Ҳожиб жаноблари лозим кўрсалар, арзимни элигга баён қилсалар.

Ҳожибга Ойтўлди маъқул тушди, унинг шаънига яхши сўзларни айтди.

Хушрўйлик, хушфеъллик, тўғрилик ва барча эзгу фазилатларни унда мужассам кўрди.

Севикли одам ҳақида нималар дейилганини эшит, ўзига мафтун қилувчи кишининг нуқсонлари фазилатнинг бошланиши бўлади:

Киши севса, суюклининг айблари унга фазилат бўлиб туюлади, агар севмаса, фазилатлари нуқсон бўлиб кўринади.

Бу ҳақда ибратли сўз мавжуд, унинг маънисини уқиб олгин:

Кўнгил кимни севса, унинг нуқсонлари фазилат кўринади, барча терс ишлари ўнг, камчиликлари тўқислик бўлиб кўринади,

Севилганнинг бутун борлиги севимли туюлади, кўрувчи кўз ўнгидаги нуқсонлари кўзга кўринмайди.

Ҳожиб Ойтўлдига айтди: Сабр қилиб кутиб тур, мен қайси кун келишингни ва қачон учрашишингни элигдан сўраб билайн.

Унга сен ҳақингда гапирайин, сўнг у ўзингни кўрсин, яна қадрингга етмай ўтирасин, қадрли тутсин.

Мен сенга керагича қараб тураман, барча лозим ишларингнинг тарафдудуни кўраман, деб кўнглини кўтарди ва ваъдалар берди.

Одамларнинг яххиси мана шундай бўлади, ўзгаларнинг мушкулларини осон қиласди.

Барча ишларни тушуниб бажарувчи, халққа бошчилик қиласиган киши нима дейди, эшиггин:

Кимнинг бошига давлат қуши қўнса, у халққа эзгу сиёsat юритиши керак.

Ким халқни идора қилиш эркини олса, феъли мулоийим, йўриғлари яхши бўлиши керак.

Халқ орасида кимнинг ҳукми равон бўлса, тили ширин, ўзи хушмуомала бўлиши керак.

Бу давлат бевафо, у ҳам тузади, ҳам бузади, у шунчалик қўнимсизки, йиғилгач яна тўзиб кетади.

Бу ўткинчи қутга ишонма, яхшиликни касб эт, қут бугун бу ерда бўлса, эртага у ердадир.

Ўткинчи қут билан мағрурланмагин, у келиб яна қайтиб кетувчи бир омонат нарсадир.

Эй давлат соҳиби, давлатим безавол бўлсин десанг, фақат эзгулик қилгин.

Беклил ва улуғлик мартабаси сенга насиб бўлса, ўзингни камтар тутишни мақсад қилиб олгин.

Ҳожиб яна айтди: Сен баҳт камарини боғладинг, энди шод яшагин.

Сен қўнимли бўл, хизмат бурчини ўтар пайтларда шошилма, берк эшиклар ҳам вақти-соати келганда очилади.

Бу ҳақда доно жуда яхши сўз айтган, бу сўзлар ипак матодек қимматлидир:

Ким ишда шошилса, ҳовлиқса, у албатта кеч қолади, шошилиб қилинганд ишларнинг охиривой бўлади.

Ишининг фурсатини кутиш, шошилмаслик керак, ҳамма иш вақт-соати келганда битади.

Ойтўлди барча сўзларни тинглади, ўз-ўзига деди! Бир оз сабр қилайин.

Ҳожиб мени кўрди ва сўзларимни эшилди, қулай вақти-фурсатини ўзи тайин қилсан.

Ҳожиб жаноблари мени қайси вақтда истасалар, мен ўша пайтда келай.

Ойтўлди у ердан чиқди, уйига келиб кирди, тун чўқди.

Ҳожиб Ойтўлдини кўргач, унинг феъл-рафтори ва йўриқлари бошқаларникидан ўзгачароқ эканлигини кузатди.

Билимли, заковатли, одамлар орасида сара бундай кишини кўрмаганман, деди.

Элигга худди мана шундай одамлар керак, элигга керак нарсалар эл-юртга керак.

Бу сифат кишилар жуда ноёб бўладилар, ноёб нарса ноёблигини қилади, чунки у ўз оти билан ноёбдир.

Қайси нарса ноёб бўлса, ўша нарса арзанда бўлади. Арзанда нарсани истаб топиб бўлмайди, одам кўп заҳмат чекади.

Турли санъат-ҳунар кишиси ҳар бир нарсада ва ишда фойдалидир,

Шу санъат-ҳунарлар билан киши орзу-тилакларига етади.

Қулай фурсат топиб Ҳожиб элигга Ойтўлдининг бор фазилатлари ҳақида сўзлаб берди.

Унинг хулқи, феъл-атвори, дониши, билими, заковати
да бошқа сифатларини бир-бир санаб берди.

Элиг диққат билан эшилди ва айтди: Қани, келтир, у
қаерда, менинг бир кўрайин.

Мен шундай одамни қидирав әдим, токи менга кў-
маклашиб беклик ишларига бош бўлса.

Барча тилакларимга етдим, биргина истагим шуки,
мана шундай кишига ҳожатим бор.

Бор, менинг олдимга тезроқ олиб кел, хизматим-
га келтир.

Ҳожиб туриб чиқди, эшик олдига келиб, гап тайин-
лаб бир ўғлонни юборди.

Бу ўғлон тез етиб келиб, унинг сўзларини Ойтўлдига
егказди.

У кийинниб, хурсанд бўлиб йўлга отланди.

Отини миниб элиг даргоҳига келди ва отидан тушиб,
Ҳожибининг ҳузурига келиб, унга кўринди.

Ҳожиб унга ҳурмат кўрсатиб, тўрдан ўлтиришга ўрин
берди. Ойтўлди ҳам одоб билан келиб ўлтирди.

Элиг айтди: Уни чақир, менинг ҳузуримга кирсин,
мен уни кўрайин, у ҳам мени кўрсин.

Ҳожиб чиқиб Ойтўлдига айтди: Тур, бориб элигга кў-
рингин, баҳт камаринг боғланди.

ОЙТЎЛДИНИНГ ЭЛИГГА ҚУРИНИШИ ҲАҚИДА

Ойтўлди кириб таъзим билан элигга кўриниш берди,
элигнинг кўнгли ёзилиб, кўзида қувонч нурлари порлади.

Ойтўлди элигга таъзим қилиб дил сўзларини очди,
такаллум билан элигнинг юрагига йўл топди.

Элиг айтди: Ўзинг кимсан, отинг нима, қаердан бўла-
сан, ўз элингдан ғариб бўлиб келишингнинг боиси ни-
мада?

Ойтўлди осоиишталик билан сўз бошлади, фасоҳат
билан фикрини баён қилди.

Вазминлик ва олийжаноблик заковатли кишининг си-
фатларидир, заковатсиз кишиларнинг ҳайвондан фарқи
йўқдир.

Шонр мана бу шеърни бунга мослаб айтган: Ишинг
битишини истасанг, уни сабр билан қил.

Ишга шошилиб киришма, сабр қил, қаноатли бўл,
чунки шошилиб қилинган ишнинг кетида аттанги бўлади.

Барча ишда ҳам шошилма, сабр-чидамли бўл, ўзинг-

ни тута бил, сабр-чидамли одам улуғ мартабага эришади.

Ойтўлди жавоб берди: Эй саодатли элиг, қуллик отига хизмат ярашади.

Менинг отим қул, ўзим хизматкорман, ўрним эса эшик олдидир, феъл-авторим—одамийлик, қиладиган ишим — хизмат.

Узоқ йўл юриб сенинг хизматингни ният қилиб келдим, орзу-умидларим ушалиб, энди тилагимга етдим.

Сендан илтимосим шуки, мени қайтариб юбормасдан ва кўнглинг иримасдан ўз хизматингга яқин тутсанг.

Бу сўзларни әшигтагач элиг курсанд бўлди, у ўзи орзу қилгандек одамни топган эди.

Элиг айтди: Эй Ойтўлди, мен сени кўрдим, сенинг очиқ чехранг ва хушфеъллигинг мени мафтун этди.

Ишнинг вақт-фурсатини билиб сидқидиллик билан хизмат ўта, даргоҳимда илдам бўл ва менга яқинлик боғла.

Сендан хизмат, мендан мукофот бўлсин, хизматларинг манзур тушса, сенга баҳт эшиги очилади.

Бундан буён оғишмасдан хизматимни ўта, беклар хизмат сингдирган хизматчисини тақдирлаб, ўз бурчи ни ўтайди.

Ойтўлди таъзим қилиб айтди: Элиг кимга кулиб боқса, унинг баҳт эшиги очилади.

Мен ўз ватанимдан чиқиб хизмат қилмоқ учун келдим, сен томонга юзланиб, узоқ йўлни босиб ўтдим.

У ўрнидан туриб севиниб, кулиб ташқарига чиқди. қулфи дили очилиб, севинчдан кўзлари машъалдек ёришиб кетди.

Бахти кулган, қувноқ киши нима дейди, әшиг, баҳти туфайли тилак-орзуларига тугал етади.

Беклар кимга кулиб боқсалар, унинг баҳти очилиб, қувончларга тўлиб-тошади.

Беклар кимни ўзларига яқин тутсалар, унинг учун барча нарсага йўл очилади.

Бек қутдир, агар ким бу қутга яқинлашса, барча тилакларига етади, ҳожати раво бўлади.

Шу вақтдан бошлаб Ойтўлди хизмат қила бошлади, баравақт туриб элиг даргоҳида ҳозир бўлишни кандо қилмади.

Кундузлари хизмат назоратчилигига, кечалари соқчилик назоратчилигига турди, оғишмасдан садоқат билан хизмат ўтади.

Элиг ҳузурига кириб-чиқиб хизмат қилиб юрди, элиг ҳам унга яхши кўз билан қараб кузатди.

Кундан-кунга хизматига янги-янги хизматлар қўшила борди, элиг ҳам уни ортиқ қадрлайберди.

Беклар хизматкорларини хизматлари баробарида қадрлайдилар.

Хизматларини манзур қила олган хизматчи улуғликка эришади.

Бунга мослаб доно нима деганини эшитгин:

Ҳеч нарсага эришмаган одам хизмат туфайли тўрдан ўрин олишга эришади, ҳеч нарсага ярамайдиган одам бирор ишга яраб қолса, пойгакдан бўлса ҳам ўрин олади.

Хизматкор офишмай хизмат қилиши керак, шундагина у мақсадларига етади.

Ойтўлди кундан-кунга дилга яқин бўлиб, эътибори орта борди, қайфу-ташвишлари камайиб, севинчлари орди.

У тобора хизматга жадалроқ киришиб кўникиб борди, элигнинг ҳам унга марҳамати ортиб, давлати зиёда бўлди.

Элиг Ойтўлдини узлуксиз кузатиб синади, ўзи тилаган хизматчига эришганига амин бўлди.

ОЙТЎЛДИНИНГ ЎЗИ ДАВЛАТ ЭҚАНЛИГИ ҲАҚИДА

Элиг бир куни ёлғиз ўзи ўлтирганда Ойтўлдини чорлади. У хурсанд бўлган кўйи кириб келди.

Киргач, Ойтўлди элигнинг қаршисида тик турди, элиг имо билан кел, ўлтири, деган ишорани қилди.

Ойтўлди ёнидан тўп чиқариб ерга қўйди ва ястаниб унинг устига ўлтириди.

Элиг унга ҳар хил билимлар тўғрисида саволлар берди. Ойтўлди фасоҳат билан жавоб қайтарди.

Элиг севиниб чеҳраси очилди, уни кўриб Ойтўлди қўзларини юмиб олди.

Элиг сўзлашдан тўхтади, бошқа ҳеч гапирмади. Ойтўлди ҳам кўзини юмганича ўлтирди, уни қайта очмади.

Элиг сўзни давом қилиб яна сўрай кетди. Ойтўлди жавоб бераверди, лекин унинг қовоғи солинган эди.

Элиг атрофлича имтиҳон қилиб синаб кўрди, билими, заковати ва зеҳнини тугал билиб олди.

Элиг тасалли топиб, очиқ чеҳра билан унга қаради. Ойтўлди эса юзини четга ўғирди.

Элиг қаҳрга келди, юзини ғазаб қоплади ва деди: Аф-
сус; мен шошдим, шошқалоқлик эса одамга ярашмайди.

Ишонч ҳосил қилишда мен янгилишдим, ўзимнинг бу
хатойимни қайси тил билан айтайн.

Билимдон сўзини эшилгин, у нима деган: Шошиб қи-
линган ишнинг аттанги йилларга чўзилади.

Шошиб қилинган ишлар қанчалик нохуш бўлади, шо-
шиб пиширилган овқат истеъмол қилинса, у одамини
дардга гирифтор қиласди.

Шошқалоқлик — бу адашган одамларнинг иши, сабр-
лилик эса эзгу одамларнинг ишидир.

Менинг шошқалоқлигим шу эдики, сени яхши сина-
масдан, хизмат қилдириб кўрмасдан ўзимга яқин тутдим.

Ҳар қандай бек ҳам ўз хизматчи қулини аввал хиз-
матда синааб, сўнг унга иш топширса яхши бўлади.

Уни хизматда обдон синааб кўриб пухта билиб олиш,
сўнг унга хизмат буюриш ва улуғлаш керак.

Ойтўлди унга айтди: Эй саодатли элиг, нима учун
қаҳрланиб дарғазаб бўлдинг.

Гуноҳим нима, ўзим била олмаётирман, уни айтиб
берсанг, сўнг сўзларимни тингласанг.

Агар гуноҳкор бўлсан, менга жазо бер, ихтиёр сен-
да. Борди-ю айбим йўқ бўлса, менга ғазаб қилмасанг.

Таълимда бунга мос сўзлар бор, қиёс қилиб кўрсанг,
жуда тўғридир.

Хизматкор адашса, уни чақириш керак, нима учун
адашганини сўраб билиш керак.

Гуноҳи бор бўлса, тутиб жазолаш лозим, агар йўқ
бўлса, тақдирлаб курсанд қилиш керак.

Элиг яна қаттиқроқ ғазабланиб сўз бошлади ва айт-
ди: Эй нодон, эй йўлдан озган киши,

Сен ўзинингга бир қара, менга ким бўласан, сен бу фа-
зилағларни қаердан олаётисран?

Менга хизматлари бор десам, ҳали хизматларинг
сингмаган, фойдаси теккан дейдиган бўлсан, ҳали на-
финг текканича йўқ.

Ҳали сендан арзирли хизмат кўрмасдан илтифотлар
кўрсатдим, лутф билан сенга жой бердим. Сен эса мени
назар-писанд қилмадинг.

Остингга тўп қўйиб дарҳол ўлтиришга ҳозирландинг.
Бу қандай ўлтириш жойи, менга тушунтириб бер.

Мен сенга сўзладим ва сенинг сўзларингни тингладим.
Сен кўзингни юмиб олдинг, мен ҳайратда қолдим.

Мен сени кечирдим ва яна сўзладим, нима учун сен
юзингни четга бурганингни айтиб бер.

Дононинг сўзини эшитмаганмисан. Бекка яқин бўлсанг эҳтиёт бўлгин, деган у.

Отанг ёки онанг ўзингни бегингга тенг қилмагин, деб айтмаганми?

Хайл бошинг бегингни беобрў тутмагин, эҳтиёт бўлгин, деб тушунтирмаганми?

Беклар мисли олов бўлади, сен бу оловга яқин бормагин. Агар боргудек бўлсанг, унинг куйдириши аниқ.

Фоғил бўлмагин, беклар ёниб турган олов кабидир. Ким ёнаётган оловга яқинлашса, унинг ҳолига вой.

Беклар аланталаниб ёнаётган ўт мисолидирлар, ким унга оёқ босса, у ўт куйдиради ва қонини қурилади.

Беклар тик боқсалар, одамга даҳшат соладилар, қўрқмаганларни куч билан қўрқитадилар.

ОЙТУЛДИ ЭЛИГГА ДАВЛАТ СИФАТЛАРИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Ойтўлди кулиб бу сўзларни тушуниб уққанини айтди ва мендан сўраган саволларингга жавоб берайин, деди-да, сўзга тил очди:

Мен сен айтган ҳамма нарсаларни тушундим. Энди сен ҳам ушбу нарсаларни тушуниб олишинг керак бўлади.

Менинг ҳузурингга келиб сенга намойиш қилганларимнинг барчаси қилиқларим ва йўриғим эди.

Менга жой кўрсатдинг, лекин мен ошиқиб ўлтирамадим. Ҷабаби, мен учун ўрин йўқ, сен буни тушунгин, дедим.

Тўпни ерга қўйишимнинг боиси, ўз табиятимни сенга кўрсатмоқчи эдим.

Тўп бирор ерда муқим турмасдан айлангани каби, мен, яъни давлат ҳам тўп каби бир ерда қарор топмасдан кезаман.

Сен менга бино қўйиб қараганингда кўзларимни юмашимдан мақсад, ўзимнинг қанақа эканлигимни сенга кўрсатиш эди.

Мен, яъни давлат, бир кўэсиз кўр каби, менга ким илашиб қолса, унга қаттиқ ёпишиб оламан.

Сен савол қилдинг, мен жавоб бердим. Сен меҳр кўзи билан қараганингда, мен юзимни четга олиб яширдим.

Бунинг сабаби сенга ўз қилиқларимни намойиш қилмоқчи эдим ва менинг қилиқларим бевафолик, менга бино қўймагин, демоқчи эдим.

Бошидан кўп ишларни кечирган оқсоқол туркча ма-
сални айтиб нима қилмоқчи бўлган, эшил:

Эй баҳтиёр киши, ўткинчи, бевафо қутга ишонма, қў-
нимсиз давлат учун рафлатга ботма.

Оқар сув, равон тил, баҳт-қут бир ерда турмайди,
улар ўткинчи, бир ерда туриб қарор топмайди, жаҳонни
кезиб юради.

Қут-давлат ишончсиз, бақоси йўқ ва бевафодир,
ёнингда юриб кетаётуб қўққисдан учиб кетади, оёғи ҳам
тайғончиқдир.

Элиг унга айтди: Барча сўзларингни тушундим, таги-
га етдим, бу билан сен ўз гуноҳларинг учун узр сўрадинг
ва халос топдинг.

Сен энди ўз санъат-ҳунарларинг ҳақида гапириб бер,
сенинг ўқтам тилингдан ажойиб қимматли сўзлар чаш-
мадек оқиб чиқди.

Ойтўлди айтди: Менинг санъат-ҳунарларим ва фази-
латларим жуда ҳам кўп, одамларга баҳра насиб бўлса,
мендан бўлади.

Менинг қилиқ-йўриқларим тўғри, ўзим навқиронман,
барча бек ва буюк кишиларга эзгуликларга эришиш учун
ўзим йўлдирман.

Из сувратим чиройли, қилмишларим матлуб, барча
тилаган тилакларга қўлим етади.

Мен қаерда юрсам, тамоми тилак-орзулар менга эр-
гашиб кетимдан югуриб юради.

Роҳат-фароғат ҳамиша мен билан, мاشаққат мендан
тўзиб қочади, шодлик доимо мен билан, қайғу-алам мен-
га бегонадир.

Ким мен билан ўчакишса, қийналиб ўлади, агар ким
бўйин эгса, орзуларига етади.

Мени урайин деганинг ўзи урилади, мени янчайин
деганинг ўзи янчилади.

Бунга ўхшатиш учун мана бу сўзлар жуда мос кела-
ди, уни эшитиб, маънисини чақиб ол:

Қут-давлат қайдা бўлса, унга бўйин бер ва ярас,
агар унга эришсанг, қайғу-алам билан кураш.

Баҳт кулиб боқса, одамнинг ҳаёти баҳтли кечади,
орзуларга тўлиб, қут-давлат билан...

Элиг айтди: Сенинг фазилатларингни билиб олдим,
нуқсонларинг ҳам борми, улар ҳақида гапир, мен била-
йин.

Ойтўлди жавоб берди: Менга халал берадиган
нуқсонларим йўқ, лекин одамлар барибир гийбат қи-
ладилар.

Менинг нуқсонигі шуки, одамлар мени бевафо деб, бошқаларга айтиб ёмонлаб юрадилар.

Беқарорлигим мен учун нуқсон әмас, мен ўзим учун янги-янги сифатлар жамлайман, холос.

Барча эски нарсалар зерикарли ва ёқимсиз бўлади, ёқимсиз бўлган нарсалар манфур бўлади.

Янгиликларга эришиш мумкин бўлганда эскиликлар нима учун керак?

Тўкис нарсалар турғанда ярамас нарсалар нимага керак?

Барча ҳузур-ҳаловат янги нарсаларда бўлади, ҳузур-ҳаловатни истаб одам кўп машаққатлар тортади.

Менинг мана шу қилиқларим учун бевафо деб ёзғирадилар, шу номим учун менга айблар тақадилар.

Жасур киши бунга ўхшатиб очиқчасига сўз айтган, унинг маъниси бу айтилганларга исбот бўлади:

Тириклик деган нарса елдек ўтиб кетади, у қочади, уни қувиб етиб бўлмайди, ҳеч ким тута олмайди.

Бу ўткинчи қутга ишониб маст бўлма, у келади ва яна тез кетади.

Бу давлатга бино қўйма, унга эришганинг ҳамоно яна йўқотасан.

Агар қут-давлат беқарор бўлмаганды эди, қандай ажойиб бўларди!

Давлат келиб яна кетмаганды эди, ёруғ кунлар қоронгулашмаган бўларди.

Элиг деди: Сенинг беқарорлигингни тушундим. Юз ўгириб кетаётган ерингда сени маҳкам тутиб қолишнинг чораси борми?

Ойтўлди айтди: Менинг қилиқларим кийикники кабидир.

Мени истаб қидирғанлар зинҳор топа олмайдилар, борди-ю топсалар ҳам, тута олмайдилар, уринишлари зое кетади.

Мени қўлга киритган одам қаттиқ тутиб ушласа, мен ундан қочмайман, бу сўзларим қатъий.

Элиг айтди: Сени маҳкам тутишнинг иложи борми, у нималардан иборат? Сени қандай қилиб қўлдан чиқармай тутиш керак?

Ойтўлди жавоб берди: Мени маҳкам тутиш учун пишиқ кишан зарур, у бир қанча нарсалардан иборат, улардан сенга белгилар берайин.

Мени қўлга киритган киши камтар бўлиши керак, кўнгли мулойим, тили ширин, сўзи юмшоқ бўлиши керак.

У ўзини эҳтиёт тутиши, зинҳор мағурурланмаслиги, ярамас ишларга яқин бормаслиги керак.

Ингилган нарсаларини жой-жойида тутса, қилиқлари ва феъл-рафтормарига яраша йўл тутса.

Ўзидан улуғларга ҳурмат кўрсатиб хизмат қилса, ўзидан кичикларга нисбатан ширин сўз бўлса.

Мағурурлик билан одамларни камситмаса, ўзидан кичикларнинг устидан кулиб оёқости қилмаса.

Беҳудалик билан майхўрликка муқкасидан кетмаса, беҳудага ва бекорга нарсаларини совуриб юбормаса.

Қимор ва гаровга аралашмаса, феъли-хулқини тўғри тутса.

Мана шуларнинг барчаси беқарор қутнинг белгиларидир. Қут мана шунақа, у қанақасига қочмай туриб қолади.

Шонрининг сўзлари бунга гувоҳлик беради, бу сўзлар сўзга шаҳду шакар қўшади.

Қут-давлат кийик кабидир, у одамдан қочади, агар қўлга кирса, уни тушовла ва тизгинлаб ол.

Элиг айтди: Эй қут, сенинг сифатларингни тушуниб олдим, қаттиқ кўнгил қўйган эдим, сен бўлсанг мендан юз ўгираётисан.

Бу беқарорликларинг, бевафолигинг бўлмагандага эди, сенинг келишининг қандай яхши иш бўларди!

Афсус, сен беқарор ва бевафодирсан, вафо кўрсатмоқчи бўласан, лекин жафо қиласан.

Отадан ва онадан ҳам меҳрибонроқ бўлиб, ардоқлаб кафтингда тутасан.

Гоҳо кўрмаганликка солиб тағофил билан юз ўгирансан, барча қилиқ ва сўзларинг тубдан ўзгаради.

Давлатни терасан, жамланса яна қайта сочасан, ким сени чорлаб юз урса, сен унга эшигингни ёпасан.

Ойтўлди айтди: Эй олийзот элиг! Нуқсонларим ва фазилатларимни номма-ном санаб бердим.

Мени ким қўлга киритиб қаттиқ тутайн деса, бунинг чораларини айтиб бердим, уддасидан чиқса энди мени тутсин.

Мени тутган киши бошбоғ урмаса, кийикдек қочаман, ким ҳам ета оларди.

Синаган қари нима дейди, эшишт. Синаган қариларнинг сўзлари сўзларга асос бўлади:

Бахт-қут келади. Агар уни тута билмасанг, у яна кетади. Қўлингга кирган нарсани тута билмасанг, у чиқиб кетади.

Беқарор қутни қўлингга киритсанг, уни маҳкам уш-

лагин. Агар ушлай олмасанг, у қўлдан чиқади, бунга ишонгин.

**Элиг айтди: Сенинг фазилатларингни тушуниб олдим.
Отингнинг Ойтўлди аталишининг боиси нимада?**

Менга айтиб бер, бунинг маъниси нима? Мен уни уқайин ва ишонч ҳосил қиласкан.

Ойтўлди жавоб берди: Доно менинг қилиқларимни ойга ўхшатиб, отимни Ойтўлди қўйган.

Ой туғилганда жуда кичкина бўлиб туғилади. Кундан-кунга катталашиб боради ва юқорига кўтарилади.

Тўлишиб тўлин шакл олганда оламни ойдин қиласкан, олам халқи унинг ёруғидан баҳра олади.

Ой тугал тўлишиб энг юқорига кўтарилгач, яна астасекин олқиниб камая боради, чиройи ҳам барҳам топади.

Ёруғлиги ҳам камаяди ва тамоман йўқ бўлади. Кечаси чиқиб оз-оздан яна қайта тўлишади.

Мен ҳам мана шу ой кабидирман, гоҳо бор бўламан, гоҳо йўқ бўламан.

Заифу нотавон кишиларга дуч келсам, уларнинг кўрки ортади.

Менга эришгач, бойиб шуҳрати ёйилса, мен ундан узоқлашаман, унинг обрўйи ҳам кетади.

Унинг йигилган нарсалари яна сочилиб кетади, аҳволи бурунгидек бўлиб қолади.

Шоир сўзи бунга ўхшатишга жуда мос келади, шоирнинг сўзи — билимсизлар учун ўткир кўрар кўз кабидир:

Одамнинг бахти кулиб боқсанда, унинг донғи таралади, у янги ой каби кундан-кунга ортиб боради, ёруғлиги ортади.

Қут-давлат бевафо телба кабидир, унга кўнгил боғламагин, у тўлин ой каби яна олқинади.

Мен сенга яна бир нарсани айтайн, менга қулоқ бергин.

Ойнинг ўрни ўзгарувчан уйдир, у узлуксиз ҳаракат қиласди, ўзгаради, унинг муқим ўрни йўқдир.

Ойнинг маскани Саратон буржидир. Бу маскан беқарор, у айланувчандир. Ой ҳам у билан бирга тинмай чарх уради.

Ой қайси уйга (буржга) кирса, у ердан тез чиқади, янгидан чиқадиган буржига йўналиб, ботган масканини (буржини) тарқ этади.

Мен ҳам айнан ойга ўхшайман, тарзи рафторми гоҳо пастга кетишдан, гоҳо юксалишдан иборат.

Қеламан, кетаман, илгарига интилиб юраман, чарх уриб оламни кезаман, муқим ўрним йўқ.

Шу мазмундан донишманд сўзини жуда нозик йўйиб, менинг отимни Ойтўлди деб атаган.

Мана, мен, яъни қут-давлат ҳарча нуқсон ва фазилатларимни, дардларимни ва унинг даволарини айтиб бердим.

Мен сенга очиқчасига сўзладим. Қайтармоқни истасанг, қайтариб юбор, олиб қолмоқчи бўлсанг, олиб қол.

Элиг айтди: Барча сўзларингни эшилдим. Сўзларинг дилларни ёритдӣ, ўзинг ҳам маъқул бўлдинг.

Мен сендеқ одамни орзу қиласар әдим. Сени тақдирнинг ўзи ато қилди.

Бундан буён мен тинмасдан, оғишмасдан бунинг шуқронасини қилишим керак.

Бизларга китоб ёзиб қолдириб, ўзи ўлиб кетган доно нима дейди, унинг сўзларига қулоқ бер:

Эй неъматларга эришган одам, шукр қилгин! Шукр қилсанг, неъматларинг яна ҳам ортади.

Неъматга эришган одам тезда ўзини унутиб қўяди. Агар у шукр қиласа, неъмат ундан юз ўгирмайди.

Озгина яхшиликка ҳам кўп шукр қилгин. Агар неъматинг кўп бўлса, унинг қадрини билгин.

Шукр қилсанг, бир неъматинг ўн бўлади, биринг ўн бўлади ва уйингга бойлик тўлади.

Элиг Ойтўлдига таҳсиллар айтди ва деди: Туну кун менга яқин тур.

Талай ҳадялар берди ва кўп таҳсиллар айтди, тақдирлаб кўп олтин ва кумушлар инъом қилди.

Элиг давлат ишлари ҳақидаги барча сўзларни айтиб берди, бу ишларга асқатадиган билим ва заковатларига умид боғлади.

Ойтўлди қадр-қимматлар кўриб, унга холис, тўғри ва сидқидил билан хизмат ўтади.

Ойтўлди анча муддат шу тариқа юрди, элиг уни синади, ўзи етишган кишисини барчадан етук топди.

КУНТУҒДИ ЭЛИГ ОЙТУЛДИГА АДЛ БЕЛГИЛАРИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Элиг бир куни ёлғиз ўзи ўлтириб, хилватда ёлғизликдан сиқилди.

Ойтўлдини чорлади ва киришга ижозат берди. Ойтўлди кириб қўл қовуштириб турди.

У элиг қаршисида бир муддат тик қолди. Элиг ҳам бир муддат сўзламай жим ўлтирди.

Сўнг элиг унга қараб кўзи билан имо қилди, кел, ўлтири, дегандек ишора қилди.

Ойтўлди эҳтиёт билан оҳиста ўлтириди, кўзини ергатикди, юраги сиқилди.

У элигга яширинча назар ташлади, элигнинг қовоги солиқ, юзи тумрайган эди.

У кумуш курси устида ўлтиради, курси уч оёқли эди.

Унинг қўлида катта бир пичоқ, сўл томонида заққум, ўнг томонида эса шарбат туарди.

Ойтўлди бу ҳолни кўрганда чиндан қаттиқ қўрқди, дами ичига тушиб кетди.

Элиг бир муддатдан сўнг бошини кўтарди ва Ойтўлди гапиргин, деб хитоб қилди.

Нимага лолга ўхшаб индамай турибсан, кўриб турибсан-ку, мен бу ерда ёлғиз зерикиб ўлтирибман, деди.

Ойтўлди айтди: Эй аслзода элиг, сўзлашга менда ҳеч журъат йўқ.

Бугун ҳолатингни ўзгача кўриб турибман, шунинг учун ҳайрон бўлиб, сўзлашга ийманаётирман.

Билими равшан, доно авомга беклар ғазабга киргичда уларга яқин борма, деб таълим беради.

Билимли донишмандлар бундан ҳам яхши гапирганилар: Ғазабга кирган пайтларида беклар куйдирувчи ўғ ва заҳри қаттол бўладилар.

Беклар қаҳрга келиб дарғазаб бўлганларида, уларга яқин турмагин, эй хушфеъл киши.

Беклар аччиғланиб ғазабга кирганларида, улардан ийроқ тургин, зиён бериб қўядилар.

Мана бу сўзлар бунга ўхшатишга мос келади. Бу сўзларни дилингга жойлаб ол ва ўзингни жуда эҳтиёт қил:

Ғазабга кирган пайтида бекларга яқин бормагин. Агар боргудек бўлсанг, хўрланишинг турган гап.

Беклар мисоли арслондирлар, ғазаби қўзғаганда бошкесадилар.

Элиг айтди: Қани, айтгин-чи, сен нимага ҳайратланаштирансан?

Ойтўлди айтди: Менинг ҳайратланганим шуки, кумуш курси қўйишишнинг боиси нима?

Бу курсига ўлтиришишнинг сабаби нима, бу қандай ўлтириш жойи?

Бунинг маъниси нима? Айтиб бер, мен тушунайин.

Иккинчидан, қўлингда пичоқ тутишингнинг боиси нима? Буни ҳам тушуниб тагига етишим керак.

Учинчидан, ўнг томонингда шарбат, сўл томонингда заҳар-заққум тутишингнинг маъноси нима?

Назар солиб, қарасам, ўзинг дарғазабсан. Бу ҳолни кўриб эсимни йўқотдим.

Сени бу алфозда кўриб тараддуланиб, сўзлашга ботинолмай қолдим.

ҚУНТУҒДИ ЭЛИГ ОЙТУЛДИГА АДЛ БЕЛГИЛАРИ ҚАНДАЙ ЭҚАНЛИГИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Элиг айтди: Сўзларингга тушундим. Энди сўзларими ни сенга бир-бир баён қилайин.

Мен сени биринчи бор ҳузуримга чақирганимда, сенга илтифот кўрсатиб, ўлтиришга ўрин берган эдим.

Сен ўшанда ажойиб-гаройиб ишлар кўрсатиб, уларнинг туб маъносини мендан яшириб, мени ғазабга келтирган эдинг.

Қилиқларингни кўриб ғазабланганимда, сен юзингни четга бурдинг. Мен сенга аччиқ қилганимда, сен сўзлай олмай қолдинг.

Сўнг менга айтдинг: Билгин, мен қутман, яхшилаб уқиб олгин.

Ўшанда нимаики қилган бўлсанг, барчасини шарҳлаб изоҳлаб тушунтирдинг. Мен барчасини очиқ уқиб олдим.

Ўшанда мен сенинг узрингни қабул қилиб кечирдим ва шу фазилатларинг эвазига сени тақдирладим.

Энди эса сенга ўз қилиқларимни кўрсатаётирман, бор фазилатларимни намойиш қилаётирман.

Мана, менга қарагин, мен адолатли сиёсатнинг макониман, кўриб томоша қилгин.

Мен ўлтирган курсининг оёғи уч айрилиқдир, кўргин, эй кўнглим тўқи.

Жами уч оёқли нарсалар оғмайдиган бўлади. Уч оёғи тенг бўлганидан қимирламайдиган бўлади.

Агар уч оёқдан биттаси мабодо оғса, қолган иккита-си ҳам оғади, у курси йиқилади.

Барча уч оёқли нарсалар тўғри ва рост туради. Агар оёғи тўртта бўлса, улардан бири эгри бўлади, ерга тегиб-тегмай туради.

Қайси нарса тўғри бўлса, ўша нарса соз бўлади. Барча соз нарсалар моҳияти тўғри бўлади.

Қайси нарса оғадиган бўлса, эгри бўлади, барча эгрилар эса ёмоннинг уруғи бўлади.

Қайси бир тўғри нарса оғадиган бўлса, рост турмай-

ди, йиқилади. Ҳар бир тўғри нарса йиқилмайди, рост туради.

Менинг қилиқларим ҳам оғмас, тўғридир. Ёмон ва яхшига ҳукм чиқариш пайтида қарорим қатъий бўлади, ўзгармайди.

Барча иш бўйичаadolat юзасидан ҳукм юритаман, одамларни бек ёки қул, деб ажратиб ўлтирумайман.

Қўлимдаги бу ханжарсимон пичноқ эса санчилувчи ва кесувчи бир нарсадир, эй жавонмард.

Барча ишларни пичноқдек кесиб, қирқиб ташлайман, даъвогар-туҳматчиларнинг ишини чўзиб ўлтирумайман.

Ким зўравондан зулм кўриб даргоҳимга келса, унгаadolat қиласман.

Шарбат мана шунга ишорадир.

У одам менинг олдимдан шарбат тотигандек ҳаловат билан кетади, севиниб хурсанд бўлади.

Агар ким зўравон бўлса ва тўғрилиқдан қочса, заҳар-заққум ўшанинг насибаси бўлади.

Бундайлар жанжаллашиб менга келсалар ва мен ҳукм қиласдиган бўлсам, заҳар ичгандай жонлари азобга қолади.

Қовоғим солиғлиги ва кўрксизлигим эса зўравонларга нисбатан юзхотир қиласмаслигимга ишорадир.

Хоҳ ўғлим бўлсин, хоҳ узоқ-яқин кишим бўлсин, хоҳ йўловчи, хоҳ мусофири, хоҳ меҳмон бўлсин.

Қонун олдида мен учун барчаси бирдир, ҳукм чиқариша бошқача йўл тутмайман.

Бекликнинг олий асоси тўғрилиқдир, беклар тўғри бўлсалар яшаб-яшнайдилар.

Оқил бунга мослаб сўз айтган, ким оқил сўзига амал қиласа, унинг ишлари битади:

Бекликнинг пойdevori тўғрилиқдир, тўғри йўл тутиш бекликнинг негизидир.

Бек тўғри йўл тутиб,adolatli сиёsat юритса, тилаған тилак-орзуларига эришади.

Ойтўлди яна сўради: Эй зоти олий элиг, Кунтуғди деб аталишингнинг маъноси нима?

Элиг жавоб берди: донишманд менинг қилиқларимни кўриб, отимни шунга мослаб қўйганди.

Кунга қарагин, у ҳеч олқинмайди, ҳамиша тўлин бўлади, ёруғлиги доимо бирдек тўла ва тўқис бўлади.

Менинг ҳам қилиқларим кунга ўхшаган, тўқис ва тўладир, ҳеч камаймасдир.

Иккинчидан, кун чиққач, олам ёришади. Унинг нури барчага баравар тушади, ҳеч кам бўлмайди.

Менинг ҳам йўриқларим шунаقا, ўзим йўқолмайман, чора-тадбирларим ва ҳукмим барчага баравардир.

Учинчидан, кун чиқиб рўйи заминга тафт беради, у туфайли ер юзида анвойи гуллар очилади.

Менинг адолатим қайси элга етиб борса, ўша эл тошлоқ, тақир бўлса ҳам гуллаб-яшнайди.

Чиққан кун яхши ёки ёмон деб фарқламайди, нурини барчага бирдек сочади.

Менинг йўриғим ҳам шундай, мендан барчага баҳра тегади.

Кун турадиган бурж событ бурждир, событ деганим ўзгармас демакдир.

Бу бурж Арслон (Асад) буржидир, у бурж тебранмасдир, уйи тебранмас бўлгани учун куннинг ўзи ҳам олинмайди.

Менинг йўриғимни кўргин сифатим ҳамиша бирдек, ўзим ўзгармасман, ёруғликдан бошқа жиҳатим йўқ.

ОЙТУЛДИННИГ ЭЛИГГА САВОЛИ

Ойтўлди айтди: Эй баҳтиёр элиг, жаҳон ва элларга эга бўл, шуҳратинг оламга ёйилсин.

Мен узоқ йўл босиб, ҳориб, чарчаб сенинг ҳузурингга келдим.

Сенда шундай хислат ва фазилатлар борлигидан, хизматингни истаб келдим.

Менга айтгин, қандай қилиб хизмат ўтайин, сен нима билан хурсанд бўлсанг, мен ўшани қилайин.

Хизмат бекнинг табига яраша бўлмаса, хизматчи қанча урунмасин, унинг хизмати манзур бўлмайди.

Хизмат туфайли мартабаси ошган Илонинг донгдор ва қутли кишиси нима дейди, эшитгин:

Агар хизматчи бегига хизмат қиладиган бўлса, у бегининг хурсанд бўлиш йўлига қаттиқ амал қилиши керак.

Хизматни бекларнинг таъбига қараб қилмоқ даркор, хизмат бекга манзур бўлса, хизматчига барча нарсага эшик очиқ бўлади.

Хизматчи хизмат қилишни билса, тўрга чиқади, агар билмаса, тўрдан пойгакка тушади.

Хизматкор қул бегини ниҳоятда хурсанд қила олса, бу хизматчи қул учун қадр-қиммат йўли очилади.

ЭЛИГНИНГ ОЙТУЛДИГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Мен сўзларингни тушундим. Сен менинг хурсандчилигимни иста ва ўзингни ҳам жуда эҳтиёт қил,

Мен сенга ярамас нарсалар ҳақида сўзлаб берайин,
сен уларга яқинлашмасдан фориғ юргин.

Мен ёқтирилдиган ишлардан бири ёлғончиликдир,
яна бири зўравонлик қилишдир.

Феъли суқлик, очқўзлик бўлса, ўзи қаттиқ, қурумсоқ,
шошқалоқ, ҳовлиқма бўлса, боқиши уят-андишиласиз бўлса,

Ишларда газаб қилувчи ва қаҳрли-жаҳлдор бўлса,
енгилтак, майхўр, қўли эгри бўлса.

Сенга очиғини айта қолай, бундай одамлар менга
керак эмас.

Сен менга айни муносиб бўлай десанг, мана шу са-
налган бир қатор ярамас нарсаларни ўзингдан узоқлаш-
тиргин.

ОЙТУЛДИНИНГ ЭЛИГГА САВОЛИ

Ойтўлди айтди: Булар ҳақида эшилдим. Яна бир сў-
райдиган сўзим бор, шу ҳақда ҳам гапириб бер.

Эзгу ўзи ким? У қандай одам бўлади? Эзгунинг
феъли-атвори қанақа бўлади?

ЭЛИГНИНГ ОЙТУЛДИГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Эзгунинг барча қилмиши ва йўриқлари
халққа фойда ва манфаат берадиган бўлади.

Барчага бирдек яхшилик қиласи, лекин эвазига улар-
дан мукофот миннатини қилмайди.

Эзгу ўз манфаатини кўзламайди, бошқалар манфаатини
кўзлайди, бошқаларга келтирган фойдасидан ўзи-
га манфаат тиламайди.

ОЙТУЛДИНИНГ ЭЛИГГА САВОЛИ

Ойтўлди айтди: Буларни ҳам тушундим, яна бир ис-
тагим бор, шу ҳақда ҳам сўзлаб берсанг.

Менга тўғрилик ҳақида сўзла, у қандай бўлади?
Одамни ёруғликка олиб чиқувчи тўғрилик белгиларини
айтиб бер.

Нимага тўғрилик йўли дейилади, тўғриликнинг асоси
қанақа бўлади?

ЭЛИГНИНГ ОЙТУЛДИГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Тўғриларнинг тили билан дили бир бўлади.

Уларнинг ичлари сиртидек ва сиртлари ичидек бўлади, тўғриларнинг белгилари мана шундай бўлади.

Дилларини кафтларига олиб юрсалар ҳам улар тўғри бўлганлари учун одамлардан уятга қолмайдилар.

Тўғрилик одам учун жуда керакли сифатдир, у одамийлик демакдир.

Одам қадрли эмас, одамгарчилик қадрли, одам ноёб эмас, одамгарчилик ноёбдир.

Бунга ўхшатиб шоир ушбу сўзларни айтган. Мен бу сўзларни сенга айтиб берай:

Бош кўтариб юрувчи одам жуда кўпдир. Тўғри, ростгўй, етук одам эса мен учун азиздир.

Одам қиммат эмас, одамгарчилик қиммат. Заковатда тўғри, чин одамлар ардоқланади.

ОЙТУЛДИННИНГ ЭЛИГГА САВОЛИ

Ойтўлди айтди: Бахтиёр элиг менга бу сўзларни ҳам тушунтиурсинлар.

Яхши одамлар ҳам ёмон бўлиб қолишлари мумкинми? Ёмонлар ҳам яхшиларга эргашиб яхши бўлиши мумкинми?

ЭЛИГНИНГ ОЙТУЛДИГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Эзгу одамлар ҳам икки турли бўладилар. Булардан бири яхши ва тўғри йўлдан юрувчилардир.

Бундай эзгу одамлар туғма яхши бўладилар, улар доим тўғри ва рост йўлдан юрадилар.

Яна бир турли эзгулар борки, улар ўткинчи яхшидирлар, ёмонларга қўшилиб қолсалар, ёмон ва ярамас ишларга қўл урадилар.

Шунингдек, ёмонлар ҳам икки турли бўладилар, икки тоифасини бир хилда ёмон демаслик керак.

Булардан бири туғма ёмонлардир, уларнинг исқиртилклари то ўлмагунча аrimайди.

Яна бири ўткинчи ёмонлардир, ундайларнинг жўралари яхши бўлса, улар шу яхшиларга эргашиб яхши бўладилар.

Тұғма яхшилардан донмо яхшилик келади, олам халқи улардан фақат манфаат олади.

Тұғма ёмонлар учун чора ва илож йўқ, улар борлиқ-қа бало, халқ учун оғат бўладилар.

Мана бу туркча масал бунга жуда мос келади, сен бу масални эшитиб, маъносини чақиб ол ва унга амал қили:

Оқ сут билан кирған яхши феъл, то ўлгунча ўзгармайди.

Мизожга қўшилиб туғилган одат-қилиқ ўлим келиб бузмагунча бузилмайди.

Она қорнида яралган қилиқ одам фақат қора ер қаърига киргандагина кетади.

Агар яхшининг йўлдоши ёмон бўлса, яхши ҳам ўша ёмон тенгида ёмон бўлади.

Яхши била туриб ёмонлар ичига кирса, уларга аралашса, ёмонларнинг яхши бўлишларига йўл очади.

Яна бир сабаб шуки, яхши ёмон билан яқинлик боғласа, шу яқинлик туфайли ёмон яхши йўлга кириши мумкин.

Агар беги эзгу бўлса, барча халқи эзгу бўлади, қилиш-қилмишлари яхши, йўриқлари ҳам соз бўлади.

Беклар яхши одамларни ўзларига яқин тутсалар, барча ёмон ишларни ҳам яхшилаб тўғрилайдилар.

Агар бекларга ёмонлар яқин бўлсалар, эл устидан ёмонларнинг қўли баланд бўлади.

Ёмон бош кўтарса, яхши маҳв бўлади, борди-ю яхшининг қўли баланд келса, ёмон йўқ бўлади.

Агар беклар яхши ва қутли бўлсалар, тамоми фуқароси тугал яхши бўлади.

Бекларнинг ўзлари ёмон бўлмасалар, ёмонлар элда севиниб яйрамайдилар.

Ёмонларга нисбатан қийноқ, калтак ва зиндан ҳифзини қўллаб, беклар беги қандай ажойиб эзгу қонун қўллаган!

Агар халқнинг бошловчиси эзгу бўлса, унинг хизматчилири ҳам барчаси эзгу бўлади.

Агар беклар табиатан эзгу бўлсалар, барча фуқароси бойийди, олам гулистон бўлади.

ОЙТЎЛДИНИНГ ЭЛИГГА САВОЛИ

Ойтўлди айтди: Мен бу сўзларни тушундим, элиг жуда тўғри сўзладилар, яхшиликни биладиган ва яхши ишни қиладиганларни эзгу деб тушунтиридилар.

Мол·товарни барча истайди, уни истовчи қанлай топади?

Элиг айтди: Эзгу жуда яхши ва асил нарсадир, яхши нарса эса фақат яхшилар орзусидир.

Нима асил бўлса, ўша сара бўлади, яхшилик барчага ярашади.

Ёмонлик қилувчи одам тубандир, ярамас иш ёмонликка олиб келадиган ярамас нарсадир.

Қайси нарса қадри паст бўлса, ерда ётади, ипак ва шоҳи қиммат бўлганлиги учун қадрланади.

Яхшилик юксалиш учун моядир. Ёмонлик юз тубан кетиш учун боисдир.

Заковатда бунга мос ибратли сўз бор, заковатли сўзига амал қилинса, фойдаси кўп бўлади:

Яхшилик юксалиш кабидир, лекин ҳаммага ҳам юксалиш насиб бўлавермайди.

Яхшилик қилиш моҳияттан юксалиш ва қадр топишдир. Аммо бу иш ҳамманинг ҳам қўлидан келмайди.

Ойтўлди айтди: Эй баҳтиёр элиг, эзгулик деган нарса бунча мақтовга лойиқ иш экан,

Ўнинг одам гапириши мумкин бўлган салбий жиҳати ҳам борми? Бу ҳақда заковатлилар ва билимлилар бирор нарса биладиларми?

ЭЛИГНИНГ ОЙТУЛДИГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Эзгулик ҳамиша ардоқланиб тилга олиниади. У ёмонлар орасидагина салбий баҳоланади.

Яқинлик боғловчи мард киши учун тенг-тушликка яхшилар ишини қилмайдиган ёвузлар зинҳор ярамайди.

Яхшилар камситилиб, таҳқирланиб ҳеч рўшнолик кўрмайдилар, ёмонлар эса ҳаёт гаштини суриб юрадилар.

Ким яхшилик қиласа, ўзи ҳам яхшилик кўради. Ундайлар камситилган ёки таҳқирланганларни ажратиб қўймайди.

Кимда-ким ҳозирги ҳузурини тиласа, ёмонлик қилиндан қайтмайди, сўнгроқ эса пушаймон ейди.

Яхшилик истовчи одам нима дейди, эшит: Фақат яхшилик қил, яхшилик қилишни ўзингга касб қилиб ол.

Ким ёмонликка яхшилик қиласа, мен ўшандай кишини ардоқлайман ва орзу қиласман.

Энг эзгу, тўғри сўз киши ажойиб сўз айтган, тўғри сўз кишининг сўzlари сўзларнинг асосидир:

Ким ёмонлик кўриб яхшилик қиласиган бўлса, мен ундаи эзгу кишини истаб қидирман.

Эй эзгу, сенга ким тўяди, менга очиқ айт! Бери келгин, мен сенга очиққандирман.

Эзгу киши қанчалик камситилган бўлса ҳам, мен шу эзгу кишига эш бўлишга розиман.

Беклик менга ёмонлик билан боғлиқ ҳолда насиб бўладиган бўлса, бундай бекликнинг кераги йўқ, уни сенга топширдим.

Уз кўзим билан кўриб турибман, одамларнинг феълрафтори ёмон, уларнинг ҳаловати жуда оз, ўқинчлари эса чексиз.

Шоир бунга мослаб сўз айтган, унинг маъносини уқсанг, кўзинг очилади:

Қиласиган эзгуликлари учун қайси эзгу афсусланади, ном чиқарган ёмон эса оқибатда пушаймон қиласди.

Ёмонлик қиласиганнинг мукофоти ўқинч бўлади, ёмонлик қиласига атайлаб яхшилик қил.

Бундай ёмон кишини қандай тил билан мақтайнин?
Бундай ярамас йўлдошни қандай қилиб истайин?

Тубанлик, пасткашлиқ, нобакорлик барчаси ёмонларнинг одатидир.

Бало, меҳнат, машаққат ва ўқинч билан йиғлаш ёмонларнинг қимматидир, эй мард.

Эзгу одамни қандай қилиб севмайин? Эзгу йўлдошни қандай қилиб мақтамайин?

Саховат, одамийлик, манфаат бериш ва эзгуликлар қилиш фақат яхши кишиларнинг хислатидир.

Эзгу кишининг иши барча ишларнинг эзгусидир, эзгу эш эса барча эшларнинг эзгусидир.

Эшинг яхши бўлса, у нимани истаса, бергин, эзгу эш ҳамиша керак, эзгу эш топгин.

Ҳаловат, орзу-истак, неъмат, қувонч ва овинч билан севинчлар яхшилик эвазига келади.

Элиг айтди: Эй Ойтўлди, сўраган сўзларингга мен жавоб бердим, сен бу сўзларнинг маъносини уқиб олгин.

Ойтўлди таъзим қилиб ўрнидан турди ва эй эзгу сиёсатли табаррук бек,

Жаҳонга ҳукмрон бўлдинг, ёшинг узун бўлсин, фароғат ва эзгуликлар билан бошинг омон бўлсин.

Орзуларинг қуrimас сув каби оқиб келаверсин, давлатинг безавол бўлиб пойдор турсин.

Барча севинчлар тўпланиб сенга келсин, душманинг алам билан куйиб ўлсин, деди.

Хизмат қилган ва хизматлари эвазига орзу-тилагига етган киши нима дейди, эшит:

Аввало хизмат қилма, агар қилсанг, сазовор кишинің хизматини қил. Хизматчининг ҳақини хизматга сазовор киши билади.

Аввало хизмат қилма, қилсанг: саховатлининг хизматини қил.

Сахсоватлининг уйи, олтин-кумуш хазинаси бўлади.

Хасиснинг хизматини қилмагин, тириклигинг зое кетади, афсусларга сабаб бўлади.

Хасис ўз нарсасини ўзидан ҳам қизғанади, у нарсасини бошқаларга қачон беради.

Ойтўлди сўзини тугатиб у ердан чиқди ва шод бўлиб уйига кетди.

Шундан бошлаб оғишмай хизмат қилди, тунлари посбонликда ётди, кундузлари тик оёқда хизмат ўтади.

Чин кўнгилдан садоқат билан хизмат қилди, элиг кундан-кун уни ўзига яқин тутди.

Шу тариқа яна бир қанча кунлар ўтди, Ойтўлди хизматлари билан эътибор топди.

СЎЗЛАМОҚ ЯХШИМИ ЁКИ ЖИМ ТУРМОҚ ЯХШИМИ ЭКАНЛИГИ ҲАҚИДА

Элиг бир куни Ойтўлдини чақирди, ўрин кўрсатиб ўлтири, деб ишора қилди.

Ойтўлди оҳиста ўлтириди, кўзини ерга қадади ва сўзга тил очмади.

Элиг айтди: Эй Ойтўлди, сўзласанг-чи, нега жим турибсан, сенга нима бўлди?

Ойтўлди жавоб берди: Эй беклар беги, қули бек юзини кўрса, ўзини унутади.

Элиг буюрмасдан қандай сўзлайн, сўрамасидан бурун қандай арз қиласин?

Билимлининг сўзини эшит, у бундай деган: Сўрамасларидан аввал сўз сўзлама.

Ким бирорни кераклаб, истаб чақирса, сўзни сўзга улаш учун аввал ўша гап бошлиши керак.

Сўрамасдан олдин сўз сўзлаганларни ким мол деса, тўғри айтган бўлади.

Сўрамасларидан аввал бекларга сўзлаганлар телба, тентак кишилардирлар.

Қизил тил умрингни қисқа қиласи. Омонлик истасанг, тилга жуда эҳтиёт бўлгин.

Ўзини тутган одам нима дейди, эшитгин. Ўзини босган одам тинч ва омонликда ҳаёт кечиради:

Қизил тил қора бошга ёвдир, у қанча-қанча бошларни еган ва яна ейди.

Бошинг омонлигини истасанг, тилингни тийгин, тилинг истаган кунда бошингни ейиши мумкин.

Элиг айтди: Сўзларингни тугал тушундим, лекин тирик киши сўзламаса ҳам қийин-да.

Одамлар икки турли бўладилар, бири — нодонлар, иккинчиси — лоллар.

Лолнинг тили табиатан берк бўлади, у сўзлай олмайди, нодоннинг тили эса сўзини яшира олмайди.

Билимсизнинг тили доим берк бўлиши керак, билимлининг тили сўзга эркли бўлиши керак.

Билимлининг сўзи ерга сув каби зарурдир, сув оқиб турса, ерда турли неъматлар унади.

Билимли кишининг овозаси камаймайди, оқар ва қайнар булоқнинг зилол суви камаймайди.

Донолар сувга сероб ерга ўхшайдилар, қаерига оёқ босилса, сув чиқади.

Нодонларнинг кўнгиллари қум чўли каби бўлади. Емиш, гиёҳ ўсиши у ёқда турсин, унга дарё оқиб кирса ҳам тўлмайди.

Ойтўлди яна айтди: Элиг яхши биладики, тилинг зиёни тегса, тириклик тугайди.

Одам тирик экан, қандай қилиб сўзламайди? Киши керакли сўзларни сўзлайди, уни яширмайди.

Одам гапириши учун аввал сўз сўралган бўлиши керак. Агар сўз сўралмаса, сўзламаслик керак.

Сўрамоқлик мисоли бир эркаклир, жавоб бериш эса мисоли бир аёлдир.

Аёлга бир эркак эр бўлади, туғилса ундан икки фарзанд туғилади.

ЭЛИГНИНГ ОЙТУЛДИГА САВОЛИ

Элиг айтди: Тушундим, барча сўзларинг чин. Яна бир сўрайдиган сўзим бор.

Тилинг зарарлари ҳақида гапирдинг, мен уларни эшитдим. Унинг фойдалари ҳам борми? Мана шу ҳақда ҳам рўй-рост гапиргин.

Тилинг зараридан қўрқадиган бўлсанг, барча фойдали сўзларинг йўққа чиқади.

ОЙТУЛДИНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ойтўлди айтди: Агар тил билан таърифлаб бера олсам, сўзнинг фойдаси жуда кўпdir.

Беҳуда сўзлар билимсиз одам тилидан чиқади, билимсиз одамни билимли мол деб атайди.

Жоҳилнинг одати ножўя ва беҳуда сўзлагани-сўзланган. Қора бошга етган беҳуда сўздир.

Сўз ўринисиз сўзланса, талай зиён келтиради, одам сўзни сўзлай билса, унинг фойдасини топади.

Жоҳил қорни тўйса, молдек ётади, ножўя сўзларга овениб ҳузур қиласди.

Еса, тўйса ва ётса — бу йилқи демакдир. Йилқи аталиши мана шу одатлари учундир.

Билимли одамлар ўзларини машаққатларга урадилар, билим билан маҳлиё бўлиб роҳатланадилар.

Тан-келбатнинг улуси томоқдан киради, жоннинг улуси бўлмиш чин сўз эса қулоқдан киради.

Билимнинг икки белгиси бўлади, мана шу икки нарса билан одамнинг юзи ёруғ бўлади:

Бири тилдир, бири томоқдир, мана шу иккаласини босиқ тута олганларга унинг фойдаси мўлдир.

Билимли нафсга ва тилга иродали бўлиши керак, нафс ва тилни тиймоқчи бўлган киши билимли бўлиши керак.

ЭЛИГНИНГ ОЙТУЛДИГА САВОЛИ

Элиг айтди: Бу сўзларни айнан тушундим, сўзнинг асли қанақа ва ундан олинадиган баҳра қандайлигини билдим.

Сўз қаердан чиқади ва қаерга боради, мана шуни ҳам айтиб бер.

Сўзлаш ва сўзламасликнинг чегараси ва андазаси қанақа бўлади, бу ҳақда заковатли ва билимлилар нима деганлар?

ОЙТУЛДИНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ойтўлди айтди: Сўзнинг ўрни сирдир, сўз ўи ҳисса, лекин сўзланиши керак бўлгани эса бир ҳиссадир.

Сўзнинг бир улуси сўзланадиган ва тўққиз улуси тийиладиган бўлади. Тийиладиган сўз эса моҳиятни қўланса бўлади.

Элиг яна Ойтўлидан сўзининг фойдаси қанча-ю зарари қанча бўлишини айтиб беришини сўради.

Ойтўлди ҳам сўзининг фойдаси катталигини, уни ўз ўрнида ишлатса, одамни улуғлашини айтиб берди.

Сўз фойдаси туфайли қўнгир ердаги одам яшил кўка чиқади ва тўрдан ўрин олади.

Агар одам тилда сўзни уддалаб сўзлай олмаса, уни зангори осмондан ерга туширади.

Элиг Ойтўлдига яна айтди: Сўзининг ози ёки кўпининг чегараси қанақа бўлади? Мана шуни ҳам очиқ айтиб бер.

ОЙТЎЛДИНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ойтўлди айтди: Сўралмаган нарсалар ҳақида кўп гапириб кўнгилга тегилса, сўзининг кўпи шу бўлади.

Сўралган сўзга лойиқ сўз билан жавоб қайтарилса, сўзининг ози шу бўлади.

Шоир ўз сўзини бунга мослаб сўзлаган. У тилини сўз билан оро бериб безаган:

Сўзни аввал яхши ўйлаб, ундан кейин сўзлагин. Факат сўраганларида сўзлагин ва дарҳол сўзни тугатгин.

Кўпроқ тинглагин, лекин ўзинг кўп сўзламагин, заковат билан сўзлагин, билим билан сўзни андазалагин.

ЭЛИГНИНГ ОЙТЎЛДИГА САВОЛИ

Элиг айтди: Бу сўзларни ҳам тушундим. Яна бир сўрайдиган сўзим бор, шуни ҳам яширмай айтиб бер:

Сўзни кимга айтиш керак ва кимдан эшитиб тинглаш керак?

ОЙТЎЛДИНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ойтўлди айтди: Сўзни донодан эшитиш ва нодонларга айтиш керак.

Шунингдек, сўзни улуғлардан эшитиш ва қулоқ тутса, кичикларга айтиш керак.

Билимли донолар кўп тинглаб, оз сўзлаш керак, деғизлар.

Кўп сўзлаш билан одам доно бўлмайди, кўп тинглаб доно бўлади ва иззат топади.

Одам гунгалак бўлса ҳам билим била олади, лекин кар бўлса, билим билан олмайди.

ЭЛИГНИНГ ОЙТУЛДИГА САВОЛИ

Элиг Ойтўлдига бу сўзларингни уқдим, аммо яна бир сўзим бор, уни ҳам айтиб бергин, деди.

Тилни сўзга очмасдан тек туриш керакми ёки сўзлаш керакми?

Сўзни ошкора қилиб айтиш керакми ёки яшириш керакми?

ОЙТУЛДИНИНГ ЭЛИГГА ҖАВОБИ

Ойтўлди айтди: Эй элиг, тингла! Тилда сўзлаб баён қилинмаса билим яширин қолиб кетади.

Тилни фақат ёмонлаш керак эмас, унинг яхши томонлари жуда кўп.

Сўзнинг мақтovлиси ҳам бўлади, сўкишлиси ҳам.

Одамга икки нарса керак: бири — тил, бири — дил.

Сўзнинг манбай дилдир, сўз дилдан чиқади, сўзи эгри одам ўтда куяди.

Тўғри сўзлассанг, сўзнинг фойдаси кўпдир, агар эгри сўзлассанг, таҳқирга қоласан.

Тўғри сўзламоқчи бўлсанг, тилингни сўзга очгин, сўзинг эгри бўладиган бўлса, уни сўзламагин, яширгин.

Тилингни сўзга очмасанг, одамлар сени гунгалак дейдилар, шунингдек, кўп сўзлассанг, эзма-чурук, дейдилар.

Одамларнинг энг ярамаси — бу эзма кишидир, кишиларнинг энг қадрлиси саховатли кишидир.

Бу сўзларни эшитиб элиг жуда севинди, кўзини кўкка тикиб дуога қўл очди.

Сўзини тугатиб ганжиналар хазинасини очди, муҳтожларга кўп нарсалар улашди.

Элиг Ойтўлдини ҳам тақдирлади, қўлида инъомлар берди ва тилида таҳсинлар айтди.

Унга вазирлик мансабини, тамғасини берди, фахрли унвон билан тақдирлади. Туғи, довули ва унинг таёғини топширди.

Барча эл устидан назорат қилиш ихтиёрини ва эркини берди, душман бўйин эгди ва адсоватини кўтарди.

Ойтўлди барча ишларга бош бўлди. Қулиб боққаи бу давру даврон билан шодланди.

Халқ бойиді ва эл-юрт гуллаб-яшнади, халқнинг ти-
ли әлигни дуо қилишдан бўшамади.

Фуқаро баҳтга эришиб машаққатлари кетди, қўзи би-
лан бўри бирга аралашиб юрадиган бўлди.

Эли гуллаб-яшнади, адолат қарор топди, әлигнинг дав-
лати кундан-кунга зиёда бўлди.

Элда янги қишлоқ ва шаҳарлар жуда кўпайди, әлиг-
нинг хазинасига олтин ва кумуш тўлиб кетди.

Элиг ҳаловат топиб жуда севинди, оти ва овозаси
оламга ёйилди.

БАХТ БЕВАФОЛИГИ, ТОЖ-ТАХТ БЕБАҚОЛИГИ ҲАҚИДА

Ойтўлди орзу-тилакларига тугал етганида, бевафо
қут қаритиб, орқа таянчини йиқитди.

Билимли доно жуда яхши айтган: Неъмат тўкин бў-
лади, лекин уни тугал еб бўлмайди.

Таълимда бундан ҳам яхши айтилган: Неъмат тугал
бўлганда, ёш тугайди, дейилган.

Бу ҳақда доно сўзни жуда яхши айтган, дононинг
сўзи нодонлар учун кўздир:

Пасайган кўтарилади, кўтарилган пасаяди, ёришган
короненлашади, юрган тинади.

Ойтўлди тилакларига тугал етди, лекин умрини ҳам
яшаб бўлди, жамлаган мол-дунёси қолиб кетди.

Тўлишган ойи яна қайта олқиниб камая борди, ёруғ
ёзи қолир қишига эваз бўлди.

Бир-бирига мос мижозлар ўзаро қоришиб кетди, бири
кучайиб, учтасининг устидан ғолиб келиб бузди.

Мижози бузилди, эши хасталик бўлди, руҳи оғир-
лашиди, дард унга қаттиқ ёпишиди.

Мижози тобора айниди, куч-қуввати кетди, сурх нов-
дадек тик қадди қуий эгилиб-букилди.

Оғир дард келиб чалди ва тўшакка йиқитди, у муңг
 билан йиғлаб ётиб қолди.

Табиблар йиғилишиб томирини кўрдилар, бу қандай
дард эканини аниқлашга ҳаракат қилдилар.

Баъзилари у хафақон бўлибди, томирини очиб қортиқ
қўйиш ва қон олиш лозим, дедилар.

Баъзилари юмшатувчи дори ичириш керак, ичи қотиб
кетибди, юмшатиш лозим, дедилар.

Баъзилари гулоб тайёрлаб ичириб, совуқликка сол-
дилар, баъзилари бошқа керакли ширалар тайёрлаб
ичирдилар.

Хеч дори-дармён қолмади, ҳамма нарсани қилиб кўрдилар, нимаики лозим бўлса, ўшани бердилар.

Бирортаси ҳам фойда қилмади, дарди орта борди, кундан-кунга дармондан кетди, ҳушини йўқота бошлади.

Тадбирли киши нима дейди, эшитгин, тадбирли кишилар барчага бош бўладилар:

Хоҳ дармонлари, хоҳ митридат ҳапи, хоҳ бўшатувчи кукун дори истеъмол қил,

Хоҳ табибга, хоҳ дуохонга мурожаат эт, буларниг бирортаси, ҳеч қандай чора-тадбир ўладиган жонга наф қилмайди.

Эйтирик, ҳеч ғофил бўлмагин, жамики жонли борки, бир куни охир ўлади.

Элиг Ойтўлдининг аҳволини, уни ўлим талвасаси тутганини эшитди.

Элиг Ойтўлдининг ҳолини сўраб келди ва унинг пе аҳволда ётганини кўрди.

Элиг ундан таъби, дарди, иштаҳаси ва уйқуси ҳақида сўради.

Ойтўлди унга ўзини бир дарди бедаво тутганлигини, унинг иложи йўқлигини айтди.

У деди: Барча ишларим тўла ва тўқис эди, бу тўқислик кетди, йўриқларим тугал эди, бу тугаллик заволга юз тутди.

Отадиган тонгим севинчлар билан отарди, энди куним ботаётгандек, туним қоронғулашиб бормоқда.

Қувончли ҳаёт мендан ўзини олиб қочди, бевафо дунё мендан юз ўғирди.

Севинч, орзу-истак ва неъматлар қолиб кетаётир, алам, қайғу ва машаққатлар менга юз уриб келаётир.

Мана, бугун сендан айрилиб бораётирман, ўқинч ва мунг билан ўлаётирман.

Доно эл беги бу ҳақда нима деган, эшитгин, доно эл беклари халқнинг ишига бошчилик қиладилар:

Давлат келиб қайтиб кетмасдан, тилакдагидек бўяиб қолаверса, қандай ажойиб бўлар эди!

Одамга ўлим келмасдан абадий ҳаёт бўлса, беклик иши қандайин яхши бўларди!

Карилик бўлмаса, одам доим қаддини рост тутиб юрса, йигитлик чоғлари қандай ажойиб давр бўларди!

ЭЛИГНИНГ ОЙТЎЛДИГА ЖАВОБИ

Элиг Ойтўлдига айтди: Сен бу сўзларни қўй, бундай гапларни гапирма, эй пок кўнгил.

Барча ҳам касал бўлади, яна яхши бўлиб, тузалиб кетади, бу дард ёлғиз сенга келмаган, ахир.

Нега бунча кўнгилсиз гапларни гапирасан, нима учун ўз кўнглингни ўзинг вайрон қиласан?

Мен сен билан овуниб фароғатда юрар эдим. Менингча тузалиб кетасан. Сен бўлсанг бошқача сўзлаётиса.

Тангри дардингга шифо беради, бундай сўзларни сўзлама, мени ўтда куйдирма.

ОЙТУЛДИНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ойтўлди айтди: Эй баҳтиёр элиг, бу дарднинг давоси йўқ, унга илож қидирма.

Туғилган ҳар бир кимса албатта ўлади, қайси нарса юксалса, у албатта пасаяди.

Юксалишнинг пасайнishi, чиқишнинг ботиши бўлади, қувонч кетидан қайғу, чучук кетидан аччиқ бўлади.

Мен сенга ўз йўриқларимни айтиб берган эдим. Сен менга кўнгил боғламаслигинг керак эди.

Мен энди ўламан, сен бунга шубҳа қилмагин, ким туғилган ўлмайди деса, сен унга ишонмагин.

Энди мени ишончсиз, деб койимагин, бу дунё ишончсиз, у сени ҳам тарк этади.

Жафо қилди, деб мендан хафа бўлма, сенга бу дунё мендан ҳам жафолироқдир.

Фоғил бўлма, мендан кейин сен ҳам ўласан, фафлатда қолиб бу дунёга қаттиқ ишонмагин.

Мени хизматларсиз қадрлаган эдинг, сенга муносиб хизмат қила олмадим, аттанг.

Менинг ўлмоқлигим тилак-орзудан эмас, бу дунёга келиб-кетишим азал қонуни, у бугун ўйлаб топилган эмас.

Эрк менда эмас, ноchor қийналиб ўлаётирман, ҳаётни сақлаб қутулиб қолишининг иложи сира йўқ.

Йўқ эдим, бунёд бўлдим, парвариш топдим, кичик эдим, улғайдим.

Яланг юзли эдим, соқол чиқди, сочим қора қузғун тусидек эди, энди оққуш тусига кирди.

Қадим ўқдек тўғри эди, қоматим эгилди. Тириклик тугади, ўзим пишиб етилдим.

Билими чексиз доно яхши сўзлаган, сен буни эшитгин:

Кимнинг сочига оққуш туси келиб ўрнаса, кўнглини оққуш каби оқ тутиши керак.

Кимнинг ўқдек тўғри қадди эгилса, кўнглини оқ қилишининг вақт-фурсати келган бўлади.

Қора соч ва соқол оқарса, ўлимга тайёр туриш керак бўлади.

Шоир сўзини бунга мослаб айтган, сен буни эшиггин, эй эзгу киши:

Қора соч оқариш ўлимдан даракдир, у тирик учун тирикликини қадрли қилиб қўяди.

Неъматларни ейишинг — бу тирикликини ейишдири, сени ҳам ўлим ейди, кўп ғафлат бўлмагин.

Элиг айтди: Эй Ойтўлди, шошилма, сабр қил, дард қилган гуноҳлар учун кафоратдир.

Барча хасталанганлар ўлаверганда, ризқ еовчи одам қолмаган бўлар эди.

Шояд дарддан халос бўларсан, кўнглингни чўктири масдан хотиржам ёт.

Элиг дуолар қилиб дардига шифо тилади. У ердан қайғуриб чиқди ва маъюсланиб саройга қайтиб келди.

Савоби тегсин деган ният билан муҳтоҗларга кўп нарсалар улашди.

Ажалга олтин-кумуш фойда берганда эди, одамлар ўзларига олтин-кумушни гаров қилган бўлардилар.

Гаров қўйиб ўлимдан қутулишнинг иложи бўлганда эди, эл бошловчилар гаров билан ўзларини ўлимдан сақлаб қолган бўлардилар.

Ойтўлдининг дарди оғирлашди, жонидан умидини узди.

Ўқиниб деди: Эй эсиз тириклик, уни беҳуда ўтказиб юбордим, эсиз кўркли юзим.

Фоғилликда яшадим, тирикликини беҳуда ўтказиб юбордим.

Суқлик билан мол-дунё йигдим, йиққан нарсаларим қолиб кетаётир, ўзим йўқликка йўл олдим.

Кўп дилозорлик ва зўравонликлар қилдим, мени энди ўлим келиб бўғзимдан тутди ва бўғди.

Шу тариқа ўқинди, кўп йиғлади, ўқинишлари ўлимга фойда бермади.

Одам боласи қанчалик мунгли-я! Унинг ҳаёт кунлари истаганидек бўлмайди.

Истаганларига эришганда, тириклиги тугайди, тирик пайтларида эса тилакларига етолмайди.

Озгина давлатга эришдими, ўзини унутади, сўзлари осмондан ҳам баландпарвоз бўлади.

Мартабага эришса, кибрланади ва ғурури ортади, ўлим тутгандагина кўзи очилади, афус билан ўлади.

Еб қорси тўйса, қилиқлари маст туюникидай бўлади, агар қорни очгудек бўлса, била туриб оғуни ҳам ейди.

Кулфатдан азият чекади, ҳаловат излайди, севганини топгани ҳамоно ундан жудо бўлади.

Ойтўлди ўкиниб чуқур тин олди ва мен тўғри йўлни йўқотдим, деди.

Олтин-кумушларни нимага йиғиб-тердим, нима учун муҳтожларга улашиб бермадим?

Нима учун бу хайрли ишни қилмадим, гуноҳсиз одамларни нима учун таҳқирладим?

Бошидан фақат эзгулик қилишим керак эди, шубҳасиз унинг кейин фойдаси теккан бўларди.

Энди бу аттангларимнинг нима фойдаси бор. Үлим келиб ёқа тутди, сўз ва нафасимни кесди.

Одамларга меҳрибон, кўзи пишган киши нима дейди, эшитгин:

Барча тин олувчилар учун ўлим бир эшикдир, жами юрувчилар албатта ушбу эшикка кирадилар.

Тириклик ўзи нима ва ўлим ўзи нима, қаердан келаётирман ва йўлим қаёққа боради?

Қайтиб ўлиш учун нимага туғилдим экан, охири йиғлаш учун нимага кулдим экан?

Туғилган киши ўлаётганида ўлимдан қаттиқроқ нима бор, деган.

Шоир сўзини бунга мослаб айтган, уни ўқиганнинг кўзи очилади:

Дунёда ўлимдан қаттиқ нима бор? Ўлим эсга тушгандада минг ҳаловат кетади.

Ўлим теги ва туби йўқ бир денгиздир, яхшилаб қарасанг, унинг чеки йўқ чуқурдир.

Ҳаловатларга маст бўлиб ғофил юрувчилар ўлим тутгудек бўлса, кўзлари очилади, лекин чорасиз бўладилар.

Кўзи суқ одам кўп нарсага қаноат қилмайди, кўзи тўймайди. Ажал келиб тутганда эса ўкинади, лекин ҳеч тадбир топа олмайди.

Ўткинчи қутга маҳлиё бўлиб кеккаючи мағрур киши қора ер қаърида қўрқинчга қолади!

Эй шодликка маҳлиё бўлиб кўп кулувчи одам! Охири йиғлашга ҳам тайёр бўлгин.

Заковатли доно нима дейди, эшитгин, унинг сўзларига амал қилсанг, сенга фойда қиласди:

Кимда-ким ўзига ҳамишалик эзгу ўрин истаса, иккни оламда ҳам ёмонлик қилмасин.

Эй хушхулқли, ҳеч ёмонлик қилма, амалда ва сўзда фақат яхшилик қил.

Ойтўлди ўкиниб кўп йиғлади, аммо бу ўринда ўкинчлари ҳеч фойда бермади.

Мұхтож әркебүзде үйінде күп олтын-күмуш улашиди, қариндошларига беқисоб мерослар қолдирди.

Сүзини тұхтатди, чуқур ўйға чўмиб кетди, ўғлига боқиб аччиқ-аччиқ йиғлади.

ОЙТҰЛДИ ЎҒЛИ ҮГДУЛМИШГА НАСИҲАТ ҚИЛИШИ ҲАҚИДА

Ойтұлдининг биттаю битта кичик ёшли ўғли бор эди.

Оти Үгдулмиш, асли тоза, юзи күркли, ёқимтой, хуш-фөйл әди.

Үғлини ўзига яқинроқ чақирди, бағрига босиб қучди ваяйиғлади.

Айтди: Мана, ўғлим, мен ўлаётирман, ўрним ва бу мол-дунёлар сенга қолаёттир.

Сен менинг ёлғизгина нури дийдам әдинг. Энди мен кетаётирман, эсон ва яхши қол, алвидо!

Турклар саркори бу ҳақда жуда яхши сўзлаган: Кўярар кўзнинг нури ўғил-қиздир, билгин.

Ўғил-қиз ғами-ташвиши тубсиз денгиз кабидир, қизил юзни ўғил-қиз ғами сарғайтиради.

Кимнинг ўғил-қизи ва занфаси бўлса, қандай қилиб у кишининг ўйқуси келади?

Ўғил-қиз деб ота-она ташвиш тортади, ўғил-қиз эса ота-онанинг отини ҳам эсламайди.

Ойтұлди айтди: Эй ўғлим, сўзларимни диққат билан әшиш, унутма. Менга боқиб фикр қил. Мен сенга ота әдим, отим Ойтұлди әди. Эндиликда бу Ойтұлдининг пай-монаси тўлди, ўқинч билан ўлаётир, унга ҳеч қандай чора йўқ.

Ҳаёт — ширин, ўлим эса аччиқ. У менга қасд қилди, ундан қочиб қутуладиган ерим йўқ.

Мен бу дунёга кўнгил бериб, унга маҳлиё бўлдим, у менга вафо қилмасдан қочди.

Дунё мени авраб ўзига томон чақирди. Мен кўнгил бергач, шитоб билан мендан қочди.

Менга дунё жафо қилди, қут эса қариди, энди сен унга алданмагин.

Барча зарур юмушларимни четга суриб қўйиб, орзу-ҳавас кетидан қувиб кераксиз ишларни қилдим.

Тириклик бўрон ва ел каби тез ўтиб кетди, мана энди ҳеч манфаат кўрмасдан ўлиб кетаётирман, мана шунга афсусланаман.

Нарса ё мол-товар бериш билан ишимга чора топал-

майди, энди қўлимлан тутиб халос қиласиган бирорта кишим йўқ.

Ўлимни олдиндан тушуниб тараддудини кўриб қўйган ҳушёр киши нима деганини эшит:

Ўлимни кўриб донолардан дониш кетади, заковатлиларнинг эслари йўқолиб, ақлдан қоладилар.

Ўлимнинг чангали қандай нохуш нарса, унинг одамга урилиши қандай ярамас нарса?

Ўлим обод саройларни барбод қиласи, барча йигилган нарсаларни тўзитиб сочади.

Шеър айтувчи бунга жуда мослаб сўзлаган, сен буни ўқигин, эй доно:

Оlamда нима борки, униг ҳийласи бўлмасин. Қандай ҳийла борки, унинг чораси бўлмасин.

Барча нарса учун ҳийла, тадбир ва чора бор, фақат ўлимга чора йўқ, ўлим ҳийласиздир.

Ўғил отасининг гапларини эшитиб, отасига қараб сўз бошлади:

Эй ота, сенга бир гапим бор, уни сендан сўрайин, менга айтиб бер.

Бу дунёда узоқ яшадинг, билим олдинг, ҳунар касб этдинг, заковат эгаси бўлдинг.

Сўраб, эшитиб ўргандинг, кўриб, синаб, ҳамма нарсани кузатиб яшадинг.

Ўлимга қарши бирор тадбир борми? Бўлса, уни ишга солгин, эй тетик.

Агар бошқа илож ва чора бўлмаса, барча хазинада бор нарсаларни улашгин.

Хазина ва нарсалар бошқа гаров бўладиган бўлса, улашиб омонлик топ. Бош омон бўлса, олтин-кумуш топилади.

Кўзи тўқ киши нима деган, эшит. Кўзи тўқ киши нонтузли, сахийлар сарвари бўладилар.

Одамларга нарса улаш, уларни едириб-ичиргин, чунки нарса сенинг умрингни ўтказади.

Одамга саломатлик керак, нарса бўлса топилади, қушга, агар у тирик бўлса, дон ҳамиша топилади.

Одам тирик бўлса, тилагига етиши аниқ, жон омон бўлса, орзу яқин бўлади.

ОЙТУЛДИНИНГ УГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ойтўлди ўғлига жавоб берди: Эй ўғлим, сўзларимни эшит ва бу ишдан умидингни узгин.

Олтин-кумушинг ўлимга фойдаси бўлмайди, уни билим ва заковат ҳам тўхтата олмайди.

Дунё моли ўлимнинг олдини ола олса эди, беклар begi мол қурбон қилиб, ўлмай қолган бўлардилар.

Ҳакимларга уларнинг ҳикматлари фойда қилмага, донишмандларга донишларининг манфаати тегмаган.

Ўлимга қарши дори-дармон фойда қилганда эди, табиблар абадий тирик қолган бўлардилар.

Ўлим юз хотир қилганда эди, табаррук пайғамбарлар ўлмай қолган бўлардилар.

Туғиладиган тириклар барчаси ўлимга маҳкумдирлар, ўлим учун туғилган тирик ким, борми, қани?

Бу дунё бир работдир, унга қўнган бир куни кўчади. Дунё мисоли фил ва аждаҳо янглиғ овқатини ер экан яна очиқади.

УГДУЛМИШНИНГ ОЙТУЛДИГА ЖАВОБИ

Угдулмиш отасининг сўзларини эшилди ва деди: Эй ота, ўлимни шунчалик яхши тушунган экансан,

Нима учун тирикликни беҳуда ўтказиб, ғафлатда юрдинг, нима учун энди афсусланиб йиғлайсан.

Бу қолиб кетадиган нарсаларни нимага йиғдинг, нима учун ортиқча нарсаларингни улашиб бермадинг?

Одам узоқ яшаб ғафлатда юрган бўлса, ўзини койин, ўзини ўзи айblasин.

ОЙТУЛДИНИНГ УГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ойтўлди айтди: Эй ўғлим, сўзимни эшил, мени кўриб ибрат ол, аҳволимни унутма, шундан хулоса чиқариб иш тут.

Фоғиллик мени хароб қилди, ўзим бундан афсус чекаётиман. Эй ёруғ юзлигим болам, ҳушёр бўл, ғафлатга ботма.

Қанчадан-қанча туғилганлар ўлиш учун туғилган, у қанчалик ўлмаслик учун тиришмасин, охири зўр билан олиб кетади.

Ўлувчи одамлар барчаси вақт-фурсат тутқунидирлар, шу вақт-фурсат келса, оёқни қимиrlатмай қўяди.

Шонир сўзлари бунга ўхшатиш учун жуда ўринлидир, агар маъноси чақилса, жуда ҳам пухта сўзлардир:

Барча нарсанинг вақт-соати ва куни белгилиқдир, нафас ва тин олишининг сон-саноғи белгилиқдир.

Иил, ой ва кунлар ўтаркап, тириклик ҳам ўтади, ўтадиган кунлар шубҳасиз сени ҳам ўтказади.

Ойтўлди яна айтди: Эй ўғлим, менинг не аҳволда ўлаётганимни кўр ва кўзингни оч.

Менинг бирдан-бир қайғум сендиран, сенинг ғаминг билан ўлаётирман. Чунки бу кун кичиклигингда менсиз қолаётирсан.

Мендан кейин ҳолинг не кечар экан? Менинг бундан бўлак ғамим ва ташвиш им йўқ.

Болага отанинг меҳнати сингган бўлса, унинг боласи феъл-хулқни жадал ўрганади.

Ота фарзандни тергаб тарбияласа, унинг феъл-йўриғи яхши бўлади, ота ва онасининг юзини ёруғ қиласди.

Агар назорат қилувчиси бўлмаса, ундаи фарзанд ярамас ва нобакор бўлади. Бундай фарзанддан умидингни узавер.

Ота фарзандни билимли ва идрокли қилиб тарбия-ламоқчи бўлса, уни доимо тергаб тарбиялаш керак, бунинг тадбири мана шу.

Ўз бошидан кечириб ёши етишган фарзандли одам нима дейди, эшиитгин:

Кимнинг ўғли ёки қизи эрка-арзанда бўлса, бундан у киши мунгли бўлиб йиғлади.

Ота фарзандни кичиклигидан нобакор қилиб қўйса, фарзандда гуноҳ йўқ, барча айб отанинг ўзирадир.

Ўғил-қизнинг феъл-атвори ярамас бўлса, бу ярамасликнинг айбдори фақат отанинг ўзири, бошқа киши эмас.

Ота фарзандни ўргатиб, тергаб тарбияласа, улар ултрайгач, ўғлим-қизим деб севинса арзиди.

Эй ота бўлувчи, ўғил-қизни тергаб тарбиялагин, токи кейин сенга кулгувчилар бўлмасин.

Ўғил-қизга санъат-ҳунар ва билим ўргатиш керак, токи бу фазилатлар туфайли уларнинг феъл-атворлари ва йўриқлари матлуб бўлсин.

ЎГДУЛМИШНИНГ ОЙТУЛДИГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Эй ота, мен сенинг қайғунгни еб тутаб куймоқдаман.

Сендан кейин мен тирик қолмайин, сенинг қайғу-ғамларнингни тортмайин.

Сен ўлгунча мен ўлайнин, сенинг жойингни менга берсин, мени қайғу-ғамда қўймасин.

Сенинг жойинг менга пасиб бўлмаса ва ажал етишса, на илож, азал қазосига илож йўқ.

Қазо ҳукмига йифи бир безакдир, кўздан ёш тўкишдан ўзга илож йўқ.

Сендан аввал дунёга эришгаилар барчаси бу дунёни қолдириб, қайғу билан ўлиб кетгаилар.

Сен жафокор дунё жафо қилишини била туриб узоқ муддат ғафлатда кун кечирдинг.

Барча дунё моли бир ўзингга йиғилиб келганда ҳам, сенга бу дунёдан икки газ бўз улуш бўлади, холос.

Агар тириклик учун қайғураётган бўлсанг, қайғуравер, йиғла, кўз ёшингни аритма.

Ўтказиб юборган кунларинг қайтиб келмайди, нимаики қилган бўлсанг, у ўтди, энди тунинг яқинлашди:

Агар қайғу-аламларинг мен учун бўлса, қайғурма, қайғуришингдан нима фойда?

Ўзинг яратилгандирсан, яратилган эса ўлади, яратувчи қолади.

Менга меҳрибон ота эдинг, сендан ҳам меҳрибонроқ яратувчи бор-ку. Сени у яратган ва қут берган эди. Наинки у мени маҳрум қўйса!

Ойтўлди ўғлининг сўзларини эшилди, дуога қўл очди ва кўзини кўкка тикди.

Тангри ўғлига заковат бергани учун унга беҳисоб шукрлар қилди.

Ўғлимдан кўнглим хотиржам бўлди, тангри фазли билан баҳтиёр яшасин, деди.

Заковатли киши жуда тўғри сўзлаган, унинг маънисини уқиб олсанг, кўзинг пишади:

Тангри кимга ақл, заковат ва билим берса, у барча орзууларига қўл узатади.

Кимнинг хулқи хуш, феъл-рафтори тўғри бўлса, у тилакларига етади, истиқболи порлоқ бўлади.

Яхши феъл-автор барча эзгуликлар учун моядир, хулқ-автор яхши бўлса, минг-минг севинчлар келтиради.

Ойтўлди яна дуога қўл очди ва тангрига кўп санолар айтди.

Ўгдулмишга яна айтди: Эй ўғлим, ўлимни эсдан чиқарма, ҳушёр бўлиб ҳозирланиб тур.

Тирикликка ишонмагин, у елдек ўтиб кетади, бу дунёга ҳам ишонма, у жуда тез кўчади.

Мен сени тангрига топширдим, хоҳласа асррагай ва ҳаловат бергай.

Мана, мен сендан айрилиб ўлаётирман, қайғуриб
йигла ва менинг дуомни канда қилма.

Мендан кейин нималар қилишинг ҳақида тушунган-
ларимни айтайн, сен эшитгин.

ОЙТУЛДИ ҮГДУЛМИШГА ҮГИТ ҚИЛИШИ ҲАҚИДА

Йўриғингни тўғри тут, ўзингни унутма, кўнгил ва ти-
лингни кичик тут, баландпарвоз сўзлама:

Бу дунё учун ўзингни ўтга-чўққа урма, зўравонлик
қилиб одамларнинг нарсаларини олма.

Мен бир муддат яшадим, мана, энди ўлаётирман,
кўргин, менга дунё нималар қилди?

Бу дунё молини йигиб-тера олдим, лекин улар менга
насиб бўлмади.

Сўнгги кунларим ўкинч билан ўтаётир, мол-дунё
наф бермаётir.

Молларим сенга қолди, менга эса улар бўйнимдаги
юк бўлиб қолди, сен уларни роҳат билан еб ёт, севинч
билан таскин топ.

Ушлаб қола олсанг, бу нарсаларни қўлингдан чиқар-
ма, икки оламда ҳам юзингни ёруғ қилади.

Агар бунча нарсани сен ушлашни билмасанг, у сен-
га етмайди, оқибатда юзинг сарғаяди.

Тўғри бўл, йўриқ-қилиғингни мукаммал тут, хурсанд-
чилик тўғрилик билан боғлиқ бўлади.

Феъл-автори тўғри киши нима дейди, эшит, тўғри
феъл-авторли кишилар икки оламда ҳам баҳтиёр бўлади-
лар:

Одам ўз кунлари фароғатли бўлишини истаса, фаро-
ғат ва эминликни тўғриликдан истасин.

Ўзинг бек бўлмоқни истасанг, тўғрилик билангина
унга эришасан.

Халқ устидан буюк бўлайин десанг, ўзинг учун тўғ-
рилик йўлини танлаб ол.

Ойтўлди яна айтди: Эй ўғлим, эшит, ўзингни эзгу
ишлар билан дўзахдан фориғ қил.

Фақат яхшилик қил, ёмон ишдан узоқ юр, сенга ҳам
фақат эзгулик эваз бўлиб келади.

Ярамас ишга яқинлашма, сенга зиён бериб қўяди,
эмонлик мисоли бир илондир, у сени чақади.

Ичкилик ичма, нобакорларга аралашма, ўзинг эзгу-
ликка эришишни истасанг, ҳамиша эмин юр.

Күйидаги икки өдатдан мұқаддас қут қочади, улар кишига қашшоқлик йўлини очади.

Икки тоифа одамларга сўз сўзлама, сўзинг ҳамма ерга тарқалади, сиринг очилади.

Сўз ташувчи иғвогарни ўзингга яқинлаштирма, кўрган ва билганинни бутун элга ёяди.

Синалган, танилган одамни қўлдан чиқармай қаттиқ тут, ундан сенга минг-минг манфаатлар тегади.

Барча сўзга қулоқ тут, аммо дарров ишона қолма, юрак спрларингни очма, яшириб махфий тут.

Одамларга ҳасад қилма, оққўнгил бўл, бу икки феълга эга бўлган одам доим мунгда бўлади.

Аёлларни бўш қўйма, эшикни қаттиқ ёпиб тут, аёллардан эркакларга шаксиз кулфатлар келади.

Бегоналарни уйингга қўйма, хотинларни ташқариға чиқарма, аралашмасидан олдин одамларни синагин.

Хулқингни хуш тут, нарса учун қайфурмагин, хулқинг яхши бўлса нарса ўзи келаверади.

Бу сўзлар бунга жуда мос келади, уни эшит ва амалда қўллагин:

Тирик бек кишилар учун яхши сифатлар керак, шунда нимаики яхши нарса лозим бўлса, барчасига эришадилар.

Ёмонга мол-товарнинг нима кераги бор? У қанчалик молга эга бўлмасин, барибир қашшоқ билан тенг бўлади.

Андишасиз одамдан зинҳор йироқ тур ва қоч, уят-андишиликларга мендан минг-минг олиқшлар бўлсин.

Жамики ишда шошилма, сабрли бўл, ўзингни босиб ол, сабрли одамлар орзу-истакларига етадилар.

Қаерда бўлмасин йўриққа амал қил, йўриққа амал қилсанг, қут сенга ўзи келади.

Тилингни эҳтиёт тут, кўзингни асра, нафсингни тий, ҳалол ва оз-оз егин...

Тилингда беклар ҳақида фақат яхши сўздан бўлак сўз юрмасин.

Ўзгаларга зиён соғинма, ўзинг ҳам зиён кўрма, фақат яхшилик қил, орзу-ҳавасни босгин.

Қандай ерга кирсанг, энг аввал чиқишингни кўра бил, чиқиш ерини билмаса, киши шикаст топиб қолиши ҳеч гап эмас.

Қачон ғазабинг қўзғалса, ўзингни қўлга ол, сабрли

бўл, сабрли кишиларнинг севинчлари олдиларида бўлади.

Сабр қилган киши нима дейди, эшит: киши сабр қилса, бузилган ишларини ҳам тузатади.

Сабр қилган одам тилагига етади, сабр билан турган киши оққуш тутади.

Агар меҳнат-машаққат ё қайфу-алам дуч келса, сабр билан қарши олсанг, кетидан қайта шодлик келади.

Давлат ҳовлиқтиргидек бўлса, қут ҳаддини билса, сабр қилса, ошиқмаса, барчаси кўнгилдагидек бўлади.

Сабр қилгин, сабр — мардларнинг одати, сабр қилган киши ҳатто кўкка парвоз қилишга ҳам йўл топади.

Улимни унутма, унга доим тайёр тур, эсда сақла, ўзингни унутма, туб-аслингга назар ташла.

Тилингдан ёлғон сўз чиқарма, бу ёлғон қадрингни туширади.

Қариндошларга, яқинларга яқинлик боғла, катта ва кичикка очиқ чеҳра билан кулиб боқ.

Нон-тuzингни кенг тут, одамларга едир, одамларнинг айбини кўрсанг, уни фош қилма, яшир.

Давлатинг зиёда бўлса, унга мағрурланмагин, қўлингдан келганича яхшилик қил, ёмонлик қилмагин.

Мол-дунёга маҳлиё бўлма, у кўпаяди ва яна озаяди, давлатга (бойликка) ишонма, унинг умри қисқа, тез қарийди.

Тириклика ишонма, у тушдек ўтиб кетади, омонат баҳтга беларво бўлма, у қушдек учиб кетади.

Тирикликин беҳуда ўтказма, яхшилик қил, ўтиб кетаётган кунларда кераклик ишларингни қилиб қол.

Ичимлик ичма, жанжалга аралашма, ундан узоқ юр, зино қилма ва фосиқ, тубан деган ном олма.

Бу икки ярамас одатдан муқаддас қут қочади, улар одамга қашшоқлик йўлини очади.

Иш кўзини биладиган, синаган одам нима дейди, эшит:

Ичимлик ичма, зинога яқинлашма, ҳазар қил; бу иккиси қашшоқлик тўнини кийгизади.

Ичимликдан юрак минг-минг гуноҳлар қилишга қўзгалади, зинодан қут қочади, юзинг қора бўлади.

Ойтўлди сўзлашдан тўхтади ва: Эй ўғлим, унутма, мана шу сўзлар сенга керакли сўзлардир, деди.

Мен батафсил сўзладим, агар унга ишонсанг ва амал қилсанг, севинчинг асло камаймайди.

Мен сенга сўзлаганларимнинг оти васиятдир, сен бу сўзларни унутма, дилингга жойлаб ол.

ОЙТҮЛДИ ЭЛИГГА ВАСИЯТНОМА ЁЗИБ ҚОЛДИРИШИ ҲАҚИДА

Қалам, довот ва қоғоз олди, тангри номи билан бошлаб хат ёэди:

Эй баҳтиёр элиг, узоқ умр кўргин, кўп элларга эга бўл ва беклик мартабанг улуғ бўлсин.

Отим Ойтўлди эди. Қилиқларим ва йўриқларим тўла-тўқис эди. Бу тўқислик завол топди, ўзим ўлаётирман.

Ўлим жарчиси келди ва қаттиқ тутди, ҳаловатимни олди. Ундан қутулишнинг ҳеч иложи йўқ.

Мени яхши қабул қилдинг, иноятлар кўрсатдинг, мен эса шунга лойиқ ҳизмат қила олмай ўлиб кетмоқдаман.

Эй тетик, ўша иноятларинг эвазига сенга ушбу васиятномани ёзиб қолдираётирман.

Барча ишларингда сенга ҳамдам ва эш эдим, ишларингни тўғрилик билан бажардим.

Мана, энди меҳрибонлигим белгиси бўлмиш панд-насиҳатдан иборат васиятнома ёзиб қолдирдим. Сен уни ўқигин.

Меҳрибон киши нима дейди, эшитгин, инсонликнинг бош белгиси меҳрибонликдир:

Меҳрибон кишининг сўзини ва насиҳатларини олгин, унинг панд-насиҳатлари сени саодатга етаклайди.

Кишиларнинг энг самимийси меҳрибон кишилардир, меҳрибон сўзларига амал қил, улар сени улуғлайди.

Эй элиг, мен сенга меҳрибонман, эй мард баҳодир, сўзларимга албатта амал қилгин.

Менга ўлим дуч келди, ўзим ўқинчлар чекдим, ўқинчларим ва илтижоларим фойда бермади.

Кунимга қилган тоат-ибодатларим яради. Қилган барча ёмон ишларим менга ўқинч бўлди.

Ингиб-терган олтин-кумушларим қолиб кетди. Менга улар ҳақида фақат ҳисоб бериш насиб бўлди, холос.

Ўқинч билан ўлмоқдаман, ўқинчимдан нима фойда? Энди жонимдан бутунлай умидимни уздим.

Бугун эрксизлик билан мен кетаётирман, эртага шубҳасиз орқама-орқа сен ҳам борасан.

Ҳануз ўлим тутмасдан ҳушёр бўл, эй элиг. Ишларингни бажо қилиб, ҳозирлигингни кўриб қўй.

Кўзинг соғ пайтида эзгулик қил, мол-дунёнг борида улаш ва едир.

Золимлик ва зўравонлик ўрнига яхшилик қил, қў-

линг-ла инъом қилиб, тилинг-ла ширин сўзлаб, ҳалқинг-ни хурсанд қил.

Ёшлигидан ҳушёр бўлиб кўзи пишган тўғри сўзли киши нима дейди, эшит:

Улим келиб тутганда аттангнинг фойдаси йўқ, қора ер қаърида ўлиб ийғлаганинг фойдасиз.

Эй элиг, пишиқ бўл. Мендан кейин ўз ғанимат дамларингни беҳудага кетказма.

Дунё омонат давлат билан сени аврамасин, жамики ишларда тўғриликка амал қил.

Халқа тўғри ва адолатли сиёsat юрит, ўзингниң ҳаёт кунларинг яхши бўлади.

Сен ўзинг ҳам бу дунёнинг ҳосила нарсасисан, унга қул бўлма, у сени қўймас экан, сен ҳам уни қўйма.

Ортиқча мағуруланиб кеккайма, бу дунё ишонадиган парса эмас.

Яхши одамларни ўзингга яқин тут, ёмондан йироқ тур, зиёни тегади.

Одамларнинг суқига ишингни бермагин, вафосиз кишига неъматингни едирма.

Ўлимни унутма, унга тайёр тур, бу ўлим пистирмадан чиққандай қўққисдан келади.

Қанча чап бермагин, охири ўлим келади ва тутади, қанча узоқ яшамагин, охири ерга ястанасан.

Ўлимдан ким қочиб қутулган, қани? Ким вақт-фурсатидан ортиқ яшаган экан, қани?

Таълимда бунга мослаб жуда яхши сўзланган, давр, замон, кун ва тирикликлар ўринли таърифланган:

Одамзод мисоли карвон кабидир, бир ерда узоқ турмайди. Узоқ тургани борми, қани?

Фарзанд отанинг белидан бунёд бўлади. Она қорни эса унга бир неча ойлик сокин манзилдир.

Онасидан туғилса ва ном қўйилса, шундан бошлаб мусоғир бўлади ва фалакнинг отига минади.

Кундузги ҳар бир хўрагим ва тунги ҳар бир хўрагим мени ўлимга яқинлаштиради, чеҳрамни сўлдиради.

Бу дунё бир работdir, қўноқ еридир, бу работда бироз қўниб тин олгач, албатта қўзғаласан.

Бу дунёда сени икки йўл кутади, бу икки йўлдан сенга қайси бири насиб этиши номаълум.

Йўлинг ўнгидан келса, ишларинг соз бўлади. Бордию сўлидан келса, пешонангга уриб афсус билан йиғлайсан.

Эй элиг, бу дунё бир экинзор кабидир, унга одам нимани экса, ўшани ўради.

Ерга нима экилса, у ердан ўша нарса униб чиқади, табиат сенга нимани берса, яна ўшани қайтариб олади.

Ўзгаларнинг молларини тортиб олма ва қон тўкма, бу икки гуноҳ учун жон чиқар пайтида одам аччиқ йифлади.

Бу тушга ўхшаш ҳаёт билинмасдан ўтиб кетади, хоҳ қул бўлсин, хоҳ бек бўлсин, бари бир қайтиб келмайдиган бўлиб кетади.

Ўтган кунларинг туш каби бўлиб қолди, қани у кунларинг? Қолган кунларинг эса ўқинчдан бошқа нарса эмас.

Фафлатдан уйғонган киши нима дейди, эшитгин, фафлатдан уйғонгач, афсуслар билан ўқинган киши.

Шоир бу ҳақда янада яхшироқ сўзлаган, бу шоир шеърининг маънисини яхшилаб ўқиб ол:

Тириклик кунларингни туш каби ўтказиб юбординг, қани унинг фойдалари? Ундан менга нишона кўрсат.

Кунларингни тилак-орзулар кетидан қувиб ўтказдинг, ҳаётинг тугади, унинг барчаси ўқинчдан иборат.

Тирикликни фафлатда ўтказма, ўйла ва андиша қил. Тириклик ўлимга жуда ҳам яқиндир.

Эй саховатли элиг, бахил бўлма, бу одатдан сақлан, саховатли деган ном ҳеч ўлмайди, мангу қолади.

Лашкар, қўшин ва мол-дунёга ортиқ бино қўйиб ишонма, лашкар ва олтин-кумушлар фойда бермайди.

Ўзгалар учун ўзингни фидойи қилма, ўзингни ҳам ўйла, ҳуда-беҳуда куйиб-ёнма.

Сендан олдин ўтган дунё беклари дунёни ташлаб кетганлар, кўргин.

Ўлим сенга ҳам келишга отлангандир, у ҳаёт кунларинг тугаш пайтини кутади.

Дунё айбларини тушунгни, у ҳақда заковат билан сўзлаган киши нима деганини эшит:

Бу дунё нарсалари шўр сув кабидир, одам уни қанча ичгани билан қонмайди, тил ҳам намланмайди.

Эй баҳодир, бу дунё кўланканг кабидир, унинг кетидан борсанг, сендан қочади, агар қочсанг, кетингдан эргашади.

Дунёнинг ишлари саробга ўхшайди, ушламоқчи бўлиб қўл чўзганда, одам уни йўқотади.

Эй элиг, ўзингни қўлга ол ва яхшиликни касб эт. Беги яхши бўлса, халқи ҳам яхши бўлади.

Даргоҳингга беҳисоб оч бўрилар йигилган, эй элиг, әшинингни маҳкам беркитиб юр.

Халқ қўй ҳисоби, бек эса қўйчибондир, қўйга қўйчи-
бон меҳрибон бўлмоғи керак.

Ишларда ғазабли бўлма, қаҳрдан ўзингни тий. Бек-
лар ғазабли, қаҳри қаттиқ бўлсалар, беклик пуртурдан
кетади.

Одамларга аччиқ ва дағал сўзламагин, дағаллик мис-
ли олов, куйдирувчи ёлиндир.

Сокин, оғир, вазмин ва мулойим бўл, фақат яхшилик
қилгин.

Олдингда узоқ йўлли сафар турибди, тадбирли киши-
лар бу йўлга озуқни кўп ва етарли ҳозирлайдилар.

Сарой ва қасрлар бино қилма, эй баҳтиёр элинг, қора
ер қаърида сен учун уй ҳозирланган.

Олтин-кумушлардан нима учун хазина тўлдирасан?
Ахир сенга оқибатда икки газ бўз мато насиб этади-куй

Шоир сўзларини бунга мослаб айтган, шоир сўзи
барча сўзларга асос бўлади:

Фоғил одам фарзанди беҳисоб мол-дунё йиғади, ле-
кин нима учун тераётир, бу унга насиб этадими, бу ҳақ-
да сира ўйламайди.

У бойиб, барча тилакларига тугал етишгач, ажал
ҳаёт ипини узади, у жон беради.

Эй бек, фароғатга маҳлиё бўлиб, ортиқ мағурурланма,
маҳлиёлигинг, фуурурларинг ўт каби ўчади.

Мол-дунё деб ҳаётингни беҳуда ўтказма, мол-дунё
омонат нарсадир, фақат машаққат учунгинаидир.

Шоҳи-ипакларга чирманган ва эрка парваришланган
тананг қора ерга тўшапади, эй доно.

Кўнгил хуши маҳбубалар билан овуниб юрган ўзли-
гинг қора ер қаърига кириб ётади.

Ҳориб-чарчамайдиган йўрға отдан тушиб, мунгли бў-
либ, эгарсиз яланғоч отга минади.

Мана шуларни ўйлагин ва ўлимга ҳозирлан, кейин
қора ер қаърида афсусланмагин.

Ўзинг барча олам беклигига эга бўлсанг, қуйидаги
беш ишга яқинлашма, яхши бўлади.

Ҳаромга аралашма ва зўравонлик қилма, беҳудага
оламлар қонини тўқма, хусумат қилма, кек сақлама.

Ичимлик ичма, фисқ-фужурдан узоқ юр, мана шу бир
қатор нарсалар бекликинг бузилишига сабаб бў-
лади.

Ўзинг мангу беклик тиласанг, ҳамиша ҳалққаadolat
қилиб, уларни зулмдан фориф қил.

Эй элиг, бугун сен халққа бошлиқсан, халққа паноғ бўл, сқиљлик билан доим ҳушёр тур.

Уз зиммангга оғир юк олгансан, энди ғофил бўлма, ҳушёр бўл.

Тану жон орзунинг кетидан қувади, у ҳаваснинг қулдир, сен унга асир бўлиб қолма, агар асир бўлгудек бўлсанг, дарҳол ўзни қутқар.

Кечирган кунлар бўрон ва шамолдек ўтиб кетди, зое кетган тириклиқ қайтиб келмайди.

Энди қолган кунларингни беҳуда ўтказма, нафсониятингни унут, йўлинг ва йўрифинг шу.

Бу дунё сенга вафо қилмайди, кўргин, у менга вафо қилдими?

Тадбирли киши нима деган, эшит, тадбирли, билимли яхшилар бошқаларга бош бўладилар.

Бу дунё бир работdir, сен эса карвон ҳисоби. Карвон ғаботда қанча туради, ўйлаб кўр!

Бу дунё фойда оладиган бир ер-савдо саройидир. Бу ерда нимаики топсанг, келажагингга мўлжаллаб олиб қўйгин.

Ўзинг бу ердан кўчасан, кўчингни олдинроқ жўнатгин, керакли юкларингни олгин ва ва кераксизларини ташлагин.

Мана, мен кетаётиман, менга қара ва кўзингни оч ўзингни қўлга ол ва яхши ном қолдиришга тириш.

Эй элиг, беклигинг узоқ туришини истасанг, бир қатор ишларни қил ва бир қатор ишларни қилишдан ўзингни тий.

Адолат қил, қатъий бўл, зулмга йўл берма. Тангрининг тоатини қил.

Иккинчидан, ғофил бўлма, сезгир ва ҳушёр бўл, токи сенга ногаҳоний касофат юз урмасин.

Қандай иш бўлмасин икки фурсатда қилма: ҳавас уйғонгандан ва ғазаб келганда, сабр билан иш қилиш керак.

Бир қатор нарсаларга эҳтиёт бўлсанг, элинг омон бўлади, жаҳон тинч бўлади, беклик равнақ топади.

Барча яхшиларнинг қадрига ет ва улугла, ярамасларни сақлама, элингдан ҳайдаб чиқар.

Ёмон қоидалар жорий қилма, яхши тартиб-низомлар туз, кунларинг яхши ўтади, баҳт камарини боғлайсан.

Доно ва машҳур киши нима деган, эшит, унинг сўзларидан ўзингга тегишли хулоса чиқариб ол:

Эй эл бошловчи доно, яхши сиёsat юрит, ёмон сиёsat билан давлатни тутиб бўлмайди.

Кимда-ким яхши қонун ва низомлар жорий қилса, шу туфайли ўз номини машҳур қиласи.

Эй билағон доно, ўзингнинг кимлигингни эсдан чиқарма, туб-аслингни унутма, ўзингга ўзинг сўроқ бераб тур, ҳамиша ўйла.

Ёмонлар одатини касб этма, эй ҳар ишга қодир киши, ёмон одат икки жаҳон овораси қилиб йиғлатади.

Дунё ўткинчидир, уни ўтиб кетади, деб ҳисобла, қаршидан албатта ўлим келишини ўйла.

Менга назар солгин ва ўзинг учун хулоса чиқариб ол, тириклигингда ғамингни еб қўй, кейин ўқиниб юрма.

Одам ўлса, ундан васиятлар қолади, менинг сенга васиятларим мана шулар, эй доно.

Мен учун сен севикли киши эдинг, эй элиг, сенга фойдали васиятларимни қолдирадим.

Киши учун фойдали васият — бу сўздир, васият сўзларига амал қилинса, унинг фойдаси кўп бўлади.

Мана, сенга сўзларнинг чинини рўй-рост ёзиб қолдирадим, бу сўзларни ва мени ҳеч унутма.

Қанча яшаб тирик юрмагин, охири қайтиш ўлим бўлади, билиб қўй.

Шубҳасиз охири бир кун ўлим келади, яшаб юрган жонлиларнинг жонини албатта олади.

Ўлим хабарчиси келишига тайёр туриш керак, узоқ йўл сафарига ҳозирлик кўриб қўйиш керак.

Ўлимдан қочиб қутуладиган ер йўқ, билиб қўй, ўлимга кераклик ҳозирликларингни қилиб қўй.

Ўлимни ўлишидан олдин билиб юрган ва ер остида чириб ётган киши нима деган, эшит:

Ўлимнинг навбати кези билан сенга ҳам келади, ўлимга ўзингни тайёр тутиб юр.

Ман-ман деб олтин камар боғлаб юрганларнинг камарлари ҳам ўлим келиб тутганда узилади.

Эй элиг, мен сенинг ҳақингни ўтадим, менга бўлган меҳрибончилигинг ҳақини тўла-тўқис оқладим.

Эзгуликлар қилишга тангри сенга мадад берсин, бу эзгуликлар ҳар жиҳатдан сенинг баҳтингни очсин.

Узоқ умр кўриб саломат яшагин, шод-хуррамлик билан кўп йиллар элингга бошчилик қил.

Бу гапларимнинг барчаси меҳрибончилигимнинг изҳоридир. Эй кўркам юзли бегим, эсон ва саломат қол!

Эй баҳтли элиг, мана, мен ўлиб кетаётирман, дилимнинг сурури, ўғлим мендан жудо бўлиб қолаётир.

Илтижолар қилиб уни худога топширдим, хоҳласа уни ёнаётган ўт ичида ҳам асрайди.

Сендан илтимосим шуки, хабар олиб тур, ташлаб қўйма, нобакорлар қаторига кирмасин.

Ўғил-қизнинг феъли-хулқи яхши ёки ёмон бўлса, унинг сабабчиси ота ва онадир.

Мана, мен унинг отаси, энди ўлаётирман. Онасиз етим ўғлим мендан ҳам ёш қолаётир.

Менинг хизматларимнинг ҳақи учун сен сабаб бўлиб, ўғлимни яхши йўлга сол.

Уни қаровсиз қўйма, санъат-ҳунар ва билим ўргат, билим ва санъат-ҳунарлари туфайли эл хизматига ярасин.

Феъл-хулқлари камол топсин, йўл-йўриқлари соз бўлсин, хизматга лойиқ бўлсин, мукофотларга сазовор бўлсин.

Беҳуда ва бўш қўйма, тийиб-тергаб тут, тийиб-тергаб тутилса, фарзандлар баҳт топадилар.

Ўғил-қиз ёшлигига номани ўрганса, қариб ўлмагунча уни унутмайди.

Шарафга эришган ёшулли нима дейди, эшият, у сираб, тушуниб ва билиб сўзлаган:

Фарзандга кичиклигида билим ўргатиш керак, бола кичиклигида билим ўрганса, баркамол бўлади.

Ўғил-қизни аяма, вақти-вақти билан жазолаб ҳам тур, жазо ўғил-қизга таълим ўргатади.

Номасини тугатди, ўради, маҳкамлаб боғлади ва ўғлига тутқазди.

Айтди: Ўғлим, бу номани қаттиқ ушла, йўқотиб қўйма, уни элигга етказгин, бу унга васиятномадир.

Номани қайта-қайта ўқисин, сўзларимга амал қилсин, ўлимга тайёр турсин, ишларини тўғриласин.

Яна ўғлини бағрига босиб қучоқлади, уни ўпиб кўзидан юм-юм ёш тўқиб йиглади.

Деди: Эй ўғлим, мана мени кўрдинг, қай аҳволда ўлаётганимни унутма.

Бундай ҳол сенга ҳам албатта келади, ғофил бўлма, охири сен ҳам ўласан.

Мен сенга керакли сўзларни айтдим, сен сўзларимни уқиб, менинг ҳақимга дуо қил.

Мабодо элиг сени истаб йўқласа, тўғри бориб хизматини қил, уни синааб ўлтирма.

Нобакор бўлма, бекор ва беҳудага уринма, тўғри ва покиза бўл, феъл-авторинг матлуб бўлсин.

Кечаси ётадиган бўлсанг кеч ёт ва эрта барвақт тур, кеч ётиб, эрта турганларнинг баҳтига баҳт қўшилади.

Тангрининг буйруқларини қадрли тут, элигга хизмат қил, унга меҳр қўй.

Ёмон ишга яқинлашма, ундан йироқ тур ва қоч, фаткат яхшилик қил, йўл-йўриғингни тузат.

Сўзларингга эҳтиёт бўл, саломат юр, ўзингни эҳтиёт тут, эсонлик билан сақлан.

Сўзларини тугатди ва ўглини қаттиқ қучоқлаб йифлади, алами яна ошди, афсуслар чекди.

Деди: Эй ишончиз бевафо дунё, нима учун сен менга бунчалар жафо қилдинг!

Нематлар билан парвариш топган жисму жоним қора ер қаърига кириб бораётган, эй ой юзлигим!

Онадан қандай туғилган бўлсам, ўша алфозда ялан-ғоч ва йиглаб ўлэтириман.

Ўлиши муқаррар ва ўлимдан ўкиниб улиб йифловчи киши нима дейди, эшиит:

Она қорнидан чиқиб, ер қорнига кираман, лаззатлар билан парвариш топиб, илонларга ем бўламан.

Эсиз тириклик ва эсиз ҳаёт, алам ва қайфулар билан гўрга кираман.

Барча туғишганлари билан узр-маъзур сўрашиб видолашди, жони яшил кўкка учишга йўлга отланди.

Ойтўлди ақлинни югуртириб йифини тўхтатди, дунёсими одамларга улашишни васият қилди.

Кўзини кўкка тикди ва деди: Шукрким, тилим шахдат билан тўхтади.

Ёруғ жони узилди, куни тунга бадал бўлди, нафас олишдан тўхтади.

Покиза руҳи юксакликка, аъло маконга йўл олди, жони учеб кетди, куруқ келбати қолди.

Бунёд бўлмагандек ва туғилмагандек руҳ йўқ бўлиб кетди. Жаҳонда унинг отигина ёдгорлик бўлиб қолди.

Кўнгли тўғри ғафлат уйқусида уйғонган киши нима деган, эшиит.

Жасаднинг макони барча йифиладиган чексиз ҳовлидир, руҳи равоннинг макони аъло юксакликдир.

Назар солиб қаралса, инсоннинг ўзи ажабтовур бир жумбоқдир, ҳаётида ном таратади, ўлиб эса ном-нишонсиз кетади.

У қаердан келади, қаерга боради, қаерда туради ва қаерда юради?

Буни биладиган борми, у бир нарса айта оладими? Заковатлилар буни тушунадиларми, бу ҳақда бирор нима дея оладиларми?

Гоҳо еб-ичиб юради, гоҳо белгисиз бўлиб кетади, гоҳо кўз кўриб турган ерида бирдан кўздан гойиб бўлади.

Одам ўзи ўта кисқа умрли, алам-қайғулари чексиз, тили узун, сўзи баландпарвоздир.

Инсон ўзи шунчалик эрксиз бўла туриб, катта кетиб гердайиши ажабланарлидир.

Жаҳонни қўлга киритгач, дил ҳасрати ортади-ю, яна у қоядек ғўдайиб керилгани ортиқча.

Улимнинг маънисига етиб ҳозирлик кўрган ҳушёр киши нима деганини эшиш:

Эй шафқатсиз ўлим, қандай ярамассан, сени ҳеч қандай тадбиру чоралар билан босиб бўлмайди.

Сен барчага баравар бориб етасан, бирор зот сендан қутула олмайди, ёмон ва яхшини фарқламасдан жувонмарг қиласан.

Донолар бахтиёр яшасалар, жоҳиллар ва ярамаслар барчаси ўлсалар яхши бўлмасмиди?

Яхши ва ёмон бирдай омон топмайди, барчаси ҳам ўлади, қора ернинг қаъри катта ва кичиклар билан тўлади.

Эй тирик, ўлимдан халос бўладиган ер йўқ, қанча умр кечирмагин, бари бир ўлим келади.

Халқни бошловчи раҳбар киши қандай яхши сўзлаган, ишларини билим ва заковат билан битирувчи киши:

Ўлим бўлмаса, қандай яхши бўларди! Одам ўлмаса, қандай ажойиб бўларди!

Ўлим мени тинчитди-қўйди, таг-томирларни бузйб қўпорувчи ўлимдир. Одам эсиз эмас, одамийлик эсиз, киши эсиз эмас, унинг хислат-фазилатлари эсиз.

Ўлимга ажаб йўқ, туғилган ўлади, қора ернинг қаъри тўлади.

Ўлимнинг қилиқлари фалак Золиникидек жуда кўҳна, унинг ҳунари азалдан шунаقا. Иста унга риоя қил, иста риоя қилма, бефарқ.

ЭЛИГ ХОҚОН УГДУЛМИШГА НАСИҲАТ ҚИЛИШИ ҲАҚИДА

Элиг Ойтўлдининг мотамини ўтказгач, унинг ўғлини ҳузурига чақирди ва унга панд-насиҳат, ўгитлар қилди:

Эй ўғлим, кўп қайғу-алам чекма, гам-алам ўтса, кетидан хурсандчилик келади.

Бу гам-алам ёлғиз сенгагина етмади, мусибат ва оғир ғусса менга ҳам етди.

Ҳадеб ичингга солиб ўйлайверма, ўзингга тасалли бер, менга ёрдам бер, хизматга ҳозирлан.

Отанг ўлган бўлса, мен сенга отаман, мен сенга оталик қилайин, сен менга ўғил бўлгин.

Ўгдулмиш таъзим қилди ва айтди: Эй элиг, элингга бош бўлиб, узоқ умр кўргин.

Мен сенинг парваришингдаги содик қулингман, менинг жоним элигга қурбон бўлсин.

Отамнинг жони сенга фидо эди, менинг жоним ҳам сенга фидо бўлсин.

Ўғил отасининг номасини чиқариб, уни тавозе билан элигга берди.

Элиг номани олиб очиб ўқиди, сўзларини уқди ва деди: Аттанг, ажаб зеҳнли киши эди.

Эй, меҳрибон кишиларнинг сарвари, менинг даргоҳимни ҳувиллатиб, ўрнингни қуруқ қолдириб кетдинг.

Тирниклигингда хизмат қилиб ҳақимни ўтадинг, ўлар чоғингда ҳам ташвиш қилиб ғамимни единг.

Мен сенинг ҳақларинигни ўтайди олмадим, сенинг ҳақларинигни тангри берсинг.

Бугун мен сендан не чоғлик мамнун бўлсан, сенга юз чандон севинч ва баҳтни боқий дунёда тангри насиб қиласин.

Элиг кўзидаң ёш тўкиб сўзини тугатди, қайғу ва аламларга тушиб у ердан ташқари чиқди.

Қўнгли чўкиб келиб уйига кирди, эшикни ёпиб бутун кунни қайғу-аламда ўтказди.

Ўғил ҳам отасига мотам тутди ва маъракаларини ўтказди, камбағал ва муҳтоҷларга мол-товарлар улашди.

Отасининг ғам-қайғуларини бошидан кечириб, яхши одамларни ўзига яқин қилди.

Отасининг ўғитларига амал қилиб, тўғри йўлдан юрди. Қути кундан кунга ортди, кунлари баҳтиёр бўлаверди.

Бошидан кўп ишларни кечирган, эл иш-юмушларини яхши биладиган оқил киши нима дейди, эшит.

Отангнинг ўғитларига оғишмай амал қилгин, баҳт топасан, кунларини бири-биридан фароғатли бўлаверади.

Отангни ва энангни ҳамиша рози қилгин, уларга сингдирган хизматинг эвазига чексиз барака топасан.

Элиг ҳам жадал билан иш тутди, бир кун ҳам кандо қилмай эзгу сиёsat юритди.

Халқ бойиди ва эл-юрт гуллаб-яшнади, фуқаросининг тили элигни дуо қилишдан тинмади.

Элиг бир куни ёлғиз ўзи ўлтирадар эди. Ўқиётган ки-

тобини бир чётга қўйиб, кўзларини узоқ-узоқка тикиди.

Бир нарсага ақли танг қолди, кўнгли тинчлик бермади. Истаб бу ҳақда сўрайдиган одам топа олмади.

У Ойтўлдирнинг фазилатларини эслади ва ўз-ўзига деди: Эй аттанг, у одамларнинг одами эди-я!

Даргоҳимнинг кўрки, ўзимнинг энг яхши йўлдошим эди. Унинг барча ишлари халқ учун кони фойда эди.

Ўрни бўшаб қолди, ишларим халал топди. Бу нуқсонларни бартараф қиласидиган бирор одам бормикан?

Яна Ўгдулмишни ҳам эсга олди ва мен бу ишни унтаёзибман, деди.

Улаётганида Ойтўлди ўғлини менга топширган эди, мен уни унутиб қўйибман, ажаб.

Ота ўлган бўлса, ахир ўғли тирик-ку, бирини йўқотган бўлса, ўрнига бирини ушлайин.

Дарҳол киши юбориб Ўгдулмишни олдириб келди, у билан овнишиб кўнглини ёзмоқчи бўлди.

Ўгдулмиш кириб келди, хурсанд ҳолда рўпарада туриб элигга кўриниш берди.

Элиг кўрган ҳамоно уни ўз олдига чақирди ва фалак сени не кунларга солди, деб ундан ҳол сўради.

Ҳаётинг кунлари қандай кечмоқда, тўғри йўлдан юрастирмисан ёки йўлинг эгрими?

Отангдан кейин фалак бошингга нелар келтиреди, хурсанд юрибсанми ёки ҳасрат-қайғу биланми?

Ўгдулмиш сўз очиб деди: Бахтиёр элиг узоқ умр кўрсин, шуҳрати оламга ёйилсин.

Мен элиг хизматидан узоқлашдим ва четда қолдим, фалак мендан юз ўғирди, кулиб боқмади.

Талай вақтлар ўтиб кетди, элигнинг юзини кўрмадим, алам-қайғуларда юриб, зинҳор ўйнаб-кулмадим.

Бу кун элиг мени йўқлаб, ўз даргоҳига чорлади. Яхши умидлар учун менга давлат эшиги очилди.

Элигнинг ёрличини эшитганим ҳамоно куним баҳтили бўлди, кўзларим равшан тортди.

Элиг уни ҳар соҳадан синааб кўрди. Ўгдулмиш сўзга тил очиб жавоблар қайтарди.

ЎГДУЛМИШ ЭЛИГНИНГ ХИЗМАТИГА КИРИШИ ҲАҚИДА

Элиг айтди: Эй ўғлим, бундан буён менга хизмат қилиб юр, кўнглингни чўқтирма.

Менга отанганинг хизматлари кўп сингган эди. Мен унинг ҳақларини ўттай олмадим. У ўлиб кетди, ҳақи бўйнимда қарз бўлиб қолди.

Энди бу ҳақларни сенга ўташим керак, акс ҳолда одамлар оғзида гап бўлиб юраман.

Сўзга фаросатини етказиб, билиб сўзлаган Учўрду беги бу борада чима деган, эшитгин:

Бирор сенга муайян меҳнат сингдирса, унинг хизматини унутма, мисли ўлик бўлма.

Эй асл одам, одамийликни қўйма, бошқаларга доим одамгарчилик қилиб юр.

Кимга кимнинг бирор меҳнати ўтган бўлса, эвазига ундан ортиқроқ меҳнат сингдириш керак.

Одамийлик туфайли одам шуҳрат топади, одам одамийлик билан танилади ва билинади.

Ҳайвон деган ном олма, одамийлик қил, одамга нисбатан одам бўл, одамийлик йўриқларини бил ва ўрган.

Ўгдулмиш ер ўпди ва деди: Аввал элиг менга эътибор кўзи билан боқса, мен учун яхшилик белгиси бўлади.

Мен хизматкор қулингман, сен улуг бегимсан, улуг беклар хизматкор қулларини қадрлайдилар.

Энди мен ўзимни сенга бағишладим, сен истасанг қадрла, истамасанг мурувват кўрсатма.

У ердан ташқарига чиқди, бир оз юриб уйига келди.

Шундан бошлаб Ўгдулмиш хизмат камарини боғлади, оғишмасдан хизмат қила бошлади.

Кечакундуз оғишмасдан хизмат қилди, тунлари соқчиликда бўлди, ҳатто овқатни ҳам ўша ерда еди.

Хизматлари элигга манзур бўлди, элиг унга иноятлар кўрсатди, унга давлат эшиги очилди.

Хизматлари туфайли эътибор топган хизматчи нимадейди: эшит:

Эй бекларининг хурсандчилигини истовчи киши, барча хизматларни беклар истагига ва хоҳишига мос қилгин.

Хизматчи бегига ёқмайдиган хизмат қилиб қўйиб баҳтсизликка учраса, ўзини айбласин ва ўзидан ўпкаласин.

Агар у беги хоҳлаган хизматни қилмаса, эришган ютуқларининг барчаси бекор бўлади.

Элиг Ўгдулмишни ўзига яқин тутди ва барча ишларнинг тартиб-қондаларини тушунитирди.

Элиг бир куни уйида қайғуриб ўлтириб айтди: Эй дариф, асил кишидан жудо бўлдим!

Даргоҳимда кўп тоифа одамлар беҳисоб йигилган, аммо менинг ишларимга яровчи етук одам йўқ.

Синаган ва синаб яхши-ёмонни фарқлаган киши нимз дейди, эшит:

Одам истаган барча тилакларига етиши мумкин, лекин кўнгил истагандек одамни топиб бўлмайди.

Одамман деб бош кўтариб юрганлар беҳисоб, аммо одам деб ишониш мумкин бўлган киши топилмайди.

Одамлар орасида кераклиси ва яроқлиси йўқ, яроқлиси бўлса ҳам, доимо фойдали иш қилиб юрувчиси йўқ.

Сўзларини маъни билан безаб шеър айтган шоир нима деган, эшит:

Юрувчиларни кўраман, яроқлиси йўқ. Яроқлиси топилса ҳам, юрувчиси йўқ.

Турли тоифа ва туркум одамлар кўплаб йигилган, шулар ичидаги фойдалиси йўқ.

Кўҳна масал бор, унда шундай дейилган: Уругли киши ўлса, унинг уруғи қолади.

Ойтўлдининг ўғли ким ўзи, ахир? Отаси ўлган бўлса, ўрнига ўрин ўғли бор-ку, ахир!

Отаси ўлиб кетди, даргоҳимдаги унинг ўрни бўш ва ҳоли қолди. Шу бўшаб қолган ўринга унинг ўғлини жуда муносиб кўраётиман.

Мен унга ғамхўрлик қиласин, у одам бўлсин, одам бўлганинг фойдасини ишлари билан кўрсатсан.

Унинг яроқли ва фойдали бўлишини яққол кўриб турибман, фақат ёшлиги демаса, ўзга нуқсонлари йўқ.

Халқ орасида шуҳрат таратган сара ва баҳтли киши жуда яхши сўзлаган:

Беклар кимга қўй бераб ғамхўрлик қилсалар, ўша бегидан бир даражага қуий аъёнбоши бўлади.

Беклар кимни ўзларига яқин тутсалар, унинг орзутилак ва истаклари рӯёбга чиқади.

Мен отасининг ҳақларини ўтайин, меҳрибончилик билан одамгарчиллик қиласин.

Ойтўлдининг менга талай хизматлари сингган, энди мен ҳам шунга лойиқ одамийлик бурчимни ўтайин.

Асилини яхшиликни унутмайдиган бўладилар, одам боласи кўнглини олиш эса жуда ҳам қийин.

Қариянинг мана бу сўзларини эшит, у нима деган. Бу сўзларга амал қил ва зинҳор унутма:

Эй эзги киши, ҳамиша оғишмай эзгулик қиласер, эзгулик ҳеч қачон қаримайди, унинг умри боқий.

Эзгулик қаримайди ҳам, бузилиб-айнимайди ҳам. Унинг умри узун, номи ҳам безавол ва мангудир.

Элиг Ўгдулмишга марҳаматлар кўрсатди, уни обдан синади ва барча иш-юмушларни ўнга топширди.

Унга иноятлар қилиб, улуғлаб-қадрлади, тақдир кулиб боқди, у низом-қоидаларни тартибга солди.

Мулк ичидаги ишлар ва хизматларнинг тартиб-қоидаларини йўлга қўйди, барча чигалликларни ҳал қила олди.

Унинг нуқсонлари ҳам фазилатга айланди, ҳамма нарса унинг айтганича бўладиган бўлди, элнинг равнақига йўл-йўриқлар кўрсатди.

Элиг айтди: Энди истаган ички ва ташқи ишларим барчаси тугал битаверади.

Бунинг муайян чора ва иложлари бор эди, қийинчиликларни ўзимга олиб, уни қидириб-изладим.

Мана, энди кўнгилдагидек одамни топдим, ёши етишса, у яна камол топиши аниқ.

Улуғ бўладиган бола ёки забардаст бўладиган филинг ёшлигига ёқ барча белги-нишонлари бўлади.

Ўгдулмиш ўтириб ҳам, тик оёқда туриб ҳам хизмат қилди, кундуз қилиб улгурмаган ишларни кечалари фурсат топиб бажарди.

Барча ярамас, номуносиб одатларни ўзидан аритди, ҳар бир ишга унинг манфаати тегаверди.

Элигнинг мушкуллари осон бўлиб, машақкатлардан халос бўлди, халқи ёнгил нафас олди, фаровонлиги ортди.

ЭЛИГНИНГ ЎГДУЛМИШГА САВОЛИ

Бир куни Элиг Ўгдулмишни чорлади, нимаики билса, барчаси ҳақида ундан сўради:

Эй ўғлим, мен сендан бир қатор нарсалар ҳақида гапириб беришингни сўрайман, сўзларимга қулоқ бер.

Фойдали нарсалар нимаю бефойда нарсалар нима? Менга бир-бир санаб, айтиб бер.

Ўгдулмиш элигга жавоб берди: Эй бек, эй билимнинг кони, эй одамларнинг афзали!

Икки оламда ҳам одамга керакли ва фойдали нарса яхши феъл ва хуш хулиқdir.

Иккинчидан, шарм-ҳаё, андиша, учинчидан, ростлик-тўғрилик ҳам зарур нарсадир. Мана шу фазилатлар түфайли одам баҳт топади. Феъл-хулқи яхши бўлса, барча халқ севади, йўл-йўриғи тўғри бўлса, ўрни тўрда бўлади.

Уят-андиша кишини ярамас ишлардан тияди, ҳаёсизлик одам учун ўхшashi йўқ иллатdir.

Тўғрилик, ҳаё ва хушфеъллик учаласи бир өдамда жам бўлса, бу олам-олам севинч демакдир.

Яна бир әзгу хислат бу софлик ва тўғрилиkdir, улар одамни икки оламда ҳам баҳтиёр қилади.

Элиг яна сўради: Бу сўзларингни эшилдим, одам учун кераксиз, фойдасиз нарсалар нималардан иборат?

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб берди. Бу сўзларга элиг қулоқ тутиб тингласа, маъносини билиб олади:

Киши учун уч нарса аниқ бефойдадир, бу уч нарсани айтайин: Биринчиси — ўжарлик, бу жуда ярамас одатдир, иккинчиси — сўзига ёлғон қўшишдир.

Учинчиси — баҳиллик. Баҳил киши одамларнинг энг ярамасидир.

Мана шу уч одат уч тоифа нодонлар учун хосдир.

Ким ёлғончилик билан танилса, у халқ олдида обрўйини йўқотади.

Кимнинг феъли ўжарлик бўлса, у тубандир, барчанинг иши ўнг бўлса, ўжарнинг иши чаппасига кетади.

Таълимда баҳил бундай таърифланган: Э бечора, э шўр пешона, э нотавон баҳти қора!

Баҳилликдан бадтар яна нима бор? Баҳил мол-дунёни йиғади-теради, лекин емайди, ўлиб кетади, нарсаси эса қолади.

Бойликни йиғдинг, лекин ишлатмадинг. Бу бойликлар сенга душмандир, нега уни бошқаларга улашиб бермадинг?

Эй буюмни терувчи, лекин емайдиган баҳил! Уни еювчилар тайёр, сен уларга емиш ҳозирла.

ЭЛИГНИНГ УГДУЛМИШГА САВОЛИ

Элиг айтди: Бу нарсалар ҳақида эшилдим, яна бир сўрайдиган сўзим бор, шу ҳақида ҳам гапириб бер.

Одам онасидан доно бўлиб туғиладими ёки ёши етилгач ўрганадими?

Угдулмиш жавоб берди: Эй олийнасаб элиг, билим, заковат ва санъат-хунарлар ҳақида гапириб берайин.

Одам билимсиз туғилади, яшashi жараёнида ўрганади. Билимларга йўл топиб ўргангач, барча ишларга сўнг қўйл уради.

Онасидан туғилганда одам билимсиз туғилади, билиб ўрганиб, сўнг тўрга чиқади.

Элиг бу сўзларни эшитиб севинди ва ўз тилагидаги кишини топганидан беҳад шод бўлди.

Отасини йўқотган эдим, мана энди ўғли эзгу йўлга кириб, ота ўринини босади.

Ўгдулмиш садоқатли киши бўлиб чиқди, барча ишларни чин қалбдан бажарди.

Энди унга ҳам яхшилик билан жавоб қайтариш керак, унинг яхшиликларига менинг яхшиликларим жавоб бўлсин.

Кишиларнинг сараси ва одамларнинг етуги нима дейди, эши:

Одамгарчилик қилганга одамгарчилик қил, одамгарчилиги баробарида адолат билан жавоб бер.

Одамгарчиликнинг ҳақи вафога вафо қилишдир, вафо қил, тўғри бўл, номингни улуғла.

Элиг уни кун оша улуғлади, унинг номи ва овозасини бутун элга ёйди.

Халқ орасида унинг сифат ва фазилатлари тобора кенг тарқалди, эзгу олқишлир билан жумлаи жаҳонда оти тилга олинадиган бўлди.

Эш-тўшлари ўртасида эътибори ортди, беклар орасида мартабаси ва таърифи юксак бўлди.

Дили ва тили билан камхосталик, камтарлик қилди, чин ва рост йўл-йўриқлари адолатга жуда мос тушди, кун-ойлар ўтаверди.

Юмшоқ кўнгиллилик ва ширин сўзлилик билан мулк ичидаги ва ташқарисидаги халқларнинг муҳаббатини қозонди.

Кўп ёру биродарлар, дўстлар, орттирди, ёру биродар ва дўстларнинг одамга нафи талайдир.

Кимнинг таянчи бўлса, ўша бақувват бўлади, бақувват кишининг бахт-давлати мустаҳкам бўлади.

Мулоимлик бахт билан қанчалик ярашиқли тушади! Донолар сабр-чидамли бўлсалар, нечоғлик чирой бўлади!

Бу ҳақда оқил жуда яхши сўзлаган, ким оқил сўзини тутса, ишлари равнақ топади.

Агар давлат кимга кулиб боқса, кўнглини юмшоқ қилиб, камтар бўлиши керак.

Давлат кимга кулиб боқса, камтарлик билан уни қаттиқ тутиши керак.

Қут кўчат кабидир, унинг томири ҳам бўлади, кўнгилнинг юмшоқлиги эса унинг илдизидир.

Феъли мулоим одам қандай яхши бўлади, чеҳраси очиқ кишининг иши кунда ривож олади.

Кибрли, гердайган, мағрур одам манфур бўлди, мағрурлик мартабаси кундан-кунга юз тубан кетишидир.

Давлат кимга юз уриб келса ҳам ярашаверади, лекин у заковатли кишиларга жуда ҳам мос тушади.

Нодонга давлат келиб ярашса, донога юз чандон ортиқ ярашади.

Давлат билимсиз билан қарор топса, билимли билан юз чандон ортиқ қарор топади.

Давлат билимсизларни кеккайтиради, билимлиларни эса безайди.

Билимсизларга қут ва давлат келса, қарор топиб турмайди.

Давлат келиб одамни улуғлади, бу улуғлик туфайли унинг мартабаси кундан-кунга ортади.

Агар давлат номуносиб одамга келса, кўп ўтмай уни беҳудага совуриб юборади.

Элиг Ўгдулмишни синади, ҳар жиҳатдан ишлари тўғри эканини кузатди.

Унга марҳаматлар кўрсатди ва улуғлади, орада бироз камситиб ҳам кўрди.

Улуғланган кезларида хизматсиз қараб турмади, камситилган пайтларида ҳам хизматини камайтирмади.

Элиг ишонч ҳосил қилгач, Ўгдулмиш унга мисли бир қалқон бўлиб қолди, элиг унга ишониб бутун хазина ихтиёрини берди.

Унинг зиммасига катта омонат юклиди, омонатни ўз зиммасига оловчиларга жонлар қурбон бўлсин!

Ўгдулмиш ишларни ўта тўғрилик ва ростлик билан бажарди, элиг ҳам уни кундан-кун ўзинга яқин қилди.

Барча ишларни аниқ-равшан ва фарқлаб юритди, барча жамғармаларни ҳисобот рўйхатига қайд қилиб қўйди.

Бегини ниҳоятда авайлади ва ўзини эҳтиёт қилди, қилча ҳам оғишмасдан хизмат ўтади.

Хаётда жуда эҳтиёткор, соғ, тўғри ва ёши етилган киши нима деган, эшит:

Одам учун олтин-кумуш жуда қадрли нарсадир, лекин ўзини тута билувчи одам кумуш-олтиндан ҳам қимматлидир.

Донишманд бундай таълим беради: Тўғри, чин одамини топсанг, уни кўзга сургин.

Заковат бундан ҳам яхши таълим беради: Мехрибон ва садоқатли кишиларга жонни фидо қилсанг ҳам оздири.

Тўғри, деб айтадилар, тўғри ўзи қанақа бўлади?

Омонат кунлари омонатга риоя қилувчилар қандай бўладилар?

Мардлардан қайси бирини ҳаққоний мард деса бўлади? Йўриги тўғриларни мард дейиш керак.

Одамлардан қайсиниси мақтовга лойиқ бўлади? Саҳиллар мақтовга лойиқдирлар, баҳиллар таҳқирга маҳкумдирлар.

Одамзодга қараб туриб бечора, деса бўлади, кун бўйи нарса йиғади, лекин ейишга ризқ топа олмайди.

Айримлари югуриб тинмайди, оламни кезади, айримлари жонни койитиб денгизга киради.

Айримлари тоғларни қазийди, улкан қояларни қўпоради, айримлари ер одимлаб яёв кезади.

Айримлари довонлар ошади, дарёлар кечади, айримлари ер қазийди, қудуқлар ковлаб сув чиқаради ва ичади.

Айримлари лашкар сафида қилич ва болта зарбини сиди, айримлари ўзини қурбон қилиб, ётиб жон беради.

Айримлари ўғри, фирибгар, қароқчи, йўлтўсар, айримлари босмачи, қотил, талончи.

Бу машақатлар барчаси бўғзи ва эгни учундир. Бас шундай экан, нимага ўзини бунчалик қийноққа солади, ўзини тия олмайди:

Вақтида юрувчи ва вақтида тинувчи, ўзини асраган заковатли киши нима дейди, эшитгин:

Хоҳ ётгин, ҳоҳ дунё кезиб юргургин, қисматинг нима бўлса, сенга ўша насиб этади.

Эй доно, қўнгил ва тилни тўғри тутгин, сенинг вақтида ейдиган ризқинг камаймайди.

Дунёнинг мақтовли нарсаси бўлмиш бойликни истасанг, у нарса чин одамийлик одати билан боғлиқдир.

Узинг бу дунёнинг бойлигини истасанг, тўғри бўл, рост сўзла.

Эй элиг, назар сол, агар тўғри ўтказа олса, кишининг куни қандай чироили ўтади.

Ишларни тўғрилилек ва ростлик билан қил, ҳамма ишларни одамийлик билан бажаргин.

Саодати Ўгдулмишни кундан-кунга юксалтириди, одамларга маслаҳатлар берди, одамларнинг маслаҳатини ҳам олди.

Элиг Ўгдулмишнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилди, барча йўриқларини тўғри топди.

Билимдон доно нима деган, эшит, унинг сўзларини уқиб, унга бўйин эг:

Беклар ҳизматкор қулини кузатиб туришлари керак,

қулнинг аслини синаб, сўнг унга хизмат топширишлари керак.

Агар қули бегига яроқли кўринса, сўнг унга марҳамат йўлини очса бўлади.

Шунда ишлар кўнгилдагидек бўлади, хизматчи ҳазъ ётибор топади. Хизматчиси ётибор топса, бекнинг шухрати ортади.

Барча ишларга билими ва фаросати етган Яғмо беги жуда яхши сўзлаган:

Эй бек, ишингни ишнинг кўзини биладиганга бер, яроқли ва тўғри йўлдан юрувчига бер.

Қайси бек ишини номуносиб одамга берса, номуносиб ишни ўша бекнинг ўзи қилган бўлади, бошқа эмас.

Жоҳил шундай тубан бўладики, у барча ишларни барбод беради, бетартиблеклар келиб чиқади.

Элиг Ўгдулмишни тақдирлади, вазирлик лавозимига тайинлади ва барча иш ихтиёрини унга топшириди.

Барча эл устидан унинг қўлини узун қилди, элда унинг қўли узун, буйруқда ҳукми равон бўлди.

Вазирлик белгиси бўлмиш маҳсус идиш, тамға, от, ҳашамли жабдуқ ва кийимлар берди, унга шараф кўрсатди, унинг баҳти келди.

Беҳисоб табаррук инъомлар, яхши ва ширин сўзлар билан элиг унга марҳаматлар кўрсатди, ўзига яқин қилди.

Саройдаги аъёнлар катта-кичик барчаси жон фидо қилиб ҳадялар бердилар.

Хизматдагилар барчаси келиб унга кўриниш бердилар, таъзим бажо қилиб, тортиқлар қилдилар.

Ўгдулмиш эзгу сиёсат юритаверди, барча хизматдагиларни кузатиб, уларнинг ҳурматини ўрнига қўйди.

Халқ устидан жабр-зулмни бартараф қилди, ярамас одатларни ўртадан кўтарди.

Адолатли сиёсат қарор топди, эли гуллаб-яшнади, давлат асоси мустаҳкамланиб, беги фароғатга стишиди.

Севувчилари кўпайди, севмайдиган душманлари элдан чиқиб қочди, уларнинг гина-адоватлари барҳам топди.

Элиг ташвишлардан фориғ бўлиб севинди, тирикликтан лаззатланиб, шод-хуррам кун кечирди.

Бундай манфаатлар билим туфайли келади, заковатли, билимли, фазилатли кишилардан келади.

Бундай заковатли кишиларни қандай қилиб мадҳэтмай бўлади?

Бундай заковатсиз кишини қандай қилиб ёзғирмағ бўлади?

Заковатли кишилар барчаси баҳралидирлар, нодонларнинг барча қилган ишлари нуқсонлидир.

Заковатлиларга қут қандай ярашади, билим киши учун қандай ярашиқли хислатдир!

Ило беги сўзларини эшит, у нима дейди, унинг сўзларининг маъниси билимсизлар учун кўздири.

Бу ҳақда шоир ундан ҳам яхши сўзлаган, маънисига етсанг, унинг татимлилиги мушк-анбар каби хушбўйдир:

Доно севинчлар билан бош кўтариб юрса, нодон ўчиб-сўниб бораётган ўт каби бўлади.

Элиг фароғат топиб, кунлар ва ойлар шу тарзда севинч билан ўтаверди, бутун эл фуқароси тугал фаронлилкка эришиб бойиди.

Бундай фазилатларга кишиларнинг сарасигина эга бўлади, аттангки, мана шундай фазилатли кишилар узоқ яшамай ўлади.

Беги шундай сифатларга эга бўлган ҳалқ саодатлидир, ҳалқи тўғри бўлган бек ҳам саодатлидир.

Ёмон ёки яхши ўлса, тупроқ билан тенг бўлади, тупроқ билан тенг бўлади-ю, биридан ёмон, биридан яхши ком қолади.

ЭЛИГНИНГ ЎГДУЛМИШГА САВОЛИ

Элиг бир куни ёлғиз ўзи ўлтириб, кўнгли Ўгдулмиши истиб қолди ва уни чақириди.

У Ўгдулмишга айтди: Сенга оз бўлса ҳам отангнинг меҳнати насиб бўлмади.

Отанг ўлиб кетди, сен ундан ёш қолдинг, кичикларга катталардан йўл-йўриқлар бўлади.

Отанг сенга санъат-ҳунарлар ўргатишга улгура олмади, сенга ундан заковат ва билим ўрганиш насиб бўлмади...

Айт-чи, сен бу санъат-ҳунарларни қаердан олдинг, улар сенга қаердан йиғилиб келди, мана шуларни менга айтиб бер-чи!

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Эй элиг, орзу-умидларинг рўёбга чиқсин, узоқ умр кўргин.

Эй элиг, ота олқишининг савоби ва севинчлари фарзандга тегади.

Элиг менга иноят қўлинин тутди ва мени йўқлади, тақдир менга кулиб боқди, ўзим юксалдим.

Беклар кулиб боқиб кимни йўқласалар, орзулари унга йигилиб келади, киройи ундан баҳра олса арзиди.

Киши кўнгли мисоли бир боғдир, уни кўкартириб яшнатадиган сув бекларнинг сўзиdir, унинг қадрига етиш керак.

Бу сув қайси боққа етса, у ер гуллаб-яшнайди, унда минг турли ҳид таратувчи анвойи гуллар очилади.

Бекниг ёрлиқ — буйруқлари эзгу сўзлардан иборат бўлса, фуқаросининг кўнгли кўтарилиб, чеҳраси гул-тул очилади.

Агар ёрлиқ эзгу сўзли бўлмаса, яшнаб очилган гуллар тез қурийди.

Одам билим ўрганса, кунлари баҳтли ўтади, ўзи қанча кичик бўлса ҳам улуғланади.

Элиг яна сўради: Эй Ўгдулмиш, билим ўрганувчилар уни қандай қилиб ўрганадилар?

Одам ўрганиб доно бўладими ёки табиатан доно туғиладими?

Ўгдулмиш жавоб бериб сўзга лаб очди ва бу сўзниг маъносини изоҳлади.

Табиатан ақл-ҳушдан маҳрум бўлмай бунёдга келган болада билиш қобилиятининг асоси ёшлигидан мавжуд бўлади.

Ўсиб вояга етгани баробарида аста-секин ўрганиб боради, нимага ўргатилса, ўшани ўрганиб боради ва билиб олади.

Билимни бир-бир ўзлаштириб боради ва оқибатда доно бўлади, сўнг унинг билимлари элга манфаатлар келтиради.

Болани билимли қилмоқчи бўлинса, унга ёшлигиданоқ билим ўргатиб бориш керак.

Бола кичикилигидан билим ўрганиб боради. Ақл-идрок эса түгма бўлади.

Билимни, санъет-ҳунарни, фазилатларни, эзгу феълхулқни, йўл-йўриқларни одам ҳаёти жараённида ўрганади ва шакллантиради.

Билим, ҳунар, йўл-йўриқларни аста-секин ўрганади, улғайгач, шаклланиб билимли бўлади.

Туркча айтилган мақол бунга жуда мос келади, сен уни уқиб, ўзинг учун манфаат ол:

Одам ўрганиб бориши баробарида билими ортиб боради, лекин қанча уринмасин, уқув қобилиятига эга бўла олмайди.

Уқув қобилияти табиатга қўшилиб бунёд бўлади, табиатга, мижозга, қўшилиб бунёд бўлган уқув қобилиятининг белгилари бор.

Уқув қобилияти одамга табиатнинг улуғ инъомидир, одамнинг улуш-насибалари уқувдан келади.

Уқувли, заковатли одам бошқалардан улуғ бўлади, уқув-идрок барча фазилатларга эга бўлишнинг асоси дидир.

Уқув-идроксиз одамни одам деб бўлмайди, ундаи одам қанча сўзламасин, унинг гапларига ишониб бўлмайди.

ЭЛИГНИНГ УГДУЛМИШГА САВОЛИ

Элиг айтди: Бу сўзларингни эшилдим, сўрайдиган яна бир сўзим бор.

Уқув-идрокнинг билимдан фарқли томони нимада, бу фарқ қанақа бўлади? Сўзнинг ростини айт.

Уқув-идрок ўзи нима? Унинг ўрни қаерда бўлади? Қаёқдан келади ва қаерга боради?

Угдулмиш жавоб берди: Эй элиг, уқув-идрок одам учун жуда ҳам қимматли нарсадир.

Уқув-идрок, онгнинг ўрни бош мияда бўлади, асил нарса бўлгани учун унинг ўрни бошда бўлади.

Уқув-идрок одам учун мисоли бир кишандир, уқув-идрокли кишининг йўриқлари тўғри, ишлари режали бўлади.

Уқув-идрокли тирик, уқув-идроксиз эса ўлик, кел, эй уқувсиз, ўқув-идрокдан, заковатдан ўзингга тегишли улуш ол.

Киши зулмат қоронғиси босган бир уй кабидир, ақл ва уқув-идрок бир машъалдирки, унга зиё сочади.

Барча яхши ишлар ақл ва уқув-идроклилардан келади, билим туфайли кишининг номи машҳур бўлади.

Ақл-заковат ва уқув-идрок билан одам улуғликка эришади, тўғрилик ва ростлик йўлини шу икки нарса тузади.

Таълимда ақл-заковат бундай таърифланади, бунга амал қилинса, фойдалари беҳисобдир:

Инсонни ҳайвондан билим фарқлайди, билим билан инсон ҳар қандай ишни қилишга қодирдир.

Кел, эй инсон боласи, ҳайвонга тенг бўлиб қолма, билим ва заковат ўрган, билим билан сўзла, тилингни равон қил.

Элиг яна айтди: Тагин бир сўрайдиган сўзим бор, шу ҳақда ҳам сўзлаб бер, эй хушрўй.

Уқув-идрок ва ақл-заковатни таърифладинг, унинг туб моҳияти қанақа бўлади, эй саховатли?

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Ақл-заковат тўғри йўл-йўриқ, севинчларнинг асосидир.

У ҳамиша навқирон йигитлардай, ёши ҳамиша кичик, барча яхшиликларга йўл ўшандан бўлади.

Олижаноблик, вазминлик, хушрўйлик, хушифеъллик, жумла жонлиларга меҳрибонлик — мана унинг сифатлари.

Қаерга ва нимага етиб борса, барқ уриб гуллаб-яшнайверади.

Унинг юзи иссиқ, барчага бирдек севикли, ундан одамларга чексиз манфаатлар тегади.

Унинг кўзи ўткир, узоқ-узоқларни кўра олади, қайси ишга қўл урса, пишиқ-пухта қиласди.

Ҳар қандай ярамас ишларга қўл урса, уни сузуб тозалайди, ҳар қандай чигал ишларни ҳам ҳал қилмай қўймайди.

Олддан ҳам, ортдан ҳам, ўнгдан ҳам, сўлдан ҳам кузатувчандир, барча иш-юмушларнинг фурсати ва мавридини билади.

У қочганга етади, учганни тутади, синиқларни бутлайди, бузуқларни тузатади.

Уқув-идроксиз ва ақл-заковатсиз ўкиниб бундай дейди: Эй ақл-заковат ва уқув-идрок, сенсиз ҳаддан ортиқ ўкинаман.

Менга сендан заррача ҳам улуши тегмаган, сенсиз одамнинг кўнгли эса ўликдир.

Ақл-заковат бир машъал, кўр учун кўздири, ўлик тан учун жон, лол тил учун сўздири.

Ақл-заковатли унга қараб дейди: Эй ақл-заковат, ишларимга равнақ берувчи қандай ажойиб эшимсан-а!

Ақл-заковатнинг йўриғи фақат тўғридир, унинг сира ҳам эгрилиги йўқдир, у тўкис ва чиндир, ҳеч нуқсони йўқдир.

Кимда ақл-идрок ва эс-хуш бўлса, унинг белгиси шуки, у билим, фазилатлар касб этишга салоҳиятли бўлади.

Заковатли киши гўзал, хушрўй, сўзи чин, тамоми қилиқлари ва йўриқлари тўла-тўкис бўлади.

Ўқув-идрок ва ақл-заковатнинг қилиқлари қулай, унинг рафтори ва йўл-йўриқлари тўғриликдир.

У вазмин, оғир, сабрли, босиқдир, ҳар бир ишни дастлаб яхшилаб тушуниб олади, кейин аста бажаришга киришади.

Қилиқлари, йўл-йўриқлари қариларникидай, ўзининг эса ёши кичик.

Не-не марди майдонлар унга етолмасдан орзу-армон-дадирлар...

Бунга мослаб айтилган сўзларнинг маъносига кўнгил тутиб уқ, уни уқсан сари маъниси тобора очилади:

Заковат қарилардек иш тутувчи ёш йигит кабидир, заковат қаерда бўлса, унга яқин бориб ёпиш.

Унинг навқиронлиги — муҳаббат, қарилиги — салобат, ўзи назокатли, мулойим, одамга эса нафи талайдир.

Элиг бу сўзларни эшишиб беҳад севинди ва деди: Эй сўзлари дониш ва билимдан иборат йигит!

Тангри менга барча тилакларимни берди, сен ҳам менга унинг беқиёс инъомидирсан.

Давлат ишларининг мashaқатлари елкадаги оғир юkdir, бу юкларни ўз устига олган киши орзуларига эришади.

Менинг юкларимни енгиллатаётисан, оғирлик сенга тушаётир, мени тиндириб тилакларимга етказаётисан.

Сенинг фидойилик билан хизмат ўтаётганингни биламан, ҳамиша мени дейишинг сенинг менга меҳрибонлигинг белгисидир.

Ўз манфаатини эмас, беги манфаатини кўзлаган хизматчи ҳақиқий содиқ бўлади.

Хизматчининг тилидан айтилган мана бундай сўз бор: Садоқатли хизматчи бегини фароғатга етказади.

Агар ишларини дўндириб бажарадиган содиқ хизматкори бўлса, бек ҳаловатда бўлади ва боши баҳтдан чиқмайди.

Беклар хизматкорлари туфайлидан бош кўтариб юрадилар, хизматкор кўнгилдагидек хизмат ўтаса, бегини тиндириб хотиржам қиласди.

Хизматкор иш ташвишларини, оғирликларини ўз зиммасига олса, бегига орзу-истаклар учун йўл очаверса айни муддао бўлади.

Қайси бек мана шундай хизматкор қулга эга бўлса, бу унинг учун табиатнинг улкан инъомидир.

Бизлардан бурун ўлиб кетган олам бекларининг кўпчилиги мана шундай содиқ хизматкор қулни орзу қилиб ўтганлар.

Олам халқи шодлик ва баҳт билан эркин нафас олди, бутун фуқароси элигнинг ҳақиғига тинмай дуо қилди.

Ўзга элларнинг фуқаролари унинг таърифини эшишдилар ва юзини бир кўришни орзу қилдилар.

Элигнинг йил, ой ва кунлари мана шундай орзуларга эришган ҳолда кечди, элини гуллатиб-яшнатди ва адолатга ривож берди.

ЭЛИГНИНГ ЎГДУЛМИШГА САВОЛИ

Элиг бир куни Ўгдулмишни ҳақиғиди ва мен сўрайин, сен билгандарнингни айтиб бергин, деди.

Одамнинг етти мучасига назар солсанг кўрасан, уларнинг барчаси ҳам ширин ва ҳар бири ўз ҳузур-ҳаловатига эгадир.

Кўнгилнинг хушлиги нимада ва кўзнинг хушлиги нимада, бу икки хушликдан тану жоннинг хушлиги нима билан фарқланади?

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Тану жоннинг хушлиги кўнгил нимани орзу қилиб, қаттиқ оҳ чектирса, ўшандадир.

Севганинг юзини кўриш бу кўзнинг ҳаловатидир, кўнгил орзу қилганига етиш эса тану жон ҳаловатидир.

Элиг яна айтди: Эй Ўгдулмиш, севгининг белги — нишонаси нималардан иборат? Мана шуларни айтиб бер.

Севаман, деб барча даъво қиласи, бу даъвонинг маъноси нима ва қанақа бўлади?

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди: Шундай бўладики, севгилиниг юзига боққанда, одам севишини билиб олади.

Кўз нима нарсага боқмасин, унга тўсиқ топилади, аммо кўнгилга тўсиқ топилмайди, одам буни билиши керак.

Агар одам севиши ёки севмаслигини билайн деса, кўнгилга қўл солиб кўриш керак, шунда албатта билиб олади.

Севиклиларнинг юзларида севгининг белгилари бўлади, кўз кўзга тушганда, уни билиб олса бўлади.

Шоир сўзи бунга жуда мос келади, уни тинглаб, уқиб ол, эй мардларнинг марди.

Севувчи одамнинг юзи белгили бўлади, сўзга тил очса, сўзи ва гапининг маъниси белги беради.

Севиш-севмасини билмоқчи бўлсанг, сенга тик боқиб қараганда, кўзи белги беради.

ЭЛИГНИНГ ҮГДУЛМИШГА САВОЛИ

Элиг айтди: Бу сўзларингни эшилдим ва уқдим, яна бир сўрайдиган сўзим бор, шуни ҳам изоҳлаб бер.

Сендан жуда зарур нарса ҳақида сўрайман, сен диққат-эътибор билан тушунириб бер.

ҮГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Үгдулмиш жавоб берди: Эй зоти олий элиг, беклар ўз номларини билим билан улуғлайдилар.

Беклар ўзлари билимнинг кони бўладилар, сенга нодон қулнинг сўзлари нимага керак бўлиб қолди? Ахир қул билимсиз бўлади-ку!

Сўрамоқлик осон, жавоб бериш эса мушкул бўлади, бу сўроқнинг жавобига элигнинг билимларигина мувафиқ келади.

Сен эса осонини ўзинг олиб, мушкулини менга қўйдинг, мени мушкул аҳволга солиб қўйма, эй шавкатли.

ЭЛИГНИНГ ҮГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Сўровчи ҳожатманд бўлади, у ўзи билмаганини биладигандан сўрайди.

Бас шундай экан, бундан хурсанд бўлишинг керак, сўраган сўзларимга жавоб беришинг керак.

Үгдулмиш жавоб бериб айтди: Эй адолатпарвар, сўзлашдан кўра тинглаган афзалдир.

Сўзни сўзловчи жонини койитади, тингловчи бўлса, роҳат қилиб тани яйрайди.

Синаган доно нима деган, эшил: Сўзни сўзламагин, диққат билан эшилгин.

Эшитиш-тинглаш билан одам доно бўлади, сўзлашдан эса кишининг боши кетади.

Эшитиш-тинглашдан қулоқча роҳат етади, кўп сўзлаган сўздан фойда бўлмайди.

Сўзни сўзланмаса, у соф олтинга тенг бўлади, у тилдан чиқарилса, сариқ чақага тенг бўлади.

Элиг айтди: Жуда тўғри сўзладинг, энди ўзинг учун баҳт-саодат йўлини очдинг.

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб берди: Эй олийзот элиг, мен учун маъқул нарса ўзимнинг қуллик отимдир.

Агар бегини хурсанд қилишга идрок ва ақли етса, кул жонини койитиб хизмат қилиши керак.

Қулоқ бер, мен ўз билганларимни айтайин, хато кетган ерларимда элиг мени кечирсан.

МУЛҚҚА ЛОЙИҚ БЕК ҚАНДАЙ БЎЛИШИ ҲАҚИДА

Элиг айтди: Эндиги сўрайдиган сўзларим қўйидаги-лардан иборат, мана шулар ҳақида гапириб беришингни сўрайман:

Бунёд бўлган одамзод орасида катта ва кичик, ёмон ва яхшилар бордир.

Билимли, билимсиз, камбағал ва бой, ақлли, ақлсиз, тубан ва гадой бор.

Буларни идора қилиш учун бек қандай бўлиши ке-рак, токи унинг шуҳрати ёйилиб, ишлари олдинга босса.

Эл-юрти гуллаб-яшнаса, халқи бойиса, яхши ном чи-қарса ва халқи кўпайса.

Кумуш ва қимматбаҳо жавоҳирлар билан хазинаси-ни тўлдирса, ёви бўйинини янчиб, адоватларга барҳам берса.

Лашкар тўпласа, қудрати ортса, билимга амал қи-либ, тўғри ваadolатли сиёсат юритса.

Жаҳонга машҳур бўлиб овозаси ёйилса, кундан-кун-га юксалса, давлати зиёда бўлса.

Фароғатда кун кечириб, элга узоқ бош бўлса, бу дунёда умри тугаса, у дунёлигини ҳам топса.

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб берди: Эй элиг, мендан жуда қийин билимлар ҳақида гапиришини сўрадинг.

Беклар қиласиган барча ишларни фақатbekлар би-

ладилар, қонун-қоида, тағтиб-низом, йўл-йўриқ, расм-русумнинг низом ва усуллари улардан чиқади.

Улар онадан туғилганларида беклик сифатлари билан туғиладилар, кўриб, кузатиб, ишларнинг яхши жиҳатларини ўрганадилар.

Мулкни идора қилиб бошқариш иши бекларнинг ишидир, бундай беклик ишларини беклика эга бўлган кишилар биладилар.

Бу ишни элиг мендан яхшироқ билади, чунки сенинг отанг ҳам бек эди, ўзинг ҳам бекдирсан.

ЭЛИГНИНГ УГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Тушундим, бу сўзларнинг барчаси тўғри, сўзни тўғри сўзладинг, улардан гўё мушк-анбар иси таралди.

Иш қилувчи одам ўз ишини қиласеради, лекин унинг яхши ва ёмон томонларини кўриб-кузатувчи одам билади.

Мен иш қилувчидирман, сен эса уни кўриб-кузатувчидирсан, иш қилувчи ишни уни кўриб-кузатувчидан ўрганади.

Ёшлигиндан бошлаб менга хизмат қилдинг, кўриб кузатиб, эзгу қонун-қоидаларни ўрганиб, билиб олдинг.

Барча ишларни уқдинг ва моҳиятига етдинг, ишамалларинг ва сўзларинг билан менга садоқатлисан.

Одам ўз сўзларини садоқатлидан сўрайди, садоқатли ўзини одамларга фидо қиласди.

Садоқатли бўлганлигинг учун мен сенга ишонаман, сен менга бу сўзларни садоқат юзасидан сўзлаб бер.

Садоқатли киши нима деган, эшит: Садоқат одамий-ликнинг негизи ва бошланишидир.

Садоқатлиларни заковатлилар кўп мақтаганлар, садоқатли кишилар одам учун қадрлидирлар.

Садоқатлини топа олсанг, уни бафингга ол, билим ва заковат шундай ўргатади.

Угдулмиш жавоб берди ва айтди: Тинч ва омон-эсон яшагин, эй қудратли.

Беклик учун энг аввал асил одам бўлиш керак, мерган, ботир, қатъий чиниққан ва шижоатли бўлиш керак.

Заковатли, билимли, саховатли ва хушфеъл бўлиш керак.

Беклар халқни билим билан бошқарадилар, заковат билан эл-юрт ишларини ишлайдилар.

Бек оти билим билан боғлиқдир, билими мукаммал бўлмаса, бекнинг номи эътибордан қолади.

Жуда ақлли, билимли ва заковатли бўлиш керак. Билимлиарнинг душманлари ҳам кўп бўлади.

Билимли киши нима деган, эшит, бошидан кўп ишларни ўтказган ва кўп уққан киши:

Бек билимли, заковатли ва ҳушёр бўлиши керак, унга ногаҳоний машаққат учрамаслиги керак.

Яхши феъл-хулқ, кўплаб санъат-ҳунарлар эгаси, эзгу номли ва ўзини тутган бўлиши керак.

Асли улуғ одамларнинг барчаси билим туфайли сара ва афзал бўладилар.

Асли яхши одам яхши бўлади, одам яхши бўлса, тўрдан ўрин олади.

Беклик — муқаддас нарса, у софликни талаб қиласди, ҳушёrlик билан покизаликни талаб қиласди.

Халқ сарварлари шижоатли ва абжир бўлишлари керак, шунда улар улуғ ишларга қўл урсалар арзиди.

Ўтукон беги нима деган, эшит, у сўзларга фаҳм-фаросат етказиб синааб сўзлаган:

Халқнинг беги жуда сара бўлиши, дили ва тили тўғри, феъл-хулқи ва йўриқлари аъло бўлиши керак.

Билимли, заковатли, одамлар орасида етук, саҳоватли, кўзи тўқ ва ҳиммати баланд бўлиши керак.

Яхшилик қилишга бағри кенг, андишали, мулойим, қилиқлари ёқимли бўлиши керак.

Мана шу сифатли кишилар халққа бек бўлишга лоийқ бўладилар, бундайлар фақат яхшилик уруғини сепадилар.

Одам ҳар бир ишни билим билан қилса, заковат билан бажарса, барча ишлар равнақ топади.

Бек халқни билим билан идора қиласди, билими бўлмаса, ишга фаҳм-фаросати етмайди.

Агар беклар янгишгудек бўлсалар, бекликлари инқирозга юз тутади, дарҳол унинг чорасини кўриш керак бўлади.

Беклик дардининг дармони ақл ва билимдир, бу дардни заковат билан даволаш керак.

Бек билимли, заковатли, зийрак бўлиши ва шулар ёрдамида ишлар тадбирини қилиши керак.

Фарогатли одам ким? Менга очиқ айт. Одамлар орасида баҳтлиси ким? Сўзлаб бер.

Қайси бекнинг феъл-хулқи қулай, қилиқ-қилишилари гўғри бўлса, ўша бекнинг ҳаёт кунлари шодликда кечади.

Кимнинг феъл-рафтори, хулқ-атвори ва йўл-йўриги яхши бўлса, дунё неъматлари уники бўлади. Истаса, ўзи ёсин, истаса улашсин.

Эл ва юртларни бошқариб, зулмни бартараф қилиш учун эзгу феъл-хулқ ва беҳисоб фазилатларга эга бўлиш керак.

Эзгу феъл-хулқ қандай яхши нарса-я! Яхши феъл-хулқ одам учун ҳам емиш, ҳам кийимдир.

Кимнинг феъл-хулқи терс бўлса, замона зайди уни қаттиқ мashaқатларга дучор қиласди.

Қайси бир бекнинг феъл-рафтори терс бўлса, унинг ишлари чаппа, севинчлари қайғу-алам бўлади.

Бек андишали, қилиш-қилмишлари покиза бўлиши керак. Асли тозалик покизаликни тақозо қиласди.

Андиша-мулоҳазали кишиларнинг кўнгилларида қўрқув ҳисси бўлади, кўнгилда қўрқув ҳисси бор одам ишни тўғри қиласди.

Агар бек андиша-мулоҳазали бўлмаса, барча қилиш-қилмишлари нопок, нотугал бўлади.

Бекларга оғирлик ва вазминлик жуда ярашади, булар беклик ишларининг боғловчи бошбоғидир.

Бек ишларини тузатмоқчи бўлса, жуда ҳам ақл-идроқли бўлиши керак, билиб-тушуниб бошлаганларгина ишларини ўнглай оладилар.

Ақл-идроқли кишиларгина ишларини ўнглай оладилар, ақл-идроқсиз одамни ишдан узоқ тутиш керак.

Одамнинг дилида лиди бўлмаса, кўзининг фойдаси йўқ, одамнинг ақл-фаросати бўлмаса, унинг ақлида ривож йўқ.

Фикри равшан, дид-фаросатли, кўриб синаган киши нима деган, эшиит, эй эл боши:

Кимда заковат билан ақл мужассам бўлса, ўшани одам дегин ва қанча таърифлассанг таърифлагин.

Заковат, ақл ва билим кимда мукаммал бўлса, ёмон бўлса ҳам яхши дегин, кичик бўлса ҳам мақтагин.

Ақл киши учун қандай яхши нарса-я! Ақл эгаларигина оқил аталади.

Билгин, шошқалоқлик ҳар қандай одам учун ҳам номуносибдир, бу бекларда бўлса, унинг юзини қора қиласди.

Шошқалоқлик, калтафаҳмлик, феъли тезлик одатлари нодонликнинг белгилағидир.

Шошилиб қилинган иш кўнгилсизликка олиб келади, шошиб еб-ичганлар дардга мубтало бўладилар.

Барча ишда ҳам оғирлик ва вазминликка амал қил, фақат тоат-ибодатгагина шошилгин.

Уят-андишли, кўзи тўқ ва юмшоқ феълли, ишда ҳам, сўзда ҳам очиқ ва самимий бўлиш керак.

Кўзи суқ киши тўймас бўлади, кўзи суқقا бу дунё-нинг неъматлари етарли бўлмайди.

Суқлик давоси ва иложи йўқ бир касалликдир, бу дунёнинг табиб ва коҳинлари уни даволай олмайдилар.

Ҳар қандай оч ҳам еса ва исча, охири тўяди, кўзи оч киши эса фақат ўлсагина очлигини қўяди.

Кўзи суқ одам мол-дунё билан бой бўлмайди, бутуни дунё мол-дунёсига эга бўлса ҳам у суқ ва гадойлигича қолади.

Бек заковатли, одамларнинг сараси бўлиши керак, заковатлининг иши заволсиз ва баркамолдир.

Қимда андиша бўлса, хулқи хуш бўлади, ҳар турли номаъқул ишларга қўл уравермайди.

Андиша ҳар турли ножўя ишлардан сақлайди, турли яхши ишларга йўллади.

Андиша жуда яхши хислат, у киши учун чиройдир, барча эзгу ишлар учун бошбоғдир.

Тили чин, кўнгли тўғри бўлиш керак, ҳалқа манфаат келтириш ҳамда ўзни баҳтиёр қилиш учун бу хислатлар зарурдир.

Агар бекларнинг кўнгли хиёнатга мойил бўлса, ундан ҳалқа манфаат тегмайди, ишонггин.

Бекнинг дили ва тили ҳамда феъл-хулқи тўғри бўлмаса, унинг элидан қут-барака қочади, уни қайтаришнинг чораси бўлмайди.

Сўзининг устидан чиқмайдиган бекга умид боғлама, тириклигинг зое кетади, афсуслар чекасан.

Бек ниҳоятда зийрак ва ҳушёр бўлиши керак, беклар гоғил бўлсалар, меҳнат ва машаққат юз тутади.

Икки нарса элни тутиб туриш учун маҳкам боғичдир: бири-ҳушёрлик ва зийраклик, бошқаси-адолат. Элнинг негизи мана шулар.

Қайси бек зийрак бўлса, у элни мустаҳкамлайди, ёви бўйинни янчидан, бошига кулфатлар солади.

Қайси бек элида тўғри ваadolатли сиёsat юритса, у элини гуллатиб-яшнатади, ёруғликка чиқаради.

Икки нарса, бекликни тутиб турувчи тизгиндир: зийраклик ваadolатли сиёsat бекликни барқарор тутиб туради.

Шижаатли жангчи киши нима деган, эшит, у зийраклик билан ўз душманига зарбалар берган:

Эй эл бошловчи беклар, agar эл зийрак бўлишини истасангиз, бутун элга зийраклик билан қараб турингиз,

Бекларнинг эли зийраклик туфайлидан ортади, ғо-
филлик туфайли бекларнинг асоси зил кетади.

Эй бек, зийраклик билан душманингнинг бўйини янч,
халқингга адолат қил ва роҳатда кун кечир.

Эл бошлиғи икки нарса билан беклигини бузади, эг-
ри йўлга кириб, тўғри йўлдан озади.

Биринчидан, зўравонлик қилса, иккинчидан ғофил
бўлса, мана шу икки одати билан элинни бузади.

Ёвинг устидан ғолиб келишни истасанг, қулогингни
ўтқир қилиб туришинг керак.

Беклар ёвларини зийраклик туфайли енгадилар, ғо-
филлик билан бекликтини боғи хароб бўлади.

Беклар ғофил бўлсалар ишларини битира олмайди-
лар, ғофил бек бекликини бошқара олмайди.

Зийрак баҳодир доим ҳозир туриб ғофилни босади,
ёв ғофил бўлмаса, унга ким ҳужум қила олади.

Беги зийрак бўлса элига ҳеч ким қўл кўтара олмайди,
борди-ю қўл кўтарса, бек заковат, ақл ва билимини
ишга солиб қайтаради.

Золим бек элига эгалик қила олмайди, золимнинг
зулмини эл кўтартмайди.

Билимлининг сўзини эшишган, у нима дейди: Золим
элини узоқ тутиб турга олмайди.

Зулм ёниб турган ўт кабидир, унга яқинлашганни
куйдиради, адолат зилол сув кабидир, у қаерга оқса,
неъматлар унади.

Эй доно, элга узоқ эга бўлайн десанг, адолатли
сиёсат юритиб, элни авайлаш керак.

Адолат билан эл равнақ олади, олам гуллаб-яшнайди,
зулмдан инқизотга юз тутади, олам бузилади.

Золимнинг зулми билан талай обод шаҳарлар вай-
рон бўлган, золимнинг ўзи охир-оқибатда очликдан тик
оёқда туриб ўлади.

Беклар тўғри кўнгил билан адолатли сиёсат юритса-
лар, беклик бузилмасдан узоқ муддат барқарор туради.

Ҳаммасидан ҳам ёмони бекларнинг ёлғончи деб ном
чиқаришидир.

Бекнинг сўзлари чин, қилиш-қилмишлари тўғри бў-
лиши керак, халқ унга ишониб бахтиёр яшashi керак.

Ёлғончи одамлар вафосиз бўладилар, вафосизлар
эса халқка ножӯя ишлар қиласидилар.

Вафо одам учун одамийликнинг негизидир. Вафоли
киши бу ҳақда нималар деган, эшиш:

Қилифи соҳтанинг қилмиши жафодир, ким жафокор
бўлса, ўша ҳайвондир.

Ёлғончи одамдан вафо кутмагин. Бу сўз кўп синалган кўҳна сўздир.

Мардлар жасур, ботир ва мерган бўлиши керак. Жасоратлиларгина жангга муносиб бўладилар.

Лашкарбошилар шижаатли ва жасур бўлишлари керак, токи юраксиз аскарлар ундан жасурлик намунаси ни олсинлар.

Жасурлар юраксизларга бош бўлсалар, сўнг барча кишилар ҳам юракли бўладилар.

Бу сўзниг исботи учун мана бу байтларни ўқи ва унинг маъносига дил ва ақл кўзи билан қараб, қулоқ бер:

Агар итларга арслон бош бўлса, бу итлар барчаси ўз навбатида арслонга тенглашадилар.

Агар арслонларга ит бош бўлиб қолгудек бўлса, арслонларнинг барчаси итга тенг бўлади.

Бекларга саҳоват ва хушфөъллик одати зарурдир, мулоимлик ва вазминлик зарурдир.

Беклар саҳоватли бўлсалар, шуҳратлари оламга тарапади, уларнинг номи ва овозаси билан дунё-давлат қарор топади.

Ҳар томондан марди майдонлар йигилиб келиб, қўшин тўпланади, қўшин воситасида бек тилакларига эришади.

Мол-дунёни йифиб олиб ундан баҳраманд бўлувчи киши нима деган, эшит: Эй баҳодир, мол-дунёни йифиб ол ва одамларга бер.

Саҳоватли бўлиб ичириб-едиргин, мол-дунё камайса, яна йифиб тўпла ва яна едириб-ичир.

Ризқли мард баҳодирнинг давлати кам бўлмайди, бунёд бўлган оққушнинг ейдиган дони камаймайди.

Қилич, болта, ўқ, ёй, куч, қудрат, шижаот бор экан, мардлар мол-дунё учун ғам емасликлари керак.

Жаҳонгир доно беклар қандай қилиб ганж йиғадилар? Уларда қўшин бўлса, албатта ганж тўплашга қодир бўладилар.

Эл-юртларни қўлга киритиш учун лашкар ва қўшин керак, лашкар ва қўшинни сақлаб туриш учун эса беҳисоб мол-дунё керак.

Мол-дунё, маблағ олиш учун эса бой халқ керак. Шундай экан, халқнинг бойиши учун шароитлар яратиш керак.

Бу шартлардан биттаси амалга ошмаса, қолганлари ҳам йўққа чиқади, қолганлари йўққа чиқиши эса бекликнинг ҳалокатидир.

Қўйидаги беш нарсани бек ўзидан узоқ тутиши керак, шунда номи шуҳрат қозониб, яхшилик билан донг таратади.

Булардан бири — шошқалоқлик, бири — очкўзлик, учинчиси — жаҳолат. Сен улардан эҳтиёт бўл ва узоқ тур.

Тўртичиси — бек учун қайсарлик жуда ярамас одатдир, бешинчиси — ёлғончилик номаъкул иллатдир.

Яна бир қатор нарсалардан беклар узоқ турishлари, улар билан номларини булғамасликлари, сўзларининг қадрини ерга урмасликлари керак.

Булардан энг ярамаси қайсарликдир, қайсар феълли одам қандайин бадбаҳт бўлади-я!

Шоирнинг айтган сўзлари бунга жуда мос келади, шоир сўзига амал қилинса, одамнинг билимига билим қўшилади:

Феълнинг қайсарлиги одам учун жуда ҳам оғир юkdir, кимнинг феъли қайсар бўлса, уни тутқун ит деб ҳисобла.

Душмани қилмаган ишларни қайсар феъли қилади, бу феъли ёвдир, унинг ёвдан қандай фарқи бор?

Эй элиг, кўплаб элларга эга бўлмоқчи бўлсанг, ақлининг етиб қила оладиган бўлсанг, уч ишни албатта қилиш керак.

Унг қўлда қилич билан иш кўриш, сўл қўлда йиғилган мол-дунёни улашиш керак.

Тилда шакардан ҳам ширин сўз сўзлаш керак, шунда бек ва қул, катта ва кичик барча бўйин беради.

Халқнинг муҳаббатини қозониб, эътибор орттириш учун бекларга бир қатор фазилатлар керак бўлади.

Кулар юз, ширин сўз, мулоим бўлиш ва қилиш-қилмислари мана шуларга муносиб бўлиши керак.

Хушмуомала, очиқ қўл ва шуларга муносиб меҳрибон бўлиш керак.

Турли санъат-ҳунарларни мукаммал билиши, барча ишоюиста ишлар ундан узоқ бўлиши керак.

Мана шундай одам одамларнинг сараси бўлади, етук, сара одам эса нуқсонсиз, баркамол бўлади.

Борлиқ олам халқи унга тобе бўлади, бундай беклар давр сурадилар ва тилакларига етадилар.

Бадрўйлик, қўполлик, гердайиш, кеккайиш каби одатлар одамни саргардон қилиб қўяди, у ўз йўл-йўриғини тўғрилай олмайди.

Пасткашлиқ, ҳовлиқмалиқ, енгилтаклик, калтабин-

лик жоҳилларга хос одатлардир, улардан йироқ туриш керак.

Жоҳиллар феъли бек учун кераксиз яқин киши қабидир, улар бекга яқин бўлсалар, тубанлик содир бўлиши аниқдир.

Жоҳиллар қора юзли бўладилар, бек эса оқ юзлидир, қора билан оқнинг тафовути эса жуда ҳам каттадир.

Бекликка киройи муносиб бек бўлайин десанг, етук фазилатларга интилгин, эй номдор.

Агар бекнинг қилиш-қилмишлари қора бўлса, ундай бек ҳалқ орасида юзи қораларнинг қораси бўлади.

Бекнинг юзи кўркам, соқоллари олинган, силлиқ бўлиши керак, ўрта бўйли бўлса, таърифи янада юқори бўлади.

Юзини кўрганлар унга мафтун бўлса, эли ва ҳалқи унга қараб қувонса.

Шижаотли ва ёвига беаёв бўлса, чиройи кўрган кўзларга сув бахш этса.

Бўй жуда узун бўлса ҳам ярашмайди, жуда паст бўлса ҳам маъқул бўлмайди.

Шундай экан, ўрта бўйли бўлиш маъқул, ўрта бўйли бўлиш яхши.

Бошидан кўп ишларни кечириб узоқ умр кўрган одам нима деган, эшитгин:

Бўйи қисқа бадбаҳтнинг қилмиши фитна ва газаб бўлади, фитна ва газаб ҳар ерда жанжал ва уришга сабаб бўлади.

Ўрта бўйли бўлиш маъқул, шунга яраша лозимотлари бўлиши керак.

Эй билимли киши, ишларингни ўртача ва мўътадил тутгин.

Бек ичимлик ичмаслиги, фитна ва ифво қилмаслиги керак, бу икки ярамас одатдан қут қочади.

Бек майга ва майшатга мукласидан кетса, эл ва ҳалқнинг қисмати аччиқ бўлади.

Жаҳонгир бек айш-ишратга берилиб кетса, элини хонавайрон қилади ва ўзи тиланчи бўлиб қолади.

Беклик ишларининг вақт-фурсатини ўтказиб юборса, сўнг унга қуш каби шитоб қилса ҳам етиб бўлмайди.

Билимсизни майдан тийиб сўкиб таълим берувчи нима дейди, эшит:

Эй нафсининг қули бўлган майхўр, май ичмагин, май ичсанг, қашшоқлик йўли очилади.

Авом майхўр бўлса, маблаги елга совурилади, беги майхўр бўлса, эл қачон барқарор туради?

Майнинг ичими олтин-кумуш каби ўзига мафтун қи-
лади, ўзи эса ашаддий ёв, унинг қилмишлари ёқалашув.
қилиқлари уриш-жанжал.

Маст бўлиб кайф қилган одам телба ва тентак бў-
лади, телбаларнинг иши қачон тўғри бўлади?

Қанча-қанча қилиниши зарур бўлган ишлар май
иҷилгач қолиб кетади, қанчадан-қанча ножӯя ишлар
май иҷгач содир бўлади.

Бек май ичса ва машнатга берилса, эл-юрт ишларига
фаҳм-фаросати етмайди.

Қанчадан-қанча нолойиқ ишлар май иҷандага содир
бўлади, қанчадан-қанча хайрли ишлар май ичиб кайф
қилгандага қолиб кетади.

Фисқ-фасод қаерда бўлса, қутундан тўзиб қочади,
фисқ-фасодчи ҳамиша элни ва бекликни бузиб юради.

Бахт-қут муқаддас нарсадир, у покизаликни тақозо
қилади, давлат соғ ҳалол нарса, у софлик ва ҳалол-
ликни ёқтиради.

Бек ичувчи бўлса, жанжалкаш ва серхархаша бўла-
ди, унинг бутун фуқаролари ҳам ўзига ўхшаш ичувчи
бўлади.

Авомнинг номаъқулгарчиликларини беклар тузатади-
лар, бекнинг ўзи номаъқул иш қиладиган бўлса, унинг
иложини ким қилади?

Нопок нарсани одам сув билан ювиб тозалайди, агар
сувнинг ўзи айниқса, уни нима билан тозалаш мумкин?

Одам дардга гирифтор бўлса, дори-дармонни табиб
беради, табибининг дардига ким даво қилади?

Бекларнинг ишлари, феъл-атворлари, йўл-йўриқлари
тўғри ва пок бўлиши керак, ҳалқи ҳам бегига қараб йўл-
йўригини тўғрилайди.

Беклар қандай йўл-йўриқ тутсалар, ҳалқ шунга му-
вофиқлашиб, бегига тақлидан йўл-йўриқ тутади.

Мана бу сўзлар бу айтилганларнинг исботи учундир,
бу сўзларнинг тубига назар солинса, тўрган-битгани
маънодан иборатдир:

Беклар қайси йўлдан юрсалар, унинг фуқаролари
ҳам ўша йўлдан юрадилар.

Беги яхши ва йўл-йўриғи тўғри бўлса, фуқаролари
янада тўғрироқ йўлдан борадилар.

Кибру ҳаво ва кўкрак кериб гердайиш ярамайди, бу
өдатлар тўғри йўлдан оздиради.

Беклар кеккаймасдан камтарлик билан иш кўр-
салар, давлатлари зиёда бўлиб, улуғликка эришади-
лар.

Заковатли, фозил, билимли, ҳалқ орасида сара киши нима деган, эшитгин:

Беклар кўкрак кериб ўзларини қатта тутсалар, улар шубҳасиз ўз қадрларини ерга урадилар.

Кибр-ҳаво қилган билан одам кўкка кўтарила олмайди, агар камтарин ва камхоста бўлса, ишлари ҳеч қачон бузилмайди.

Кибр-ҳаво бефойда, у кўнгил қолдирадиган одатdir, кўнгилни камтар тутилса, у одамни улуғлайди.

Бек мулойим ва юмшоқ табиатли бўлиши керак, агар бундай бўлмаса, ундай бекдан умидни узиш керак бўлади.

Бек мулойим ва очиқ кўнгилли бўлиши, айб қилиб қўйганларнинг айбларини кечириши керак.

Шунда унга одамларнинг ихлоси ортади, ихлосмандлар эса хизматга берилган бўладилар.

Халқقا бошчилик қилувчи бекларга ҳиммат жуда зарурдир, ҳиммат билан бирга уларда муравват ҳам бўлиши керак.

Ҳиммат ва муруввати билан танилган бекларнинг тилаклари рўёбга чиқади ва омадлари келади.

Ҳиммати йўқ одам ўлиқдир, у борлиқ дунё неъматларидан бебаҳра бўлади.

Ҳиммат билан бир қаторда сиёсат ҳам керак. Сиёсатни юритиш учун эса пишиқ-пухта раҳбарлик хислати керак.

Беклар эл-юрт қонун-қоидаларини ва тартиб-низомларини сиёсатга суюнган ҳолда тузадилар, сиёсат билан авомнинг йўриғи тузалади.

Бу сўзларнинг тўғрилигига мана бу байтлар гувоҳлик беради.

Гувоҳлик қаерда бўлса, у аниқ ҳужжат ҳисобланади:

Бекларнинг даргоҳини сиёсат безайди, бек сиёсат билан элинни тузади.

Ёмонларга нисбатан сиёсат қўллаш керак, ҳалқ орасидаги бузуқликларни сиёсат тўғрилайди.

Элни тутиб туришнинг мустаҳкам асоси, туб негизи икки нарсадан иборатdir.

Бирин — ҳалқ орасида адолатли сиёсат юритиш, иккинчиси — лашкарларга олтин-кумуш улашиш.

Адолатли сиёсатдан ҳалқ хурсанд бўлади, олтин-кумушга эришган лашкари мамнун ҳолда шай туради.

Мана шу икки тоифа бекдан миннатдор бўлса, эл-юрти гуллаб-яшнайди, бек фароғатда бўлади.

Қайси бек ҳалқаadolatли сиёsat қилмаса, ҳалқини
ұз паноңға олмаса, уни талаган талайверса.

Халқи орасига раҳна солган бўлади, эли бузилади,
беклиги таг-тугидан зил кетади.

Қайси бир бек лашкарини хурсанд қилмаса, унинг
иши учун лашкарининг қиличи сира ҳам қинидан чиқ-
майди.

Бекларнинг қўли қилич билан кучлидир, қиличсиз
беклар ночор бўладилар, элни босиб тура олмайдилар.

Эл-юртнинг соқчиси қилич билан болтадир, бек элга
бошчилик қилиш мартабасига қилич воситасида эриша-
ди.

Қилич ва болта билан душманни устидан ғолиб келган
жаҳонгир нима дейди, эшит:

Эй элларни қўлга олувчи ва уни сақловчи, оғу еов-
чилар уни ғафлат туфайли ейдилар.

Элни сақлаб туриш учун қилич билан болтани шай
тутиб туриш керак, эл соқчиси қилич бўлса, бек хотир-
жам бўлади.

Қилич тебраниб турар экан, душман тебранолмайди,
қилич қинига кирса, бек хотиржам бўла олмайди.

Қилич соҳибларини хурсанд қилиб тургин, шунда
севинч ва шодликда ящайсан, ҳеч алам кўрмайсан.

Угдулмиш яна айтди: Эй бек, эл ишлари ниҳоятда
қийин, масъулиятлари эса бениҳоя катта.

Халққа бошчилик қилиш катта иш, у жуда оғир.
Унинг ташвишлари доим мashaққат келтиради.

Бу ишнинг хурсандчилиги оз, қайғуси кўп, раҳмати
кам, лаънати кўп.

Унинг қаёғига қарамагин, даҳшатдан иборат, одамни
хурсанд қиладиган жиҳатларини суриштирадиган бўл-
санг, жуда оздир.

Севмайдиганлари жуда ҳам кўп, севадиганлари
эса жуда ҳам оз, favғosi кўпроқ, ҳаловати эса арзи-
масдир.

Ҳар бир ерда кўнгил тўла шубҳа бўлади, кўнгил
шубҳали бўлдими, у кишига ортиқча ташвишлар кел-
тиради.

Яхшироқ назар солиб қаралса, ҳар бир ишида хатар
бўлади, хатарли ишни кўрганда, эса, одамнинг ҳаловати
йўқолади.

Заковатлининг сўзига қулоқ сол, у нима деган, у
сўзларини инжу каби дона-дона қилиб ипга тизиб қўй-
гандир:

Элигнинг бўйни қилдай ингичка, боши эса бурждай

каттадир, фозил одам бу номувофиқликка жуда ҳам ишонавермайди.

Бош мулкининг подшоҳлиги қилиш-қилмишдирки, унинг кундалик ҳар бир ишида минг-минг хатарлар бор.

Бекликтининг барча иш-юмушлари мана шунақа, ундан баъзилар мақсадига етади, баъзиларнинг боши кетади.

Ўзинг дунё тагига етай десанг, бир қатор ишларни қўймасдан албатта қилишга интилгин...

Бошингга нимаики иш тушса, барчасига рози бўл, розилик бу сенинг қуллик бурчингдир.

Барча ҳалқа чин қалдан меҳрибон бўл, доим яхшилик қил ва ўзинг ҳам бошқалардан яхшилик кўр.

Ҳалқа манфаат келтир, зиён етказувчи бўлма, феълингни яхши тут, ёмонларнинг касофатини бос.

Бир умр дунё сен билан бўлади, шундай ҳаёт насиб бўлса, унинг роҳатини кўргин.

Мана, мен сўзладим, эй элиг, сен эшитдинг. Бек учун ман шунақа билим ва фазилатлар зарурдир.

Кимда мана шундай фазилатлар ва хислатлар музжассам бўлса, ўшани бек атаса ва элга бош қилса бўлади.

Бундай одам ҳалқа муносиб бошлиқ бўлади, ундан ҳар бир киши яхшиликлар кўради.

Билимли ва зийрак киши нима деган, эшит, билимли, зийрак кишининг билими эл учун кони тадбирдир:

Бек билимли, заковатли, тўғри бўлиши керак, ақл-фаросатли ва барчага ўрнак бўлиши керак.

Саховатли, саранжом-саришта, эсли-хушли, зеҳнли, хушмуомала бўлиб, элни жуда ҳам авайлаб, эҳтиётлаши керак.

Қўзи тўқ, сабр-чидамли, беозор, карамли бўлса ва элнинг манфаатини қаттиқ туриб ҳимоя қилса, кечиримили вазмин бўлса,

Барча фазилатлари бошқаларнидан устун бўлса, фақат адолатли сиёsat юритса,

Қайси элга мана шундай одам бек бўлса, ўша эл ҳалқи бахтли бўлади ва машақватлардан халос бўлади.

Элнинг бахт кунлари туғади ва роҳат-фароғатга етади. Афсуслар бўлсинки, мана шундай одамлар узоқ яшамайди, ўлади.

Эй элиг, менинг билганларим мана шулар эди, тушунганимча ва ақлим етганича улар ҳақида сенга сўзлаб бердим.

ЭЛИГНИНГ ҮГДУЛМИШГА САВОЛИ

Элиг айтди: Тушундим, жуда тўғри сўзладинг, менга кераги мана шулар эди, билмада адашмадинг.

Сендан сўрайдиган яна бир сўзим бор, уни ҳам менга аниқ-равshan қилиб айтиб бер.

Бегида ман шундай фазилатлар тўла-тўкис бўлса, унинг вазири қанақа бўлиши керак?

У олтин-кумушига хазинани тўлдирса, эли гуллаб-яшнаса, шаҳар ва қишлоқлари кўпайса,

Адолатли сиёсат асосида элига равнақ бериб бошқарса, ундан яхшиликлар кўриб, лашкарининг муҳабати ортса,

Халқи ҳаловатга эришса, унга зўрлик ва зулм қўли тегмаса.

БЕКЛАРГА ҚАНДАЙ ВАЗИР ҚЕРАКЛИГИ ҲАҚИДА

Үгдулмиш жавоб бериб айтди: Аввало бекларга ёрдам қўлинни чўзувчи одам вазир бўлади.

Беклар учун вазир албатта кераклидир, вазири яхши бўлса, бек хотиржам ухлайди.

Бекларнинг оғирини енгил қилувчи вазирдир, бекликнинг асосини мустаҳкамловчи ҳам вазирдир.

Вазирликка жуда ҳам сара ва етуқ одам керак, унинг ақл-заковати барча ишларга ҳам етадиган, хизмати рафбати кучли бўлса яхши.

Зеҳни ўткир, билими чуқур бўлса, барча ишларни дўндириса ва юзини ёруғ қилса.

У зийрак тадбирли тўғри бўлиши ва фақат тўғрилик билангина ҳаёт кечириши керак.

Вазирлик иши жуда катта вазифа, бунга сара одам керак, у ишончли, феъл-рафттори аъло бўлиши керак.

Заковатли ва билимли, зеҳни ўткир, зийрак бўлиши керак.

Заковатли одамнинг асли тоза бўлади, у ҳар ерда ҳам униб-ўсади, қуруқ қолмайди.

У андиша-мулоҳазали, диёнатли ва пок бўлиши керак, эл-юртнинг фуқароси ундан кўнгли тўқ бўлиши керак.

Андиша-мулоҳазали, тадбирли одам одамларнинг сарасидир, у барча ҳожатмандларнинг ҳожатини чиқаради.

Тадбирли одам ҳар бир ишда ҳам ҳушёрлик қилади, ножӯя ишларга қўл урмайди, барча ишларнинг мавриди ни билади.

Бекдан кейин элда ҳукми раво одам вазирдир, ҳукм ва буйруқлар беришда бекнинг ўнг қўлидир.

Уруғсиз кишиларнинг таги паст бўлади, таги паст одам эса вазирликка ярамайди.

Уруғли одамлар вафоли бўладилар, таги паст кишилар эса вафосиз бўладилар.

Тадбирли, режали киши нима дейди, эшитгин, тадбирли, режали кишилар эл-халққа бош бўладилар.

Уруғли кишиларнинг хулқ-атвори аъло бўлади, улар халққа вафо билан қучоқ очадилар.

Нопокларнинг қилиги вафосизлик, жафодан иборат. Уларнинг шакар ва илик едиришларига маҳлиё бўлмаслик керак.

Вазирликка уят-андишали, кўзи тўқ одам керак. Уят-андишасиз кишининг одамларга нима кераги бор?

Мол-дунёга суқланмаслик учун кўз тўқ бўлиши керак. Кўзи очлар бу дунёни бутун ютсалар ҳам ҳеч тўймайдилар.

Одамларнинг энг етуги бу уят-андишали одамдир, уят-андишали одам ҳамма одамларга бошdir.

Ким уят-андишали бўлса, ишларни ўшанга топшириш керак, одамлар уят-андиша билан тубанликнинг йўлини тўсадилар.

Уят-андишасиз одам одамларнинг энг тубанидир, уят-андишасизнинг тили ҳеч қачон тўғри сўз сўзламайди.

Уят-андишали, вазмин киши нима деган, эшит, у меҳрибонлик юзасидан панд-насиҳат қилгандир:

Уят-андишасиз кишидан зинҳор йироқ тур, уят-андишиасиз ҳар нарсадан тонадиган бўлади.

Уят-андишасизнинг юзига қарасанг, у мисоли гўштсиз сўнгакдир, уят-андишасизнинг ўзи эса битмайдиган бедаво мараздир.

Уят-андиша билан одамнинг обрўйи ортади, уят-андишали кишилар шарафга эга бўладилар.

Вазирнинг юзи кўркам, силлиқ, соқоли ҳамиша олинган бўлиши керак. Феъл-хулқи тўғри бўлиши ва ундан халққа баҳра тегиши керак.

Йўл-йўриқлари тўғри, феъл-хулқи рост ва тўқис бўлса, ундан халққа ойу йиллар фақат яхшиликлар тегади.

Ишларда иш бошчиси тўғри бўлмаса, бекларнинг барча ишлари эгри бўлади.

Ишчига тўғрилик ва ростлик сифатлари жуда зарур-
дир, шунда унга ишониб иш топширса бўлади.

Кўркли кишининг феъл-автори ҳам чиройли бўлади,
феъл-автор, ахлоқ тўғри бўлса, эл учун кони фойдадир.

Кимнинг юзи, ташқи қиёфаси, сирти кўркли бўлса,
унинг ички дунёси ҳам ташидек кўркли бўлади.

Кўп синаган ва синаб яхши-ёмоннинг фарқини аж-
ратиб олган киши нима деган, эшит:

Одамнинг кўркига ички қилиқлари ҳам ўхаш бў-
лади, юз чирои билан қилиқлари тенг бўлади,

Сиртини кўриб ички дунёсидан андоза олиш керак,
чунки ичи ташидек, таши эса ичидек бўлади.

Соқоли қирилган, хушрўй, салобатли бўлса, вазир-
ликка жуда муносиб бўлади. Вазир салобатли бўлса,
ишлари жуда ривож олади.

Билағон, зийрак ҳисоб-китобга уста бўлиши ва бар-
ча ишларни, турли хатларни биладиган бўлиши керак.

Вазирнинг барча ишлари ҳисоб-китоб билан боғлиқ
бўлади, у ҳисоб-китобни билмаса, ишлари юришмайди,
ўлда-жўлда қолади.

Одам иш-юмушларнинг ҳисоб-китобини олиб боради,
йил, ой, кун, ва замонларни ҳисоб-китоб ёрдамида аниқ-
лайди.

Ҳисобга унинг аниқлиги учун ҳисоб деб от берилган,
кўра билсанг, ҳисоб ўта аниқ амалдир.

Одам зийрак бўлмаса, ишларини ўнглай олмайди, ўз
ишларини одам зийраклик туфайлигина бажаради.

Одам билганларини хат билан қайд этиб ёзиб қўя-
ди, ёзиб қайд қилиб қўйса, одам нима ишлар қилганли-
гини доимо била олади.

Хат зийраклик ва тетикликнинг белгисидир, хат би-
лувчилар эса ўта тетик кишилардирлар.

Одам боласи хатни билмаганида, йил, ой ва кунлар-
нинг ҳисобини қандай қилиб чиқаарди.

Донолар хатни ёзиб қолдирмаганларида, ҳисобга
қандай тадбир, чора ва илож топиларди?

Вазирнинг кўнгли мулоим бўлса, одамларнинг му-
ҳаббатини қозонади, кўнгил қўйган кишилар эса ишлар-
ни ўрнига қўядилар.

Юмшоқ табиатли, мулоим киши нима деган, эшит:
Юмшоқ кўнгиллик қандай ажойиб фазилат-а!

Юмшоқ табиатли киши одамлар орасида севимли
бўлади, қаҳри қаттиқ киши жирканч бўлади.

Юмшоқ табиатли одам доим улуғланади, қаҳри қат-
тиқ киши эса улуғликка етиша олмайди.

Вазирликка ниҳоятда етук өдам керак, у ўқимишли, турли хат ва ёзувларни биладиган, ақли расо бўлиши керак.

Тили билан дили бир, йўл-йўриқлари тўғри, уят-андишли, раҳм-шафқатли, соғ ва чин бўлиши керак.

Кўзи тўқ, ишбилармон, яроқли ва яроқсиз одамларни фарқлай оладиган бўлиши керак.

Хизматга шай, садоқатли, андишли, имони комил, юраги тоза бўлиши керак.

Кимда мана шундай билим ва фазилатлар мужассам бўлса, элиг вазирликни ўша одамга берса айни муддаодир.

Мана шундай одам бекларга вазир бўлса, беги ва халқининг роҳати жонидир.

У туфайли элигнинг ишлари кўнгилдагидек юришиб, эл гуллаб-яшнайди, фуқаросининг бойлиги ва давлати ортади.

Бордю нобоп одам вазир бўлиб қолгудай бўлса, ўша элнинг бой ва камбағал фуқароси баб-бараварига бузилади.

Вазир яхши бўлса, халқ фаровонлиги ортади. Халқ фаровонлиги ортиши эса бекнинг ҳаловати ортиши демакдир.

Билим туфайли кўнгли зиё топган доно нима деган, эшитгин:

Бекнинг дили ва тили тўғри, ўзи эзгу бўлса, унинг хизматидагилар тўғри йўлдан юрадилар.

Агарда вазир ярамас ва золим бўлса, унинг хизматидагилар тўғри йўлдан чиқадилар.

Беги эзгу бўлса, унинг хизматидагилар тўғри йўлдан борадилар ва бекликка зиён етказадиган ишларни қилмайдилар.

Бекларнинг ўзлари ярамас бўлмасалар, ярамасларни ўзларига яқинлаштиромайдилар.

Ёмон қаерда бўлмасин ёмон биландир, эй яхши, сен ҳамиша яхши улфатларни истагин.

Ёмон яхшига ҳеч муносиб бўлмайди, эгри тўғри билан зинҳор мос келмайди.

Қоронғи кеча ёруғ кунга яқинлашмайди, яшил сув қизил оловга қўноқ бўлмайди.

Синамаган одамни синамоқчи бўлсанг, уни биладиганлардан сўрагин, ҳаммаси аниқ бўлади-қўяди.

Ҳамма нарса ўз тўдаси ва тоифаси билан қоришиб-аралашади, сен тўғри бўлгин, эгри билан зинҳор аралашмагин.

Бунинг исботига мана бу байтни ўқи, бу байтни ўқи-санг, дилинг баҳра олади:

Юрувчи, учувчи барча жонзотларга қарагин, барча-си ҳам ўз тенги билан жўр юради.

Ёмон билан яхши қовушмайди, бир-биридан қочади, бу барча учун хос бўлган умумий бир тарздир, кўргин.

Вазир бекнинг доимий маслаҳатчисидир, кенгашиб одам эса муносиб бўлиши керак.

Фуқаронинг яхшилари ёмонларга яқин юрсалар, уларнинг феъл-хулқлари бузилади. Бунинг ташвиши ОФИР-дир.

Беклар ярамас одамни ўзларига яқин тутсалар, ўз номларини ёмон, эл-юрт ишларини вайрон қиласилар.

Яхши хислат ва фазилатларга эга вазир бегини ро-ҳатга, элини ва халқни фароғатга етказади.

У туфайли бекнинг орзулари рўёбга чиқади, ҳар қандай аҳволда қолиб кетган ишлари тугал анжом топади.

Халқ бойийди, эл-юрт гуллаб-яшнайди, хазина бойлиги ортиб, йиллар саодатли кечади.

Бекнинг номи бир умр қаримайдиган бўлиб мангушашади, қариб-чиригандага ҳам яхши ўрин насиб этади.

Элиг айтди: Бу сўзларингни ақл қулоғи билан ўқиб олдим, бугун ажойиб яхши суҳбат бўлди.

Энди сен менга айтиб бергин, беклар хизматидаги лашкарбоши қандай одам бўлиши керак?

Токи у лашкарга бошчилик хизматларини ўтаса, вазифаларини тўла-тўқис адо этса, ҳеч бир хатоликлар содир бўлмаса.

Сен энди менга очигини айт. Душман лашкарини тор-мор келтириб, тумтароқ қилиб ҳайдашга муносиб лашкарбошиликка ким ярайди?

УГДУЛМИШ ЭЛИГГА ЛАШКАРБОШИ ҚАНДАЙ СИФАТЛАРГА ЭГА БЎЛИШИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Угдулмиш жавоб бериб айтди: Эй элиг: душман устидан қўлинг ҳамиша баланд бўлсин.

Бек учун лашкарбоши албатта зарурдир, муросасиз душманнинг таъзириши бериш вазифаси унинг зиммасида бўлиши керак.

Бу вазифага жуда ҳам пухта, қатъиятли, кўп ишларни бошдан кечирган, етук ва жасур одам керак.

Лашкарга бошчилик қилиш жуда улуғ вазифа, лаш-

карга тартиб бериш ва душманни мағлуб этиш оғир ишдир.

Бу иш учун етук, зийрак, ҳушёр одам керак, токи ғоғиллик орқасидан бирор бир кутимаган фалокат юз бермасин.

Лашкарбоши очиққўл, жасур, мерган, хушмуомала, нон-тузи мўл, дастурхони барчага очиқ, феъли кенг бўлиши керак.

Лашкарга бошчилик қилувчи киши ниҳоятда саховатли бўлса, унинг теварагига энг сара одамлар йифнилиб келади.

У марди майдон аскарларига бор мол-дунёсини улашиб бериши, дўст, ёру биродарлар ортириши, қўлдошларли кўпайтириши керак.

Ўзи учун бир от, кийим, қурол-аслаҳа қолдирса кифоя бўлади.

Шуҳрати, овозаси оламга ёйилса, унга шунинг ўзи етарлидир.

У бола-чақам ва оиласи деб мол-дунё йифмаслиги ёки ер-сувим, боғу рофим деб қайфурмаслиги, олтин-кумушга учмаслиги керак.

Ўз орзу-умидларини хислатларидан кутса, йифилган дунёсини улашиб бериб донг таратса, шуҳрати оламга ёйилади.

Лашкарларини едириб-ичирса, кийинтирса, уларга от-уловлар, ғулом ва жориялар инъом қилса айни муддао бўлади.

Шунда баҳодир марди майдонлар унинг атрофига жам бўлиб келадилар ва жон фидо қилиб, тоғ ва қояларда ётадилар.

Лашкарбоши довюрак, ўта ақлли, жасоратли, ҳиммати баланд бўлиши керак.

Жангларда юраксиз, қўрқоқ кишилар иш бермайдилар, юраксизлар заифалар билан тенг бўладилар.

Юраксиз кишилар лашкарни бузадилар, холос. Лашкарнинг бузилиши эса жасур мардларнинг бузилиши демакдир.

Жангларда жасурлар матонатли ва сабрли бўлишлари керак, ёв от солиб келганда, қаттиқ туриб уни даф қилишлари керак.

Шубҳасиз ўлим деган нарса, муҳаққақдир, вақти-фурсати келмас экан, баҳодирлар бемаҳал ўлмайдилар.

Озиқли, довюрак, ўлимни ўйламаган ва ёвига зарба берган киши нима деган, эшит:

Одам онадан туғилиб бемаҳал ўлмайди, сен ёвни кўриб нима учун қўрқасан?

Душманга ўтдек ҳамла солиб мардонавор жанг қил, ажалсиз, бошқача ўлим бўлмайди.

Одамда орият бўлиши керак, орият туфайли киши ёвига қарши жангга киради, ўчидан қайтмайди.

Орият билан ёвни тумтароқ қилиб қувади, ёвдан энг аввал ориятсиз одам қочади.

Орияти бўлса қўрқоқ ҳам ботирлик қилади, жангда афсусланган киши ўзини ўзи ўлдиради.

Жасоратли мард ориятли бўлади, ориятли ўлса ҳам жанг қилиб ўлади.

Феъл-хулқи манзур, кўнгли мулойим, хушмуомала одам ўз хислатлари билан халқ муҳаббатини қозонади.

Хушмуомала кишилар одамларда ўзига мойиллик уйғотади, жоҳиллар марди майдонларни ўзларидан узоқлаштирадилар.

Лашкарбоши катта кетиб гердайса, душманидан шубҳасиз зарба ейди.

Катта кетиб гердайган одам ғафлатда қолади, ғофил киши ё шикаст ейди, ёинки bemavrid ўлади.

Жасур, мард, салобатли, хушрўй бўлса, номи шуҳрат қозониб, донғи кетади ва овозаси ёйлади.

Ёмонларни салобат билан ҳайқтириш, эзгулик билан яхшиларнинг муҳаббатини қозониш керак.

Лашкарбоши сиёsat билан иш кўриши керак. Лашкар ишлари сиёsat билан боғлиқдир.

Сиёsat билан иш тутилса лашкар итоаткор бўлади, лашкар итоаткор бўлса, у мардликлар кўрсатади.

Қайси бир лашкар бебош, пароканда бўлса, ўша лашкар ич-ичидан бузилади.

Ёмонларга дағдаға, пўписа ва сиёsat қўллаш, яхшиларнинг ҳурматини жойига қўйиш керак.

Яхшиларга фақат яхшилик кўрсатиб, уларнинг хурсандчилигини кўзлаш, малол чектирмаслик керак.

Барча халқ яхшиликни истайди, яхшилик кўриб, жон фидо қилишга ҳам тайёр туради.

Эй хуш хулиқли, бу ҳақда нима дейилганини эшит, бу байтни ўқиб доим шод бўлгин:

Эркин, озод киши барчаси яхшиликнинг қули бўлади, сен уларга яхшилик қилиб тўғриликка йўл оч.

Одамгарчилик қилганга доим одамгарчилик билан жавоб қил, одамгарчиликнинг туб илдизи мана шундан ибораг.

Лашкарбоши учун бир қатор фазилатлар лозимдир, душман билан юзма-юз келганды шу физилатлари туфайли түғри йўл-йўриқ тутади. Жангларда баҳодирларга шер юраги керак. ҳамла қилганды қоплон билаги керак.

Тўнғиз каби чидамли, бўри каби кучли, айиқдек ғайратли, қўтосдек қасоскор бўлса,

Қизил тулки каби ҳийлакор, эркак маст туюдек ўч олувчи, кек сақловчи бўлса,

Ўзини зағизондан ҳам зийракроқ тутса, қоя қузғунидек узоқ-узоқларга кўз югуртиrsa, фуур ва ғайратда арслон каби улуғвор бўлса, бутун тун бўйи укки каби ўйқусиз бўлса,

Мана шу сифатлари билан одам жангчи бўлади, жанговар ва яроғбардор бўлади.

Жанговар, яроғбардор кишилар доимо душманин тор-мор қилиб, ундан эл ўчини олади.

Нон-тузи, дастурхони кенг-мўл, оти, қурол-аслаҳалари, кийимлари ўзига муносиб бўлиши керак.

Нон-тузи, егулик-ичгуликлари, неъматлари одамнинг номини машҳур қиласи, егулик-ичгуликлар эса ҳаётнинг негизидир.

Илоннинг номдори нима деган, эшитгин: Эй кишиларнинг саодатлиси, дастурхонингни кенг-мўл тут.

Донг таратиб ном чиқармоқчи бўлсанг, нон-туз едиргин, қувноқ яшашни истасанг, мана шу ишни амалга оширгин.

Одамийлик қиласиган ишончли саховатли кишилар одамлар олдидағи бурчларини нон-туз ҳақи билан ўтайдилар.

Улуғликка эришмоқчи бўлсанг, еб-иصادиган неъматларни улаш, узоқ умр ҳам ош-сувинг эвазига насиб бўлади.

Ҳайл бошловчига бир қатор хислатлар керакдир, у шулар туфайли иш юритиш режаларини тузади.

Сўзи чин, гапи рост бўлиши керак, агар сўзлари ёлғон бўлса, халқ унга ишончини йўқотади.

Иккинчидан, саховат кўрсатиб нарса улашиш керак. Хасислар теварагига одам йиғилиб келмайди, буни биллиб қўйган яхши.

Учинчидан, юракли, жасур бўлиши керак, юраксизлар ёвни кўрганда саросимага тушиб ётаверадилар.

Тўртичидан, жанг макр-ҳийлаларини биладиган бўлиши керак. Ҳийла билувчи киши ҳатто арслонни ҳам тушиб ўлдиради.

Қатъиятли бўлса ёв лашкарини пароканда қиласи, журъатли бўлса, аскарларни илҳомлантиради.

Лашкарбоши мана шундай хислатларга эга бўлса, ёвни яксон қилиб, унинг шуҳратини сўндиради.

Мана шундай лашкарбоши лашкарга бошчилик қиласа, жангларда душман устидан ғолиб келади.

Лашкарбоши лашкарни ёвга қарши урушга олиб кирганда туну кун уйқудан кечиб хушёр туриши керак.

Лашкар учун кўп одам керак эмас, сара одамлар керак, сара одамлар жам бўлгач, уларга муносиб қуроласлача керак.

Беҳисоб лашкардан тузилган қўшин бебош ва боишқорувсиз бўлади, бебош қўшин аскарлари эса юраксиз бўлади.

Синаган жангчилар лашкарнинг сон-миқдорини солиштириб ўтирамайди, ёвнинг ўн икки минг бошлиқ лашкарини кўп деб ҳисобламайди.

Қўшинларни тор-мор қилган баҳодир уқдириб, мен учун тўрт минг нафар лашкар кифоя, деб айтган.

Кўп сонли қўшин ҳаракатга келганда ички тартиб-тузуклари қоришиб кетади, уни эпга келтириб бўлмайди, ножӯяликлар содир бўлади.

Донг таратган мард-баҳодир жуда соз сўзлаган: сара кишилардан тузилган ва шай қуролланган лашкар бўлса кифоя деган.

Овозаси кетган жанговар мард нима деган, унинг сўзларини эшитиб, унга амал қилгин:

Кўп сонли лашкар истама, сара мардларни иста, сара мардларга мувофиқ шай қурол-аслача иста.

Тартибсиз кўпдан кўра, тартибли оз соз бўлади, кўп сонли лашкар орасида бузуқликлар кўп содир бўлади.

Лашкарбоши ёв устига жангга отланиб юриш қилганда ёвни саваловчи энг абжир мардларни ўзига яқин олиб юриши керак.

Илғор бўлинма ва айғоқчи сафларни саралаб танлаб олиш, барча эҳтиёт чорасини кўриб, узоқ-узоқларга кўз тикиб, қулоқ солиш керак.

Илғор бўлинма ва айғоқчи сафлар анча илгарилаб кетиб, ёвга зарба бериш ва уни мағлуб қилиш имкони туғилса,

Лашкарини жангга шай қилиб қўйиши, ўз атрофига соқчи сафларни қўйиши лозим. Жангчилар орқада қолиб ҳам, жуда илгарилаб кетмаслигини ҳам назорат қилиши керак.

Қароргоҳ танлай билса ва соқчи сафларни тузишга

моҳир бўлса, соқчилликка ёбжир йигитлардан қўйиб, ниҳоятда ҳушёр бўлиб турса,

Бош қўмондон ҳарбий йўриқларга риоя қилинишини назорат қилса, душманга зарба бериши мумкин билган бирорта ҳам жангчи четда қолмаса,

Мустаҳкам ва пана ерни яхшилаб танлаб, лашкарни ўша ерга туширса, жангчилари узоққа кетиб қолмаса, уларни тергаб бир ерда жам ҳолда тутса,

Фоғил бўлмаса, ҳамиша ҳушёр ва зийрак турса. Фоғил бўлса, босқинчи унга озор бериб қўяди.

Ёвга яқинлашганда илғор бўлинмаларни жангга шайласа, бошқа бўлинмаларни ҳозирласа, атрофида ўт ва сувлар етарлилигини ҳисобга олса,

Лашкарини жуда эҳтиёт тутса, тил олдириб қўймаса, лашкаринг оз-кўплигини душмани била олмаса,

Ҳаркат қилиб олдинроқ тил олиш ва ундан душманинг хатти-ҳаракатлари, режалари ҳақида маълумотлар олиш керак

Душманга бас кела олишига ишонч ҳосил қилгач, унга мос тадбир-чоралар кўриш, ёв бўйини хам қилиб, бошини мажақлаб ташласа,

Мана бу сифатлар зийраклик ва ҳушёрлик бўлади. Урушда ким зийрак ва ҳушёр бўлса, ўшанинг қўли баланд келади.

Ҳушёр бекнинг сўзлари донишмандона йўлланма кабидир: Забардаст арслонни тутиб минаман деган одам қилич ва қамчи билан қуролланган бўлиши керак.

Душманни енгиш учун икки нарса билан қуролланган бўлиш керак, бу икки қурол-яроғ туфайли ёв бошига ўлим келади.

Аввало душманга ҳийла ва найранг ишлатиш керак, бу ҳийла-найранг билан ёвни ўз қонига бўяш керак.

Иккинчиси — зийраклик ва ҳушёрлик, ким зийрак ва ҳушёр бўлса, ўша ғолиб бўлади.

Урушда ким зийрак ва ҳушёр бўлса, ўша душманга албатта балолар ёғдиради.

Душманнинг лашкари кўп, сеники эса оз бўлса, унинг жанг бошлишини маъқул кўриб кутиб тургин.

У билан ярашишнинг иложи бўлса ярашгин, йўқ бўлса, совут кий, жон-жаҳд билан унга қарши жанг қили.

Уни фафлатда қолдириб тунда ҳамла қилишга интил, кечаси лашкаринг оз-кўплигини аниқ била олмайди.

Агар уни енгиш иложи бўлмаса, элчи юбориб эллашиб яшагин.

Тилингдагина, юзаки, эл бўл, ўзингни эҳтиёт қил, лекин у билан уруш қилишга асло шошилмагин.

Шунда ҳам иложи бўлмаса, душман сенга қарши отланса, ҳеч ён бермаса ва сен билан урушмоққа қасд қиласа.

Сен имиллаб ўлтирмасдан дарҳол лашкингни йиф ва уруш бошла. Аскарларингга инъомлар бер, мақта, ёв билан жанг қил, отиш ва олиш.

Уруш бошлишни орқага сурсанг, ёвинг огоҳ бўлиб қолади, кўп кўраверган одамнинг кўзи ўрганиб қолади.

Бошидан кечириб, кўзи билан кўрган ва ёвни тор-мор келтирган киши нима деган, эшит:

Кўрмаган душманинг хабари мавҳум бўлади, кўз-кўзга тушиб кўрганда эса, кўрган кўз дадиллашади.

Душманга чақмоқдек отил, у режаларингни билишга улгурмасин, урушга киришини пайсалга солсанг енгила-сан, шунинг учун дадил оёқ бос.

Лашкардан бир қисмини пистирмага қўй, пиёда ўқчи-ларни олдинга ташлаб, ўзинг уларнинг олдига тушиб от қўй.

Тажрибали, синалган катта ёшли баҳодир жангчиларни жангнинг олдинги сафига қўй, улар жангчиларни руҳлантириб далда берадилар.

Катта ёшли тажрибалилар жуда жанговар бўлади-лар, улар қурол ишлатишга моҳир бўладилар.

Қичик ёшдаги йигитлар жуда тез бўладилар, агар чекинишга тўғри келса, уларнинг шаҳди тез қайтади.

Ишончли мардларни лашкарнинг олдидан ва орти-дан қўйгин, бир оз мундоқроқларини ўнгдан ва сўлдан қўйгин.

Душман лашкарига яқин келганда жангчилар ёпи-рилиб ташланиши, юзма-юз тушиб олишиши, ҳамла қи-лиши керак.

Дастлаб узоқ масофадан ўқ отиб урушиш керак, қўл етарли масофага яқинлашганда эса найзабозлик қилиш керак.

Лашкарлар аралашиб кетганда қилич ва ойболта билан савалашиб, ёқасидан олиб ёпишиш, тиш ва тирноқ билан олишиш керак.

Ёвга бўш келиб имкон берма, қаттиқ тираниб ол, ёвни мағлуб қил, ёки ўлгунингча жанг қил.

Душман билан юзма-юз туриб жанг қилган мард баҳодир нима деган эшит: Матонатли бўлгин, матонат-лилар душманга зарба берадилар.

Келин ва қизларнинг шодликлари никоҳ кечаларида

бўлади, жасурлар ва ботирларнинг шодликлари жанг қунларида бўлади.

Жасур ва ботир мардлар от ўйнатиб ёвнинг бўйини узадилар, уни қул қилиб асир оладилар.

Ёвга дуч келганда мард баҳодирларнинг ғайратлари жўшади, жангни шулар қиладилар, бошқаларга навбат ҳам келмайди.

Марди майдонлар ёвни кўрганлари ҳамон шер бўлиб кетадилар, от ўйнатиб жангга кирадилар, ё душманни ўлдирадилар, ё ўзлари урушиб ўладилар.

Марди майдонлар ёвни кўрганларида, юзларига қизил югурди, улар жангга киргач, бўз ер қон билан бўялади.

От, эгар-жабдуқ, қурол-аслаҳалар, совут-қалқонлар қип-қизил қонга бўялади, қизил юзлар сўлиб сап-сариқ бўлади.

Ёв от солиб ҳамла бошласа, бардошли бўлиб унга орқа бермаслик, ҳар тарафга тарқалиб ёйилиб кетганда ўни босиш керак.

Ёв турган еридан қўзғалса унинг орқасидан қўзғалиб, ҳайдаб изма-из таъқиб қилиш, бир ерда босиб турмаслик керак.

Агар ёв бир ерда турмасдан қочиб бораверса, тез қувиб етиш ва қўлга тушириш керак, аммо унга асирликка тушиб қолмаслик лозим.

Ёвни тумтароқ қилган мард баҳодирлар унинг изидан таъқиб қилиб бориб уни қайтадан мағлуб қиладилар.

Ёв узоқ қочиб бораверса таъқиб этишни бас қил, узоқ изидан борма, чунки орқага қайтаётганингда оёқ ҳолдан тояди, ёв қувгудек бўлса, қочолмай қоласан.

Ёв танг аҳволда қолганда ўлимга тик боқиб таваккал қилади, ўлимга тик боқсанга рўпара келиб бўлмайди.

Одам ғофил бўлса, юриб кетаётганида ҳам ўлади, киши ғофил бўлмаса, тилакларига етади.

Мана шу масалада ўзингни эҳтиёт қилгин, акс ҳолда ўлмайтирик қолишдан умидингни узгин.

Синаган киши мана бундай деган, синаган кишининг сўзи ҳамма сўзларнинг асосидир:

Ёв қочса, қувишни бас қил, кетидан узоқ таъқиб этма, узоқ таъқиб этувчиларнинг ёвдан тўйиб калтак ёғанлари ҳам бор.

Ёвни бир бор пароканда қилиб юборилса, яна қайтадан жамлана олмайди, ўтии сув ўчирса, яна қайта жонлана олмайди.

Танг аҳволга тушиб қолганлар ўлимдан ҳам қайтмайдилар, ўлимга ҳам рози бўлганлар, бошқаларни ҳам ўлдирадилар, ўзлари ҳам ўладилар.

Ким иш кўрсатса, эвазига дарҳол инъом бериш керак. У ўша инъом туфайли миннатдор бўлади.

Ким мард баҳодирларни ўзига содиқ қилиб тутмоқчи бўлса, уни таърифлаши ва тақдирлаши керак, шулар билан ундаи мард баҳодирларнинг рағбатлари ортади.

Ёмонлар мақталса жуда яхши бўлишга интиладилар, агар яхшилар мақталса, улар ҳеч қачон кетга чекинмайдилар.

Баҳодирлар муносиб равишда мақталсалар, қўл билан забардаст шерни тутадилар, отни эркалатса, югуриб учар қушга ҳам етади.

Мабодо жароҳатланганлар бўлса, уларни кўриб-кузатиб даволатгин, асир тушганлар бўлса, уларга бошмабош эваз бериб қайтариб ол.

Агар ўлганлар бўлса, уларнинг ҳурматини келтириб дағи қилдир, уларнинг фарзандлари бўлса, лозим улуш-ҳақларини бергин.

Бу ишларингни кўрган бошқа жангчилар сендан хурсанд бўладилар, уруш пайтларида ширин жонларидан ҳам кечадилар, фидойилик кўрсатадилар.

Эркин, озод одамлар бундай лашкарбошига содиқ қўул бўладилар, улар жонларини фидо қилиб, лашкарбошини хурсанд қилишга интиладилар.

Мана бу сўзлар айтилганларга жуда мос келади, яхши ўйлаб қарасанг, ажойиб айтилган сўзлардир, эй доно:

Ширин сўзли, очиқ юзли бўлиб, мол-дунё улаш, эркин, озод одамлар мана шу уч нарса туфайли атрофингга йиғилиб келадилар.

Сен қул-хизматкорларни олтин-кумушга сотиб олма, юқоридаги уч ишни қиссанг қул-хизматкорлар ўзлари тўпланиб келаверадилар.

Лашкарбоши одам учун мана шундай хислат ва фазилатлар керак, шулар туфайли у одам лашкарга бошлилик қиласа бўлади.

Сен олтин-кумушларингни, мол-дунёларингни улашгина, одамлар мана шу инъомларинг баробарида сенга жон фидо қиладилар.

Улар мана шу ҳадя ва инъомлар туфайли содиқ хизмат қиладилар, беклар мана шуларга амал қилсалар, у ҳамма нарсанинг ва жами бойликнинг асоси бўлади.

Бек мана шу сифатли лашкарбоши топгудай бўлса,

қувоғиб шодланса арзигудай бўлиб ишлари ривож олади.

Лашкарни бошловчи мана шу янглиғ фазилатларга эга бўлса, бекнинг ишлари равнақ топиб, дили шодликка тўлади.

Муносиб вазир истасанг олдин таърифланган сифатларга эга бўлган одам топишинг керак, лашкарбоши эса юқорида таърифлангандек киши бўлиши керак.

Шундагина бек унга ишониб суюнса бўлади, барча истаган орзу-тилакларига у туфайли етишади.

Ўгдулмиш яна айтди: Эй саодатли элиг, номи улуғ икки катта иш бор.

Бирин — вазир қиласидиган иш, иккинчиси — лашкарбоши қиласидиган иш. Булардан бири қалам билан, иккинчиси қилич билан иш кўради.

Элни қаттиқ тутиб турувчи боғич, жилов мана шу иккинчисидир, бу иккаласи бирикиб боғланса, уни ким ҳам уза оларди?

Бу лавозимдаги одам жуда ҳам соғ бўлиши керак, у бекга бўйинсунмаса, унинг бошини олдириш керак.

У наф келтирувчи одам бўлса, ундан кўп манфаатлар келади, борди-ю, бўйин товловчи бўлса ундан келадиган зиён эл-юрт, шаҳар ва қишлоқлар баҳоси билан тенг бўлади.

Бекнинг ўзи яхши, одамларнинг сараси бўлса, унинг вазир ва лашкарбоши ҳам кишиларнинг сарвари бўлсалар.

Элга манфаат шулардангина келади, бу эл манфаатлари бекнинг ўз ҳаловати демакдир.

Элга бошчилик қилувчи донишманд нима деган, эшит, донишманд сўзларини эшитиш насиб этса, уни овқат каби ютиб ҳазм қилиш керак.

Элларни олувчи қилич ёрдамида олади, элни қўлда сақлаб турувчи қалам ёрдамида сақлайди.

Элларни қилич билан тез қўлга киритса бўлади, лекин қалам бўлмаса, қўл кучи билан элни сақлаб бўлмайди.

Қайси бир элни бўлмасин, қилич кучи билан олинган бўлса ҳам, уни узоқ муддат ўч ва адсоват билан тутиб турниш мумкин эмас.

Қайси бир эл шаҳар ва қишлоғи қалам воситасида тутиб турилса, ўша ерларда исталган барча нарсалардан баҳра насиб бўлади.

Менинг билганларим мана шулар эди, эй элиг, мана . сўраганларинг баробарнда сенга баён қилдим.

Элиг айтди: Буларни уқиб, тушуниб олдим, яна бир сўрайдиган сўзим бор, ўша ҳақда ҳам айтиб бер, эй донгдор.

Энди менга камоли диққат билан айтиб бергин, улуғ ҳожиб қандай фазилатларга эга киши бўлиши керак?

У қолган барча ҳожибларга бош бўлса, садоқат билан хизматда жон фидо қиласа.

Мана шулар ҳақида сўзла, шу масалаларни тушунтириб, бу борада ҳам менинг кўзимни оч.

ЎГДУЛМИШ ЭЛИГГА УЛУҒ ҲОЖИБ ЛАВОЗИМИГА ҚАНДАЙ ОДАМ ҚЕРАКЛИГИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Ўгдулмиш жавоб бериб сўзга тил очди: Эй элиг, узоқ умр кўриб фароғатда яшагин.

Улуғ ҳожиб ниҳоятда соф ва чин киши бўлиши керак, у ҳақиқий ишончли ва диёнатли одам бўлиши керак.

Унинг асли тоза, феъл-хулқи тўғри бўлиши, халқа фойдаси тегадиган, уни ёруғликка чиқарадиган одам бўлиши керак.

Асли тоза бўлса ўзи ҳам яхши бўлади, яхши одам эса халқа фақат яхшилик қиласи.

Яхши одамдан фақат яхшилик келади, егулик, ичгулик, мингулик ва кийгуликлар ундан насиб этади.

Феъл-хулқи яхши бўлса, одамларнинг сўзларига қулоқ солади, арз-ҳолларини тинглайди, арз-ҳол тинглайдиган одамнинг иш-амаллари ҳамиша манзур бўлади.

Кўзи тўқ, уят андишали, хушмуомала, қатъиятли, ҳар хил билимлардан хабардор одам бўлиши керак.

Кўзи тўқ одам ҳеч бир ишда ҳам пора олмайди, ҳожиб пора олгудек бўлса, бегини хижолат қилиб кулгили аҳволга солиб қўяди.

Пора ўнгланиб кетган ишларни бузади, битаётган ишларни барбод қиласи.

Уят-андишали, пок, йўл-йўриғи тўғри одамнинг ишлари ва сўзлари фақат эзгуликдан иборат бўлади.

Уят-андишали одам ярамас ишларга қўл урмайди, нобопларга яқинлашмайди, ёмонларга нисбатан муросасиз бўлади.

Покиза одамларга мол-дунё сингимли бўлади. покиза кишилар баҳт -қутдан баҳраманд бўладилар.

Фаҳм-фаросатли одам мол-дунё учун қайғурмайди, билимли одам ишларда янгишмайди.

Еши улуғ билимли киши нима деганини ёнит: Билимлига унга муносиб яхши улиш насиб бўлади.

Бекларнинг хизматларини ўташ учун билимли бўлиш керак, билимсиз одам ҳеч нарсага ярамайди.

Кимгаки билимдан оз бўлса ҳам насиба тегмаган бўлса, уни тирик деб бўлмайди, у мисоли ўликдир.

Одам билим туфайли юксалиб шуҳрат топади, бошқалардан устун бўлади, барча ишлари равнақ топади.

Билимсиз одам қуруқ савлат, бўёқ суртилган суратдир, билимли одамнинг ўрни кўкдан ҳам баланддир.

Барча ишда ҳам ўта зеҳнли ва зийрак бўлиш керак, зийраклик туфайли ишларда кулфатнинг олди олинади.

Зеҳн ва заковат бўлса, унинг нафи беқиёсdir, зеҳн ва заковат барча эзгуликларнинг негизидир. Зеҳн ва заковатсиз одам мевасиз дараҳтдир, мевасиз дараҳтнинг оч учун нима кераги бор.

Зеҳн ва заковатли икки оламда ҳам баҳрали бўлади, яхши деб ном олса, зеҳн ва заковатлигина олади.

Зеҳн ва заковатли, билимли кишигина ҳақиқий кишидир, кишиларнинг етуги, халқнинг сарваридир.

Юз кўрки чиройли, соқол-мўйлови тартибли қилиб текисланган, ботир, жасур, овози мардана, сўзлари бурро бўлиши керак.

Юз кўркининг чиройи муҳаббат уйғотади, марданавор кириб-чиқишлари жуда ярашиқли бўлади.

Соқол-мўйлови тартибли текисланган одамнинг савлати бўлади, одамнинг ҳурмат-эътибори савлат билан ҳам боғлиқдир.

Батавфиқ, диёнатли, пок бўлиши керак, феъл-хулқ ва қилиш-қилмишлари покиза бўлиши лозим.

Мулоҳазали одам бошқаларнинг ғамини ейди, улар учун қайгуради. Мулоҳазали одам одамларнинг яхшисидир.

Хожиб доимо бошқаларнинг кўз ўнгига бўлади, шунинг учун унинг юзи кўрар кўзлар ўнгига кўркли бўлиши керак.

Чиройли юзга боққанда кўзлар равшан тортиб қувонади, ундан кўнгил очилиб, жон озиқланади.

Билимли доно бунга мослаб сўзлаган, билимли сўзларига амал қилгин, эй хушфeyл:

Одамнинг кўрки бўлмиш юз ажаб эзгу нарсадир, икки кўз чашмаси сувни шу юзнинг кўкидан олади.

Не бахт, кўрклига боқиб ўз фолингни кўрсанг ишларнинг фақат эзгу бўлади, гап тамом.

Ўта дид-фаросатли ва ақл-заковатли бўлиш керак.
Феъли босиқ, вазмин бўлса янада яхши.

Дид-фаросатли, эс-ҳушли одам сўзларни унутмайди,
эс-ҳушсиз одам сўзларни эсда сақлаб қола олмайди.

Эс-ҳуши бўлмаса одам ишнинг кўзини кўра билмайди,
ақл-заковати бўлмаса одам ишни бажара олмайди.

Эс хушсиз кишилар қуруқ сурат бўладилар, эс-хуш билан одам ҳар ишни ҳам қила олади.

Ақл-идрокли, тавозели, босиқ, вазмин — йўқсил,
бева-бечора, тул ва етимларга меҳр-шафқатли бўлиш керак.

Тезфаҳм, қонун-қоидаларни яхши биладиган бўлиш керак. Тезфаҳм ва зийраклар дунёда ажойиб ишларни содир қиласидилар.

Кўнгли тавозели, барчага баравар камтар бўлса,
тили юмшоқ, сўзлари шакардан ҳам ширин бўлса.

Одамларга очиқ чеҳра билан кулиб боқиш керак,
одамийлик шеваси билан феълни эзгу тутиш керак.

Камтар киши нима деган, эшитгин: Кўнгил ва тилингни камтар тутгин, эй шўр пешона.

Кўнгил камтар бўлса бахтнинг ўзи одамни қидириб келади, кулар юз, ширин сўз теграсига танасида жони бор одамлар йиғилиб келасидилар.

Кулар юз, илиқ сўзга одамлар мафтун бўладилар,
одам меҳр қўйса қул ва асир бўлишга ҳам тайёр турди.

Сабр-бардошли бўлиш ва ўзни тута билиш керак,
қарашда кўзни асраш, ҳар хил сўзларни сўзлашдан тилни тия билиш лозим.

Қулоқ тутиши зийрак, ақли, билими мўл бўлса, йўл-йўриғи тўғри, тили билан дили тенг бўлса,

Турли санъат-ҳунарларни мукаммал билса, турли хатларни ёза олса, барча иш-юмушларда ўз билимини ишга солса,

Фазилатлари ва билимлари мукаммал бўлса, улуғ ҳожибининг юзи мана шулар билан ёруғ бўлади.

Хизматларнинг ичида энг нозиги, агар яхшилаб ўйлаб кўрилса, ҳожиблик хизматидир.

Ҳожиб аталиш учун бир қатор хислатлар керак, шундагина олдинга ўтиб одамларни йўлга бошласа бўлади.

Шоирнинг сўзлари бунга ўҳшатишга жуда мос келади, шоирнинг бу сўзлари билимсизлар учун кўз кабидир:

Ҳожиблик учун энг аввало ўнг хислат бўлиши шартдир. Кўз ўткир, қулоқ зийрак, ҳиммат баланд бўлиши керак.

Юз чиройи, қадди-қомат, тил, зеҳн, ақл ва билим мукаммал, тугал ва тўла-тўқис бўлиб, қилиш-қилмишлари мана шу хислатларга тўла мос бўлиши керак.

Элигнинг умри узун бўлиб узоқ яшасин, ўлуғ ҳожиб бекнинг кўрар кўзиdir.

Қонун-қоидалар, расм-руsumлар, тартиб-ниzомларни назорат қилиб бошқариш ўта нозик хизматдир. Бу хизматларни улуғ ҳожиб бошқарса, барча ишларга йўл ва эшиклар очилади.

Дононинг сўзлари бунга ўхшатишга жуда мос келади, бу сўзларни ким кўнгил бериб эшитса, унга амал қилсин:

Ҳожиблик иш-юмушлари улуғликдир, буни ўта етук одамдан бўлак ҳеч кимса адо эта олмайди.

Хоҳ ҳожиб билан, хоҳ бек билан битадиган иш бўлмасин, улуғ ҳожиб арз-дод билан келганларни катта-кичик демасдан қабул қилиши керак.

Хазиначи, котиб каби саройда иш юритувчиларни, тикувчи-чеварлар, этикдўзлар ва бошқа косиб-ҳунармандларни қабул қилиб арз-ўтичларини тинглаши керак.

Фарид ва бегона мусофиirlарни, элчиларни қабул қилиш, ҳол сўраб уларнинг ҳузурига бориш, тегишли тортиқ ва инъомлар бериш керак.

Уларнинг тураг жойлари, шаронтларини бориб кўриш, егулик-ичгулик озуқларини кўздан кечириш, тақдирланган, тақдирланмаганларидан хабардор бўлиш, лозим бўлса, бу ишларнинг тадбир-чораларини кўриш керак.

Йўл бошида туриб одамларни бошлаш, қабул тартиб-қоидаларининг чала-яrim бўлишига йўл қўймаслик керак.

Йўқсил — ҳожатмандлар, тул ва етим-есирлар арз-дод ва шикоят билан келсалар, барчасининг арзларини диққат билан эшлишиб, барчасини элигга айнан баён қилиши керак.

Золимдан зулм кўриб арз қилиб келганларни қабул қилиш, чора кўришда қатъиятли бўлиш керак.

Сарой ичидаги ташқарисида ярамас ишларни кўра билиш, уларни рўй-рост очиб ташлаш, олдини олиш, пок-покиза ўртадан кўтариб ташлаш, бартараф қилиши керак.

Мана шу каби турли иш-юмушларнинг ҳаммасига оз бўлса ҳам улуғ ҳожибининг қўли албатта тегади.

Бу ишларнинг амалга ошиши учун керак бўладиган

ҳар қандай ёрдам улуғ ҳожибдан келади. Борди-ю, бу ишлар бузилиб барбод бўлгудек бўлса, унга ҳам улуғ ҳожиб сабабчи бўлади.

Эй элиг, ҳожиблар жуда ҳушёр бўлиши керак, бир қатор ўринларда ниҳоятда сабр-чидамли бўлиши керак.

Биринчидан, бекнинг айтган гапларини қаттиқ сир сақлаши, иккинчидан, заковат иродаси билан ҳавасини боса олиши керак.

Учинчидан, учрашув-мулоқатларда ўзини эҳтиёт билан тутса, тилдан ҳар хил сўзлар чиқавермаса.

Барча ишларни пора-ришват олмасдан битирса, узоқлашиб кетган одамларни бегига яқинлаштиру.

Кимда икки ёмон одат мужассам бўлса, унга иш ҳам бермаслик, қўйл ҳам чўзмаслик керак.

Бири — ёлғон-яшиқ гаплар тарқатиш одати, яна бири — эгрилик одати бўлса, ўзини ҳар ёнга ташласа, ҳар кўйга солса.

Бу икки иллат кимда рўй-рост намоён бўлса, эй эли, уни ўзингга зинҳор яқинлаштиру.

Ҳизматчининг яна учта эҳтиёт бўладиган иши бор, бу ишларда ўзини эҳтиёт тутмаса, ўзининг бошига етади.

Бири — эшитган сўзини қаттиқ сир тутса, яна бири — ножӯя ишларни кўрганда, унга назар ташламасликка ҳаракат қиласа, кўз юмса.

Учинчидан — ҳар бир ишда ҳам ҳақиқатни ёқласа. Шунда ҳаёт кунлари баҳтиёр кечади.

Билағон доно бек нима деган, эшит, бу сўзларга амал қиласанг, ўзингга яхши бўлади:

Бошинг омонлигини истасанг бекларнинг сўзларини ёйиб гапириб юрма, уни эл орасида овоза қилиб ўз бошингга ўзинг етма.

Қора авом эл олдида гуноҳ қилиб қўйса, ўз бошига етади, тили сўзлашда хато қилиб қўйса, тишини синдиради.

Кўп кўрганман толесиз, шўрпешона одамлар эл олдида гуноҳ қилиб қўйиб бошлари кесилган.

Кўп эшитганман, тил сўзлаб кўнгил сир очилгач, лаб яраланган ва оғиз қонаган.

Яна доно айтган, донишманд сўзлаган: ўзини тута олмайдиган одам ўз бошини ўзи ейди, деган.

Ҳожиблар ниҳоятда ўзларини тута билишлари, қараганда кўзларини, сўзлаганда эса сўзларини эҳтиёт қилишлари лозим.

Қабулга ижозат мавриди бўлмагунча бек ҳузурига

ўзларича кирмасликлари, бек сўрамагунича ўзларича арз баён қилмасликлари керак.

Заковатли нима деган, эшитгин, заковатлининг тили маъниларга йўл очади:

Подшоларга фурсати келгандагина кўриниш бер, фақат сўрагандагина гапир, сўзга тил оч.

Ҳамма нарсанинг ҳам вақт-соати бўлади, икки кўз ҳам фурсати келгандагина кўради.

Ҳожибининг билим ва фазилатлари мана шундай бўлиши керак, шундагина улуғ ҳожиб ишга қўл урса бўлади.

Эй элиг, бу ҳақда менинг билганларим мана шулар эди, мана сўраганинг баробарида сенга айтиб бердим.

Элиг айтди: Тушундим, сўзларингни эшитдим, ўзим сендан яна бир нарса ҳақида сўрамоқчиман.

Энди менга айтиб бер, эшик оғаси қандай одам бўлиш керак, бу вазифани бажарувчининг хислатлари қанақа бўлиши лозим?

УГДУЛМИШ ЭЛИГГА ЭШИҚ ОҒАСИ ҚАНДАЙ БЎЛИШИ ҚЕРАҚЛИГИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Угдулмиш жавоб бериб айтди: Эй элиг, эсон ва тинч ҳаёт кечиргин, эй хушфеъл.

Эшик оғаси жуда ҳам садоқатли бўлиши, тану жони билан хизматга берилган бўлиши керак.

Қоронғи тунларни ёруғ кунларга ва ёруғ кунларни қоронғи тунларга улаб даргоҳда хизмат ўташи керак.

Хизмат ўташ низом-қоидаларини ва тартиб-усулларини яхши билиши, феъл-рафтори ва қилиш-қилмешлари барчаси манзур бўлиши керак.

Нон-тузи мўл, ўзи жуда саховатли бўлиши, олтин-кумушлар улашиб, сара одамларни атрофига йиғиши керак.

Кеч кириб, соқчилар қўйиш пайти келганда ўзи ётиб қолмасидан бурун ҳар бир кишига ўрнини кўрсатиб, таъин бериши керак.

Бегона, ёт, мусофиirlар бор бўлса уларни сўраб-суршишириш, агарда улар орасида ҳушёр ва зийраклари бўлса, уларни ўзига яқинлаштириши керак.

Сарой дарвозаларини кўриб-кузатиб, шахсан ўзи ёнидириб чиқиши керак. Шунда шу бугунлик ишлари туғал бажарилган бўлади.

Яна эрта тонгда туриб даргоҳ ишларини бошлиши,

тунлари соқчиларни, кундуз кунлари посбонларни уз-
маслиги керак.

Бекнинг қабулига кириб кўриниш пайти бўлганда,
қаторида хизматда турган хилларини бошлаб кириб, бек-
га кўриниш бериши керак.

Ўзи кўриниш бергач, узоқ туриб қолмасдан тез қай-
тиб чиқиши ва эшик олдида туриб, бошқаларни кири-
тиши керак.

Хизматидаги бошқа кишилар ўз хиллари билан кира-
ётганиларида у кўриб-кузатиши, лойиқ-полойиқликларни
кўздан кечириб туриши керак.

Бекнинг қабули тугаса, эшик оғаси ўз қаторидаги
хизматчиларининг вакили сифатида яна бек қабулига
кириши керак.

У хизматидагиларнинг ўқинчларини бекга баён қи-
лиши, уларнинг илтимосларини бекдан ўтишиб, ҳожат-
манд одамларга таянч бўлиши керак.

Уларга инъомлар, олтин-кумушлар олиб бериши, ай-
римларига от, айримларига лавозим олиб бериши ке-
рак.

Меҳр билан астойдил хизмат қилувчи ким, беҳуда
юриб хизмат қилмайдигани қайси бири.

Ярайдигани қайси, манфаатлиси қайси? Иш беради-
гани қайси, фойдаси тегадигани қайси?

Мана шуларнинг ҳар бири ҳақида бегига баён қилса,
очиқ ва аниқ-равшан тушунтириб бериб, яхшиларини
рағбатлантирса.

Бек ҳузуридан чиқиб, унинг иноятли ёрлиқ-буйруқ-
ларини хизматидагиларга етказиб, уларнинг кўнглини
мана шу йўл билан овлаши керак.

Сарой ва даргоҳда ўлтириш ва туриш жойларини
батартиб қилиб ҳозирлаши, ҳамма ер мукаммал тузи-
лиши, бирорта ҳам бўш ўрин қолмаслиги керак.

Ёт, мусофир, бошқа юртлардан келганларни яхши
қарши олиши, ёру биродарлари қилган хизматларини
тақдирлаши керак.

Лаган-дастурхон келтирилганда кўз ташлаб кузати-
ши, ярамайдиганларини кўра билиш ва уни қайтариши
керак.

Шарбат чиқарилаётганда уни кузатиб, эҳтиёт қили-
ши, ўйлда унга қўл урилмаслигини назорат қилиши ке-
рак.

Лаган-дастурхонлар эшикдан ташқарига чиқарил-
ганда, бек дастурхони латофатларини жой-жойига
қўйиб тўғри тақсимлаши керак.

Неъматларни, егулик-ичгуликларни барчага етказиш, ичкари ва ташқаридагилардан бирортасини ҳам қуруқ қолдирмаслик керак.

Бекларнинг шуҳрати ёйилишига икки нарса сабаб бўлади; бўсағаси тепасидаги туғи ва даргоҳи тўридаги ноз-неъматлари уни машҳур қиласди.

Яна икки нарса даргоҳнинг ярашиғидир, шу нарсалар бек номини улуғлаб, қутга йўл очади.

Улуғ ҳожиб ўқтам ва озод киши бўлса, яна эшик оғаси лаёқатли, муносиб одамдан бўлса.

Бу икки киши туфайли сарой ҳашамати ортади, атрофга бекнинг номи ва дабдабаси ёйилади.

Соқийларга, тўшакчиларга, ошпазларга, шунингдек туғ-ноғорачиларга доим кўз ташлаб туриши керак.

Яна лочиндор, овчи, ўқ-ёйчиларни кунда саройда узлуксиз тутиб туриши керак.

Агар уйига борадиган бўлса ўз хиллари ва қўлдошларини ўзи билан олиб бориб едириб-ичириши керак.

Уларни едириб-ичириб қоринларини тўйғазгач қуруқ қайтариб юбормасдан ўзида бор нарсалардан совға бериб юбориши керак.

Ўзига бир от, бир кийиншлиқ кийим, керакли қурол-яроғ қолдирса кифоя, қолганларини улашиб бериши, кераклисидан биттадан олиб қолса бўлади.

Ёт, бегоналар келиб хизматга кирмоқчи бўлсалар, уларни синааб, текшириб, турар ери ва машғулотларини суриштириб кўриши керак.

Уларни хизматга тушгунларига қадар синаса, озиқ-овқатлари, турар жойлари, от ва кийим-кечакларигача барчасини суриштириб аниқласа яхши бўлади.

Бундан ташқари ўз ходимлари ҳолидан хабар олиб туриши, уларнинг бор-йўқларини, оч-тўқликларини, кийим-бошларини суриштириб туриши керак.

Қўли калталигидан танглишка тушиб қолганлари бўлса, уларнинг ҳожатларини чиқариб, тегишли ҳақларини бериб туриши керак.

Кимда-ким саройга бирор марта келмай қолгудай бўлса, уни чақиритириб келиб сабабларини сўраб-суруштириши керак.

Агар касал бўлиб қолган бўлса ҳол-аҳвол сўраши лозим, бесабаб, беҳуда юрган бўлса, уни тергаб тийиши керак.

Мана буларнинг барчаси унинг ўз бегига нисбатан меҳрибонлигидир, бек хурсандчилигини истаб, унинг хизматига бўлган садоқатидир.

**Хизмат қилган ва хизмат туфайли бегидан иззат^х
хурмат кўрган хизматчи нима дейди, эшит:**

**Хизматчи бегига садоқатли бўлиши керак, садоқат-
ли одам хизматга содиқ бўлиши керак.**

**Хизматга содиқ бир меҳрибон ва бекга яқин қул
бекликнинг асосини кундан-кунга мустаҳкамлайди.**

**У садоқат билан хизмат қилади, ўз фойдасини кўз-
ламайди, яхши истаклар билан фақат бегининг манфаа-
тини мақсад қилиб қўяди.**

**Бемеҳр, бефойда ўғилдан кўра меҳрли хизматкор-
нинг фойдаси устундир.**

**Тиканли бута фойда келтирса, мен унинг қулидирман,
гул заарали бўлса, унинг таг-томирини қирқиб, қўпориб
ташлайман.**

**Манфаатсиз, кунингга ярамайдиган қариндошдан
воз кеч, манфаат берадиган дўст-ёрлар орттири, улар-
нинг фойдаларидан баҳраманд бўл.**

**Тилни юмшоқ тутиш, ширин сўзли бўлиш керак, кўн-
гилни камтар тутиш, очиқ чехрали бўлиш керак.**

**Тунд юзли, аччиқ тилли одам кўнгилни совутади, у
тирикликада эсдан чиқмайди, дилда сақланиб қолади.**

**Энди мана бу байтни ўқи, у бунга жуда мос келади,
сўзларини уқсанг маъноси янада очилади:**

**Одам сўз билан ҳақорат қилиб тилида заҳар сочса,
у сўнгакка тушган дарз, кўнгилга тушган ўтнинг олами-
дан ҳам ёмон бўлади.**

**Калтак зарбининг яраси тез битиб, изи йўқ бўлиб ке-
тади, тил билан дил жароҳатланса, у жароҳат бигмай-
ди, алами умрбод кетади.**

**Агар беклар жангга, қуш овига, чавгон ўйнашга ёки
элни айланиб, кўриб чиқишга отлансалар,**

**Бу сафарларда эшик оғаси бегини жуда ҳам эҳтиёт-
лаши керак. Унга бу сафарларда малол етмаслиги ке-
рак.**

**Агар беклар янгилиш ва хато туфайли бахтсизликка
учрасалар, бу бахтсизлик қуш билан ов қилишда ёки
овда, жангда от устида юз беради.**

**Ишончсиз одамлар бўлса, уларни узоқлаштириш,
шубҳа туғдирувчилар бўлса, улардан эҳтиёт бўлиш ке-
рак.**

**Ишончли, чин, меҳрибон, садоқатли одамлар бекга
яқин юришлари, унинг бошини асрашлари керак.**

**Лашкарбоши соқчи сафларни тузиб, тартиб бериши,
улар кетидан абжир ва эпчил йигитларни қўйиши керак.**

Ёшлардан тартиб берилган сафлар улуғлар сафлари-

га аралашиб кетмаслиги, узоқдан, сиртда юриші керак бўлган сафлар марказ сафга яқин юрмаслиги керак.

Саройда ўлтириш-туриш расм-русуми қайси тартибда бўлса, сафар ва юришларда ҳам айнан шундай бўлмоғи керак.

Эй саҳоватли жаҳонгир, эшик оғасининг садоқати мана шундай бўлиши керак.

Бегининг неъматларидан баҳраманд бўлиб унинг хизматларини ўтовчи эшик оғаси ман шундай хислат ва фазилатларга эга бўлиши керак.

Мана, мен барчаси ҳақида сўзладим, элиг эса тинглади. Агар мана шундай етук киши истасанг, билимингни ишга сол.

Элиг айтди: Буларни аниқ ва равшан уқиб олдим, менга алоқадор бўлган яна бир нарса ҳақида гапириб бер.

Ўзинг биласан, жаҳон беклари әлдан әлга албатта элчилар юборадилар.

Менга яна бир билим, сўз мағзини чақиб бер. Элдан әлга элчи қилиб юборадиган киши ҳақида сўзла.

Элчиликка юбориладиган одам қандай бўлиши керак? Беклар тўла ишониб элчиликка юборишлари учун қандай кишини танласалар бўлади?

ЎГДУЛМИШ ЭЛИГГА ЭЛЧИЛИКҚА ЮБОРИШГА ҚАНДАЙ ОДАМ КЕРАКЛИГИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Эй элиг, бу ишда илмни ишга солса яхши бўлади.

Элчи ҳамма бошқа одамлардан сараси бўлиши, билимли, ақл-заковатли, етук бўлиши керак.

Ҳар турли ишлар элчилар туфайлидан битади, мақтаса арзийдиган ажойиб ишлар ҳам элчилардан чиқади.

Элчи ўта билимдон, ниҳоятда вазмин, заковатда етук, ҳар қандай сўзлар маъносини ечишга моҳир билғон бўлиши керак.

Ҳар бир сўзниг ички ва ташки маъноларини фаҳмайдиган, бузилган ишларни қайта тўғрилайдиган ишбилиармон бўлиши керак.

Яхши хислатли жаҳонгир киши нима деганини эшит, у одамларга бошчилик қилган билимли бек бўлган:

Ақл-заковатли кишини кўпнинг орасида етук одам деб билгин, халқ орасида улуғ одам деб билимлини билгин.

Қандай йиш бўлмасин, заковатга суюниб қилинса, ўша иш равнақ олаверади. Бу жуда кўп синалган.

Қайси бир ишда бўлмасин, билимли билимни ишга солса, уни қилиш қўлидаи келади ва уни поёнига етказади.

Ақл-фаросатни ишга солиб билишга амал қилинса, одам бошлаган талай ишлар поёнига етади.

Садоқатли ҳамда кўзи ва кўнгли тўқ, ишончли, чин, қилиш-қилмишлари тўғри бўлиши керак.

Садоқатли хизматкор фақат бек манфаатини кўзлайди, бек манфаатини кўзловчи эса бегини чиндан севади.

Садоқатлини бегига манфаат келтирувчи деб билгин, садоқатлини топгудек бўлсанг, уни ўзингга бағир каби яқин қилиб олгин.

Садоқатли хизматчи одамнинг бағри каби яқиндир, балки бағирдан ҳам яқинроқ юрак қони кабидир.

Кўзи суқ киши ўз нафсига иродасиз бўлади, суқлар эса элчиликка нолойиқ бўладилар.

Кўзи тўқ одам камбағал бўлса ҳам бой ҳисобланади, одам сабрли бўлса ҳар бир ишда барака топади.

Суқ одам тамагир бўлади, тамагир эса энг ярамасдир. Тамагир одамнинг оти гадой бўлади.

Кўзи тўқ киши нима дейди, эшит, кўзи тўқ киши барча бойларнинг бойи бўлади:

Кимни кўзи суқлик одати қашшоқ қилиб қўйса, уни бу дунёning тўқликлари бойита олмайди.

Кимни тана қул қилиб қўйгудек бўлса, ундан халос бўлиб кетиши ўлим билан боғлиқдир.

Таълим берувчи бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, у кўзи суқларга панд, насиҳат, ўғитлар берган:

Агар ҳақиқий бой бўлайин десанг, кўнгил бойлигини қилгин, эй номдор баҳодир.

Қайси бек суқ бўлса у қашшоқдир, қайси қулнинг кўзи тўқ бўлса, ўша кўнгли бой бекдир.

Уят-андишли, ўта вазмин ва хушфеъл бўлиши керак. Турли соҳа билимларини мукаммал билиши керак.

Уят-андишаси бўлмаган одам тубан, пасткаш бўлади, уят-андиша туфайли одам чинлик ва тўғрилик қиласди.

Одам босиқ, вазмин бўлса, яхши ном олади, феъли мулојим бўлса, ўзини манзур қиласди.

Одамда зеҳн ва билим бўлса, бу сифатлари унга турли ишларга қўл уриш учун имкон беради.

Ишларнинг моҳиятини зеҳн билан уқ, билим билан

бил, кунларинг қутли бўлсин, йилларинг саодат билан кечсин.

Ақл-зәҳн билан одам тилакларига етади, билим ўрган, уқув уқ, сўнг ишларингни қил.

Зеҳни бўлиш билан бирга турли хат ва ёзувларни биладиган бўлиш керак, турли хат ва ёзувларни билган одам зеҳни ўткир бўлади.

Турли хатларни ёза билса, ўқий олса, сўзларни диққат билан тингласа, ўзини ўзи донишмандликка етказади.

Турли фазилатларни тугал эгаллаган бўлса, шу фазилатлари одамнинг юзини ёруғ қиласди.

Турли китобларни ўқийдиган, сўзга чечан, нотиқ бўлса, шеърларни ўқиб шарҳлай олса, ўзи ҳам шеър ижод қиласа,

Нужум ва тиб илмларини билса, тушларни таъбирласа, таъбир қилганидек сўзлафи тўғри чиқса,

Ҳисоб ва ҳандаса илмларини биладиган бўлса, сондай илдиз чиқаришни, масофа ва чегараларни аниқлаш илмини ўзлаштирган бўлса,

Нард ва шатранж ўйинларига моҳир бўлса, бу ўйинларда ҳарифларининг устидан ғолиб келса,

Чавгон ўйинига уста бўлса, маҳорат билан ўқ отса, буларнинг устига устаси фаранг лочиндор, оччи бўлса,

Турли тилларни мукаммал билса, шу тилларда эркин гапира олса, турли хат ва ёзувларни ҳам билса, уларда эркин ёзадиган бўлса,

Барча фазилатлар ва санъат-ҳунарларни мукаммал биладиган мана шундай элчи борлиқ тилакларга тугал етади.

Элчи билимдон, зийрак ва ҳушёр бўлса, бек ундан мафгаатлар топади, балоларнинг олди олинади.

Элчи ярамас, иши ўнгмайдиган, шумтоле бўлса, шубҳасиз унинг касри билан бекнинг обрўйи тўклилади.

Элчилликка борадиган одам жуда ҳам етук, турли туман ишларга дадил киришадиган бўлиши керак.

Қайси бир илм соҳасидан бўлмасин уни синааб қўрсалар, у бу синовлардан муваффақият билан ўтса, сўнг уни ҳар қанча тақдирласалар ва қадрласалар арзиди.

Ҳар қандай одам унга бирор нарса ҳақида сўзласа, у сўзларни уқса, тушунса ва сир сақласа.

Элчи ҳар хил фазилатларни тугал билса, бегининг номи улуғланади, у элда улуғланади.

Билимли оқсоқол нима дейди, эшиггин, унинг сўзларини уқмаган кишининг зеҳн-заковати йўқ:

Кимнинг фазилатлари тугал бўлса, унинг номи оламга ёйлади, фазилатлардан маҳрум киши ном-нишонсиз бўлади, шуҳратсиз қариди.

Одам фазилатлари туфайли бошқалардан ажралиб турди фазилатлари кўп бўлса, юқорилаб учади.

Агар мард заковат ва фазилатлар билан қўл узатса, унини қўли баланд тоғ бошига ҳам етади ва уни эгигерга энгаштиришга қурби келади.

Сўзни тез фаҳмлаб уқадиган, ҳозиржавоб бўлиши, унга берилган сўроқларга тўғри жавоб бериши керак.

Ичимлик ичмайдиган, ўзини тутадиган бўлиши керак, ўзини тутгувчи марднинг қут-баракаси тайин бўлади.

Билимли май исча билимсиз бўлиб қолади, билимсиз май исча ва маст бўлса, ахмоқликдан бошқа нима ҳам қиласди.

Май билим ва ақл-заковатнинг ашаддий душманидир, май уриш-жанжал ва довватнинг ҳақиқий сабабчисидир.

Ҳар қандай билимли, ақл-заковатли кишилар ҳам майга бошларини суксалар, ўз ишларини барбод қиласдилар.

Ҳар қандай уят-андишали, хушфеъл, хулқи яхши кишилар ҳам май ичгудек бўлсалар, юзтубан кетиб пасткашлик қиласдилар.

Минг афсуслар бўлсинки, уят-андишани, ақл-заковатни ва билимни мана шу ҳаром майга алмасиб юбсрардилар, эй расо.

Май ичмаслик керак, май исча, одамдан баҳт қочади, май ичганинг оти телба ва тентак дейилади.

Май қоринга киргач ич сирларингни сиртга чиқаради, сиртга чиққан сир-сўзларинг ўзингни куйдириб ўртайди.

Мана бу байтларни айтган шоир нима деган, эшитгин, уни ўқисанг маъносига тўла-тўқис тушунасан:

Агар ичсанг, май сени маст қиласди, дил сирларингни фош қилиб сиртга чиқаради.

Билимли май исча билимсиз бўлади, билимсиз май исча, ақли-хушини йўқотиб ёш гўдак билан баравар бўлиб қолади.

Тили ширин ва кўнгли очиқ бўлиш керак, сўзлари ёқимли, ақли-хуши жойнда бўлиш керак.

Тили ширин одам сингимли ва ёқимли бўлади, сўзи матлуб ва равон кишининг ишлари маъқул бўлади.

Хотираси яхши, сўзларни унумтайдиган, қандай сўз эшитса, уни хотирасида қаттиқ сақлайдиган бўлиш керак,

Чеҳраси очиқ, юзи кўркли ва бўйи мутаносиб, соч-соқоли чиройли қирилиб-таралган, жуссаси келишган ва қадди-қоматда бошқалардан ажралиб, кўзга ташланиб турадиган бўлиши керак.

Ўзи жасур, ҳиммати баланд бўлиши керак, одамнинг қиммати мана шу икки нарса биландир.

Сўзи юмшоқ, шакардан ҳам ширин бўлса, чунки ширин сўзга улуғ ҳам, кичик ҳам эрийди.

Элчининг иши асосан сўзлардан иборатдир, сўзлари яхши бўлса, у тилакларига етади.

Олийзот элиг ман шундай одамни топса, унга элчи отини берса арзийди.

Бундай одамни элчиликка юборса айни муддао бўлади. Узоқ ерларга ёт ва бегоналарни, яқин ерларга эса ўз яқинларини юбориш керак.

Элиг айтди: Булар ҳақида диққат билан эшитдим ва уқиб олдим. Яна бир сўрайдиган сўзим бор, шуни ҳам айтиб бергин.

Сен менга сўзлар билан ўз ҳақингни ўта, мен эса сенинг сўзларингнинг ҳақини ўтайин.

Бек ишониб хатлар ёздириши учун мирза-саркотиб қандай одам бўлиши керақ, эй зийрак?

УГДУЛМИШ ЭЛИГГА САРКОТИБ ҚАНДАЙ БЎЛИШИ ҚЕРАҚЛИГИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Угдулмиш жавоб бериб айтди: Эй элиг, бу вазифага жуда ҳам муносиб одам тайинланиши керак.

Бекларнинг ўзлари қанчалик билимли бўлмасинлар, унинг буйруқ ва фармонларини ёзиб бориш учун албатта саркотиб керак бўлади.

Ич сўзларини, сир-асрорларни саркотибга айтиш керак, у эса озми, кўпми, бундан қатъий назар, унинг сўзларин эҳтиётлаб, сир тутиши керак.

Дил сўзларини сир сақловчи одам ишончли, чин бўлиши, ишончли одам бўлиш учун эса имони комил бўлиши керак.

Агар саркотиб сир сақламаса, бекнинг сир-асрори очилади, бу эса жонларни ўртайди.

Беклар ўз сўзларини қанчалик сир тутсалар ҳам, иккни лавозимдаги кишиларга айтишларига тўғри келади.

Булардан бири — саркотиб, иккинчиси — вазир, мана шу икки кишига сир тутилган сўзларни айтиш керак бўлади.

Цилда сақлаб юрган сўзларни шу икки кишига айтиш керак, сир тутилган сўзлар айтилгач, уларнинг инжиқликлари ва эркаликларини кўтариш керак.

Барча яширин тутилган сўзлардан мана шу икки киши хабардор бўлади, бу сўзларни улар сир тумасалар ўз ишларини ўзлари бузадилар.

Бу ҳақда Ўтукон беги жуда яхши сўзлаган, сир сақлашга сўз берган одам тилини тийсин, деган.

Эй бекларнинг ишончи, сўзларни қаттиқ сир тут, сўзингни сир сақламасанг, албатта бошинг кетади.

Одамнинг оғзи худди ўранинг ўзгинасиdir, ундан чиққан сўзлар дон каби сочилиб кетади.

Оlam жаҳонга ёзилиб-тарқалиб кетади, уни қайта териш мумкин бўлмайди, барча халқ эшитади, уни пардалаб бўлмайди.

Оғиздан сўз гоҳо ўт, гоҳо сув бўлиб чиқади, уларнинг бири вайрон қилади, бири обод этади.

Кераксиз сўзлар ёнар ўт кабидир, уни оғиздан чиқармаслик керак, чиқса жонларни ўртайди.

Тилдан чиқадиган эзгу сўз оқар сув кабидир. У қарга оқиб борса, ўша ерда турли-тужан чечаклар унади.

Эй мард деб ном олган билимли доно, кўнгил сирларини ҳаддан ортиқ қаттиқ сир тутиш керак.

Мана бу байтни ўқиб маъносига диққат қил, унда нималар дейилганини ўқиб, кўнгил сирларингни яширгин, эй кўнглимнинг тўқи:

Кўнгил сирларини яшир, уни тилинг билан сўзлаб юрмагин, мабодо сирингни очсанг, унинг аттанглари йилларга чўзилади.

Қизил тил қора бошга ашаддий ёвдир, бу ашаддий ёвни тутқунда маҳкам сақлаб осойишта кун кечир.

Саркотиб билимли, заковатли бўлиши керак, хати чиройли, фасоҳати ундан ҳам яхши бўлса нур устига нур.

Ёзув — мактубнинг хати чиройли бўлса кўнгил очилади, одам ўқиган сари ўқигиси келади, дил қувонади.

Фасоҳат билан ҳусниҳат бирлашиб мактубда акс этса, жуда ярашиқли бўлади. Бу ёзма нутқ тили қандайин ўта ажойиб тил-а!

Йло беги бу ҳақда нима деган, эшитгин: Ёзма нутқ тили, усули жуда яхши усулдир.

Барча яхши сўзлар ёзувда бўлади, ёзилганлиги учун сўз унтутилмайди, абадий сақланиб қолади.

Хатни ёзгувчи агар китобга ёзиб қолдирмаганда эди, ҳикмат ва илмларни қандай қилиб ўрганиб бўларди.

Билимдои донолар китобларни ёзиб қолдирмаган-
ларида эди, узоқ ўтмишлар ҳақида ким сўзлаб бера
оларди.

Одамлар орасида ёзув бўлмаганида эди, оғзаки сўз-
га ким ҳам ишонарди.

Одамлар эллардан элларга хабар юборишларига тўғ-
ри келади, ёзув бўлмаса бу хабарларни тил билан қан-
дай етказиб бўлади?

Ёзув жуда ҳам зарур нарсадир, ёзув билан бесклар
элни бошқаришнинг тадбирини қиладилар.

Бекларнинг ишларига манфаати тегадиган кишилар
уч тоифадан иборатдирлар.

Бири — билимли, ақл-заковатли донишмандлар, яна
бири — сўзларни ёзувда баён қилувчи саркотиблар.

Учинчиси — жасур юракли мард баҳодирлар, ёвга,
бўрига қарши бора оладиган қўрқмас, бундай мардлар
жуда ҳам кераклидирлар.

Заковатли, билимли, ақлли донолар нималар қилиш
ва нималар дейиши зарурати туғилганда кенгаш — масла-
ҳатга қўл келдилар.

Элнинг барча иш-юмушлари хат-ёзув билан изга
солинади, зийраклар элнинг даромад ва бойлигини ёзув
ёрдамида ҳисобга олиб сақлайдилар.

Баҳодир, мардлар қўлга қилич олиб ишга кириша-
дилар, ёв бўйнини қайириб, унга шикаст берадилар ва
элни ёв балосидан сақлайдилар.

Қаерда мана шу уч тоифа кишилар жам бўлиб бирик-
салар, бек истаганларига эришади, тилак-орзуларига
етади.

Булардан бўлак яна бир талай тоифалар ҳам бор,
уларнинг барчаси мана шу уч тоифа кетидан эргаша-
дилар.

Агар эл олинса, қилич воситасида олинади, олинган
эл қалам кучи билан қўлда тутиб турилади.

Билим ва заковат воситасида эл ишлари тузилиб тар-
тиб берилади, мана шу уч нарса билан мард одамнинг
барча ишлари моҳиятига етади.

Беги сиёсатни билим кучи билан юритади, барча иш-
юмушларни заковат кучи билан адо этади.

Қиличдан қон томганда begi элларни қўлга кирита-
ди, қалам ўз элини гуллаб-яшнашига ва хазина йи-
филишига хизмат қиласди.

Қиличдан қон томганда begi элларни қўлга кирита-
ди, қаламдан сиёҳ томганда эса олтин оқиб келади.

Оlamнинг тиргак — таянчи мана шу икки нарсадир,

Ўтмишда ҳам, келгусида ҳам шундай бўлган ва бўлади.

Эй бек, мана шу икки нарса катта фазилатdir, доно, элни бошқарувчи беклар унга амал қилишлари керак.

Мана бу сўзлар бунга ўхшатишга жуда мос келади, эй эзгу киши, сен бу сўзларни эшитгин:

Одам билимларни билиши жуда эзгу фазилатdir, марднинг қилич ура билиши ҳам ўта яхши хислатdir.

Талай яхши эллар қилич кучи билан сақлаб турилади, бу эллар қалам кучи билан гуллаб-яшнайди, беги ва эли тилак-орзуларига етадилар.

Кўзи тўқ бўлиш, тамагир бўлмаслик керак, садоқатли, самимий бўлиш, ялинчоқ, ҳар кимсадан умидвор бўлмаслик керак.

Кўзи тўқ киши ҳар нарсага суқланавермайди, бир одам бир нарсали бўлса, унга ҳавас қилмайди.

Тамагир одам эрксиз тутқун каби бўлади, сен уни ярлақаб кечиргин, эй ой юзли киши.

Тамагир бек бўлса ҳам қул билан тенгdir, ҳамиша тамагир одамларнинг энг тубани ҳисобланади.

Саркотиб сук бўлса тилни бузади, қалам билан ёzáди-да, хатни бузади.

Кумуш ё олтинни кўриб қолса, унга мафтуну шайдо бўлади, ўз хўжасининг бошини ейди ёки бошини олгудай бўлади.

Садоқатли хизматкор ишга ётиб ёпишади, истаган маҳалда доим саройда бўлади.

Садоқатли хизматкор бек манфаатини кўзлайди, танижони, мол-дунёсини бекига бағишлиайди.

Май ичмайдиган, феъл-хулқи пок бўлиши, ярамас қилиқларни ўзидан узоқлаштириши керак.

Саркотиб май ичса билимдан адашади, билимдан адашган ёзувда хато қиласди.

Саркотиб кечаю кундуз элда бўлиши керак, қаерда ва қачон керак бўлиб қолса, ҳамиша ҳозир туриши керак.

Одамлар орасидан икки кишини танлаб, саралаб ол. Булардан ҳар бирига икки ишдан бирини бер.

Булардан бири — хати аниқ котиб, иккинчиси — тили равон ва сўзлари мавзун элчи.

Яқин ёки узоқда, ёнки ёт, бегона эллар ўртасида келишмовчилик, адоват юз бергудек бўлса, буни ана шу икки кишидан кўргин.

Бошга иш тушса у икки киши туфайли тушади, иши равнақ берилса ҳам шу икки киши туфайли берилади.

Бири — ёзувда сўзидан адашганда содир бўлади,

бири — тили ва сўзи билан шу хатоликни тузатганда содир бўлади.

Саркотиб мана шундай бўлиши керак, эй элиг, шунда унга ишониб иш топширса бўлади.

Бундай кишиларга тўла ишонса бўлади, одамийлик, агар келса, шундай кишидан келади.

Эй элиг, менинг билганларим мана шулар эди. Улар ҳақида айтиб бердим, вазифам тугади.

Элиг айтди, буларни ақл қулоғи билан эшитдим, яна бир сўрайдиган сўзим бор, энди шуни ҳам айтиб бер.

Ишониб мулк бойлигини ихтиёрига топшириб қўйса бўладиган хазиначи қандай киши бўлиши кераклиги-ви сўзлаб бер.

Жавоҳирлар хазинаси ва олтин-кумушларнинг ихтиёрини олиб, уларни сақлаш вазифаларини ўташ учун қандай хислатларга эга бўлмоқ керак?

УГДУЛМИШ ЭЛИГГА ХАЗИНАДОР ҚАНДАЙ КИШИ БЎЛИШИ ҚЕРАКЛИГИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Угдулмиш жавоб бериб айтди: Эй зоти олий элиг, олтин-кумуш жуда яхши нарса, жоннинг дармонидир.

Бу ишга ишончли, чин, эзгу ва тўғри одам керак, у иккilanмайдиган бўлса, хотири паришон бўлмаса, бундай кишини хазинадорлик вазифасига тайинласа бўлади.

Савдогарларнинг бошлиғи нима деганини эшитгин, у оламни кезиб мол-дунёга эришгандир:

Жон жуда ширин нарсадир, олтин-кумуш эса одам наездидан жондан ҳам ортиқроқ манзур нарсадир.

Олтин-кумуш юмшамас кўнгилни ҳам юмшатади, олтин-кумуш эгилмас одамларни ҳам эгиб, таъзим қилидиради.

Ким олтин-кумушни кўрганда унга мафтун бўлиб кўнгил бермаса, уни чиндан ҳам фаришта деса бўлади.

Одам олтинни кўрганда ўзи мулойимлашади, дағал сўзли одамнинг сўзи мулойимлашади.

Одамнинг кўзи тўқ, феъл-рафтори тўғри, ишончли бўлиши керак, шунда у тобора қут-бахтини орттира боради.

У кўп мол-дунёни кўравериб кўзи тўйган бўлиши, ўзи эса тангридан қўрқадиган бўлиши керак.

Ҳалол ва ҳаромни аниқ фарқлайдиган, ярайдиган ва ярамайдиган нарсаларни фарқига етиб ажрата оладиган бўлиши керак.

Кўзи тўқ кишилар мол-дунёга бино қўйиб, унинг пайидан бўлмайди, ишончли, чин кишилар ўз мавқеларини мустаҳкамлашни кўзламайдилар.

Одам ёшлигига олтин-кумушни кўрган бўлса, унинг мол-дунёга сукълиги унчалик ғолиб бўлмайди.

Тўғрилик шундай бир бойлиқдирки, унинг турган-битгани хайр ва нафdir, бу нафи туфайли одамнинг ҳаловати мангу бўлади.

Тўғри одамнинг кунлари ҳаловатда бўлади, ҳаёт кунлари ҳаловатлиларнинг баҳт-қутлари мангу бўлади.

Кўнгил ва тилни тўғри, ўриқ-қилмишларни рост тутиб юрганга дунё — давлат ва қут-саодат ўзи юз уриб келади.

Тўғри бўлсанг, ҳаётинг саодатли бўлади ва баҳт билан саломат кун кечирасан.

Марҳаматли, ҳушёр ва зийрак бўлиш даркор, одам зийраклик билан минглаб ишларга тадбир топади.

Заковатли, ақл-идрокли, зеҳнли, дид-фаросатли бўлиш, андиша-ориятсиз кишидан узоқ туриш, ундан мутлақ юз ўгириш керак.

Уят-андиша ярамас ишларнинг олдини олади, феълхулқи ярамас одамни уят-андиша тўғрилайди.

Май ичмаслик ва ўзини тута билиши керак, ўзини тутивчи одам қут-баҳтга эришувчан бўлади.

Май ичган одам сахиийлик қилиб бор-будини сочиб юборади, одамларга маблағини улашиб совуради, лекин эвазини ололмайди.

Бу иш учун хазинадорнинг хасиснамо бўлгани дуруст, мол-дунёни хасислик табиати билан эҳтиётлаш керак.

Садоқатли хизматкор жонсарак бўлади, жонсарак хизматкор ўз хўжасини бой қиласди.

Одамларнинг сараси садоқатли кишидир, садоқатлини маҳкам тут, эй кишиларнинг сараси.

Хазинадор ҳушёр бўлса иш бузилмайди, мол-дунё, бойликларни ҳисоб билан сақлайди, жонини азобга қўймайди.

Ақл-фаросатли одам ҳеч нарсани унумтайдиган бўлади, ҳисоблаб, ўйлаб иш юритади, хатоликларга йўл қўймайди.

Ақл-фаросатсиз одам кўрган ва эшигандарини унумтайдиган бўлади, бундай хазинадор ўз ишларини барбод қиласди.

Ҳисоб-китоб олиб бориш учун зийрак бўлмоқ керак, зийрак бўлмаса, ишларни қандай фарқлайди.

Турли хатларни биладиган ва уларда ёза оладиган бўлиш керак, ўз ҳисоб-китобларини ёзувда қайд қилиб қўйса сақланади.

Кирим ва чиқимларни, турли-туман иш-юмушларни ёзувда қайд қилиб сақлаши, ҳисобини олиб бориши керак.

Ҳар бирининг йил, ой ва кунларини, ҳажм ва миқдорини аниқ равshan қилиб ёзиб қўйиши керак.

Ҳисобнинг аниқлиги ёзув билан бўлади, ҳар бир нарсанинг ҳисобини ёзиб қўйса, ишлари ўринли бўлади.

Мехри дарё киши нима деганини эшитгин: Хизматчи ўз ишларини ҳисобга олиши керак.

Ёзувсиз ишларни кўнгилда ва хотирада сақлаб бўлмайди, хотирага ишонмасдан албатта ёзувда қайд қилиб қўйиш керакдир.

Ёзиб қўйса, сўз сақланиб қолади, ёзмай фафлатда қолинса, унутилади. Хизматчи ишда ғофил бўлса, ҳисоб беришда қийналади.

Турли хат ва ёзувларни билиш керак, улар туфайли зийраклик касб этиб, сўнг иш тадбирини кўриш керак.

Қайси бир хизматчи ҳисоб-китобда ғофиллик қиласа, бешлиқлари ҳисоб бериш вақтида қийин аҳволда қолади.

Элигнинг ҳисоб олиш усулларини яхши тушуниб, ўрганиб олиши, дилида ва хотирасида пишиқ-пухта ҳолда сақлаши керак.

Элигнинг иш-юмушлари ҳисоб-китобидан вақт ортира олсанг, ҳандаса ҳисобини ўрганишга киришмоғинг керак.

Назар солиб қарасанг, ҳандаса амаллари жуда ҳам нозик ҳисоблардан иборат, унинг ёрдамида еру кўкнинг ҳисобини олса бўлади.

Билимли доно нима деганин эшит, билимлининг сўзи ни эшитиш насиб бўлса, уни овқат каби танаввул қилиш керак.

Ҳандасанинг ҳисоблари жуда ҳам мураккабдир, ҳакимларнинг бошлари фақат шу билан банд бўлади.

Бу ҳисоб етти қават кўкни сел оқимилик тугиб боради, унинг ҳар бир амали жала томчисидек фарқланади.

Билимли, ақл-заковатли, феъл-хулқи тўғри бўлиш керак, ақл-заковатли кишиларнинг ҳамма ишлари ҳам ўринлидир.

Билимли кишилар чин ва тўғри бўладилар, тўғри қаерда бўлса ҳам ёруғ юз билан кун кечиради.

Ақл-заковатли бўлмаса, одам ўзини тута олмайди, билими бўлмаган одам ўз ишларини қила олмайди.

Хазинадорнинг иши сарой ичида бўлади, бундай киши ўзини жуда эҳтиёт тутиши керак.

Кўнгли ва тилини тўғри, феъл-хулқини рост тутиши керак, шунда унга ноҳақликнинг ўтли алами туҳматнинг ғубори тегмайди.

Кўзинга жуда эҳтиёт бўлиши ва тилини маҳкам тутиши, ақл-заковат кучи билан ҳавас-нафсни босиши керак.

Кўз кўрганини кўнгил орзу қиласди, кўнгил орзу қиласа, уни ким тияди.

Кўнгил етти муча мулкининг бегидир, беги қулларига йўл бошлаб берса, барчаси унинг кетидан югуради.

Билимли ўз сўзларини жуда ҳам яхши сўзлаган: Эй мард, кўнгил ва кўзни тергаб-тийгин, деган.

Тан-жоннинг етти мучаси кўнгилга эргашади, кўнгил туфайлидан одам оғир мاشаққатлар чекади.

Кўнгилсиз одам тугалланмаган сурат кабидир, кўнгилсиз, ҳиссиз киши доно номини булғайди.

Кўли қаттиқ, зийрак бўлиш керак, сахийлик бу ишда кетмайди, шундай иш тутилса, сахийлик хазинаси сочилиб кетмайди.

Сахийлик жуда яхши хислат, уни ҳеч қўймаслик керак, лекин ўзганинг моли билан сахийлик қилмаслик ҳам керак.

Турли савдо-сотиқларни биладиган савдогар хислатларига ҳам эга бўлиш керак, савдо-сотиқни билмаган одам фойда қила олмайди. Барча мол-товарларни яхши билиш керак, қиммат-арзонни биладиган, фарқлайдиган бўлиш лозим.

Турли мол-товарларнинг қийматини билиши савдо-сотиқдан алданмаслиги керак. Олди-сотдида мол ортириб қолишга интилмаслик ҳам керак.

Олди-бердида хушмуомала бўлиш, катта ва кичикка бирдек ширин муомала қилиш керак.

Нимани сўраб олса, яна вақтида қайтариб берса, шунда одамлар унга қачон нарса сўраса йўқ демай берадилар.

Савдо-сотиқда иносифли бўлиши, феъл-хулқи тўғри бўлиши керак, шунда керак пайтида унга нарса топилмай қолмайди.

Агар беклар йигитларига ињом берадиган бўлса,

уни эгаларига тўла-тўкис етказиши, инъомни тарқатувчилар орасида хиёнат қилувчиликни кузатиб туриши керак.

Хизматчилар инъомдан чегириб қолсалар, йигитларнинг кўнгли оғрийди, йигитларнинг кўнгли оғриса, бекга кўнглида кир сақлади.

Саховатлилар сарвари нима деган, эшит, бу сўзларни кўнглингга жойлаб ол, эй баҳти қора, иотавон:

Айтиб қўйиб бермайдиган нарсани тилинг билан айтмагин, ваъда бериб қўйгандан сўнг ўз ваъдангдан қайтмагин.

Беклар ўз сўзларидан қайтсалар, уларга ишонч йўқолади, ишонч йўқолдими, мол-дунё ва давлат путурдан кетади.

Ҳушёр ва зийраклик керак, паришонхотирлик ярамайди, хизматчи паришонхотир бўлса, иш узоққа чўзилади.

Беклар хизматини қиласиган барча хизматчилар ҳожатманд бўлиб, келиб хизмат эшигин тутадилар.

Хизматчи қўли калталиги сабабли ҳожатманд бўлиб қолса, беги бу ҳақда хабар топгач, дарҳол унга инъом ёрлигини юбориши керак.

Хазинадор ёрлиг ижросини пайсалга солиб, инъом қилинган нарсани бермаса, ҳожатманд хизматчи хизматдан юз ўгиради.

Одам айни зарур пайтда ўз ҳожатига ярайдиган нарсани топса, у нарса хас каби арзимас бўлса ҳам, фил каби туюлади.

Улуғ ёшли оқсоқол нима деган, эшит: Эй баҳодир, ҳожатманднинг ҳожатини чиқаргин.

Одам истаган нарсасини истаган пайтида топса, эвазига жонидан бўлак нарсани беради.

Керак пайтида бир хас филга тенг бўлади, мана бу тарз ҳамма нарсага ҳам хосдир.

Агар элиг мана шу хислатларга эга бўлган одамни топадиган бўлса, у заковатли, билимли, ориятли ва зариф киши бўлса.

Жавоҳирлар хазинасини унга топширса, мол-дунёсини унга ишонса ва унинг ҳақларига ҳам риоя қилса бўлади.

Элиг айтди: Тушундим, сен менинг фикримни ёритдинг, яна бир сўрайдиган сўзим бор, шу ҳақда ҳам гапириб бер.

Лаган-дастурхон мутасаддиси, поз-неъматларга бошлилик қилувчи ош-сув хизматчиси қандай одам бўлиши керак?

Токи бек унинг қўлидан шубҳаланмасдан овқатлар еса, унга тўла ишонса ва ўз бошини асраса.

Озиқ-овқат, ейиш-ичишиш ишлари жуда ҳам қийин иш. Овқатни ҳадикли ва шубҳали одам қўлидан еб-ичиши жуда ҳам хатарли.

Сен мана шулар ҳақида ҳам менга сўзлаб бергин, мен бу иш сир-асрорларини ҳам билиб, тушуниб олайин.

ЎГДУЛМИШ ЭЛИГГА ОШБОШИ — ДАСТУРХОН ДАРФАСИ ҚАНДАЙ БУЛИШИ ҚЕРАКЛИГИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Эй элиг, бу ишга жуда ҳам такаллуфли ва ишончли одам керак.

Одамлар орасидан энг сара, тўғри, чин кишини танлаб олиб, егу-ичгу ва ош-сув ишларини ўшангага топшириш керак.

Бу ишга жуда чин, ишончли одам изла, у садоқатли, хизматга берилган фидойи, уят-андишали одам бўлсин.

Садоқатли хизматкор, ишончли, чин киши беги учун бутун вужудини, жонини, бошини фидо қиласди.

Бек учун барча хатар бўғиздан бўлади, ошпази қиласиган қора ишларини қилиб қўйса, уни ким билади.

Ҳар қандай ерда беклар ўзларини эҳтиёт қилишлари керак, ейиш-ичишда ҳушёрлик кўзларини очишлари керак.

Халқни бошловчи кишининг минглаб душмани бўлади, кимнинг душмани бўлса, дом-тузоқ қўйилган бўлади.

Ошбоши ишончли, пишиқ-пухта бўлмаса, овқат ейишда бекларнинг иши хатарли бўлади.

Бу ишга тажрибали, кўпни кўрган хизматкор керак, аччиқ-чучугини ўзи тотиб кўриб, сўнг бек овқатини бериши керак.

Хизматлари катта, меҳнати кўп сингган бўлса, унга ишонса бўлади, чунки унинг барча сирлари маълум бўлади.

Кишиларнинг эзгуси нима леган, эшитгин, унинг зakovat белгиси қандай танг қоларли даражада:

Қайси нарсага кўп меҳнат сингса, ўша нарса севимли, ҳамма нарсадан азиз бўлади.

Қайси нарсага киши умрини сарф қиласа, ўша нарса ширин жон баробарида севимли бўлади.

Сарф бўлган умр эсиз эмас, сингган меҳнат эсиз, бу сингган меҳнатга унинг баробарида умр берилмайди. афсус.

Умр ўтади, лекин одам оғиз очиб ўкинмайди, меҳнат беҳуда кетса-чи, унга узоқ йиллар афсус қиласди.

Ниҳоятда кўзи тўқ, кўнгли бой бўлиши керак, соғ вижданли бўлиш керак, юз чироий ойдек бўлиши лозим.

Чуқур мулоҳазали, диёнатли, шариатни биладиган бўлиши керак, ион-ишонч мана шундай одамлардан келади.

Бекларнинг табиатлари нозик бўлади, улар еб-ичадиган ноз-неъматлар покиза бўлмаса, уни тановул қилмайдилар.

Ошпаз покиза бўлса, овқатларни покиза тайёрлайди, ош-сув поқиза бўлса, жуда севилиб еб-ичилади.

Кўзи суқ киши овқатга суқлик қиласди, овқатга қўл тегизади ва овқатнинг кўркини бузади, уни булғаб ҳаром қиласди.

Кўзи суқ кишининг қилиш-қилмиши, тутган ишлари баддир, қилиш-қилмиши бадлиги киши учун ўхшави йўқ дарддир.

Қанчалик ишончли, чин, тўғри киши бўлмасин, ундан ҳам ишончли, чин деб одам ўзини билиши керак.

Барча ишончлиларни атрофингга тўплаб тут, ўзинг эса пишиқ бўл, ўзингни жуда авайла, бошингга эҳтиёт бўл.

Бунга ўхшатиш учун мана бу сўзлар жуда ўринидир, бу сўзларни унумтагин, эй эзгу одам:

Ҳаммани ишончли тут, аммо ўзингга эҳтиёт бўл, жонингга жонкуяр сенинг ўз-ўзинг ва ўз кўзингдир.

Бу жон деган, нарса ҳамма азиз нарсалардан ҳам азиздир, бас шундай экан, азиз жонингни эҳтиёт қил, вассалом, гап тамом.

Юзи кўркли, хулқи хуш, соқол-мўйлови батартиб тескисланган, қадди-қомати келишган, тил ва дили тўғри бўлиши керак.

Кўркли одам кўзга покиза кўринади, овқат покиза бўлмаса, у бўғизга тиқиласди.

Покликни яккаю ягона тангри хуш кўради, поклик туфайли одам яхши деган ном олади.

Покизаликни барча одамлар истайдилар, ош-сув покиза бўлса, одам уни орзу қиласди.

Нопок одамини овқатдан йироқ тутиш керак, нопок кишининг қилган овқатни ҳам нопок бўлади.

Феъл-автори тўғри, йўл-йўриқлари ишончли, қилиш-

қилемишлари чин бўлиши керак, одам тўғри бўлмаса, йўл-йўриқлари тузалмайди.

Агар овқат-емиш мутасаддиси эгри бўлса, унинг қўл остидаги хизматчилар барчаси эгри бўлади.

Кўп ярамаслар — бу овқат ўғрилари жамулжам бўлсалар, бекнинг дастурхони қанақасига чирой касб этиб тўкин бўлади?

Одамга тўғрилик, хушфеъллик хислатлари зарурдир, у шулар туфайли тилаган тилакларига етади.

Феъл-автори тўғри одам нима деганини эшит: Феъл-автори тўғри киши дунёнинг тугал манфаатларидан ҳисса олэди.

Тўғри киши қаерда бўлса ҳам кунлари баҳтиёр ўтади, одам тўғри юрса, доим рўшнолик топади, ёруғ кунлари тунга бадал бўлмайди. Қаерда хиёнат бош кўтариб оёқ-қа турса, барча манфаатли ишлар у ердан узоқларга қочади ва барбод топади.

Хиёнаткор одам қаерда нимага қўл урса, денгиз бўлса шимиради, ерини тақир қуригади

Жонкуяр, бегини жуда севадиган, уят-андишали, ниҳоятда ўзини тутадиган одам бўлиши керак.

Мехрибон одам беги учун жонкуяр бўлади, бундай жонкуяр одамнинг хизматлари манфаатлар келтиради.

Уткир зеҳнли, фаҳм-фаросатли, билимли, овқат фурсати келганда абжир ва чақон бўлиши керак.

Юриш-туриш тартиб-қоидаларига риоя қилиш, хизматни дид ва маҳорат билан ўташ, кириб-чиқишда кўзни тўғри тутиш керак.

Ақл-заковат билан иш тутиб, ўзига эҳтиёт бўлиши, билим билан иш тутиб, кўз қарашини чеклаши, беҳуда алангламаслиги керак.

Ўзига эзгу ном тилаб, бегига вафодор бўлса, ундан бир умрга яхши ном қолади.

Ақл-заковатли кишилар ўзларига эзгу ном тилайдилар, билимли кишилар ишончли бўладилар.

Ақл-заковатли одамдан фақат одамгарчилик келади, билимли кишилар одамийлар одамийси бўладилар.

Заковатли киши нима деган, эшитгин, заковатли киши кишиларнинг сарваридир:

Заковатли, вафоли, кишиларнинг яххиси одамга бутун вужудини қурбон қилади.

Нопок, жафокор, қилемишлари тубан киши, агарчи ваъда берган бўлса ҳам, берган ваъдасидан қайтади.

Эй элиг, ош мутасаддиси вазифасига мана шу мен айтганларимдек сифатларга эга бўлган одам керак бўлади.

Сўнг кириб лаган-дастурхонга бошчилик қилса, беги унинг қўлидан шубҳаланмасдан овқат еса арзиди.

Эй элиг, ўзим билганларим мана шулар эди, ақлим етганича улар ҳақида сенга гапириб бердим

Элиг айтди: Буларни эшитдим ва тушуниб олдим, яна бир сўзим бор, уни ҳам менга айтиб бер.

Энди менга айтгин, шаробдорлар бошлиғи қандай бўлиши керак, шира-шарбат ва шароб ишларини бошқариш учун қандай одам керак?

Бек унга ишониб, кўнглида тўла ишонч ҳосил қилиб ва уни чин деб билиб, қўлидан шароб ичса бўладиган одам қандай хислатларга эга бўлиши керак?

УГДУЛМИШ ЭЛИГГА ШАРОБДОРЛАР БОШЛИҒИ ҚАНДАЙ БЎЛИШИ КЕРАКЛИГИНИЙ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Угдулмиш жавоб берди ва айтди: Элиг зоти олийлари, бунга ҳам билимни жуда усталик билан ишга соилиш керәк бўлади.

Бу вазифага йиллар давомида синалган, кўнглини босиб, ўйини тўғрилаб олган ва ўз қўлингда яхши тарбия олган киши керакдир.

Ишончли, ростгўй, жонкуяр, кўзи, кўнгли тўқ, феъли отилган ўқ каби тўғри бўлиши керак.

Мана шу сифатлар билан шира-шарбат, шароб ишларини бошқарса ярашади, уддасидан чиқса бўлади.

Турли-туман дориворларни, масаллиқ-зираворларни шаробдор сақлайди, ҳазми таом говориш, дармондори, маъжун, сурги дори чурнинг аралашмаларини шаробдор ҳозирлайди.

Ейиладиган, ялмаб-шимиладиган, ичиладиган талай турли дори-дармонларнинг барчаси шаробдорда бўлади.

Қуруқ-хўл мева дейсанми ё ичиладиган шира, шарбат, шароб дейсанми, бўғиздан кирадиган нарсаларнинг барчаси унда бўлади.

Бекларнинг барча хавф-хатарлари томоқдан бўлади, томоқ-бўғизнинг лаззатли неъматларини ошпаз ва шаробдор тутади.

Ошпаз ва шаробдор ишончли бўлмаса, бек еб-ичадиган бўлса, жуда қийин ҳоллар содир бўлиши мумкин.

Билимли доно нима деган, эшитгин: Бўғизга жуда эҳтиёт бўлиш ва овқатни оз-оздан шошилмасдан ейиш керак.

Бўғизга эҳтиёт бўлинса, бош учун фойдадир, овқатни оз-оз ейилса, оғиз ва лаб-даҳаннинг лаззатидир.

Бошини увол қилган одамларни кўплаб кўрганман, улар нафсни тиймасдан умрларини увол қилганлар.

Дард-хасталик кишига бўғиздан киради, унинг доридармони ҳам бўғиздан бўлади.

Ақл-заковатли ва турли билимларни биладиган бўлиш керак, ақл-заковатли одамлардан одамгарчилик келади.

Ақл-заковатли киши ёмонларга аралашмайди, билиминг ишлари ишончли ва чин бўлади.

Тўғри бўлмагани учун ёғоч ўтда куяди, тўғри бўлмаса мард тутқунликка тушади.

Сен тўғри бўлиб иш тутгин, эй баҳодир бегим, тўғриликдан бўлак ҳеч қандай баҳра оладиган яхшилигим йўқ.

Шаробдор жуда самимий, кўнгли тўғри, виждони пок, нияти холис киши бўлиши керак.

Барча иш-юмушларни софлик билан бажариши, яроқсиз пасткашларни ўзига яқинлаштирумаслиги керак.

Шира, шарбат, шаробларни ўз қўли билан ҳозирлаб тежаб-тергаши, уларни текшириб, тамға уриб беркитиб сақлаши керак.

Ейиладиган ва ичиладиган барча неъматларга қўшиладиган зиравор ва дориворларни ўз қўли билан ҳозирлаб, покиза тутиши керак.

Қуруқ, ҳўл меваларни, шира-шарбат, гулобларни ҳамда турли хил шаробларни ўзи ҳозирлаши ва сақлаши керак.

Очилиб-ёзилиб, самимият билан ўз вазифасини ўтаси, идиш-оёқ ва қадаҳларни эҳтиётлаб сақлаши керак.

Ана шундай йўл тутиб беги хизматига меҳнат сингдиради, унинг меҳатлари ўз манфаатлари учун ҳам қўл келади.

Қайси бир нарсага киши меҳнати сингса, жон риштаси ўша нарсада бўлади.

Оқил ўз сўзларини бунга мослаб сўзлаган, агар билсанг, оқиллар сўзининг турган-битгани билимдан иборатдир:

Қайси бир нарсага одамнинг меҳнати сингса, ўша нарса ширин, жон риштасидек севимли бўлади.

Одам умрини сарф қилиб меҳнат сингдирса, уни ардоқлаш, шодликларига ҳам, қайғу-аламлрига ҳам шеприк бўлиши керак.

Соқийбошлилк лавозимига бу янглиф одам топилгу-

дек бўлса, соқийлар ишини бошқаришни унга ишониб топширса бўлади.

Унинг шогирдлари, қўл остидаги барча хизматчила-ри соқолсиз, чеҳралари очиқ, такаллуфли бўлишлари керак.

Бу вазифага мана шундай илтифотли киши керак, унинг такаллуфли хизматлари, мавзун келбати ва юз чиройидан дил қувониши керак. Юзи силлиқ, соқолсиз, чеҳраси очиқ, павқирон кўрки ойдек, қомати дол, ўзи қўйиб қўйғандек сочи қора бўлиши керак.

Бели хипча, яғрини кенг, ранги-рўйи оқ, юзи қизил, арғувон ранг бўлиши керак.

Яшил, кўк, сариқ, арғувонранг ипакли ҳарир ки-йимлар кийиб, лаганларда неъматларни кўтариб юри-ши жуда ҳам ярашиқли бўлади.

Соқий соқолсиз покиза бўлиши керак, ичимликларга қил, тук, хас-чуп тушишидан эҳтиёт бўлиши лозим.

Қадаҳда тук бўлса, бу жуда жирканч ва хунук кў-ринади, тук ош-сувга тушса, у кўнгилсиз, bemaza, та-тимсиз бўлади, кўнгилни айнитади.

Шунинг учун бўлса керак, таълим берувчи айтган: Соғар тутувчи соқолсиз бўлиши керак, деган.

Соқий покиза, юзи чиройли бўлса, унинг қўлидан олиб ичган ичимлик татиёди.

Хушрўй, хушхулқ, сертакаллуф киши нимаики тут-са ярашади, киши жонига роҳат бағишлайди.

Ўшбу байтни айтувчи нима деган, эшит, эй билиш-ни истаган, сен буни диққат билан тингла:

Юзи кўркли, чиройли, хулқи хуш киши нимаики тутса, ундан тамоман шахду шакар томади.

Кўрклининг юзига боқиши қорни очган одам учун жон озиғидир, ташна бўлиб сувсаганлар учун эса ичиб қонмайдиган нарсадир.

Соқийлар боши ана шундай киши бўлиши керак, кўргин, соғар тутувчилар мана шундай бўлишлари ке-рак.

Шунда беклар унга тўла ишонч ҳосил қилиб, улар-ни ишончли ва чин топиб, ўзларига яқин тутсалар бў-лади.

Эй элиг, бир қатор ишлар учун сара кишиларни танла, улар садоқатли, кўзи тўқ, уят-андишли бўл-синлар.

Булардан бирн — элчи, бирн — саркотиб, бирн — ошпаз ва бирн — соғар.

Буларнинг ҳар бирини ниҳоятда саралаб олгин, ма-

бодо кейин кўнгилсизликлар содир бўладиган бўлса, афуссланиб юрганин.

Элчи ва саркотиб ёмон бўлса, унинг зарар ва зиёнлари элга уради.

Соқий ёки ошпаз ёмон бўлса, унинг касофати тирикликинг негизи бўлмиши жонга уради.

Мана шу вазифалардаги одамларни жуда қаттиқ тергаб тутгин, саралаб, сайлаб олиб сўнг иш буюргин.

Ўгдулмиш яна айтди: Эй олий зот элиг, бекларнинг отлари уларнинг ишлари каби буюkdir.

Буюк ишларда унинг беқиёс қийинчиликлари, бош оғриқлари бўлади, бу қийинчилик ва бош оғриқларни енгмаса, беклик кучсизланади.

Кенгаш-маслаҳат билан бекга инжу уйиб тўкувчи кенгашчи нима дейди, эшиш:

Эй бек, роҳат-фароғат истама, мashaққат чек, роҳат билан мashaққат қадам-бақадам ёндошиб юради.

Бек мashaққатлар чекиб элини яшнатса, сўзсиз халқи бойниди, халқ бойиса, бек тилакларига етади.

Эй роҳат-фароғатли киши, роҳат-фароғатга ортиқ амин бўлма, ахир роҳат кетидан мashaққат ҳам келади.

Ошпаз ва соқий сенга қанчалик ортиқ ишончли бўлган билан, эй мард баҳодир,

Ўзингга ўзингдан бўлак жонкуярроқ меҳрибон топа олмайсан, сўзни чўзишининг ҳожати йўқ.

Донолар ишбошиси нима деганини эшиш, унинг сўзларини унутма, ёзиб ол ва ўқиб юр:

Ширин жонга ўзимдан бўлак ишончлидан ҳам ишончлироқни мен истаб топмаганман.

Бу жонни жуда эҳтиёт тут, авайлаб сақла, агар у кетгудай бўлса, унинг чорасини қидирма.

Сўраган нарсаларинг қанақа бўлишини, унинг тараддуд ва тадбирларини, чора ва иложларини айтиб бердим, эй зоти олий элиг.

Мана шундай кишилар туфайлидан беклар улуғликка эришадилар, душманларининг бўйнини ҳам қилиб, шуҳрат таратадилар.

Мен сенга очиқ-оидин гапириб берганларимдан ташқари фойдали ва баҳра олса бўладиган яна бир гапим бор.

Элиг эшитишни истаса, шу ҳақда ҳам гапирайин, йўқса бу айтадиган гапимни ўз дилимда сақлаб қолайин.

Элиг жавоб бериб айтди: Эй доно, гапирадиган гапларинг қима ҳақида, уни ҳам менга айтиб бергин.

Сенинг билиминг денгиз, ақл-заковатинг дарё каби мўлдир, барча сўзни сендан эштиш керак.

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Энг аввал ҳар турли билимлар элга элидан етади.

Мен сенга хизматчиларнинг йўл-йўриқларини, қуллари бегига қандай хизмат қилишлари лозимлигини сўзладим.

Беклар ҳам хизматчилари олдидаги ўз бурчларини, йиллаб хизмат сингдирганларни тақдирлашнинг йўл-йўриқларини билишлари керак.

Хизматкор — қулларнинг бек олдидаги бурч-ҳақлари қанча бўлса, бекларнинг хизматкор қуллар олдидаги бурч-ҳақлари ҳам шунга яраша бўлиши лозим.

Хизматчилар бек олдидаги бурчларига риоя қиласалар, бек ҳам уларнинг ҳақларига яраша хизматчилар бурчига риоя қилиши керак.

Хизматчи маош учун хизмат қиласа-ю, тегишли маошни олмаса, у зўр изтироб чекади.

Элиг айтди: Менга очиқ ва аниқ-равshan қилиб айтиб, тушунтириб бер, бекнинг ўз хизматчилари олдидаги бурчи нималардан иборат?

ЎГДУЛМИШ ЭЛИГГА БЕКНИНГ ХИЗМАТЧИЛАР ОЛДИДАГИ БУРЧИ НИМАЛАРДАН ИБОРАТЛИГИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Ўгдулмиш бекга айтди: Бекларнинг зиммаларида хизматчиларнинг ўз хизматларига яраша ҳақлари бўлади.

Энг аввал уларни егу ва ичгу неъматлар, озуқа билан таъминлаш керак, сўнг хизмат қилиш лозиматлари тарафдуд ва тадбирларини кўриши керак.

Хизмат қилиш машаққатли меҳнат, оғир ишдир, беклар буни англаб етсалар, меҳнатни тақдирлайдилар.

Хизмат қилувчи қули бегининг хурсандчилигини кўзлаб тану жонини фидо қилади.

Иссиқ ва совуқ демасдан, очин-тўқин, яёв-ялане уриниб-суриниб, қилич, болтадан зарба ва ўқ ейди, эй элиг, буни билгин.

У ортдан, олддан, ўнгдан, сўлдан туриб жаҳду жадал қилади, машаққатлар чекиб бегини роҳат-фароғатга етказади.

Ҳаммадан бурун душманга у кўкрагини қалқон қиласди, ўзига ўлим тиласа ҳам бегига ҳаёт тилайди.

Мана шу тарзда бегининг хурсандчилигини истаб, тунларни кунларга улаб ўзини ўтга-чўқقا уради.

Мана шу хизматлари учун бек уларнинг ҳақларини ўташи, меҳру оқибат кўрсатиб, ўзларини қадрлаши керак.

Халқлар орасида сара, кишиларнинг чини бўлмиш Учўрду хони нима деган, эшият:

Эй халққа улуғ бек бўлувчи, хузматкор қулларингни улуғлаб қадрли тутгин.

Хизматчилари туфайлигина бекларнинг қўли узун бўлади, хизматчилар туфайлидан бек ўз эркини юрита оладиган эл ва кентларни тузади.

Бек қанчалик буюк, улуғ бўлса ҳам, унинг рафтравишлиари хизматчиларининг хизматлари туфайли равнақ өлиб сайқаллашади.

Эй элиг, одамийлик муравватдан иборатдир, мурувват одам учун тариқат демакдир.

Кишининг хизматларини тушуниб, унга тегишли ҳиссаларини берилса, мана шу шубҳасиз, мурувват ва тариқатдир.

Хизматкор сарой хизматида ҳожат ва эҳтиёж туфайли юради, бек унинг ҳожатини чиқармаса, мурувват кетади.

Бек хизматчиларнинг қанчалигини, сон-миқдорини, фойдалиси қанча-ю, фойдасизи қанчалигини текшириб, кузатиб бориши лозим.

Одам ҳайвондан паст эмас, эй бек, буларни қиёслаб фикр қилинса, иш мўлжалдагидек бўлади.

Одам энг аввал молнинг қорнини тўйдиради, сўнг унинг кучидан фойдаланиб манфаат олади.

Беклар хизматкорларига инъомлар бериб, уларга ширин сўзласалар, хизматчилар ўз жонларини фидо қиласдилар.

Шунда хизматчи бегига меҳр қўйиб, садоқатли бўлади, ўзи машаққат чекиб, бегининг хурсандчилигини кўзлайди.

Зийрак сўзини бунга мослаб сўзлаган, одамнинг қўли билим билан ҳар нарсага етади:

Одам яхшилик учун ширин жонини беради, бир яхшиликка жавобан ўн яхшилик қиласди.

Одам кимдан манфаат кўрса, унга ўзини қул қиласди, ўзига эса меҳнат-машаққат олади.

Хизматига яраша хизматчига инъом бериш керак, юпук-ялангларни бутлаш, очларни тўйдириш керак.

Бу қанақа бўлади, эй әлиг, айтгин, агар бек ўз хизматкор қулидан қашшоқ деган номни йўқотмаса?

Оқсоқолнинг сўзини эшитгин, у нима деган, оқсоқолнинг сўзи йигитлар учун кўздир:

Одам юзлаб одамларга хизмат сингдирап экан, уни бошқаларга эмас, жавобан ўзига қилган бўлади.

Одамнинг сингдирган хизматларини билмайдиган киши, киши деб аталишга ҳақли эмас, у ҳайвонга тенгдир.

Саройда умид билан хизмат қилувчилар икки турлидир, бири — эркин, озод, бири — эрксиз қул.

Бу қул — ўзи эрксиз хизматкор бўлади, у хизмат ўтамаса, бекдан жазо олиб, калтак ейди.

Озод хизматкор ҳам қулдай хизмат қилади, унинг хизматини инобатга олиб, ҳожатини чиқариш керак.

Эркин, озод кишилар барчаси яхшиликнинг қулидирлар, улар учун яхшилик йўлини очиш керак.

Озодни қул билан баравар тутиб бўлмайди, озодни диёнат, инсоф билан, қулни эса қуллигича тутгин.

Бекларнинг даргоҳлари ҳаловат ва фароғат даргоҳидир, фароғат даргоҳининг хўжаси бўлиш эса ўзингнинг нафингдир.

Хизматкорлар бойиса, бекнинг номи шуҳрат топади, номи эзгу дуолар билан мангуда қолади.

Эй әлиг, хизматкор билан бек олди-сотди қилувчи савдогарга ўхшайди.

Сотувчи олувчига дастмоя тарзида мол-товар беради, олувчи уни олиб эл орасида айлантиради.

Йил, ой, кунлар ўтиши билан фойда йифилади, сўнг сотувчи уни ўртада тақсим қилади ва ўзига тегишли фойдасини олади.

Хизматдаги кишилар худди мана шунга ўхшайди, беги билан уларнинг ишлари аниқ ҳисоб-китобли бўлади.

Бек қулларига яхши сўзини ва инъомларини беради, хизматчи-қуллари эса жон-жаҳд билан узоқ йиллар хизмат қилади.

Хизматчилар жонларини фидо қилиб қилич урадилар, унинг фойдаси эл, кент ва қишлоқлар бўлади.

Ёв бўйинни янчади ва хазина йигади, тилак, орзува неъматлар кетма-кет улашиб келаверади.

Мана шуларнинг барчаси манфаат қаторига киради, манфаат келтирувчиларни эзгу тутиш лозим бўлади, эй бегим.

Дунё кезиб ёз манфаатини истовчи савдогарлар боши нима деган, эшит:

Хизматкор қул манфаатли бўлса, у ўғилдан ҳам яқиндир, манфаатсиз ўғилни ёв бил ва эҳтиёт бўл.

Ҳамма қимиirlаган жон манфаат учун қимиirlайди, манфаат топмаган овчи умрини уйида ўтказиб қарибди.

Марди майдон йигитлар бекларнинг қаноти ва пари бўлади, қанотсиз қуш уча олмайди, эй беклар беги.

Бекларнинг қудрати ва кучи мард йигитлар туфайли намоён бўлади, мард йигитлар билан беклар қийин ва чалкаш ишларни ҳал қиласди.

Қайси бек атрофига мард баҳодирлар жам бўлса, бу бек жаҳонга соҳибқирон бўлади.

Қайси бекда яхши хислат ва фазилатлар жамулжам бўлса, нимани орзу қилса, барча орзулари ёғилиб келади.

Жаҳонгир учун минг туман хислат ва фазилат керакдир, бу хислат ва фазилатлар билан жаҳонгир жаҳонга эга бўлади.

Хислат ва фазилатларни беқадр тутма, уларни тинмай касб эт, хислат ва фазилатларнинг йўриғи оққуш кабидир.

Хислат ва фазилатнинг истиқболи оққуш истиқболидекдир, сен хислат ва фазилатнинг номини қуш деб номлагин.

Узоқ яшаб оламни қаритган оқсошли кекса нима деган, эшитгин: Билим ва фазилатларни ўрган ва уларни жуда ҳам қадрла, билим ва фазилат ҳам охир-оқибатда сени улуғликка элтади.

Билим ўрган, заковат касб эт, беҳуда юрма, хайрли пайт келганда, улар сени рўшноликка чиқаради.

Элиг бу сўзларни эшитиб севинди, эй асли, уруғи тоза заковатли, деб хитоб қилди.

Одамийлик мояси ҳақида жуда яхши гапирдинг, чин, вафоли одамларнинг йўли дарҳақиқат мана шулярдир.

Мен ҳалқа ҳокимлик қилиш эрки ва ихтиёрига эга бўлдим қўлим узун, ҳукм-фармонларим ва сўзларим равон бўлди.

Мен бу бекликка эришганимдан мағурурланмайман, ёз тинчим ва роҳатимга, фаровон ҳаётимга маҳлиё бўлиб қараб турмайман.

Менинг тилагим шуки, менга келувчилар мен туфайли бойисалар, куч-қудратлари ортса,

Беклик даврида одамларни хурсанд қилиш келгуси учун фойдадир, эзгу дуолар олиб қайтиш қилиш, яхши деган ном учун кифоядир.

Хазинадаги барча бойликларни, олтин ва кумушларни одамларга улашиш учун йигиб-терганман.

Мен яхши ном истаб уларни одамларга улашаман, менга дуо ортсин, худо номимни мангун қилсан.

Менинг истагим шудирки, хизмат қолувчилар ва мендан кейин қолувчилар мен сабабли бойиб қолсингилар.

Мен бу дунёдан кўчганимдан кейин орқамда қолган халқ мени эзгу дуолар билан ёд қилсан.

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб берди ва айтди: Элиг бу ишга тугал ақл-заковат ва билим билан изоҳ берди.

Уладиган одамга ўзи ўлгандан кейин яхши номи мангун қолишидан бошқа яна нима керак?

Бу дунёлигингни истасанг ҳам, у дунёлигингни истасанг ҳам кумуш, мол-товар улашиш керак, бунинг чораси — шу.

Эй элиг, олтин-кумушларингни улашсанг, қайси элни қўлга киритишини истасанг, унга қўлинг етади.

Бу ҳақда доно бек нима деган, эшият, бекликнинг иш-юмушларига у асос солгандир:

Беклар мол-дунё улашиб, марди майдон йигитларни кўплаб тутиб туришлари керак. Шунда у қачон истаса, ёви элни қўлга киритади.

Ортиқча хазинанинг нима кераги бор, аскар, кўп керак, беклинг бой бўлиши шарт эмас, халқ тўқ бўлиши керак.

Аскарлари бўлса, бекларнинг эли камаймайди, аскар бўлмаса, бек элни узоқ тутиб тура олмайди.

Аскарлари бекдан миннатдорчилик ва ёруғлик кўрсалар, бек қайси элни истаса, ўшани қўлга киритади.

Жаҳонгир беклар очиққўл ва саховатли бўлсалар, икки оламнинг тўри уларники бўлади.

Билимлининг сўзларига қулоқ бер, у нималар деган: Зиқналик билан бек элнинг даврини сура олмайди.

Қаршилашган икки нарса бир-бирига яқинлашмайди, қочади, хасисга яқинлашмайдиган киши, сахийни қаттиқ қучади.

Барча фазилатли кишилар хасисдан қочадилар, са-

хийнинг гирдига йиғиладилар, тилак-орзуларнига эришадилар.

Хасислик билан беклик бир-бирига ёвdir, хасисга барча ерда адоват қўзғалади.

Элни тутиб турадиган яна икки нарса бор, бири — сўз ва олтин, яна бири — қилич.

Элни сахийлик билан мустаҳкамлаш керак, эй элиг, бек сахийлик туфайли буюклика эришади.

Баҳодир марди майдонлар яшиндай қилич урсалар, озиғли эрларнинг ҳам пайлари кесилади.

Беклар сўз ва олтин билан әлга қўл узатсалар, элни қиличсиз, қўлларни билан ўзларига қаратадилар.

Элни мана шу икки нарса билан тузиш керак, шу икки нарса билан мард эр буюклика эришади.

Сўз ва олтин хафа, ранжиган кишининг чеҳрасини очади, бузилган ишларни ҳам сўз ва олтин тузатади.

Қилич қаерда урилса, кумуш ўша ерда бўлади, қаерда кумуш бўлса, қилич ўша ерда йўналади.

Эй бек, кумуш бахшида қил, марди майдонлар йиғилсан, кумуш йиғсанг, қиличли саф тортган марди майдонлар сочилиб кетади.

Қиличли марди майдонлар кумушга гаровдирлар, йиғилган соғ олтин эса қиличининг қурбонидир.

Хасис бек мол-дунё териб хазинага уради. Сахий бек қилич билан савалаб уни тортиб олади.

Бу оламнинг қонунлари мана шунақадир, хасисга қарфиши, сахийга олқиши насиб бўлади.

Үгдулмиш сўздан тўхтади ва таъзим билан ер ўнди, элигни дуо қилди ва ягона тангрига ҳамд айтди.

Бу сўзларни эшитиб элиг севинди, дуолар қилиб раббга фотиҳа учун қўл очди.

Айтди: Эй меҳрибон, ишонадиган эгам, қийинчиликларимда сифинадиган эгам!

Менинг сендан бўлак таянчим йўқ, менинг шодлигим сенгинадирсан, барча умидларим сендан.

Менга қилмаган қандай эзгуликларинг қолди? Менга сен бермаган яна қандай орзулар қолди?

Сенга ҳамду санодан бўлак яна нималар қилиб сиғинишм мумкин, эй мангу мунгсиз, мен сенга мунглидирман.

Кучим етганча ёлбориб сендан нажот сўрайман, мени тўғри йўлга солиб ўзинг асрагии.

Ҳамма эзгуликлардан ҳам ортиқроғи бу мен учун Үгдулмишдир, у менга кўнгил тўқидир.

Уни менга сен ато қилдинг, бунинг учун юз-минг бор шукрлар қиласан.

У менинг ишларим учун тану жонини фидо қиласи, кечеётган ёшимга дуолар орттиради.

Энди менга куч бергин, унинг ҳақларини ўтайин, мендан севинсин ва кўнгли яқин бўлсин.

Элиг яна айтди: Эй Ўгдулмиш, заковатли ва билимлилар сени мақтаб, таърифлаб юрадилар.

Заковатли исталса, сен тугал заковатлидирсан, кишилик исталса, одамийлигинг камолатдан ортиқдир.

Ишончли, садоқатли, тўғрисўз ва хуштабиат, диенатлидирсан, одамийлик шеваси билан йўғрилгандирсан.

Қилган хизматларинг менинг инъомларимдан ошиб кетди, ҳеч хизмат қолмади, сен ҳаммасини бажо қилдинг.

Менинг бўйнимда сенга эзгулик билан жавоб қилиш қарзим бор, энди умрим борича сенинг ҳақингни ўтайин.

Кўнглим сендан нечоғлик хушнуд бўлган бўлса, тангри сенга ҳам шунчалик севинчлар ато этсин.

Элиг сўзини тўхтатиб бир оз жим қолди, хизматчи таъзим билан ер ўпди ва ўрнидан турди.

Шод бўлиб у ердан чиқди, отини миниб уйига қайтиб келди.

Туну кун оғишмасдан хизматларни ўтади, хизматлари манзур тушди, уига давлат эшиги очилди.

Ақл-заковати теранлашди ва билимлари янада қуюлди, тақдир унга кулиб боқди, қўли узун бўлди.

Бахт-саодати билан элга танилган иқболи порлоқ одам нима деган, эшитгин:

Кимга давлат кулиб боқса, уни юксалтириб, бошини кўкка етказади.

Давлат келаверса, мол-дунё йиғилиб, жам бўлса, одамнинг кўнгли жонланади, чеҳраси равшанлашади.

Ёшулли сўзини бунга мослаб айтган эй жасур баҳодир, бу сўзни яхшилаб тинглагин:

Кимнинг мол-давлати бўлса, унинг қўли узун бўлади, барча чаппа ишлари ўнгланади, сўзлари ақл ва билимга айланади.

Одам файласуфи, агар унинг дунё-давлати бўлмаса, қанчалик сўзамол бўлишига қарамасдан, тилини тияди, сўзламайди.

Бу дунёнинг йўриклиари мана шунаقا, бевафо дунё ва давлат шуҳрат таратади.

У ёмонларга насиб этса, обрўлари ортади, кичикларга кулиб боқса, улар улуғлик оладилар.

Давлат кимга келиб юз урса, унинг ичу ташини тузиб, унга бутунлай равнақ беради.

Агар давлат келса, барча орзуларни олиб келади, кишининг донгини оламга таратади, отини танитади.

Агар давлат кетгудек бўлса, барча олиб келганларини яна қайтариб олиб кетади, фоз кўтарилиган бошини қўнғир ергача эгилтиради.

Эй ақл-идрокли, зеҳн-заковатли, зийрак киши, зинҳор дунё-давлатни сева кўрма, балоларга гирифтор қиласди.

Бу қоронги, зулмат, омонат ўриннинг нима кераги бор, ёруғ, мангу элга интилиб-ошиққин.

Бу дунё бир қоронги зиндондир, ундан қўнгил узгин, сабру қарорли бўлиб аъло маконга интилгин.

Таълимда нима дейилганини эшиш, эй қўнгли пок, эй ҳар бир ишда ниятлари холис:

Эй ҳиммат соҳиби, тўла-тўқис, ҳақиқий дунёни истагин, уни истовчи одамнинг қут-бахти тўла-тўқис бўлади.

Ўткинчи дунёни қўй, мангу маконга интилгин, сен бу дунёни ташламасанг, бу дунё сени ташлайди.

Бу дунё жафокордир, сен унга жафо қилгин, унга жафо қилсанг, у сен билан ярашади.

Эй йўлдан адашган, боши гангиган одам, бу дунёга зинҳор маҳлиё бўлмагин, унинг туби чексиз чуқурдир, ботқоқликдир.

Чуқурга, ботқоққа ботган унинг тубига чўкади, юқорига чиқмайди, севинч топмайди.

Ботқоқдан ўзингни четга ол, унинг хатаридан қутулгин, ўз бандалик бурчингни ибодатлар билан ўтагин.

Хатарли йўлдан қайтгин, тилак-озруларинг бут бўлсин, тилингда тавбалар қилгин, оламда номинг мангу ёд қолсин.

Шундан бошлаб элиг бутун вужуди билан ҳақиқат йўлини тутди, халқи орасида адолатли сиёсатга ривож берди.

Халқ ҳаловатга етишди, ориқлар семирди, севувчилари юксалдилар, душмани заинфлашди.

Тириклик кунларини севинчда, қувончда, шодликда кечирди, оти, шуҳрати ва донғи оламга ёйилди.

Шу таҳлитда узоқ муддат яшаб кун кечирди, бу даврда бўри билан қўзи бирга яшайдиган бўлди.

ЭЛИГНИНГ УГДУЛМИШГА САВОЛИ

Элиг бир куни ўлтирганида Ўгдулмишни чорлади ва ундан ўтаётган кунлар, иш-юмушлар ҳақида гапириб беришини сўради.

Эй Ўгдулмиш, кунлар қандай кечмоқда, элда камбағал-йўқсиллар кўпайганми ёки бойлар кўпайганми?

Эл ичида ярамас, нобоп нималар бор? Халқнинг аҳлини менга яширмасдан борича айтиб бергин.

Халқ тилида қандай гап-сўз бор, қарғиш кўпроқми ёки олқишими?

Нуқсонларимни кўпроқ гапирадиларми ёки фазилатларимними? Сен буларни менга айтиб бер, уларнинг чора-иложини қилайин.

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб бериб айтди: Эй элиг, барча тилаклар рўёбга чиқди ва қўл берди.

Элиг давлати соясида олам гуллаб-яшнади, аламлар камайди, севинчлар эса ортди.

Халқ бойиб, ҳузур-ҳаловатини тортиб ётибди, шаҳар ва қишлоқлар обод, гуллаб-яшнаган, уларни кўриб юраклар ҳаяжонга келади.

Халқнинг кунлари фароғат билан ўтмоқда, бутун тунлари қувонч ва шодлик билан ўтмоқда.

Барча сени эзгу сўзлар билан мадҳ қилиб тилидан қўймайди, танида жони бор барча дуо қилишдан тиймайди.

Адолатли сиёsat сувдек, зулм эса ўт каби офатdir, сен зилол сув оқиздинг ва ўтни ўчирдинг.

Адолатли сиёsat юритдинг, олам гуллаб-яшнади, элда бирор одам ҳам зўравонни кўрмайди.

Эй элиг, уч иш туфайли зўрлик, зулм етади, бири — бек ғофил бўлса, бахтсизлик юз берганда зийраклик қилмаса.

Иккинчиси — халқни бошловчи киши ношуд ва ҳотавон бўлса, учинчиси — агар суқ бўлса, халқ бағрини кемирувчи очофат бўлса.

Сенда эса мана шу уч одатдан бирортаси ҳам йўқ, элга зўравон қандай қилиб қўл кўтаришга журъат этади?

Эй эзгу сиёsatли, пок, латиф элинг, тангри сенга фазилат, ақл-заковат ва билим берди.

Барча эзгуликлар учун ўзинг мадад бўлдинг, халқ-нинг оғзи ошга, эгни уст-бошга ёлчиди.

Тангрига шукр қил, топин, уни ёд қил, ўзинг ҳам таскин топ, ҳаловат билан тасалли ол.

Сиртдан нимаики хатолик ва янгилишлик содир бўладиган бўлса, уларни кузатиб тадбирлар кўришни мен — қулингга қўйиб бер.

Элиг шукрлар қилди ва жуда севинди; раббга мадху санолар айтиб фотиҳага қўл очди.

Деди: Эй меҳрибон эгам, сен қодирсан, бу нотавон қулингни эл орасида қадрладинг.

Менга барча эзгуликларни ато қилдинг, улар учун шукр айтиш менинг бўйнимдаги вазифадир.

Бу шукрни қачон улгуриб айта оламан? Мен учун бу шукрларни сен ўзинг ўтагин.

ЭЛИГНИНГ УГДУЛМИШГА САВОЛИ

Элиг яна айтди: Эй Угдулмиш, менинг сенга етишишим тангрининг фазли эди.

Энди сен ҳамма эзгуликларнинг сабабчисидирсан, зулмнинг олдини олишга ва ёдолатли сиёsat юритишига вакил қилингансан.

Менинг ўзимга тангри барча эзгуликларни ато қилиди, бунинг устига ўн ҳисса ортиқ қилиб менга сени ҳам ато этди.

Бекнинг якка ўзи қанчалик тиришмасин, хизматчи қули мадад бермаса, у ҳеч нарсани анжомига етказа олмайди.

Бек ичкаридан кузатади, унинг ташқаридан кузатувчи кўзи садоқатли қули, унинг кўзи ва сўзидир.

Сен менинг қулимсан, тилимсан, кўзимсан, мана шунинг учун отим эзгу бўлди, эй мард баҳодир.

Хоқон сўзларини эшитгин, у нима деган, бу ҳоқон бутун элларни тутиб оламга бош бўлган:

Беклар садоқатли қулни истаб топсалар, унинг босидан зар сочиб тутишлари лозим.

Беклар тўғри, чин одамни топсалар, иқболлари кулиб фароғатга етадилар ва баҳтиёр яшайдилар.

Хизматчининг сараси садоқатли бўлади, садоқатли хизматчини топиш ҳар кимга ҳам насиб қиласкермайди.

Дунёда ҳақиқий садоқатлилар бўлмаганида эди, одамгарчилик қачон тўла-тўқис турган бўларди?

Эй Угдулмиш, энди мен жуда афсусланмоқдаман, менга отангдан биргина сен қолгансан.

Сенга ўшаган яна бир бошқа одам бўлганида эди, олдингда, ортингда эргашиб юриб, сенга кўмаклашган бўларди.

Эй феъли чин, мен учун ягонадирсан, мабодо сени йўқотгудек бўлсан, сенга ўшаган бошқа бировни қаерда топаман?

Сенинг яккаю ёлғизлигингдан мен изтироб чекаётирман, сенга яна бир эш бўлса, бўлар эди, эй барака топур.

Сен кўп мاشаққат тортмаган бўлардинг, менга ҳам эзгу олқишилар насиб этган бўларди.

Излаб қара, суриштириб кўргин-чи, қариндошларинг орасида сенга эргашгудек арзирли бирор одам топилармикан?

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб берди: Эй элиг, бош омон бўлса, иш бўлаверади.

Элиг тинчланиб хотиржам бўлаверсин, тилак-орзуяри ушалаверсин, ўзи орому роҳатда бўлаверсин.

Менинг машаққат тортганимдан элиг ҳазратлари ташвиш чекмасинлар, кўнгилларини бирдек тутаверсинлар.

Менга машаққат етса, кетидан роҳат ҳам келади, роҳат билан машаққат ёндошиб юради.

Эй эл ва халқнинг бошлиғи бўлмиш киши, тилагинг агар эл ишига ярайдиган одамни топиш бўлса,

Бу ҳақда эл бошловчиси бўлмиш доно нима деган, эшит, эл бошловчилар билим билан доноликни орттириб, ақл-заковатни ёйрайди:

Элни бошқарнишда мададкорлар кўп бўлса, билгинки, эл гуллаб-яшнайди, бек улуғликка эришади, ҳузур-ҳаловатда бўлади.

Элда манфаат келтирадиган мададкорлар, уддабурон-тетиклар кўп бўлса, бегини роҳатга етказадилар, ишларни ўзлари бажарадилар.

Йўқ эмас, менинг қариндошларим орасида бу янглиғ одам бор, унинг билим даражаси жуда ҳам ортиқдир.

Барча яхши хислатларга эга, мулоҳазалари чуқур, зийракдир, у қандай ишга киришса, ўша ишнинг жонини кирпиди.

Унинг феъл-хулқи тӯғри, оти эса Ўзғурмиш, у ҳар турли эзгуликларга қўйл урган одамдир.

Аммо у бу дунёдан юз ўғириб тарки дунё қилган ва тоққа чиқиб кетган, кўнглидан ҳамма нарсани юлиб ташлаган.

Ўзини тангрининг тоат-ибодатига бағишлаган, тоат дориси билан гуноҳ хасталигини даволамоқда.

Унинг хислат-фазилатлари меникидан юз чандон ортиқдир, у халқ орасида етуги, кишиларининг сарасидир.

Ўша қариндошим менинг ёнимда, мен билан бирга бўлса, унинг билимлари ҳамма ишларга йўлчи бўларди.

Элиг ҳазратлари унга бутунлай ишониб, кўнгли таскин топарди, оламни қўлга киритиб, шодлик билан кун кечирган бўларди.

Элиг айтди: Менинг орзу-тилагим ҳам худди мана шундай одамни топиш. Агар топсам, кўнглим унга таянарди.

Бу ишнинг тадбир-чорасини қанақасига бўлса ҳам топиб, у кишини менга яқин қилиб берсанг бўлгани, эй уддабурон киши.

Уни бу ёққа қандай қилиб чақирамиз, айт. Уни чақириб келиш учун хабарчи қилиб кимни юборса бўлади?

Мактуб юбориш керакми, ёки оғзаки сўз билан чақириш маъқулми? Қайси бири маъқул бўлса, сен ўшасини қилгин.

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Бу сўраган сўзларига Элигнинг ўзи жавоб қилди.

Мен қариндошим борлигини сенга айтдим, келадими ё келмайдими, бу номаълум.

Агар келса яхши, сўзимизни қадрлаган бўлади, мабодо келмаса, фармоннинг қадри тушади.

Унда элиг жаноблари кўнгли оғриб қолармикан, бир куни келиб мени айбга қўйиб, таъна қилиб юрмасмикан?

Элиг айтди: Мен сендан сўз сўрадим, сен ўз билганларингни айтиб бердинг.

Сен чақиргин, келса келар, агар келмаса, мен нима учун хафа бўлишим керак. У сўзимни тутмаса, нега сени айблашим керак?

Сен унинг турли фазилатларини мақтадинг, мен ўша фазилатлари учун истаётирман.

Билимли, заковатли деганинг учун ҳавасга учеб уни орзуладим.

Билимли ва заковатли одам ҳақиқий одамдир, ундан бошқаси ҳайвон билан баробардир.

Ишни билса билимли ва заковатли билади, ишни қилса билимли ва заковатли қилади.

Мана бу сўзлар айнан шу ҳақда айтилгандек, сен бу сўзларни эшиггин, эй донгдор баҳодир:

Билим билан ҳамма чалкашликлар ҳал қилинади, билим бил, уқув уқ, зеҳн ва ақл билан яшагин.

Билган билимларингни ишга сол, яна кунда билим ўрган, тағин ўрганавер, кунларингни фафлат билан ўтказма.

У қариндошингдан келадиган фойда ёлғиз менгагина эмас, қариндошингдан сенга ҳам фойда, ҳаловат бўлади.

Агар қариндош бор бўлса яхши, қариндош жуда кераклидир, агар қариндош бўлмаса, одам дўсту ёр ортириши керак.

Элни бошловчилар боши жуда яхши сўзлаган, назар сол, қариндошли кишининг қудрати бошқаларникидан ғолиб бўлади.

Қариндошли кишининг шуҳрат ва овозаси маълуму машҳур бўлади, ёр-дўстли кишининг оти ва таърифи баланд бўлади.

Қариндошинг бўлмаса лоақал адаш-қўлдош тутингин, адаш-қўлдош яхши бўлса, у қариндош, балки қариндошдан ҳам афзал бўлади.

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоз берди: Агар элиг зоти олийлари уни чиндан ҳам истаётган бўлса, тадбир-чораларини айтайн.

Элиг буюрса, менинг ўзим борайин, сўзларимни тушунтириб, уни бу ёқса чақираин.

Билимдан, заковатдан сўз танлаб, ақл ва зеҳн билан ҳар томонлама суҳбатлашиб тушунтирайин.

Элиг ҳам ўз қўли билан мактуб ёзиб берсиз, у зийрак элигнинг ёрлиқ-буйругини эшитсин.

Менга ишонсин, бу ишни мендан деб билмасин, сенинг ёрлиғингни эшитиб, ўз кўзи билан кўрса, шояд ўзини олиб қочмас.

Мен ўзим тилда қанча сўзлаганим билан, элиг

Фармони — хатга битилган сўзниг йўриғи бошқадир.

Эй асли пок, бу ҳақда нима дейилган, эшит: Бегининг ёрлиғи фурқаросининг кўнглини овлайди.

Билимли киши бундан ҳам яхши сўзлаган, унинг сўзлари диққат кўнгилларни ёзади:

Беклар тилида қулларига илиқ сўзларни сўзласа, узоқ йиллар яшаса ҳам, улар упутмайдилар.

Қайси бек тили ширин ва сўзи мулоҳим бўлса, уни элиниг улуғ ва кичиги баб-баравар севади.

ЭЛИГНИНГ УГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Энди чораси ва маъқули шу бўладиган бўлса, ёёсам ёзайнин, мактубим унинг учун дом бўлсин.

Сен боришингга тўғри келадиган бўлса, ҳозирлигинги кўргин, мана, мен ҳам ўз номимдан мактуб ёздим.

КУНТУҒДИ ЎЗФУРМИШГА МАКТУБ ЙУЛЛАШИ ҲАҚИДА

Давот ва қоғоз келтиришларини сўради, мактуб ёзди, мактуб билан бўлажак ишларининг тадбирини кўрди.

Тангрининг номи билан сўзини бошлади, яратган, парваришлаган, кечирган эгам, деди.

Айтди: Мен мактубга илоҳнинг номини ёздим, бу ном турли балолардан сақлайди.

Унга беҳисоб ҳамду санолар бўлсин, фонийлик унинг учун ётдир.

У жами тебранувчи жонлиларни яратишни истади ва яратди, уларга яшаш учун ризқ-рўз беради ва тирик тутади...

...Эй тетик одам, авваламбор салом, сониян мен сенга кўнгил сўраб, ҳолингни билмоқчи бўлиб, омонлик тилаб хат ёздим.

Тану жонинг соғми, эсон-омон бормисан, фалакнинг ҳаводисларини бошингдан қандай кечираётисан?

Сенинг яхши феъл-хулқларинг тарз-рафтторларинг таърифини эшитдим, сенга тенг келадиган хислат-фазилатлар йўқ эмиш.

Тангри сенга эзгуликлар насиб қилиб, билим, зakovat, ақл ва турли фазилатлар ато этибди.

Сенинг мана шу фазилатларингни эшитиб, ўзингни кўришни орзу қилиб қолдим, эй чиройли юзлигим.

Қариндошинг Ўгдулмишни сенинг олдингга юбордим, у менинг гапларимни ва ўзининг кўрган-билгандарини сенга айтиб беради.

Ўзинг яқин қавм-қариндошлардан воз кечибсан, шашар, қишлоқ ва халқлардан юз ўгирибсан.

Елғиз ўзинг тоқقا чиқиб кетибсан, тоат-ибодат билан банд бўлмоқчи эмишсан, тоат-ибодатнинг эса ҳеч охири йўқдир.

Қариндошлар сенга нима гуноҳ қилган эдилар, улардан нима учун юз ўғирдинг? Менга аниқ ва очиқ қилиб айтиб бергин.

Мабода сенга зулм ва бедодлик етган бўлса, бу ерга келиб менга алам ва ҳасратларингни айтгин.

Мен мадад кўрсатиб доднингга етайн, ўйнаб-кулиб бу ерда менинг ҳузуримда яшагин.

Қариндошдан қариндошга манфаат тегади, бу манфаат туфайли одам ҳаловат топади.

Қариндошлар билан борди-келди қилиш керак, ёрдўстлар билан қоришиб-аралашиш керак.

Қайси бир ишда ҳамжиҳатлик ва яқинлик бўлса, ўша ишдан манфаат олинади, кўнгил кўзи билан қарагин.

Бу шеърни айтган шоир нима деганини эшитгни: Икковлон тугал ҳамжиҳат бўлса, кони фойда бўлади, холос.

Кўнғир ер билан мовий сув муносиб бўлганлиги учун ўртада минг турли чечаклар қийғоч очилади.

Қариндошлар ёки дўст-ёрлар ҳамжиҳат бўлиб ярашиқли юрсалар, улар аралашиб, қавм-қариндош бўлиб кетадилар...

...Икки турли киши ҳақиқий киши аталади, бири — ўргатувчи, бири ўрганувчи.

Иккисидан бошқа барчаси ҳайвон сонидадир, истасанг бунишини тут, истасанг унисини.

ЭЛИГНИНГ ЎЗФУРМИШГА НАСИҲАТИ

Сен булардан қайси бирисан, менга очиқ айт, иккисидан бири бўл, учинчисидан қочгин.

Билимни тугал ўрганиб олганингдан кейин, уни амалда ишлатиб, меҳнат сингдириб кўргин.

Агар билим ўрганмаган бўлсанг, уни ўргангин ва сўнгра тоат-ибодатларга қўл ургин.

Билим берувчи, тоат-ибодатни билимлар билан қилған киши нима деган, эшитгин:

Тангрининг тоат-ибодатини билим билан қилғин, ҳамма нарсанинг эшигига тамға бўлади.

Билим билан қилингандай тоат-ибодатни фойдаси талайдир, билимсиз тоат қилингандай, унинг манфаати бўлмайди.

Билимсизнинг тоат қилганидан, кўра, билимларнинг ухлагани афзал бўлади.

Шаҳар ва қишлоқларда ҳам тоат-ибодат жуда беҳисобдир, у ерда қилған тоат-ибодатларнинг бу ердаги нинг ярмича ҳам бўлмайди.

Сенинг бу ерда қиладиган тоатнингдан бири номоздир, яна бири рўза тутишингдир.

Булардан бошқа у ерда яна қанақа тоат-ибодат бор? Тилинг билан тушунтириб менга санаб бергин-чи.

Сен энди зоҳид деган номни олгансан, бу отинг сенга қиладиган тоат-ибодатларнинг учун бир балодир...

Одамларнинг яхшиси тоат-ибодат қилса, уни халқдан яширади, бу ишнинг эшигини ёпиқ тутади.

Маънида нима дейилганини эшитгин ва бу сўзларга амал қилғин, эй эзгу одам:

Мардлар одамлар қаторида ўзларини вазмин тутадилар, юз йил тоат-ибодат қилған бўлсалар ҳам, уни оз деб ҳисоблайдилар...

Халққа манфаат келтиргин, унинг ҳожатларига ярагин, қариндошларга кўнгил бериб яқинлик боғлагин.

Беҳисоб етим-есирларнинг, бева-тулларнинг, кўрларнинг, шолларнинг, оқсоқларнинг, нотавон-ногиронларнинг ҳолларидан хабар ол. Жамоат билан фариза номозини ўта, ўйқисилларнинг ҳажи ҳисобига ўтадиган жума номозини ўта.

Ҳалол мол-дунё қўлга кирит ва камбаалларга улаш, одамларнинг қўлларидан тутиб, мадад бер ва йўлга сол.

Мана шу саналган хизматларнинг барчаси тоат-ибодатdir, бу тоат-ибодатдан барча роҳатланади, ўзинг ҳам роҳатланасан.

Мана буларнинг барчасини бир ёққа қўйиб, бир ўзинг ёлғизлика номоз ва рўза билангина банддирсан, эй хушфеъл.

Номоз билан рўза фақат ўзингнинггина манфаатингдир, ўз манфаатини кўзловчилар эса худбин бўладилар.

Кишиларнинг сараси жуда ҳам яхши сўзлаган, у кишиларга меҳрибон, энг фазилатли бўлган:

Ким ўз манфаатини бир ёқقا қўйиб, машаққатлар билан ўзгаларнинг манфаатини кўзласа, кишиларнинг эзгуси ўша бўлади.

Одам меҳр-шафқатли бўлиши, меҳри ийиб, иноят билан яхшига ҳам, ёмонга ҳам карам кўрсатиши керак.

Тирик одам боласи фойда келтирадиган бўлиши керак, фойдасиз киши туғилса, унинг яшаганидан кўра ўлгани яхшироқ.

Одамнинг яхшиси одамларга манфаат келтиради, яхши одам одамларнинг қорин тўқисидир...

...Эй Ўзғурмиш, мен сени ўз ҳузуримга чақираётirман, сен, у ўз манфаатини кўзлаётир, деб ўйлама.

Агар келсанг, келишингнинг фойда-манфаати сенинг ўзингга, борди-ю келмасанг, менга ҳам ҳеч қандай зарари йўқ.

Сени халққа яхшиликлар қилиш учун чақираётirман, бу яхшиликлар халқ манфаатидир, сен уни зўрма-зўраки бузмагин.

Мен айтган сўзларимга бир назар солиб кўр, рост бўладиган бўлса, у ердан туриб, бу ёқقا келгин.

Менинг ёнимда биргалашиб туриб, менга мадад бергин, йўқсил-камбағалларни мол-дунё билан суягин, уларнинг аҳволини яхшилагин.

Ўзингга ҳам манфаат ол, менга эса яхши ном келтир, қодир тангри сенга икки дунёлигингни беради.

Мени эзгуликларга етказ, ўзинг ҳам эзгуликларга этиш, одам эзгу одамдан эзгу йўл-йўриқлар ўрганади.

Менга эзгуликлар учун сабаб бўлгин, сенга ҳам тангри эзгулик ато қиласди, эй жасур.

Тожикларнинг дошишманди нима деган, эшиит, тоҷик домишмандларининг шуҳрати оламга ёйилгандир:

Халқнинг беги эзгу ва ишончли бўлса, унинг манфаатидан бутун халқ саодат билан баҳраманд бўлади.

Ўзингнинг эзгу бўлишингни истама, бегингнинг эзгу бўлишини иста, беги эзгу бўлса, бу халқ манфаатидир.

Авом эзгу бўлса, унинг эзгулиги бир ўзи учундир, бек эзгу бўлса, бутун халқ кун кўради.

Киши деб айтадилар, қани ўшандай киши, токи одамларга манфаат келтирса ва ҳожатларига яраса.

Яхшини барча одамлар севадилар, ўша яхши қани, мен уни ардоқлайин.

Кимнинг халққа фойдаси тегиб, шу фойдаси туфайли ҳаловат топса, ўша одам эзгудир.

Эзгу киши халққа мәхрибон бўлади, мәхрибон бўлгингин, эзгуларнинг энг олдингиси бўласан.

Мана, узундан-узоқ мактубда ўз фикрларимни баён қилдим, сўзларимни ёзиб тугатдим ва қаламни қуритдим.

Яна қўшимча нималар айтмоқчи бўлганимни қариндошинг ўз сўзлари билан тушуниради, эй ой юзим.

Мактубни ўради, боғлади ва устидан тамға уриб, Угдулмишга берди, Ўгдулмиш уни қўлига олди.

Элиг айтди: Энди бора қол, яна нима лозим бўлса, ўзинг қўшимча қилиб сўзлагин, эй доно.

Ҳаракат қилиб уни менинг ҳузуримга келтириб, олдимга қуруқ қайтиб келма.

Билимли нима деганини ўзинг эшитгин: Зийрак элчи юборгин-да, унга сўзларингни бир-бир уқтириб ўлтирма.

Мен сенга нима учун сўзларимни уқтиришим керак, ҳамма сўзни сен ўзинг мендан яхши билансан-ку, эй покдил.

Нима сўзлаш лозим бўлса, менинг номимдан ўзинг сўзла, чора-тадбири қанақа бўлса, сен ўшандай қилгин.

Ха, албатта, деб Ўгдулмиш у ердан туриб чиқди, у эзгу одатларга ўргатилиб тарбияланган эди-да.

Туриб отини минди ва уй томон жўнади, етиб келиб отдан тушди ва уйига кириб камар боғичларини ечди.

Қўёш қайтди, бошини ерга яқинлаштириди, ёруғ жаҳон юзи шафақ парда билан қизарди.

Осмон гўзаллардек зулфини ташлаб ёруғ юзини беркитди, севимлининг зулфи каби юқори-қўйини зулмат қоронғуси қоплади.

Ўгдулмиш туриб таҳорат олди ва хуфтон номозини ўтади, жой ҳозирлашларини буюрди ва ётиб бир оз ухлади.

Чўчиб уйғониб кетди, бошини кўтарди, осмон қора зангдек юзига оқ парда тортган эди.

Туриб таҳорат олди ва бомдод номозини ўқиди, тасбиҳ ўгириб, дуолар айтиб бир оз ўлтириди, тонгни кутди.

Қўёш заррин қалқон гарданини кўтарди, гўзал кулаётгандек олам мунаввар бўлди.

Ўгдулмиш отини тутиб тезликда эгарлади, уйидан чиқиб, қариндоши томонга жўнади.

Қариндоши турган ерга яқин боргандা, отидан тушиб пиёда юриб борди.

Етиб бориб оҳиста эшигини қоқди, Ўзғурмиш эши-
тиб шукрлар айтиб чиқиб келди.

Эшикни очиб қариндошини кўрди, улар қучоқла-
шиб, ўпишиб ҳол-аҳвол сўрашдилар.

Қўлидан тутиб дарҳол уйга бошлади, ўрин кўрсат-
ди ва ўзи унинг қўлидан ушлаб ўтириди.

Қариндошини кўриб бафоят севинди, кўп санолар
айтиб тангрига шукрлар қилди.

Кишилар бир-бирларидан жудо бўлиб, исташиб, қи-
диришиб саломат кўришсалар қандай ажойиб қувонч
бўлади-я!

Қариндошлардан узоқлашиб кетганинг орқасидан
қидириб бориб, топиб-учрашиш қандай яхши-я!

Меҳрибонлик билан қариндошга қариндошнинг кўнг-
ли яқин бўлса, бу қандай кўркли иш бўлади-я!

Яқинлик боғловчи кўнгилдош, ёр-дўст ва қариндош-
лар ҳақида нима дейилганини эшиш:

Ҳар қандай айрилиб, жудо бўлганлар топишиб-кў-
ришишса, аламлари қисқа, севинчлари узун бўлади.

Кишилар бир-бирларидан айрилишиб, икковлон яна
саломат топишса, қандай ажойиб бўлади-я!

Ўзғурмиш қариндошлари ҳол-аҳволларидан сўраб-
суриштириди, Ўгдулмиш улар эсон-омон борлар, деб
хабар берди.

Ўзғурмиш яна сўради: Энди сен менга қандай қилиб
келганингни айт, сенга нима бўлди?

Мен сени элиг билан бирга, деб эшиздим, ўз билим-
лари билан халқ манфаатига ярамоқда, деб хабар топ-
дим.

Халқнинг ташвишларини сен ўз зиммангга олгансан.
Энди бу юмушларни қолдириб, бу ерга қандай қилиб
кела олдинг?

ЎГДУЛМИШНИНГ ЎЗҒУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Ўзим сени кўриш-
ни бир орзулаб келдим, эй кўркли юзим.

Сени кўрайин деб туриб келавердим, алам-қайгу-
лар чигалини бир оз ёзайнин деб келдим.

Сени бир кўришни жуда ҳам орзу қиласр әдим, се-
нинг олдингга келишга хотиржам фурсат туғилиб қол-
ди.

Узоқ муддатлар бўлди, сени кўрмадим, орзу қилиб
юраг әдим, аммо фурсат топа олмас әдим.

Қулай фурсат бўлиб қолди, мана энди ўзим сен би-

лан учрашдим, тил ва дилимда бунинг учун шукрлар айтаман.

Инсон тану жони омон бўлса, бир куни тилагига етар экан, эй меҳрибон жигарим.

Софинган киши, кечиб бораётган дамларни жуда ҳам синаб билган киши нима деган, эшитгин:

Инсон тирик бўлса, албатта қидириб топишади, эсонлик бўлса, жудо бўлганлар яна бир-бири билан қувушади.

Тилак тиламаслик, тириклик тилаш керак, тилакни топиш учун тириклик таянч бўлади.

Тангри менга охири тилагимни берди, сен билаи эсон-омон топишдим.

Бу сўзлардан бошқа яна гапларим бор, агар эшишини истасанг ўша гапларимни ҳам айтайнин.

ЎЗФУРМИШ ҮГДУЛМИШ БИЛАН МУНОЗАРА ҚИЛИШИ ҲАҚИДА

Ўзфурмиш жавоб берди ва айтди: Сенинг сўзларингни эшитдим. Энди сен ҳам менинг сўзларимни эшитгин.

Яқинлиқ қилиб келганлигинг учун воҳид тангри сенга беҳисоб барака ва эзгу ном ато этсин.

Киши ўз мақсади йўлида йўл босса, унга машаққат етмайди, эй теран билимли.

Синаган кишининг сўзини эшит, у нима деган, маъносини уққин, эй меҳри дарё:

Қайси ишга орзу-тилак уйғониб дил чопса, шу иш йўлида орзу-истак мадад бўлади.

Одам мақсад билан юрса, узоқ ер яқин бўлади, мақсадига етишганда, жон ришталари боғланади.

Үгдулмиш жавобан деди: Мен сени ўйлаб, ғам-ташвишларингни тортиб, ҳеч эсдан чиқара олмайман.

Шаҳар қишлоқларни, яқинларингни, қавм-қариндошларни тарқ этиб, одамлардан ўзингни олиб қочдинг, таниш-билиш, ёр-дўстларинг йўқ.

Оғир мешаққатлар тортиб, бир ўзинг ёлғизликда яланг ва оч-наҳор юрасан, бу қандай ноchorу нотавонлик!

Барча қариндошларнинг фикру хаёллари сенда, сен учун қайфурмоқдалар, ташлаб қўйиб қараб турсалар бўлмайди, кўнгиллари тинчимайди.

Одамзод ёлғизликда танҳо яшай олмайди, ўзинг бу ерда яккалиқда касал бўлиб қолишинг бор.

Мана шу ташвишлар мени уйда тинч қўймади, ғамаламлар билан курашишга кучим етмади.

Тангри дўзахни фақат сенгагина яратмаган-ку, ахир, бу азобларнинг барчасини сенга атамаган-ку, ахир.

Нега энди ўзингни ўзинг бунча азобларга соласан, менга айт сабабларини билайнин.

ЎЗФУРМИШНИНГ ЎГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ўзфурмиш жавоб берди ва айтди: Бу сўзларини эшитдим, энди сен эшит, мен жавоб берайин.

Сенинг менга гапирган гапларинг меҳрибонликдир, қариндошлик ва ёвуқ-яқинлик белгисидир.

Қариндош ҳақида қариндош қайғурмаса, қариндош бўлмаган бошқа ёт киши қайғурармиди?

Мен қавм-қариндошлардан жудо бўлиб, нима учун бу ерга келиб юрибман?

Чуқурроқ назар солиб қараб, дин-имонимнинг нуқсонли эканини тушуниб қолдим, имоним комил бўлиши учун мана шу ер афзал кўринди.

Ҳавас-нафс васвасисига қаттиқ эшик ёпмагунча, қилган тоат-ибодатдан наф бўлмайди.

Мулоҳазаси чуқур киши нима деган, эшит, ҳавас-нафс билан қилинган дин ишлари ҳақиқат бўлмайди.

Ҳавас билан нафс иккаласи улуғ ёвдир, кўргин, ма-на шу иккаласи тақволи одамни тўғри йўлдан оздиради.

Ҳавасга эркини бериб қўйган одам унга тутқун бўлиб қолади, нафс домига илинган одам унга қул бўлиб қолади.

Ҳавасга енгиш берма, уни ҳаковат билан қайтар, нафс бош кўтарса, уни билим билан бос.

Мана шунинг учун мен шаҳар ва қишлоқларни ташлаб, оғир мاشаққатлар чекиб, бу ерга келдим ва паноҳ тутдим.

Агар одамлардан четлашган бўлсан, бу ҳам бекорга эмас, туҳмат ва фийбатлардан наriman.

Сен якка-ёлғизсан дединг, эй қариндош, худонинг ёди менга ҳамиша муносиб ҳамдамдир, эй жигарим.

Яқин қавм-қариндошлардан йироқлашганим оч-тўқлигим ташвишларини уларга тортироқчи эмас эдим.

Одамнинг кўнгли жуда нозик, уни олиш қийин, кўнгил синса, уни олиш худонинг карами билан баробардир.

Мендан халққа заррача манфаат бўлмаганидек, улар мендан зиён ва заарар ҳам кўрмайдилар...

ЁЛҒИЗЛИГИМНИНГ менга халал берадиган ери йўқ, нафс-ҳавас ғулғуласидан маҳласни ушбу ерда топдим.

Одамларга аралашишни таъриф қилдинг, қариндош ёки дўст-ёрлар билан қанақасига аралашиш мумкин?

Ўзинг ўйлаб кўргин, сен менинг ҳузуримга келганингдан буён мен тоат-ибодатдан қолиб кетдим-ку, ахир.

Сен тушунгин, биргина сен билан бир муддат бўлганинг менга шунча зиёни тегди, мени кўп зўрламагин.

Агар одамларнинг орасига кирадиган бўлсан, тоат-ибодатга қачон қўлим тегади, кўргин.

ЎГДУЛМИШНИНГ ЎЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Сўзларингни эшигдим, энди менинг сўзларимни эшигт, юз ўғирма.

Сен айтган барча сўзлар дарҳақиқат шундай, аммо ҳақиқат кўзи билан қарайдиган бўлсанг, бундай эмас, мажоз, ёлғондир.

Тирик одам одамларга фойда келтириши керак, шунда уни одамлар тирик ҳисоблаб, улуғлайдилар.

Одамлар кишининг бирор хайрли ишини кўрмасалар, тириклигининг белги-нишонаси нимада бўлади?

Хотин олиш ва кўплаб ўғил, қизли бўлиш керак, фарзандсиз деган сўз — одам учун қандай қаттиқ ҳақорат!

Одамларнинг сараси нима деган, эшигт: Зурриёт узилмаслигининг чораси хотин олишdir.

Бефарзанд киши ўлаётганида, эй мендан кейин дунёга келувчи, орқангда қоладиган ўғил-қиз қилгин, деб ўқинган.

Қимнинг ўзидан кейин фарзанди қолса, уни тирикдан бошқага санамаслик керак.

Фарзандсиз одам ўлса, унинг зурриёти кесилади, жаҳонда номи йўқолиб, ўрни қуруқ қолади.

ЎЗФУРМИШНИНГ ЎГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ўзфурмиш жавоб бериб айтди: Булар барчаси шундайку-я, аммо бундан бошқачароқ нарса ҳам бор-да.

Агар ўғил, қиз хушфеъл, одоби яхши бўлса сен айтганингдек бўлади.

Борди-ю, фарзанд нобакор, ноқобил бўлса, у сени қон йиглатади, ўлишинг билан дарҳол унутади.

Қарғишлар олиб сенинг номингни булғайди, ёт-бегоналар сенга лаънатлар ўқийдилар.

Ўғил, қиз бир ёвdir, ёвнинг нима кераги бор? Ёвсиз яшаш яхшироқ эмасми?

Ёвдан қачон ёруғлик чиқади ёв деган от зиённинг белгисидир.

Билими теран, яхши таълим берган, ўғил қизнинг ташвишлари одамни бир нафас ҳам тарк этмайдиган хаёлдир.

Билимлининг сўзи бунга ўхшатишга мос келади, назар солиб қарасанг бу бағри кенг одам жуда тӯғри сўзлаган:

Ўғил, қиз деб ўзингни ўтга-чўққа урасан, бу меҳнатларингни биладиган ўғил-қиз қани, борми?

Ҳаромни терасан, ўласан, у қолиб кетади, сен азоб чекиб ётасан, фарзандлар унинг роҳатини кўрадилар.

Хотин олган одам мисоли кемага ўлтирди, деб билгин, кема мингган одам эса денгиз ичра киради.

Ўғил, қиз туғилиши кемасининг синиши демакдир, кема сингач, сувда ким тирик қолади?

Ўғил, қизнинг отасини ардоқлаш керак, у мақтоларга лойиқдир, чунки ўғил қизга ота бўлганнинг емиши ва ютгани заҳар-заққумдир.

Ўғил-қизнинг нобакори ота-онадан кейин ота ва оналарининг номларини ҳам тилга олмайди.

Бундай фарзандлардан қанақасига вафо кутиш мумкин? Уларнинг қилиқлари ёвуз, қилмишлари жафо бўлади.

Ўғил, қизнинг отаси машаққатлар чекади, кулфат ва меҳнатларни филдек бардош билан кўтаради.

Ёр-дўст, ошна-офайнилар, жўралар орттириш керак, дединг, бу яхшику-я, аммо унинг инжиқликларини кўтариш жуда қийин.

Билими пухта, доно бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, одамнинг кўнгли нозик, уни овлаш жуда ҳам қийин.

Бу кўнгил деган нарса бир шиша кабидир, уни ниҳоятда эҳтиёт қилиш керак, мабодо синмасин.

Дўст-ёрнинг кўнгли оғриса, ашаддий ёвга айланади, ёв қаерда бўлса минг-минг адоловати билан бўлади.

Ёвдан ҳаёт ҳаловатсиз бўлади, одамнинг душмани бўлса, жуда кўнгилсиз бўлади.

Душман қанчалик арзимас бўлса ҳам, уни катта деб ҳисоблаш керак, эй мард баҳодир.

Чивин фил учун энг катта душмандир, агар чақса у филни сакратиб ўйнатади.

Душманли киши нима деган эшит, у умрини душман билан урушиб ўтказгандир:

Душманим арзимас, деб ғофил бўлмагин, ундан нега қўрқайин, деб катта кетмагин.

Душманинг бор экан, сира ғафлат босмасин, Ёмонга ёмон, яхшига яхши бўлгин.

ЎГДУЛМИШНИНГ ЎЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш сўзга тил очди, жавоб бериб айтди: Ушбу сўзларни эшит ва дилингга жойла.

Тангри бу оламни билиб яратган, барча егулик ва ичгуликларни ҳалолдан буюрган.

Яхши ёр-дўстлар орттириб улар билан борди-келди қилиб, қўшилиб-аралашсанг, тутган дўстларинг яхши бўлсалар, улардан фақат яхши ишлар келади.

Одамнинг фойдаси тегадиган бўлса одамга аралашгин, одамларга манфаат келтириш одамнинг фойдаси деб билгин.

Якка-ёлғиз юрадиган шўрпешона одам, одамларга ҳеч қачон манфаат келтирмайди, эй сахий.

Одамларга манфаати тегмайдиган одам ўлиkdir, эй шуҳратли мард, сен ўлик бўлмагин, манфаат келтиргин.

Кимнинг дўст-ёри, ошна-оғайниси, жўралари, ҳамдамлари кўп бўлса, элда шуҳрат ортади, ишлари ривож олади.

Ундай одам бу дунёдаги тилакларига етади, у дунёлик тилаги ҳам шунга боғлиқ бўлади.

Дўст-ёллар қайfu-аламларингда сенга парвона бўладилар, шодлигингда шодланади, сен билан бирга қувонади.

Фазилатларингни мақтаб халқ орасида ёядилар, нуқсон-камчиликларингни яширадилар, бу ҳақда тил очмайдилар, ичларига ютадилар.

Ётган марди майдонларни оёқقا тургазувчи, уларнинг нуқсон ва fazilatlarini эл орасида ошкора қилувчи нарса жангдир.

Жанг бўлмагунча марди майдонларнинг жасоратларини, уларнинг шуҳрати ва зотларини эл қачон била олади?

Кимнинг хислати ва фазилатлари ортиқ бўлса, унинг душмани ҳам беқёс кўп бўлади.

Ким фазилатли ва асли зоти пок бўлса, бутун эл одамлари орасида уларга душман кўп бўлади.

Яхши одамнинг шубҳасиз душмани бўлади, ёмоннинг душмани бўлмайди, ёмо: одам ўлиkdir.

Кимнинг теварагига кўп душман йигилса, ўша кишининг фазилатлари бошқаларницидан устундир, билиб қўйгин.

Ёв билан тўқнашганда мардинг номи кўтарилади, ёвсиз кишининг номи кўтарилмайди, берклигича қолаверади.

Фазилатли баҳодир нима деган, эшит, фазилат туфайли одам тилак-орзуларига етади.

Агар минглаб душмани бўлмаса ва минглаб киши кунда уни ҳасад қилиб гапирмаса, бундай одам қандай қилиб ўзини мард санай олади?

Орқасидан минг-минглаб итнинг овозини эшитгани билан, бўри итга қайрилиб қарармиди?

Ёлғизликда одамлар ҳақида фийбат қилмайман, дединг, тилимда асоссиз, туҳмат гаплар юрмайди, дединг.

Тегрангда одамлар бўлмаса кимни ҳам гапирар эдинг, ўзинг одамлар орасида яшамасанг, кимлар ҳақида сўзлашинг мумкин, ахир?

Одамлар орасида бўла туриб тилини тия олжан ва иззат орттирган одам ҳақиқий одамдир.

Дағал сўзлаганларга юмшоқ жавоб қайтарса, унга аччиқ гапирсалар, ширин сўз билан жавоб берса,

Бошқаларнинг ҳожатларини чиқарса, уларга ортиқча ташвиш чектирмаса, унга жафо қилсалару оғиз очмай вафо билан жавоб қилса.

Кўнглидан ҳар қандай, ўч, кек ва гиналарни чиқарип ташласа, дилида нима бўлса, фақат ўшанигина тилига чиқарса.

Одамларнинг яхиси нима деган, эшит, у эзгулик билан донг таратган, шуҳрат орттиргандир:

Одамларга аччиқ сўзламагин, аччиқ сўздан дил узоқ муддат оғриб юради.

Сени ким сўкса, сен уни мақтагин, ўшанда у ярамас, тубан, сен яхши одамлар қаторида бўласан.

Жафо қилувчига вафо қилавер, вафони мардлар қиласилар, жафо эса номардларнинг ишидир.

Яқин қавм-қариндошлар сен билан алоқани узсалар ҳам, сен улар билан яқинлик боғлайвер.

Агар золим сенга зулм ўтказса, сен уни кечиргин, дин йўли мана шундайдир.

Қул ва жориялар гуноҳ қилиб қўйгудек бўлсалар, сен гуноҳларини кечиргин, гуноҳ кечириш моядир, уни қорин тўқи қил.

Номлари мард бўлганлиги учун мардлар барча қиинчиликларни ўз устларига олиб, сабр ва чидам билан ўлимни кутиб юрадилар.

Ўзинг ёлғиз, бир кулбага кириб олиб, қанақа эзгуликларга эришмоқчисан, эй хушфеъл.

Роҳат, ҳаловат, орзу-истак, ноз-неъматларни кўзинг билан кўрмайсан, барчасидан маҳрумсан, олтин ва кумуш, гавҳарлар, мислар орттиргмагансан.

Сарой, қаср, қалъя, ер-сув, мол-мулкинг йўқ, от, асбоб, қурол-аслаҳа, фарзандларинг йўқ, уларнинг аччиқ-чучук ғамхўрликларидан маҳрумсан.

Одамлар устидан эрк-ироданг, ҳукминг ҳам йўқ, киши шулар туфайлидан яхши деган ном олади-ку!

Қани ўша сен йигиб-тўплаб, сўнг баҳридан ўтган нарсалар, қайси бир телба сени зоҳид деб атади?

Одам кўп мол-дунёсидан воз кечиб, оз нарсага қаноат қилса, шундагина зоҳид деган номга муносиб бўлади.

Амалда эса орзу-истагига етмаганлар ёппасига зоҳид бўлиб кетмоқда, сабр-қаноатдан бошқа уларнинг ҳеч қиладиган ишлари йўқ.

Ҳақиқий одам шу кишиидирки, у ҳамма орзу-истакларидаги нарсаларга эришиб, улардан мардларча воз кечади.

У мол-дунёсини йўқсилларга бўлиб беради, оч-ялан-роҷларни едириб кийдиради, бутун кўнглини тангрига боғлаб, унинг тоат-ибодатини қиласи.

Дунё-давлат келадиган бўлса, унга кўнгил боғламайди, дунё-давлат кетадиган бўлса, унга оғриниб ҳафа ҳам бўлмайди.

Барча орзуларига эришганда ҳам, дилда ҳам, тилда ҳам ўзини тутади.

Мана бу сўзларнинг маъноси бу айтилганларга жуда яқинидир, эй хушфеъл одам, сен уларни эшитгинг ва амалда татбиқ қиласи:

Кимки ҳар ишни қилишга қодир бўлиб, уни қилишдан ўзини тия олса, ўша одамларнинг одами бўлади.

Минг орзуларига эришиб, ўзини қаттиқ тутувчи киши мардларнинг мардиdir.

ЎЗФУРМИШНИНГ ҮГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ўзғурмиш жавоб берди ва айтди: Эй чиройи ой каби киши, ростини айт асл мақсадинг нима?

Мен нимадан гап очсам сўзимни кесиб, мени тўхатиб, жавоб беришга ошиқасан.

Менга очигини айт, мақсадинг нима, нима сўрамоқчи бўлсанг очиқ сўзла ва сўра.

ЎГДУЛМИШНИНГ ЎЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Мен бир мақсад билан келганман, энди мақсадимни айтайин.

Кунтуғди элиг сенинг таърифингни эшитди ва ўзига керакли одам ҳисоблаб, мени сенга юборди.

Сени бир кўришни қаттиқ орзулаб қолди ва чақириб элтиш учун мени вакил қилиб юборди.

Қанчалик оғир бўлмасин, албатта бориш керак, элигга бир кўриниш керак бўлади.

Элиг ўзи жуда яхши султондир, халқига меҳрибон ва жонкуярдир.

Ким элигнинг дийдорини кўрса баҳтиёр бўлади, икки оламга арзирли тугал саодат топади.

Эл, кентлар беги нима деганини эшитгин, у жаҳонни бошқарив эл ишларига ақли тугал етган:

Адолатли, тўғри бекнинг турган-битгани фақат қутдир, у қути билан барчани баҳраманд қиласди.

Одил бекнинг номи қаерда шуҳрат қозонса, ўзинг ҳузурига бориш керак, унга борган одам албатта саодатли бўлади.

Бу бек кўк гумбазидек юксакдир, унинг таянчи адолат ва тўғриликдир, адолат халал топса, таянч зил кетади, гумбаз ҳам қулайди.

Адолатли беклар ҳаётда бўлмаганларида эди, тангрининг амири билан етти қат ер остин-устин бўлиб кетган бўларди.

Одил бек юзини кўрган қутли бўлади, саховатга эришади, гуноҳлардан фориғ бўлади.

Ўзинг биласан, менинг одам қаторига киришимниг сабабчиси, менинг таянчим ва қорин тўқим ҳам шу элиг эди.

Заковат ва билимларни менга тангри берган эди, шулар туфайли турли әзгу ишларга қўл урдим.

Халқقا манфаат келтириш, унинг ташвишларини тортиш учун ва барча яхшиликларни қилишга тангри-нинг ўзи тавфиқ бергандир.

Энди қўлни қўлга бериб барча қийинчиликларни ҳал қилиш учун элиг сени ҳам орзу қилиб истамоқда.

Мени сенга воситачи қилиб юборди, энди ёлғиз ўзимни қайтариб юборма, жувонмард.

Элиг ўз қўли билан мактуб ёзиб юборди, нималар демоқчи бўлган бўлса, барчасини ёзган, уни ўқиб кўргин.

Мактубни чиқариб унга берди, Ўзғурмиш мактубни олиб уни оҳиста очди.

Мактубни ўқиб чиқди ва узоқ жим қолди, сўнг элиг ўз сўзлари билан яхши билимлар бериди, деди.

Элиг мани ҳузуримга келгин, деб чақирибди, ундаги барча эзгуликларни бир-бир санаб айтибди.

Бу иш-юмушлар мен учун жуда ҳам катта ва оғир ишлардир, энди нима қилайн, менга маслаҳат бер.

УГДУЛМИШНИНГ ЎЗҒУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Элиг сени гапириб бир нафас ҳам тинмайди, сени тилидан қўймайди.

Тили тебрандими, сўзларидан сенинг номинг чиқади, сени кўришга кўзи тўрт бўлиб, йўлингни пойлаб турибди.

Кўнгил кимни орзулаб севиб қолса, унинг номи сира тилдан тушмайди, сўздан-сўзга улашиб юради.

Севиб қолган одам нима дегани ҳақидаги мана бу байтни ўқи, севиклининг юзи кўнгилнинг озуқидир:

Кўнгил кимни севиб қолса, у доим кўз олдида туради, кўз қаерга йўналса кўз ўнгида у намоён бўлади.

Кўнгилда нимаини орзу-тилак бўлса, сўзга тил очганда барчаси тилга чиқади.

Ўзғурмиш жавоб бериб айтди: Эй жувонмард, маъкули қайси бўлади, менга маслаҳат бер.

Меҳрибон, яқин қариндошимдирсан, маслаҳат бериб қариндошлик бурчингни ўтагин.

Бу ишга сендан кенгаш сўрайман, сен бу кенгашга билим билан ёндашгин.

Сен қариндошимсан, истасанг дўстим ҳам бўлгин, қариндош ва дўст иккаласи бир-бирнга яқинидир.

Сен чиндан ҳам менга меҳрибонсан, нима қилниш кераклигини айтгин, сенга ишонаман.

ҮГДУЛМИШНИНГ ҮЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Үгдулмиш жавоб берди ва айтди: Эй қутли киши, бу ишга мендан кенгаш сўрама.

Элиг мени чақириб келиш учун вакил қилиб юборга, сен қанақасига менга кенгаш соласан?

Борайлик дейишдан ўзга сўзим бўлмайди, қандай қилиб бормагин, дея маслаҳат бера оламан?

Сен билан бирга бўладиган бўлсам, менга фойдаси кўп бўлади, лекин заковатда, ўз фойдаси учун маслаҳат бериш маъқулланмайди.

Чигил элидан бўлган билимли киши нима деган, эшитгин, эй билимли унинг сўзларини эшит, бўйин бер ва эгил:

Ўз манфаатини кўзлаган одамга маслаҳат солмаслик керак, эй баҳтиёр одам, бундай маслаҳат сенга хайрли бўлмайди.

Маслаҳатни шундай одамдан сўраш керакки, у бу маслаҳатдан ўз манфаатини кўзламасин.

Ўз манфаатини кўзловчи ўз фойдасига интилади, бу йўлда ҳатто зўрлик ўтқазишга ҳам уринади.

Ҳар қандай иш юзасидан бошқаларга маслаҳат солиш керак, лекин кўнгил чопган ишнигина қилиш керак.

Ўзингга ўзингдан бошқа меҳрибонроқ киши йўқ, бундай меҳрибонни бошқалардан изламагин, гап тамом.

Нима қилиш кераклиги ҳақида сен ўзинг кўнгаш қил, бу ишга мендан кенгаш сўрама.

Узоқ йўл босиб сени олиб кетгани келганман, менинг кенгашим шуки, тур, мен билан у ерга бор.

Хайрли иш ва эзгулик одамлар орасида, бу ерда асло топилмайди, буни билиш керак.

Шаҳар ва қишлоқлардаги қанчадан-қанча эзгуликлар ҳақида сенга бирма-бир сўзлаб бердим.

Ўзинг биласан, мен бу сўзларни тўғри сўзладим, сенга яхшилик қилмоқчи бўлдим, холос, буни тангри билади.

Одамлардан ўзингни олиб қочасан, ахир одамлэр сенга нима айб қилганлар? Одамларга аралашгани ва одамлар қиласидиган ишни қилгин.

Мусулмонларнинг юмушларини қил, ҳожатларини чиқар, тангри беҳишт тўридан жой беради.

Кўнгил ва тилингни тўғри тут, тангрига тоат-ибодат қил, қаерда истасанг ўша ерда баҳтиёр ҳаёт кечиргин.

Одамларсиз яшамагин, одамлар орасида яшагин,

одамларнинг айбини кўрмагин, ўз айбингни кўра билгин.

Мана бу байтлар бунга жуда мос келади, уни уқиб, сўнг унга амал қилиш керак.

Қаерда истасанг ўша ерда юр, аммо яхши бўлгин, таги асликни истама, ўзинг яхши бўлишни орзу қил.

Одамнинг яххиси ҳеч қачон ўзини унутмайди, қаерда юрса ҳам фақат яхши йўлдан юради.

Одамнинг ўзи эзгу, феъл-хулқи яхши бўлса, қаерда ва қачон истаса ҳамиша минг севинчларга мусассар бўлаверади.

Эзгу одам ҳамма ерда ҳам эзгулик топаверади, эзгуликнинг эвази ҳамиша эзгулик бўлади.

Сен эзгу феълли бўл, ёмон феълли бўлмагин, қаерда бўлса ҳам хавф-хатарсиз қўрқмасдан юравергин.

ЎЗФУРМИШ ДУНЁНИНГ АЙБЛАРИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Ўзгурмиш жавоб бериб айтди: Мен сенинг сўзларнинг эшиитдим, энди сен ҳам менинг сўзларимга қулоқ бер.

Бу дунё сени ўзига жуда ҳам мафтуну маҳлиё қилиб қўйибди, унинг барча нуқсонлари сенга фазилат бўлиб кўринибди.

Бунинг учун сендан ажабланмаса ҳам бўлади, зоро ҳар бир севилиб қолган нарсанинг айби кўринмайди, деган масал бор.

Мафтун қилиб қўйганлиги учун дунёниг барча айблари сенга фазилат туюлибди, эй элда улуғ киши.

Севиб қолган киши ҳақида нима дейилганини эшит, севганга севилганинг нуқсони фазилатнинг айнаи ўзидир:

Севганинг аниқ белгиси шуки, унга севилганинг нуқсонлари фазилат бўлиб кўринади, эй шухратли.

Ўзинг дунёни севиб қолгаалигинг нишонаси шуки, кўнглинг унинг қанчадан-қанча нуқсонларини фазилат деб қабул қилибди.

Бу дунёни менга қанақасига таърифлаб мақтамоқчи бўласан? Сенга унинг нуқсонларини таърифлаб бераин.

Одам гуноҳ қилса тангри уни жазолайди, қодир тангри бу дунёни бир зиндои қилиб яратган.

Бу зиндоңда қандай орзу-тилаклар истайсан, тилак орзу жаннатда бўлади, нажот — ўша ерда...

Бу дунёning қут-давлати шунинг учун ҳам яхши эмаски, у одамни тангридан узоқлаштиради, у диёнатнинг оғатидир.

Одам бойиса, унинг кибру ҳавоси ортади, кўнгилнинг камтар-камхосталиги камбағаллик биландир.

Худо менинг ўзим деб даъво қилган кишиларнинг телбаси дунёга эга бўлишга интилди, лекин ҳисобида ўлиб кетди.

Яланғоч туғилган одам яланғоч кетади, бас, қолдирб кетадиган мол-дунёни нима учун йифиш керак?

Ўзинг биласан, тириклик охири ўлимга боради, ўлим ҳамиша фурсатини кутиб ҳозир туради.

Дунёга келишда бир эшик очилади, яна бир эшик ўлим эшиги, у дунёга кетишда очилади, барча халқ мана шу эшикка киради.

Ўзинг икки кунлик меҳмондорчилик учун мол-дунёга кўзинг тушганда зўрма-зўраки куйиб-ёнма.

Дунё-ўткинчи, бевафо, унинг қути келиб-кетади, нима берса яна тезда қайтиб олади.

Ҳаёт бахш этади, яна ўз берган нарсасини нобуд қилади, яна кунда бошқаларни чорлаб туради.

Назар солиб қарасанг дунё кўланкага ўхшайди, кетидан борсанг қочади, қочсанг изингдан қувиб боради.

Мана бу сўзлар бунга жуда мос келади, эй кўнгли пок, бу сўзларнинг маъносини уққин:

Ким дунё изидан борса, ундан қочади, агар ундан қочса, кетидан қувади.

Бу дунёning моли диёнатга ҳам ўчилир, дунё динни бузади, бунга яхшилаб назар солгин.

Бу дунё безаниб ўзини кўз-кўз қилади, ясанган келинлардек чиройини намоён қилади.

Кўнгил бериб қўйганингдан сўнг унинг кекса-қарилиги фош бўлади, у кунда ёқангдан тутади, хархашаси ҳеч тугамайди.

Унинг қилиқлари жафо, қилмишлари бевафоликдир. Беги — эри билан тугал уч ой ҳам муроса қилиб турмайди.

Кимда-ким унга кўнгил бериб қўйса, эсиз, унинг тириклиги беҳуда бўлади.

Ҳаёт кунлари жуда ҳам қадрлидир, уни беҳуда ишларга сарфламаслик лозим.

Тириклик барча эзгуликлар учун моядир, уни беҳудага кетказмаслик керак, эй баҳодир.

Бу дунёнинг учтадан бўлак нарсаси йўқдир: бири — ҳалол, бири — ҳаром ва яна бири — шубҳа.

Бу дунёни севиб қолсанг, охири сени бир чеккага суриб қўяди, ҳаловати билан шодлана бошлаганингда, бирдан юз ўгиради.

Ҳалол учун ҳисоб бериш, ҳаром учун азоб эвази бор, мабодо шубҳа бўладиган бўлса-чи, ундан жуда сақла-ниш лозим.

Дунё севинч билан парваришлаб семиртирса, алам-қайгулар билан яна тинкани қуритиб оздиради.

Севинчнинг охири алам билан тугайди, бошида шодлик билан яшасанг, охирида алам чекасан.

Унинг бошланиши неъмат бўлса, кети меҳнатdir, бошланиши меҳнат бўлса, кети неъматдан иборат.

Мулоҳазали ҳушёр киши нима деган, эшит: Бу дунёдан йироқ тур, кулфатлар келтиради.

Сенинг бойликларинг — бу камбағалликдир, сенинг наздингда ким камбағал бўлса, аслида ўша бойдир.

Сени ким ҳақорат қилиб ғазабини сочса, унга кулиб боққин, бир кун келиб қора ер қаърида албатта ўчинги тўлайди.

Терган нарсаларинг тарқалиб кетади, йигилган нарсаларинг эса сочилиб кетади.

Кетадиган нарса сендан бир-бир кетаверади, кела-диган нарса тезда ўзи бош уриб келаверади.

Бу дунёнинг кунлари шошиб ўтаверади, у дунёнинг кунлари ҳам шитоб билан келаверади.

Тушунгандар кетувчига кўнгил боғламайдилар, за-коватли ва сабр-қаноатлилар келувчи дунёга ҳозирлик кўрадилар.

Ўлимни тан олган одам ўзига бино қўймайди, ўлимни кўриб турган одам ўзини шод тутмайди.

Йўловчи йўлда уй қурмайди, кўчувчи одам бисотини ўйда қолдирмайди.

Бу дунё одам учун бир меҳмонхона ёки қўниб ўтила-лигай работдир, омонат работда кўп севиниб шодланма-ни.

Бу дунёнинг бисоти шунинг учун ҳам яхши эмаски, у ҳар кимнинг феъл-хулқини, тарз-рафторини ўзгартира-ди.

Авлиёлар бу дунёнинг мол ва бисотини имон эвазига бадал қилганлар, зоҳидлар дунёни тушуниб, уни тарж қилганлар.

Бу дунё кўзга кўринмас бир тузоқдир, унинг бисот ва моллари эса дом учун сепиб қўйилган дондир.

Бу дунёда одамзод жуда ғофил бўлади, дунёнинг до-
мига тушса ўзини унутади-қўяди.

Шоирларнинг сардори нима деганини эшишт, у дунё
ишларидан огоҳ бўлиб ўзини эҳтиётлагандир:

Жумлаи жаҳон бир ерга жам бўлиб келгани билан,
ҳаловат ва саодатда минг йил ҳаёт кечиргани билан,

Охир-оқибат одамнинг кирадиган ери қора ер қаъ-
ридаги бир кавак бўлгач, бундай ҳаётнинг нима кераги
бор?

Кечирган ҳаётинг сен учун бир тушдек нарса, ни-
маики қилган бўлсанг, ўшанга лойиқ жавоби ҳам бўла-
ди.

Уша кунда ўкинганинг билан ўкинчдан фойда бўл-
майди, нима қилган бўлсанг кун, ой ва йиллар уларда ғ
гувоҳлик беради.

Бу дунёнинг ҳаловати бор-йўғи уч нарсадан иборат-
дир, бу уч нарҳанинг ҳаловати юз-юз нарсаларга татий-
ди.

Буларнинг бири — ризқли-насибали бўлиш, неъмат-
лар билан яшаш бўлса, иккинчиси — оиласи ва аҳли
аёлли бўлишдир.

Учинчиси эса сиҳат-саломатлик ва бардамликдир,
мана шулар қолган барча ҳаловатлар асосидир.

Мана шу уч ҳаловат шодлик ва қувончларнинг бои-
сиdir, лекин учта ёвуз ва ярамас нарса ҳам бордир,
ундан сақланиш лозим.

Емоқ-ичмоқ, неъматлардан баҳра олмоқ тану жон-
нинг роҳатидир, лекин, эй биродар, ундан тану жон
азобга қолиши ҳам мумкин.

Неъматни оғизга уч бармоқ билан олиб бориш ло-
зим, бадиафслик билан ортиқча ютиб қўйсанг, ўз қор-
нингга жабр қиласан.

Овқатинг ҳазм бўлмаса, мизожингни бузади, мизож
бузилиши эса хасталикдан даракчидир.

Хасталик энг аввало ўлимнинг даракчисидир, ўлим-
да эса ҳаловат йўқ, у одам учун ҳалокатдир.

Иккинчиси — аёл билан мулоқотда бўлишдир, бу
жуда ҳам лаззат баҳш ишдир, аммо совуқ сувга юви-
ниш амали андак қийиндир.

Лаззат қаерда бўлса, сўнгида лаззатсизлиги билан
бўлади, чучук қаерда бўлса, сўнгида аччиғи билан.

Агар тириклик лаззати шу билан бўладиган бўлса,
дунё бир беҳаловат сухбатнинг айнан ўзидир.

Булардан бошқаси — ўғил-қиз харҳашасидир, ўғил-
қиз ташвиши мashaққатли ташвишдир.

... Заковатдан таълим берувчи нима деган, эшит: хотин ва ўғил-қиз хархашалари кишини ҳолдан тойдириб, тин-касини қуритади.

Дунёнинг ҳаловати мана шу уч нарсада экан, энди унинг оқибати ҳақида мана бу сўзларни ҳам эшитгин.

Бу дунёнинг ширин кўриниши, тана ва нафс одам учун ашаддий ёвdir, бу икки ёвнинг дом — тузоғи ҳамиша ёзиб қўйилган бўлади.

Учинчи ашаддий ёв — бу диёнат ўғриси бўлмиш шайтон васвасасидир, мана шу ёвларнинг зиёнидан тангри ўзи сақласин,

Булардан энг ашаддийси ҳисобланган душманлик тана ва нафсдан содир бўлади...

Лекин тана — нафс васвасасидан қутулишнинг чораси йўқ, у фақат ўлим тутгандагина йўқолади, холос.

Билимли доно бу ҳақда жуда ҳам яхши сўзлаган, билимли доналарнинг сўзларини тинглаш керак:

Тана — нафс мени мунгга солиб қийнайди, гоҳо кулдиради, гоҳо йиғлатади.

Тана — нафс истаги кетидан тушиб оламни кезаман, гоҳо оч-наҳор ётаман, гоҳо тўйиб ётаман.

Бир орзуйим ушалса, яна бири қолади, яна бир орзуйимга етсам мақсадим тугал бўлади, деб юравераман.

Мен тана — нафсни ўзимга бўйсундириб боса олмайман, эй эгам, сен ўзинг меҳрибон бўлиб, мени тана — нафсдан фориғ қилгин.

Тана — нафс жуда ҳам ярамас хилқатdir, уни ардоқлаган сайин ёвузлиги ортиб бораверади.

Тана — нафс овчи итнинг айнан ўзгинасидир, семириб кетгудек бўлса, эгасини ҳам танимай қўяди. Ўз бурчини ўтамайди.

Қорни тўйса овга югурмайди, ётади, эгасининг барча хоҳишларини ҳам бажармайди.

Тана — нафснинг кирдикорлари ёш боланинг қилиқларига ўхшайди, қорни тўйса ўйнаб кетиб қолади, сарсон қиллади.

Қорин тўйгандан сўнг тана — нафс тебранмас, беҳаракат бўлиб қолади, шунинг учун унинг барча истакларини бажаравермаслик керак.

Асли ҳақиқий ҳаёт уч кунлик ҳаётдир, ундан бошиқаси туш ва тун кабидир.

Бири ўтган, бири ўтаётган ва бири келаётган кунлардир, ўтаётган бугунги кун эртанги кунга уланармикан? Буниси ҳам даргумон.

Ундан бошқа тириклик кунларини ҳаёт ҳисобига киритмаслик керак, уларга ишонч умуман йўқ, кесиб сўз айтдим.

Аёл билан сухбат ҳам эркаклик ўтини сўндириш учун бир муддатли вақтдир.

Бу ўтни қанақасига ўчирса ҳам ўчади, хоҳ кўркли аёлни қуч, хоҳ кўрксизини, бунинг фарқи йўқ.

Бўғизнинг бор-йўқ ҳаловати эса қоринни тўйдирмоқдир, холос, қорин тўйгач, қолган барча фойдали ишлар унутилади-қолади.

Қорин тўйса, арпа ёки ҳалво бари бирдир, барчаси ортиб қолади, кирадиган йўл тўсилади.

Шакар, ҳалво ва лаззатли неъматларни еб юрганлар бўлса айтсинлар, тўйиб ётгани билан тонгда яна очиқиб турилади.

Фикр-мулоҳазали камбағал нима деганини эшит, у камбағал бўлса ҳам, шубҳасиз, кўзи ва кўнгли бойдир:

Сен узоқ муддат лаззатли неъматларни единг, мен эса сабр-тоқат билан кепак ва тариқ едим.

Иккаламиз ҳам бирдек тўйиб, кечаси баб-баравар ётдик, кечамиз ўтиб, бугунги қунимиз соати бирдек етиб келди.

Мол-дунёни қанчалик термагин, ўзинг охири ўласан, сенга аниқ икки газ бўз насиб бўлади, холос.

Камбағал ва бой иккаласи ҳам ўлимдан кейин қора ер қаърида тенг бўлади-қўяди, кўргин.

Икки қунлик омонат дунёда унинг ўткинчи ҳаловатига нима учун маҳлиё бўлиб кериласан?

Ўзинг мол-дунё теришга суқланасан, ўлим эса сени тутмоқ учун суқланади.

Тириклик, роҳат-фароғатларинг кундан-кун сендан қочади, ёвуз ўлим деган нарса томирингни кесади.

Тирик бўлғанлар албатта ўладилар, лекин қайси кун ўлишини биладиган одам йўқ.

Кичик эканлигига соқол чиқишини орзу қиласди, соқол униб чиққач эса, унинг оқаришига умидвор бўлиб орзиқади.

Соқолинг оқардими, ўлим яқинлашди демакдир, ўлимнинг чораси йўқ, унга қарши қурол-аслаҳа ҳам бўлмайди.

Шундай экан, бу дунё учун ўзингни ўтга урма, унга жудаям жон куйдирма.

Бу дунёнинг бисоти шўр сув кабидир, уни ичганинг билан қопмайсан, тилинг ҳам намланмайди.

Одам дегани бир чўл қумига ўхшайди, унинг суқли кўзига дарё суви оқиб кирса ҳам тўлмайди.

Бу дунёning ишлари саробнинг ўзгинасиdir, одам ушлайнин деб қўл узатганда йўқотади.

У саробга ўхшаб кўзинг ўнгидан туради, кетидан қанча борсанг, ўшанча қочади.

Тана ва нафсга эрк берма ва бўйин эгма, унинг истаклари эрмак ва ўйин, алам ва қайғу келтиради.

Ўтказган тириклигинг кетади, қайтиб келмайди, қолган тириклигинг ҳам қандайлиги номаълум.

Лоақал нақд кунларингни беҳуда кетказма, ўлимга ҳозирлик кўр, жаҳду жадал билан тоат-ибодат қилгин.

Ғафлатдан уйғонган дадил киши нима деган, эшият, у ҳамма касофатлардан тўлиқ фориғ бўлгандир:

Ўтаётган бу тунингни ўтказдинг, агар бугун саломат ётиб тура олсанг, келаси кунинг ҳам шояд ўтар.

Ўтказган ва ўтказадиган кунларинг орасидаги бугуни кунинг ғаниматдир, ҳаёт мана шунчаликдир, шунчаликка ортиқча фуурланмагин.

У ерда ўтган кунларим беҳуда бўлди, энди ҳақиқий ҳаёт бу ерда деб билдим, ўтказиб юборган беҳуда умримга афсуслар айтдим.

Бугун мени яна шаҳар ва қишлоқларга чақирмоқ дасан, нафсим мени қул қилиб қўйгудек бўлса қутқарувчи борми?

Тана ва нафс бир ёвдир, яна бир ёв ҳам ҳамма ёқ-қа дом ёйиб ташлагандир. унинг оти хазинадир.

Тана — нафс орзу-истаги билан заҳмат чекиб юрма, унга қаттиқ тур, тана — нафснинг баҳрасини қондирма, иродада билан уни рад қила бил.

Ўзини босиб олган, ҳавас-нафс бўйини янчиб, ўзини тута билган одам нима деган, эшият:

Эй билими теран, тана ва нафснинг асири бўлмагин, асир бўлгудай бўлсанг, тана ва нафс динни қурбон қилиб юборади.

Ким барча ишларни ҳавас — нафс туфайли қилса, ундан кишини билимли киши деб бўлмайди.

Ким ҳамиша тана ва нафсига эрк бераверадиган бўлса, ундан одам шубҳасиз жоҳилдир.

Заковатсиз одамлар ўликдирлар, эй қариндош, агар улар ҳавас ва орзуларининг бандалари бўлиб қолсалар.

Мана, бу дунёning йўриқ ва ҳангомалари шунаقا, мен буларнинг барчаси ҳақида гапирдим, сен уларни тушуниб олгин,

ЎГДУЛМИШНИНГ ЎЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Эй қутли одам, сен айтган барча сўзларингни эшилдим.

Модомики дунёнинг ҳоли мана щундай экан, ўзингнинг қисматингни ўзинг аччиқ қилмаслигинг керак.

Бу кенг дунёни ўзинг учун тор қилма, гуноҳкор бандалари учун тангрининг қарами ҳам бор-ку!

Унинг азоблари кўп бўлгани билан бир қаторда раҳматлари ҳам беҳисобдир, гуноҳкорлар учун раҳмат жуда азиз нарсадир.

Азобидан жуда ҳам қаттиқ қўрққин, раҳматидан ҳамиша умидвор бўл, тоат-ибодат қилиб, бандалик бурчини ўтагин.

Оlam халқи шаҳар ва қишлоқларни ташлаб, оғир мاشаққатни ўз зиммасига олиб тоққа чиқиб кетадиган бўлса,

Оlam бузилиб ҳаммаёқ бўш-бўш бўлиб қолади, одамзод авлодининг зурриёти кесилади-ку.

Ёинки барча одам бу дунё мол-бисотини истаб тунларни кунларга улаб елиб-югурадиган бўлса...

Тирикликнинг дармони бўлмиш эгинга кийим ва томоққа емиш жуда ҳам керакли ва зарур нарсалардир, эй қариёндош.

Эгин учун кийим, томоқ учун емиш каби нарсаларсиз тирик жоннинг чораси йўқ.

Ҳалол мол-дунё топиб, баҳраманд бўлса, ўша нарсалардан камбағалларга ҳам улашиб берса ярашади.

Одамда мол ва томоқ ташвиши бўлмаса қандай яхши бўларди, мол ва томоқ ташвиши одам учун иложсиз заруратдир.

Худонинг жазосидан ҳамиша қўрқиб тургин, шунингдек унинг қарамидан ҳам ҳамиша умидвор бўлиб юргин.

Мана шу иккиси билан бандалик йўли топилади, ҳақиқий йўл мана шудир, бандалик йўлидан адашмагин.

Таълим берувчи бу ҳақда жуда яхши гапирган, у билимсизларга панд-насиҳат, ўғит берган:

Умид ва хавфдан сен қанот боғлагин, мана шу иккаласи асосидаги йўлини танлаб олгин...

Умид билан хавф — бу иккаласи мисоли бир қанотдир, бу иккаласи билан учадиган одам осмонга йўл топади.

Гуноҳларим кўп деб умид узмаслик керак, тоат-ибодатга ишониб ғафлатда қолмаслик ҳам керак.

Унинг буйруқларини муқаддас тутса, беқадр қилмаса,

Беқадр тутганлиги оқибатида әвазига ёмонлик күрмаса, мана шулар бандаликдир.

Одамларни әмас, ўзингни одамлардан пастроқ, деб билгин, йўл-йўриқларинг ва тилинг билан одамларга яхшилик қилгин, шунда яхши одамсан.

Мана, мен билғанларимни сенга айтдим, бу сўзларга амал қилгин, улар сенга эзгулик келтиради.

Агар бу айтганларимга амал қилмасанг, менга жавоб бер, қулоғим сендадир.

Сўзни чўзишдан ортиқ фойда йўқ, кўп гапиришдан ҳам ҳеч қандай манфаат йўқ.

ЎЗҒУРМИШНИНГ ҮГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ўзғурмиш қўли билан бошига урди, узоқ ўйга толди ва сўнг бошини кўтарди.

У айтди: Эй қариндош, ташвишим ортди, сен қариндошлик юзасидан сўзладинг.

Менга яхшилик соғиниб ушбу сўзларни айтдинг, худо хайрингни берсин, менинг ғамимни единг.

Яхшилаб ўйлаб қарасам бу ишдан менга ҳеч салоҳият кўринмаётир, эй мардонавор йигит.

Менга маъқул келмади, кўнглим бу ишга чопмаётир, кўнгилга маъқул келмаган ишни қилиш эса хатарлидир.

Донишмад сўзлари билан қандай яхши таълим берган, у севган ва севилганларга кўнгли баб-баравар очиқ кишидир:

Қайси ишни қилмоқчи бўлсанг, энг аввал ўз кўнглинг билан кенгашиб кўргин.

Барча гапларингни айтиб одамлардан маслаҳат ол, лекин кўнгил чопмаса, у ишдан ўзингни четга олгин.

Бошқалардан кўра ўзингга ўзинг мөҳрибонроқдирсан, кўнглинг хоҳламаган ишни қўйгин, сўз тамом.

Кўнглингга маъқул келмаган ҳар қандай ишда ҳеч қандай эзгулик бўлмайди, эй аслзода.

Бу ишга кўнглим жуда ҳам севиб чопмади, шунинг учун ҳам мен дарҳол бу таклифдан воз кечдим.

Бунинг учун сендан узр сўрайман, сен мени ўз ҳолимга қўйиб бер, эй кишиларнинг сараси.

Менинг элигга ярайдиган хислат — фазилатларим йўқ, феъл-хулқим, йўл-йўриқларим, сўз ва гапларим ҳам элиг хизматларига лойиқ әмас.

Ўзим бу дунёдан қочиб бу ерга келганман, яна у ерга қанақасига қайтиб боришим мумкин?

Учрашиб-қўришинимизни қўмсаб ҳолгудай бўлсанг, сен бу ерга келмагин, ўзим сени истаб борайин.

Машаққатлар менга тегсин, сен роҳатда яшагин, элигнинг хизматларини ва халқнинг манфаатларини кўзлагин.

Меҳрибон одам нима деганини эшитгин, у яқинлик боғловчи ва меҳнат — хизматга содик кишидир:

Одам кўнглига туғиб, кўз олдига аниқ мақсад қўйса, тилакнинг машаққатли йўллари яқин бўлади.

Одам қасд қилиб аниқ мақсад билан юрса, ўз тилағига етади, йўлда ҳориб қолмайди.

Севган одам жуда яхши сўзлаган, у вафо билан танилган ва севганларнинг сарвари бўлгандир:

Кўнгил яқин бўлса, йироқ ер ҳам яқин бўлади, яқинлик вафосининг маскани — кўнгилга қарагин.

Яқинлик бурчи вафо билан ўталадиган бўлса, Шарқдан Фарбгача бўлган масофа бир ўрламгина ердир, холос.

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Сўзларингни эшитдим, энди сен ҳам менинг сўзларимни эшитгин.

Менинг гапим тугади, энди эсон ва яхши қол, мени уятга қўйма, элигга мактуб ёзиб бер.

Элиг сенга ўз қўли билан мактуб ёзиб йўллади, унга қайтиб жавоб йўллаш керак, эй билафон.

Энди менга жавоб бер, мен қайтайин, тилинг билан ўлчаб сўзларингни сўзла, қарзингни уз.

Менга оғзаки сўзларингни тайинла ва мактуб ҳам ёз, элиг ҳузурига қайтайин, эй зийрак доно.

ЎЗГУРМИШНИНГ ЭЛИГГА МАКТУБ ИҮЛЛАШИ ҲАҚИДА

Ўзгурмиш жавоб берди: Эй тетик киши, агар лозим бўлса мактуб ёзганим бўлсин.

Давот ва қофоз келтиришларини сўради, қўлига қалам олди, сўзни давом эттириб элигга мактуб ёзди.

Сўзини тангри номи билан бошлади, яратган, парваришилаган, кечирган эгам, деди...

Элигнинг ҳақига дуолар қилиб мактуб ёздим, унда саломлар ва эсонликлар битилган, эй зийрак киши.

Элиг мактуб йўллаб ва сўз айтиб, мени йўқлабди, мактубингни ўқидим, кўзларим севинчдан равшанлашиб кетди.

Кўп яхши ёрлиқлар, беҳисоб панд-насиҳатлар ва

бисотингдаги барча яхши сўзлар билан менга марҳаматлар кўрсатибсан.

Яна устига кўп эзгуликлар кўрсатишни ваъда қилибсан, лавозимлар, инъомлар, егулик-кййгуликлар билан ярлақамоқчи бўлибсан.

Шундай орзу билан юрадиган инсонлар орзуларига эришмоқ учун дунёни кезадилар.

Хизмат сингдирмасдан туриб сенинг марҳамат ва инъомларингга муюссар бўлсам, қанақасига бу қулай баҳтнинг зиёнини кўрмайман?

Бунинг бир қанча бошқа заарлари ҳам бордир, ўзим бу дунёдан кетсам, у заарлар кейин тегади.

Булардан бири — хизматларимнинг йўқлигидир, яна бири эса ҳалқа вафолар билан яхшиликлар қилмаганимдир.

Низом-қоида, расм-удум, йўл-йўриқларни билмайман, феъл-хулқим муносиб эмас, бу каби хизматчи нимага ярап эди?

Иккинчидан, бу дунёning жафокорлигини билиб, жафо қилмасидан бурунроқ мен унга жафо қилдим.

Тангрига сифиндим, ўзимни унинг йўлига бағишиладим, диним билан имонимни тангрининг ўзи арасин.

Томоққа егуликдан, эгинга кийгуликдан яратган эгам мени кам қилмайди.

Сенга дунё-давлатни тугал берди, сира дариф тутмади, менга бермайдими, эй кишилар афзали.

Ўзи яратди ва шу даврга қадар парваришлади, бундан буён ҳам ўзи паноҳ бўлади, эй дунё беги.

Барча ёмон-яхшиликларимни, камбағал-бойликларимни фақат эгамдан кутаман, эй саховатли мард...

Сенинг ҳузурингга, сенинг даргоҳингга бориб, тириклигимни зое кетказиб нимани ҳам орзу қилишим мумкин?

Иккаламиз ҳам тангрининг teng бандаларимиз, бизнинг даражамиз тангрининг бандалигидан ўзга нарса эмас.

Модомики иккимиз ҳам худонинг қули эканмиз, бас, қулликка хизмат қилмоқ ярашмайди, қулнинг хизматни қилиб ўзини обид дейиш бўлмайди.

Ўзини тутган киши ушбу сўзларни жуда яхши сўзлган, эй кўнгли пок, сен унинг сўзларини эшитгин:

Очиқувчи ва тўювчига хизмат қилмагин, нима ўчун хизматкорга хизмат қиласан?

Фақат ягона худога тинмасдан хизмат қил ва кечако кундуз эшигингни очиқ тутгин.

Эй элиг, аввал тўрт ҳожатимнираво қил, мен сенинг
қўл ва юзларингдан ўпиб хизматингни қиласин.

Мен заволсизтириклик истайман, қаримайдиган йи-
гитлик истайман.

Сен мени доимо дардсиз саломатсақла, сира кам-
бағал қилмасдан ҳамиша бой қилиб тут.

Мана шу тўрт нарсани менга муҳайё қилгин, сўнг
сенга хизмат қиласин, азиз жонимни фидо қилиб, ўзим
қулинг бўлайин.

Мана шу нарсаларни бера олсанг, эй элиг, ўзимни
сенга қул қилиб, сенга қўл берайин.

Агар мана шуларни беришга кучинг етмаса, унда
сенинг мендан нима ортиқлигинг бор? Очигини айтиб
қўя қол.

Менинг егулик-ичгуликларим бор, кийгуликларим ҳам
етарли, мабодо яна лозим бўлиб қолса, эгам албатта
беради.

Қадр-қиммат ва қадрсизлик тангридан бўлади, ўлим
ёки ҳаёт ҳам ўшандандир.

Мана буларни ҳақиқатлигича тушунган киши билим-
ли бўлади, бундан бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас,
эй барака топгур.

Эй асли бек зотидан бўлган киши, мени танҳо танг-
рим асраганидай асрай олмайсан.

Мен қолиб, сени мен асрашим керак бўлади, мени эса
тангрининг ўзи асрайди, сўзнинг очигини айтиб қўя қол-
дим.

Ўзинг тўймагунингча менга овқат тегмайди, эгам
ҳамиша мени тўйғизади, ўзи эса овқат емайди.

Ўзим мунгга тушиб қолганимда бу ҳақда баён қи-
лувчининг кераги бўлмайди, тилим тебранмасданоқ танг-
ри сўзларимдан огоҳ бўлади.

Хизматкор ёки бек менга юзланган балоларнинг ол-
дини ола олмайди, тангрим менга зўравон ва золимнинг
зулмини тегизмайди.

Сенга гуноҳ қилиб қўйсам, мени кечирмагайсан, минг-
лаб гуноҳлар қилсан ҳам мени эгам кечиради.

Гуноҳкор қул нима деган, эшиггин, у кўнгил сирла-
рини очиб, тилга чиқаргандир:

Эй чиндан ҳам меҳрибон вафоли эгам, сендан ўзга
бирор эга топмадим.

Мен ҳожатмандингга тилакларини ўзинг берасан,
ёмонлар учун ҳам, ҳожатмандлар учун ҳам ўзинг таянч-
дирсан.

Дардларимга шифосан, аламларимга севинчсан,
мунгимда таянчимсан, зерикканды овинчимсан.

Қувончим, севинчим, овунчим барчаси сенинг севинчинг ичидадир, эй қодир.

Мен сенга жуда кўп гуноҳлар қилдим, лекин сенинг раҳматларингдан гуноҳлар озгинадир, раҳматинг эса чексиздир.

Гуноҳларимни кечиргин, ундан сенга зиён бўлмайди,
менга азоб бериб қийнамагин, қийнамоқдан сенга манфаат йўқ.

Эй элиг, бу дунё ўткинчидир, тириклик кундан-кунга тугайди, олқинади.

Нега унга ишониб узоқ умид боғлаш керак? Нега унга бино қўйиб маҳлиё бўлиш керак?

Ўтказиб юборган кунларингни беҳуда кетказган бўлсанг, энди келажак кунларингни беҳуда ўтказма.

Кечиб бораётган кунлар ичиди кераклигингни олиб қолгин, кўчирувчи ўлим келишига ҳозирлигингни кўриб қўйгин.

Мен шу аҳволни кўриб турганимда элигга қанақасига фойдам тегиши мумкин?

Элиг менинг ихтиёrimни ўзимга қўйиб берсин, бу ерда унинг ҳақига дуолар қилувчи бўлайин.

Энди мен қолган умримни сарф этиб, тоат-ибодат билан тангримнинг севинчинигина тилайман, холос.

Ҳарна бори мен учун кифоя, ортиқчасининг кераги йўқ, бу дунё аслан ўзи бир сиқим тупроқ каби арзимасдир.

Эгним бут, шунингдек қорним ҳам тўқ, дунё таг-туғи билан қўпорилсин, менга унинг бошқа кераги йўқ.

Борига рози бўлган киши жуда яхши сўзлаган, қаноат ва розилик орқасидан унинг қути тугалдир.

Томоққа емиш етарли, эгинга керагича кийим ҳам бор.

То ҳаёт эканман ризқимни ҳам топаман, керак бўлган нарсаларни эгам ўзи беради.

Элиг менинг манфаат келтиришимни кўзлаб чақираётган бўлса, сенга фойда берадиган даражада заковат ва билим ҳам йўқ.

Мабодо эл ишларига яраб қолар деётган бўлса, ярайдиган ерим йўқ, кесиб сўз айтдим.

Бир ўзи бўлса ҳам иш-юмушларингда қариндошим минг одамнинг ишини қила олади.

Агар мени эзгу тутган бўлсанг, тангри сени ҳам эзгу тутсин, эй адолатпарвар элиг.

Жаҳонга донги кетган не-не жавонмардлардан минг тумани элигнинг атрофига жам бўлган экан.

Бир мендан элигга нима фойда тегарди, фойдасиз ишнинг мазаси бўлмайди.

Сендан ўзим учун узр сўрадим, мени ўз ҳолимга қўй, лекин кўнглинг қолмасин.

Яна қандай сўз ўтганлигининг тадорик-тадбирларини қариндошимдан эшиласан, сўзлаб беради.

Сўзларини ёзиб тугатди, мактубни ўраб тугди, Угдулмишга берди, қариндоши чаққонлик билан уни олди.

Ўзғурмиш айтди: Мен ўз истакларим ва сўзларимни ёздим, тилим билан гапирганларимни ўзинг эшилдинг, эй қора қўзим.

Уларни ўзинг тушунтиргин, элиг эшилсин, ўз ҳолимга қўйисин ва мендан умидини узсин.

Элчи хабар келтиради ва жавобини элтади, жавоб сўзларимни эшилдинг, уларни элигга етказгин, эй барака топгур.

Учўрду хони нима деганини эшилгин, бу сўзларни бутун элга атаб айтгандир:

Сўзидан адашмайдиган элчига ўлим йўқдир, агар у тайинланган сўзларни чин ва тўғри сўзласа.

Элиг бу ҳақда бундан ҳам яхшироқ сўзлаган, элчи қандай хабар келтирса ҳам қийнама, деган.

Элчига ўлим йўқ, буни аниқ билиш керак, агар эшилган сўзларини тўппа-тўғри етказса.

Элчи дегани бу — воситачидир, бу воситачи унга тайинланган сўзларни тўғри етказса, ўлмайди, омон юради.

Элчи зиммасига юкланган вазифани яхши бажарса, унинг шаънига яхши сўзлар айтиб, инъомлар бергин.

УГДУЛМИШНИНГ ЎЗҒУРМИШГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб бериб айтди: Сен нималар деган бўлсанг барчасини эшилдим.

Унинг мактубига жавобан мактуб ҳам ёздинг, мени мактубингни элтиб бераман.

Лекин, эй қариндош, шубҳам шундаки, элиг сени ўзидан ташқарида қўйиб қўймаса керак.

У мени юборадими ёки бошқаними, билмайман, лекин албатта сени яна қайта чақиради, эй хушфеъл.

Ўзғурмиш жавоб бериб айтди: Бундай сўзларни сўзламагин, кўнгил изтироб чекади.

Мен бу ердан чиқиб у ёқса бормоқчи эмасман, ўзини қийнаб бу ерга қайта келиб юрмагин.

Қидириб, сўроқлаб топилмайдиган нарсанни исташ ярамайди, айтилмайдиган сўзни сўраш тубанлик бўлади.

Билими теран киши нима деганини эшит, у ярайдиган ва ярамайдиган нарсаларнинг барчасини синааб билгандир:

Сўраб бўлмайдиган нарсанни зўрлаб сўрама, истаб топилмайдиган нарсанни чираниб истама.

Ҳар ерга яёв юриб боравермагин, агар борсанг ма-шаққат кўрасан, тушунгин.

Ўзғурмиш яна айтди: Кел, энди бас қиласайлик, сен яна қайта келиб ўлтирма, эй мард ўғил.

Угдулмиш ўрнидан турди ва деди: Сўзларим тамом, энди кетайин.

Угдулмиш қариндошига ўзи тушунган ва билгани боши-ка нарсалар ҳақида ҳам анча гаплар айтди.

Угдулмиш отига миниб орқага қайтди ва етиб келиб уйига тушди.

Қўёш ерга қайтди, юзини беркитди, осмон юзини қора сувсар рангидек зулмат қоплади.

Оlam юзига кўмирдек қора бўёқ тортди, очиқ кўзлар юмилди, уйғоқлар ухладилар.

Угдулмиш жой ҳозирлашни буюрди, ётди,

Бир муддат ухлади, сўнг бошини кўтарди.

Шарқдан ўтдек ёлқин тарқала бошлади, келинчак юзини очгани каби жаҳон мунаvvар бўлди.

Маржоншода қалқон юқорилаб кўтарилиди, жаҳон-нинг юзи оқ марварид каби ёриши.

Уйидан чиқиб саройга борди, киришга ижозат сўраб элигга кўриниш берди.

Энг аввал элиг ўзғурмиш ҳақида сўради, қани, келтирган хабарларнингни гапир, деди.

Қандай сўзлар бўлиб ўтди, ишинг нима бўлди, боришидаги мақсадинг ҳал бўлдими, қариндошинг келади-ми?

Угдулмиш олдин мактубни берди, элиг олиб очди, кўз югуртириб ўқиди.

Юзи қизишиди, ранги ўзгарди, заҳарханда билан узоқ ўйга толиб жим қолди.

У деди: Қариндошинг жуда кескин сўзлабди, лекин унинг айби йўқ, ҳақиқат сўзларни сўзлабди.

Ким айтишидан ва сўзлашидан қатъи назар, тўғри сўз кескин бўлади, мен ипак мато юборсам, у менга ти-кан туғиб қайтаргандек бўлибди.

Оғизда айтган гаплари нималар эди, айтгин, барча әшитганларнингни сўзлаб бергин.

Ўгдулмиш эшитган гапларини элигга баён қилиб берди, қандай сўз бўлиб ўтган бўлса, оқизмай-томизмай барчасини сўзлади.

Айтди: Турли сўз бўлиб ўтди, ақлдан, заковатдан гапирди, мен гапирдим, суҳбат хўп қизиди.

У барча сўзларимга жавоб берди, мен уни қаттиқ қистовга олдим, лекин у қаттиқ кўз юмиб олди, унамади.

Мен ҳар қанча қилмайин, бу ерга келмади, кесиб-кесиб гапирдим, аммо кўнгил бермади.

Элиг Ўзғурмишнинг барча сўзларини эшитди, барча сўзларида ақл-заковат, билим бор эди.

Уни яна қаттиқроқ орзулаб қолди, кўнгли қўмсади, кўнгил қўмсаб қолса, бу одамга катта ташвишdir.

Назар солиб қаралса, мардлар боши жуда жахши сўзлаган, кўнгил истагини топмаса, одам дилгир бўлиб қолади:

Кўнгил мисоли бекдир, тананинг бошқа аъзолари унга қулдир, беги қайси йўлдан юрса, қулларининг йўли ҳам ўша йўлдир.

Орзу-тилакка мойил бўлиб қолсанг, кўнгилни йиғиб ол, орзу ушалмагунча кунинг ҳаловатсиз бўлади.

Элиг яна айтди: Эй Ўгдулмиш, қариндошинг ҳақиқий баркамол киши экан.

Қошки унинг сўзларини эшитсам эди, феъл-хулқи қилиш-қилмиши, билимлари, бошқа фазилатлари ҳақида ҳеч нарса билмасам эди.

Булар ҳақида билдим ва эшитдим, энди ҳаракат қил, мени тилагимга етказгин.

Менинг ўз элимда тилаган кишим бўла туриб, унга эришмасам, бу номаъқул бўлади-ку!

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГ – ПОДШОҲГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди: Эй элиг, эл орасида сара, хулқи гўзал сардор!

Қайтар пайтимда қариндошимга элиг мени яна қайта юборади, мен ҳузурингга яна келман, деб айтганиман.

У сени тинч қўймайди, охири олиб кетади, деб ҳурматини жойига қўйғанман.

У мутлақо умидни уздириб, яна қайта келма, мен у ёққа бормоқчи эмасман, қистама, деб айтди.

Элиг сўзларингни эшитдим ва уқдим, унинг бу сўзлари ҳисоб эмас, ўзинг яна қайтиб бор, деди.

Бу нима деган гап, кўнгли тилаб орзу қилган тилағига етолмаса.

Эл устида улуғ ҳукмдор бўлган одам ўз элида фармонини ўтказолмаса, қандай ҳукмдор бўлди?

Улуғликнинг яқъол белгиси тилаган тилағига монесиз етишдан иборатдир.

Бу орзу менга яна бир ортиқча ташвиш бўлди, тадбири қилинмаса, армон билан кетаман.

Бу байти ўқи, унда нима дейилган, эй кўнглим ишончи, унинг маънисини уқиб олгии:

Барча дарднинг дармони, давоси маълум, дардни даволовчи ҳозиқи маълум.

Кўнгил орзу дардига мубтало бўлиб қолса, унга эришса, дарди шунда арийди.

Ўгдулмиш айтди: Эй элиг, дунёда чорасиз иш йўқ.

Элиг тинч, фарогатда яшасин, бу хизматкор қули унга фидо бўлсин.

Бу сўзларни элигга хизмат бурчим юзасидан айтишга мажбур бўлдим, энди бунга узоқ ўкинишнинг ҳожати йўқ, ташвишланиш бефойда.

Заковатли киши нима деб таълим берган, эшитгин: ҳар бир гапни маромида сўзлаб поёнига етказгин, деган.

Тилда сўзланмаса сўзнинг фойдаси каттадир, бу тилим сўзлаб мени кўп ўқинтириди.

Сўзни сўзламасанг, сенга қул бўлади, измингда турди, агар сўзлангандан кейин у сени қул қиласди, бoshингга кулфатлар келтиради.

Сўзни ўйлаб сўзла, шошилма, қўнимли бўл, шошилиб сўзланган сўзнинг оқибати ўкинчли бўлади.

Ўгдулмишнинг пишиқ одамлигини, чақирганим билан келмаслигини ўйлаб кўрмасдан сўзлаган эдим, кўргин.

Элиг унинг келишини бир истаса, мен минг карра ортиқ истар эдим, ҳар ишда фойдаси тегар эди.

Тилагим шу эдики, мен билан бирга бўлса, у билан қўлни қўлга бериб хизмат ўтасак деган умидда эдим.

Уни қанча қаттиқ туриб қистаган бўлсан, шунча қаршилик қилди, умидларимни пучга чиқарди.

Яна бориш керак бўлса ўзим борайин, нималарни айтиш керак бўлса айтайн.

Элиг ҳам яна бир мактуб берсин, мактубни ўқисин ва менга ишонсин.

Элиг айтди: Мен бир бор мактуб ёздим, у мактубга кўз ёшидек дона-дона қилиб жавоб қайтарди.

Яна қандай қилиб мактуб ёзайин, мактуб ўрнига сен ўзинг етарли мактубдирсан.

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Үгдулмиш жавоб берди: Эй элиг, шундай бўлса ҳам баҳархол яна бир хат ёзиб бергин.

Элчи қанчалик тўғри ва қўнимли бўлса ҳам, мактуб бўлмаса кўнгил қуруқ гапга ишонавермайди.

Танийдиган одам учун мактуб бир гувоҳлик берувчи ҳужжатдир, аниқ дадил ва ҳужжат бўлса, ҳийла ва алдовга ўрин бўлмайди.

Элиг айтди: агар истагинг шу бўлса, сўз замирини очиб мактуб ҳам ёзайнин.

Майли мактуб ёзайнин, лекин мактуб шундай нарсаки, унга ҳамиша ишонавериш керак эмас, эй зийрак доно.

Нима дейиш лозим бўлса асосан оғзаки тушунтиргин, бор чора тадбирлар билан уни менинг ҳузуримга келишга ундагин.

ЭЛИГНИНГ ЎЗҒУРМИШГА МАКТУБ ЮБОРИШИ ҲАҚИДА

Элиг яна довот ва қофоз келтиришни буюрди, қўлига қалам олиб мактуб ёзишга бошлади.

Сўзини тангри номи билан бошлади, яратган, парваришилаган, кечирган эгам, деди...

Аввалан сенга беҳисоб мақтов — олқишлиар ва юзминг саломлар йўллайман, эй комил заковатли.

Сендан кўнгил сўраб мактуб юбордим, ўзинг қалайсан, кунларинг қандай ўтмоқда, эй тетик доно.

Сенинг олдингга қариндошингни юборган эдим, сен ҳузуримга келсанг деган умидда эдим.

Бу ерга келишни маъқул кўрмадинг, мен билан учрашиш ва юзимни кўришни истамадинг.

Мактубимга жавобан мактуб ёзиб юборибсан, қариндошинг оғзаки гапларингни ҳам бир-бир айтиб берди.

Мактубингни ўқидим, сўзларинг мазмунини тушундим, энди сўзларимга қулоқ бер, ўзингни четга олиб қочма.

Сенга шакардан ширинроқ сўзларни айтиб юборган эдим, менга юборган жавобларинг оғудан аччиқ бўлди.

Яна менинг мана бу сўзларимни ҳам эшиш, уларни дилингга жойлаб ол.

Сен зоҳид деган номни олдинг, шу номинг сабабли тоғ бағридан кулба топиб зоҳидлик қилмоқдасан.

Мана шу овоза билан номинг тақијиди одам орасида бу номинг белгили бўлиб қолди.

Сенинг тоат-ибодат қилишларинг мана шу синг учунгинаадир, ўз қисматингни зўр-базўр увол қилмагин...

Ҳалол мол-дуё топгин, ўзингни таминла, яланг-юпунларнинг жулдурларини бута, очларни тўйғаз.

Одамларнинг яхшиси ҳалол мол-дунё топса, у икки дунё неъматларини қўлга киритган бўлади.

Эй ҳузуримга келмаган одам, мана бу сўзларга қулоқ бер, пок, доно, асли улуғ одам мана бундай деган:

Худонинг бандаларига манфаат келтиргин, одамларга фойдаси тегадиган одамнингина одам деб аташ мумкин.

Эй зоҳид киши, мен бу ерга мусулмонларга манфаатинг тегишин кўзлаб чақиртиromoқдаман.

Бу ёқса келгин, уларга фойданг тегсин, ҳожатларига ярагин, фойдаси тегмайдиган киши одамлар орасида ўлиkdir.

Фақат ўз фойдасини истайдиган киши одам бўладими, эл фойдасини кўзлаганларгина одам ҳисобланадилар, холос.

Нарса улашиб бериш саховат эмас, бутун бор-йўғини ва жонини бағишлиб юборадиган одамгина сахийдир.

Узини бир панага олиб туриш меҳрибонлик эмас, одамни йўқлаб, истаган киши меҳрибон бўлади.

Яхши одам дейдилар, яхши одам қанақа бўлади? Бу ҳақда менга айтиб бергин, эй доно.

Эзгу киши дейдилар, эзгу киши ким? Эзгу киши қайғу-аламда одамнинг дардига дармон бўлувчи кинидир.

Эй эзгу, эй покиза ва эй билими теран киши, мана бу сўзларга назар сол, фаҳм-фаросатингни етказ.

Айтган шу сўзларим ростми, кўргин-чи. Агар дарҳақиқат рост бўлса, бу ерга кел, кибру ҳавонгни қўй.

Кўп гапирилган гап зерикарли бўлади, заковатли одамлар гапни кўп чўзмайдилар.

Мана шу бўлиб ўтган гаплар билан кифоялан, энди бошқа гапирмагин, заковатга, билимга асосланиб баҳлашиб тортишавермагин.

Яна қўшимча айтмоқчи бўлган гапларим нима бўлса, қариндошинг ғапириб беради, мен унга тайинлаб топширганман.

Мактубни тугатди, қаламни ювиб бир чеккага қўйди, ҳатни қуритди ва ўраб қаттиқ қилиб боғлади.

Мактубни олиб устидан тамға босди ва Ўгдулмишга берди, у мактубни олди.

Ҳаракат қилгин, қанақа чораси бўлса қилиб, уни шаҳар ва қишлоқларга чақирғин ва олиб келгин.

Бу ёққа келсин, нима истаклари бўлса, тадбирини қилиб, уларни бажо келтирайин.

Ҳа, албатта, деб Үгдулмиш у ердан чиқди, эзгу киши уни томон жўнади.

Етиб келди ва уни кириб ўлтирди, еб-ичди ва бир муддат хаёл сурис ётди.

Румий қизи, яъни қуёш юзини ерга яширди, жаҳон юзи занги юзи каби қорайди.

Осмон бутунлай қора қуш рангини касб этди, борлиқ жаҳонга қора қуш пари тўлиб кетди...

Тўшак тайёрлаб беришларини буюрди, қариндоши билан учрашиб нималар дейиши ҳақида узоқ ўйлаб этди.

Бир оз ухлагач яна уйғонди, тун ўчган кўмир каби қопқора эди.

Уйқуси ўчиб кетди ва ўрнидан турди, қора тун этағини юқори кўтарган эди.

Туриб таҳорат олди, бомдод намозини ўқиди, намозини ўтаб бўлгач, бир муддат дуо ўқиб ўлтирди.

Қуёш ердан юқори кўтарилди, равшан юзи кулаётган гўзалдек жилмайди.

Бир хизматкор ўғлон билан тезликда отини тутди, уйдан чиқиб хурсанд бўлиб қариндоши томон жўнади.

Қариндошининг кулбасига яқин келганида, отдан тушди, шукрлар айтиб пиёда кулбасига борди.

Оҳиста эшигини қоқди, қариндош тоат-пбодатини тўхатиб келиб эшик очди.

Ўзғурмуш унинг қўлидан тутиб ичкарига бошлаб кирди, иззат-ҳурмат билан ўпиб, ўлтиришга ўрин кўрсатди.

Айтди: Эй қариндошим, нега яна қийчалиб менинг ҳузуримга келдинг, сабабини айт.

Мен гапнинг пўсткалласини айтган эдим-ку, сен уни эшигтан эдинг-ку, нимага мени зўрлаб қийнайсан?

Таълим бергувчи, синаб ёмон ва яхши одамни билиб олгувчи киши нима деган, эшигтинг:

Одамии билиш учун бир марта кўришнинг ўзи кифоя, севиш ёки севмаслигини билиш учун бир мартагина сўз сўраш кифоя.

Мис ва олтинни одам кўриб фарқлай олмаса, озгина намуна олиб уни сир тошига ишқалаб сурис кўрса кифоя.

Үгдулмиш жавоб берди ва айтди: Эй қариндош, мендан аччиқланиб кўнгилни жароҳат қилма.

Элигга сўзларинг битилган мактубингни бердим, оғзаки айтган сўзларингни ҳам барчасини айтдим.
Сўзларингга жавобан у мактуб юборди, деб мактубни берди.

Ўзғурмиш мактубни олди, ўровидан очди, мактубни кўздан кечириб ўқиб чиқди ва ўйга толиб қолди.

У айтди: «Эй қариндошим, ўзи нималар бўлаётир, нима учун бунчалик қасд қилиб менинг пайимга тушди?»

ЎГДУЛМИШ ЎЗФУРМИШ БИЛАН ИҚКИНЧИ БОР МУНОЗАРА ҚИЛИШИ ҲАҚИДА

Ўгдулмиш жавоб бериб, сўзга лаб очди ва: эй қариндошим, сўзни эшиш ва билиб ол, деди.

Элигнинг сенга тиласи фақат эзгуликдир, сенинг эзгулигинги ичидаги ўзига ҳам эзгуликдан умидвор.

Ўзинг биласан, бу ерда қилаётган тоат-ибодатларинг барчаси қанчалик савоб-носавоб бўлмасин,

Шаҳар ва қишлоқларда одамлар орасидаги мен айтган хизматларнинг барчаси фақат савобдан иборатдир.

Бу дунёнинг қут ва баракатлари юз уриб келаверса ва номингни улуғласа, бу нарса ҳам сени тушунгандек яроқсиз ва ёмон эмас.

Одам дунёни тарқ этиб зоҳид бўлса, бу туфайли албатта маънавий манфаат ва эзгулик олиб кетади.

Бу дунё мол-матоларни ҳам ёмон дейиш ярамайди, агар ундан одам ўзи баҳраманд бўлса ва халқни баҳраманд қилиб ёруғ юз бўлса,

Саховатлилар бошлиғи бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, эй эзгу киши, уни сен ўқигин ва тушуниб олгии:

Мол-дунёси бўлса, одамнинг билим ва дониш ўрганиши ўнгай бўлади, ҳар қандай эзгу ишларни қилишга қўли етади.

Одам мол-дунёга суюниб тилакка интилса, у мөвий кўкка кўтарилади, бунда мол-дунёси яхшигина таянч бўлади.

Истагинг ҳаж қилиш бўлса мол-дунё керак бўлади, эъзозга ҳам шу туфайли эришасан.

Олди-берди қилиш учун одамнинг маблағи бўлмаса, ҳар қандай хайрли ишни қилишга ҳам қўли қисқалик қилади.

Бундай хайрли ишлардан қандай қилиб юз ўгирасан, бу панд-насиҳатларни, ўғитларни нега мақбул кўрмайсан?

Мен айтган мана шу сўзларга бир назар солиб қара ва менга айтиб бер, ҳақиқатан ҳам шундайми ёки йўқми?

Агар чиндан ҳам мен айтганларимдек бўлса, сўзларимга амал қил, айтганларимни билиб ол, эй кўнгли тўғри.

Ҳавасга қул бўлма, кўнгилни тўғри тут, одамларга аралашгин ва хотиржам юргин.

Ўзғурмиш жавоб бериб айтди: Эй қариндош, мени ташвишга қўйдинг, ейдиган овқатимни заҳар қилдинг.

Дейлик, сен айтган сўзларингни олдим ва элиг хизматига бориб хизмат ўттай бошладим.

Хизмат қилиш учун ҳаммадан аввал қонун-қоида ва тартиб-низомни билиш зарур, хизмат қилиш йўл-йўриқлари, айтмиш-демишлари тўғри бўлиши керак.

Кириш-чиқиш, ўлтириш-туриш, одоб-қондаларини билиш керак бўлади, хизмат қоидаларини билмаса, одам беҳудага меҳнат чекади.

Ўзинг бекларнинг хизматларини қиласиган бўлсанг, кўнгил ва тилингни тўғри тутиб, сўзингга эҳтиёт бўлишинг керак.

Хизмат қилишнинг қоида ва одобларини ўргангин, хизмат қоидаларини билсанггина, ўзинг хизматга лойик бўласан.

Мен эса одамлардан узоқлашганман, тартиб-қоида, расм-одатларни билмайман, қилиш-қилмишларим ҳам, муомалаларим ҳам ноchorдир.

Бекингга қандай қилиб хизмат қила оламан, мен учун бу жиҳатдан эшик мутлақо ёпилган.

Нимага сен мени қистовга олиб зўрлайсан, элигга хизмат қилгин, деб менинг сўзларимни писанд қилмай, баҳсада менга галиб келасан?

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Сўзниг тўғриси шу, уни сен бошқа ёққа бурма, эй кўнгли тўғри.

Тартиб-қоида ва расм-одатларни билмаслигини элиг маъзур кўради, хоҳ ўлтиришда, хоҳ юриш-туришда бўлсин, сени айбламайди.

ЎЗҒУРМИШНИНГ ЎГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ўзғурмиш жавоб бериб айтди: Бу сўзлар сен айтганчалик яхши эмас, эй хушфөъл.

Сенга ёки менга тартиб-қондани, расм-русумни билмасдан гангиб юриш ярашадими?

Элни гуллаб яшнатиш, бошқарни, ҳалқни тузиб тартиб беришга, оламни сузиб тозалашга беклар мұяссар бўладилар.

Эл-юрт тадорикларини, бекларнинг ишларини одам қонун-қоидалар, тартиб-низомлар билангира қиласди.

Заковатни ишга солиб, билимни юритиб, мана шулар туфайлигина беклар ҳар ишга қўл узатадилар.

Ҳалқнинг бошчиси жуда ҳам яхши гапирган, у жаҳон ишларини билим ва заковат билан бажарган.

Оламни қўлда тутиб турувчи жаҳонгир заковатли бўлиши керак, ҳалқларни босиб турувчига ақл-идрок ва жасорат керак.

Мана шулар билан бекларнинг қудрати ортади, ёвнинг бўйини янчиб, ундан ўчини олади.

Энди биз бу урфу удум анъаналарини бузиб қонун-қоида, тартиб-низомлар тузишга жазм қилсак қандай бўлади?

ЎГДУЛМИШНИНГ УЗГУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Эй қариндош, бу унчалик қийин иш эмас, агар бу ишни қилаверсанг тушуниб оласан.

Мана, мен бу тартиб-қоида, расму одатларни биламан, сенга айтайин, кўриб, ўрганиб ол.

Қонун-қоида, расм-руsumларни билмаган одам ҳаётдан ўрганади, ўргангандан кейин эса орзу-тилакларини топади.

Билими равшан киши бунга жуда мослаб гапирган, бу сўзларга амал қилмаган кишининг билими чаладир.

Одам доно бўлиб туғилмайди, аста-секин ўрганиб, вақти келганда сўзлай бошлайди.

Одам билиб, ўрганиб, сўнг доноликка эришади, билимларни ўрганиб олгандан кейин ишлари юришади.

Ўзгурмиш жавоб бериб айтди: Сенинг тилаклариниг шулар бўладиган бўлса, менда ҳеч қанақа тилак йўқдир.

Бугун мени элиг ҳузурига чақираётисан, ўша сен айтган хизматлар қанақа бўлади? Қани менга айтгин-чи.

Кўнгилга манзур тушармикан, қани, сўзларингни тинглайнин-чи, ўзим уларни ўргана олармиканман, шунч тушуниб олайн-чи.

Менга бир қатор низом-қоидалар, расм-руsumлар, тартиб-усуллар ҳақида бир-бир санаб гапириб бергин-чи.

УГДУЛМИШНИНГ ҮЗГУРМИШГА СЎЗЛАРИ

Угдулмиш жавоб берди ва айтди: Жуда ҳам тўғри сўзлдинг, эй эзгу фол.

Қўйган қадаминг заковатдан йироқ эди, энди тўғри йўлга кирдинг, ҳақиқий йўналишини танладинг.

Энди мен сўзлайнин, сен эшитгин, менга қулоқ бер, ўрган, кўзинг очилсан.

Агар ҳақиқатан ўрганиш ва билишни ният қилган бўлсанг, тилингда ёлғон сўзлама, тилёғламалик қилма.

БЕКЛАРГА ХИЗМАТ ҚИЛМОҚ ҲАҚИДА

Хизмат қилувчи одам икки тоифа бўлади, хизмат қилса ишлари кундан-кун ривож олади.

Бир тоифа ёшлик пайтидаёқ хизматга кирганлар бўлади, яна бир тоифа улғайгандан сўнг бу ишни қиласди.

Бу иккаласидан афзали ёшлигидан хизматга кирган ва хизматга кўникиб борган киши бўлади.

Гарчи мен бугун хизмат ҳақидаги сўзларни сенга гапираётган бўлсам ҳам, уни кичиклар хизматидан бошлиб айтайнин.

Гапни ўртадан бошласа охири хайрли бўлмайди, одам доим тугаллик билан пухталикка эришади.

Одам ўзи учун хизмат эшигини кенг очаман деса, ёшлигидан хизматга тутиниши керак.

Тартиб-қоидаларни ўрганиши, йўл-йўриқлар, киришиқиши одобларини, одатларни ўрганиб олиши, ахлоқ намуналарини кўрсатиши керак.

Эрта барвақт турив чаққон хизмат қилиши, камтарин, мулойим, одобли, назокатли бўлиши керак.

Елиб-югуриб эпчил хизмат ўташи, эшитишда ҳушёр, кўришда зийрак, фахмлашда етук ва шинаванда бўлиши керак.

Узидаң улуғларнинг ҳурматини жойига қўйиши, тилига жуда эҳтиёт бўлиб, сўзни қаттиқ сир тутиши керак.

Бу янглиғ ёш хизматчи хизматларни ўрнига қўйиб бажарса, юмуцларни бегига манзур бўлгудек даражада дўйидириб эътибор топади.

Бегининг ҳузурига кириб-чиқиш шарафига муяссар бўлади, тартиб-қоидага биноан арз ва узрларни бегига баён қилиш шарафига эришади.

Кичик мартабали киши мана шу даражага эришса, бес ундан кутган тилакларини топади.

Үқ отишга моҳир, жасур бўлса, ўқ-ёйчилик даражаси га эришади, феъл-хулқи тӯғри бўлса, муҳдорлик даражаси га эришади.

Қилмишлари пок, юзи кўркли бўлса, бек уни шаробдор қиласди.

Хат ва ёзувларни билса, ҳисобга моҳир бўлса, хазинадор бўлади, ақл-заковатли, идроки яхши бўлса, саркотиб бўлади.

Одам бу лавозимлардан қайси бирига сазовор бўлса, мамнуният билан ўша даражаси га муносиб ҳолда хизмат қилиши керак.

Хизмат қилувчи, хизматни муносиб бажариб тилагичга етган киши нима деган, эшиш:

Ўзинг бекнинг қаршисида рўбарў турадиган бўлсанг, ниҳоятда қўрқиб тургин, ўзингга эҳтиёт бўлгин.

Одоб сақла, йўриқни тузат, ўзингни тут, кўнгил ва тилни тӯғри тут, сўзларингни пишишиб, айтадиган гапларингни пухталаб ол.

Агар бек қаршисида турадиган бўлсанг, кўзингни ерда ва қулоқни теварак-атрофда тутгин.

Қўлингни қовуштириб тик оёқда тӯғри тургин, сўл қўлингни ўнг қўлинг устига қўйиб тургин.

Эшиқдан киришда осто надин аввал ўнг оёғинг билан қадам қўйиб ўт, бек буйруқ-ёрлиқ бераётганида диққат билан эшиш ва англа.

Арз баён қилаётганингда қўлни кўксингда тӯғри тут, икки тиз билан чўкка туш, тавозели ва мулойим бўл.

Бек ҳузурида сўлга ёки ўнгга аланглаб қарама, ўзинг ийманиги тур ва сўзини ақл қулоги билан эшиш.

Сендан сўз сўраса, сўзнинг ростини баён қил, чиқишига ижозат берганда ёрлиқларини тӯғри етказгин.

Май ичма, бекордан-бекор, беҳуда юрма, ярамас, но-лойиқ ишлардан зинҳор қочгин.

Эшигтан сўзларингни эшишмаганга ол, кўз билан кўрганларингни кўрмаганга сол.

Одам мана шундай хизмат қилиб хизматини манзур қила олса, баҳт-қути кундан-кун ортади ва ишлари равнақ олади.

Айримлари хайл оладилар ва хайлбоши бўладилар, айримлари от-айғирлар миниб эл иш-юмушларини бошқариш амалини оладилар.

Баъзилар лашкарбоши, баъзилар ҳожиб, баъзилар сўз маъноларини очувчи саркотиб лавозимларини оладилар.

Баъзилар дониш топиб донишмандлик унвонини баъзилар кўкаюқ унвонини оладилар.

Баъзилар ишонч бек, баъзилар лочиндор бек, баъзилар қул бек, баъзилар шавкатли бек унвонларини оладилар.

Баъзиларига хизматкор қулларнинг ихтиёри тегади, булардан бошқа яна тақдирлаш йўллари кўпdir.

Киши шу мартабалардан бирига эришиб хизмат қилса, улуғликка эришади, орзуларига етиб, ундан баҳраманд бўлади.

Бек хизматкорларини мана шундай мартабаларга муяссар қилса, хизматчилиари унинг ҳақини мақтагудек қилиб ўтайдилар.

Агар паст одамга ҳукм юритиш эрки тегиб қолса, бундай қул нобоп ишларни содир қиласди.

Заковатли доно яхши гапирган: Нолойиқ одамга амал бермаслик керак, деган.

Таълимда бундан ҳам яхши айтилган: Эй элиг, жоҳилга элнинг ихтиёрини берма, деган.

Жоҳил одам улуғлик мартабасига эришса, хўжасининг бошини ейди, эй эл бошловчи киши.

Шунинг учун беклар хизматкор қулларини билимлари даражасига қараб тақдирлашлари керак.

Қулнинг феъл-авторини жуда ҳам яхшилаб синаш керак, заковати баробарида тақдирлаш керак.

Қул садоқатли, бегига жони ачийдиган бўлиши керак, бек шундагина унга иноятлар кўрсатса бўлади.

Адолат қилувчи ва адолат билан беклик ишларига равнақ берувчи киши нима деган, эшифтади:

Қул қанчалик улуғликка эришгани билан қул оти барибир қул бўлади, уни улуғликка етказган бекнинг хизматкоридир.

Бек қанча кичик бўлгани билан бек оти бекдир, хизматкор деган номдан бек деган ном афзалдир.

Эй беклар тақдирлаб буюкликка эришган одам, бегингни буюк бил ва уни улуғлаб, қадрли тут.

Сен беклар билан ўчакишига, яхшилаб ўйлаб кўрмасдан улар ҳақида сўз сўзламагин.

Улар қутдирлар, қутнинг эса қўли узун бўлади, ёниб турган ўтдирлар, тик боқишлиари билан куйдиралилар.

Улар замонадирлар, агар одам хурсанд бўлиб қулмоқчи экан, замона билан соз бўлмоғи керак.

Синааб билган одам бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, у хизмат билан танилиб орзулари ушалган кишидир:

Донолар сўзи қандай эзгу нарса, донолар сўзига на-
зар солсанг, улар гўё шоҳи ипак каби қимматлидир.

Агар беклар одамга кулиб боққудек бўлсалар, унга
сезинмаслик ва мутлақо ишонмаслик керак.

Хизматларингга ишонма ва керилиб мағуруланма,
беклар тўғриликдан сал чалғиб қолсалар, сенга ғазаб
қилишлари ҳеч гап эмас.

Хоҳ кичик, хоҳ улуф ва хоҳ шуҳратли баҳодир
бўлсин, у — хизматкор, хизматкор эса хизматда бў-
лади.

Бекларнинг хизматларида хато қилиб қўймаслик
учун қаттиқ тиришиш керак, хизматнинг тўғри йўлидан
зинҳор оғмаслик керак.

Беклар сени қанчалик яқин тутмасинлар, ўзингни
унутма ва ҳамиша тўғри юргин.

Бек қанча эзгу кўриб тутмасин, ўзинг доим қўрқиб
тур, ишонсинмагин, жазони ҳам кўз олдингга келтириб
тур.

Бек гоҳо ўт, гоҳо сув бўлади, гоҳо кулдиради, гоҳо
йиғлатади. Уч нарсага яқин қўшни бўлма, куяр ўт, оқар
сув уларнинг белгиларидир.

Яна беклар одатлари билан арслоннинг ўзидирлар,
унга эркалаб яқинлашсанг, юнги ипак каби майнлаша-
ди.

Агар унга қўполлик билан яқинлашилса, ғазабга ке-
лади ва бошни кесади, томирни тешиб қон оқизади ва
тириклайн қон ичади.

Ғазабга кирган пайтида бегингга яқин бормагин,
агар боргудек бўлсанг, кўнгилсизлик юз бериши муқар-
пардир.

Сўзни сўрагандагина сўзла, ҳузурига эса чақирган-
дагина кир, саломатликда яшаб ҳамиша қадр-қиммат
топгин.

Ўзини тутган, ўз фурсатида кириб арз-дод баён қи-
ладиган киши нима деган, эшит:

Киравер десалар, бу жуда катта ҳурматдир, чиқиб
тур десалар, юзингга қараб айтилган ҳақоратдир.

Қўзингни эҳтиёт қил, ўзингни тутгии, ўзини тутади-
ган одам мардлар орасида азиздир.

Уч ишдан йироқ тур, эвидан чиқсанг муросасиз бўл,
бири — қаттиқлик қилма, кесиб сўз айтдим.

Бири — ёлғон ва яна бири — сукликдир, бу уч иш-
дан ҳар учаласининг ҳам асл туби йўқликдир.

Ҳар жиҳатдан ўзингни пок тут, беклик деган нарса
покдир, покликни севади.

Саройга кирадиган бўлсанг ҳамма билан аралашиб юр, сени ким қадрласа, сен ҳам уни қадрла.

Керилмагин, қўлингни солинтириб кирмагин, бошқалар билан қўл ушлашиб, тутишиб ҳам кирмагин.

Ўлтирадиган бўлсанг ўз ўрнингни билгин, одамларни оёқости қилма, одамийликка амал қилгин.

Қаттиқ овоз билан ҳоҳолаб кулмагин, бу одат одамлар орасида тубанлик бўлади.

Чордона қуриб ўлтирма, ёнбошлиб ётма, бор овозинг билан қаттиқ кулмагин.

Ўзингни унутма, туб-аслингни, кимлигингни ўйлаб тур, ўзингни унутадиган бўлсанг, қутингни қочирасан.

Ўзингдан улуғларнинг сўзларини сўзлама, сўзингни яхши андазалаб олгин-да, уни яширма.

Сўзни тўғри сўзласанг юзингни ёруғ қилади, тилинг фақат эзгуликкагина очилсин.

Ичиб саройга кирма, ўзингни тутгин, ичувчи ярамае ва пасткаш бўлади.

Уч нарсадан одам ўзини сақламаса, улар одамнинг бошига етади, улардан одам ўзини сақлаши керак.

Бири — бекларнинг сўзларини қаттиқ сир тутиш керак, уни ўз тану жонидан ҳам авайлаб эҳтиёт қилиш керак.

Иккинчиси — барча эл ичида уни ёймаслик, ўзини жуда эҳтиёт тутиш керак. Шундай қилса тўғри бўлади.

Учинчиси — сарой ичкарисида ўзни тўғри тутиш, ярамас, ножӯя ишлардан кўзни йироқ тутиш керак.

Мана бу уч ишдан бирортасини қилувчи одам, қанчалик улуғ бўлмасин, албатта унинг боши кесилади.

Содир бўладиган иш то ўзи юз бермагунча кўзга кўринмайди, эй хушфеъл киши.

Агар тўрдан жой олиб ўлтирадиган бўлсанг, бирор сенга йўлиқмоқчи бўлиб кирса, албатта ўрнингдан тургин.

Беклар сендан қачон сўз сўрайдиган бўлсалар, сўзни кўп чўзмагин. Агар сўзингни эшитмоқчи бўлсалар, билганларнинг оҳиста баён қил, сўзингни кессалар, дарҳол тўхтат, сўзни чўзмагин.

Агарbekлар сени зиёфатга таклиф қилсалар, одоб билан овқат егин, бунинг адабларини яхши билиб олгин.

Емакни ўнг қўлинг билан олгин, ёйишдан олдин тангри номини тилга олгин.

Бошқаларнинг олдиларидағи овқатга қўл чўзмагин, ўз қаршингдаги овқатни егин, эй хушфеъл.

У ерда қўлингда пичоқ тутма, сўнгак кемирма, ўзинг овқатни тотиб кўрма ва бошқаларни ҳам бунга ундама.

Очофатлардек овқатни шошиб емагин, аёллар каби сертакаллуф ҳам бўлмагин.

Қанчалик тўқ бўлсанг ҳам овқатдан ейиш керак, бекларнинг зиёфат — овқатлари қадр-қимматнинг боши деб билгин.

Сен қай бир ишга ёндашадиган бўлсанг ҳам, сидқидил билан ёндашгин, рўшнолик топасан.

Билимли киши бу ҳақда жуда яхши гапирган, бу гапга амал қилсанг, фойдаси соф олtingа тенг бўлади.

Агар сенга иш ихтиёри тегса режали бўл, ишларни билим билан ижро эт, эй донгдор.

Агар сенга сўз эрки, фармон — буйруқлар ихтиёри тегса, саховатли бўл, ҳушёрлик қил, эй мард баҳодир.

Сенга лашкар ёки водийлар, туарар жойлар ихтиёри тегса, саховат билан қўлни узун қилиш, қилиқни кишинлаб тутиш керак.

Қўлни узун қиласидиган вазирлик ихтиёри тегадиган бўлса, ёмон сиёсат юритма, яхши, тузук бўл.

Донишмандлик тегадиган бўлса, ақл-ҳушни йиғишириб олиш, донишни пешлаш ва беги адашганда тўғри йўл-йўриқлар кўрсатиш керак.

Агар кўкаюқлик унвони тегадиган бўлса, ўзини ниҳоятда эҳтиёт тутиши керак, шунда бахти кулиб боқади.

Агар лашкарбоши ёки эл боши бўладидиган бўлсанг, тўғри бўл, қулоғингни ва кўзингни ўткир тут.

Ўзинг ҳожиб бўладидиган бўлсанг, пора олмагин, камбағаллар, туллар, етим-есирлар сўзларига қулоқ солгин.

Сени хазинага хазинадорликка тайинласалар, ишончили, ҳалол бўлиб тўғри юргин.

Агар ўзинг хат ёзувчи саркотиб бўлсанг, кўнгил сирларини қаттиқ тут, сирларингни сиртга чиқарма.

Унвон ва амалга эришган хизматчилар мана шулардир, булардан бўлак ҳам хизмат ўтовчилар талайдирлар.

Яна тағин бир қанча сарой ичи хизматчилари ҳам бор, тўшакчилар, лочиндорлар, ошпазлар бор.

Мана шу янглиғ хизматчилардан ва хизматлардан четда турсанг, фароғатинг кам, мاشаққатинг минг-минг бўлади.

Ўзинг учун доимий қадр-қиммат истасанг, хизматнингдаги кишиларни қадрла, эй улуф бўлувчи.

Улуғларни улуғла, ҳурматларини ўрнига қўй, сенга давлат ва улуғлик саодати келади.

Қария сўзини эшитгин, у нима деган, қарияларнинг сўзига амал қилсанг кўзинг очилади.

Жаҳонда улуғнинг ҳурматини сақлаш одати бор, улуф келганда оёққа босиб ўрнидан туриш керак.

Улуғларга кичикларнинг ҳурмат кўрсатишлари жуда ҳам ярашади, улуғлар ҳам уни кўриб кичикларга шундай қиладилар.

Ўгдулмиш сўзини тугатди ва айтди: Мана, бекларга хизмат қилиш ишлари ва тадбирлари шунаقا бўлади.

Мен булар ҳақида гапирдим, сен эшитдинг ва ўргандинг, қандай хизмат қилиш лозимлигини тугал билиб олдинг.

Бекларга мана шу тариқа хизмат қилиш керак, хизматларнинг сингса, сўнг баҳт эшиги очилади.

Фойда келтирадиган хизмат мана шулар, буларни мукаммал билиб олиш керак, билиб олган бўлсанг, уни ўзинг ўзлаштиргин.

САРОЙДАГИ ХИЗМАТЧИЛАР БИЛАН СУҲБАТ СЎЗИ

Ўзғурмиш жавоб берди, айтди: Бу сўзларни эшитдим, эй эзгу киши, сендан сўрайдиган тағин бир сўзим бор, энди менга уни ҳам айтиб бер.

Мен элиг хизмати учун шаҳарга кирсам, кунда унинг даргоҳига бориб туриш керак бўлади.

Бунинг йўл-йўриқлари қандайлигини билиш керак, тириклик шулардангинадир, эй қариндош.

Сарой хизматчилари, сипоҳлар билан шаксиз аралашиш керак, уларга келишиб яшаш керак.

Бугун менга бу ҳақда ҳам айтиб бер, қандай аралашиш керак, зеҳн билан англайин.

ЖАВОБ

Ўгдулмиш жавоб берди, айтди: Бу ҳам, ростини айтсам, кераклидир, эй қариндош.

Энди буни ҳам сенга ўргатиш керак, қандай юриш кераклигини ҳам билиш лозим.

Тирикчилик улар биландир, эй қариндош, улардан баъзисини қариндош тут, баъзисин жўра тут.

Саройдагилар билан ярашиқли бўлиш керак, аралашиш, бориш-келиш қилиш керак.

Саройдагилар билан чиқишимасанг, тириклик татимайди, эй эзгу киши.

Хизмат қилган киши нима деган, эшитгин, элни адл билан бошқариб, саройни гуллатган киши,

Узинг бек билан яқинлик боғлашни истасанг, саройдагилар билан яқинлик боғлагин.

Сен мангу улуғлик топай дессанг, саройдагилар билан соз бўлиб юр, эй хушфеъл.

Беклар сени қанчалик яқин тутсалар ҳам, саройдагилар билан ярашиқли юргин, тўғри тургии.

Саройдаги кишилар тугал уч тоифа бўладилар, тириклик ишлари улар билангина бўлади.

Булардан бири ўзингдан улуғлардир, улуғга хизмат қилсанг, ўзинг баҳт топасан.

Уларни улуғла, сўзларини қадрла, сени эзгу тутадилар, очиқ юз билан боқадилар.

Билимли, доно бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, донолар сўзини беқадр тутмаслик керак:

Кичикка улуғлик улуғдан етади, улуққа хизмат қилса, кичик қут олади. Улуғлар сўзини тут, юмуш қил, югур, ким улуғ сўзини тутса, тилакка етади.

Улуғлар қутдиirlар, қўр-қутга эришмоқни истасанг, хизмат қилгин, ҳамма қут хизмат эвазига келади.

Тағин бири — сенга тенг-тушлардир, эй қариндош, уларни узоқлаштиранг — ёвдир, яқинлаштиранг — қариндошdir.

Бу аралашиб керак бўлган кишилар сенга эш — тушдиirlар, эш — тушларнинг ўзларига яраша жавобмуомала қилгин.

Тағин бошқа бири сендан кичиклардир, аччиқлик ёки чучуклик шулар биландир.

Хизмат қилсалар, нарса бер, гуноҳ қилсалар, жазола, беҳуда ва бўш қўйма, ишларини суриштириб тур.

Оёқ ости қилдирма, ўзинг кичикларга қаттиқ тур, тилинг билан ҳазил қилмагин, сўзингни тийиб тур.

Кўплаб ёру биродарлар, оғайнилар тут, улар билан аралаш, ёр-биродарлар кўп бўлса, таърифи тилларда юради.

Одамларни билиб-бilmасдан ўзингга душман қилма, душманли кишилар шодлик тоимаганлар.

Душман қанча оз бўлса ҳам зиёни талайдир, тилим душмандан фойда бор деб айтмайди.

Кўнгли ҳушёр нима дейди, эшитгин, душман зиён етказиб машақатларга дуч қиласди.

Душман биргина бўлса ҳам, зарари минг-мингдир, минглаб дўстинг бўлса ҳам, озлиги бирга тенгдир.

Киши душмандан фойда қилмаган, агар қилган бўлса, бу — ўзининг абжирлиги туфайлидир.

Сенга қўлдошинг қандай муомала қиласа, сен ҳам ўшандай қилгин, токи эшинг севинсин.

Ўзингга тенгдошларни дўст тутгин, тенгдош тенгдоши билан муносиб тушади.

Ёмондан ошна тутма, зинҳор йироқ тур, ёмон дўст сени йўлдан озиради.

Ўзинг эзгу отли бўлайин десанг, ёмонга қўшилма, қаттиқ бўл, ўзингни тут.

Ҳамма нарсани кўрганман, ўз тўдаси билан юради, киши, ҳайвон, парранда, қурт ўз уйирини билади.

Элчи боши, яхши-ёмонни синаб, ёшини яшаган киши нима дейди, эшитгин: Чуфурлаб учайдиган чуфурчукни кўрдим, жуфтига боқиб қарасам, иккаласи ҳам қорадир.

Назар сол, юроқ оққушга аралашмайди, қорақуш билан оққуш жуда ҳам йироқдир.

Учадиган қуш ўз эшини билади, у билан гала ҳосил қиласди, одамдирсан, аралашадиган кишингни танла.

Яқинлик боғлашнинг амали икки турлидир, шу икки амал асосида киши дўст тутади.

Бирор тангрини ўртага қўйиб кишини эзгу дўст тутади, бу дўстликда эгрилик бўлмайди.

Тағин бирор ўз манфаати учун дўст тутади, бу дўстлик барқарор бўлмайди, у зўраки бўлади.

Агар сен тангрини ўртага қўйиб дўст тутиссанг, уларнинг оғирини енгил қил, аччиқ қилма, ранжима.

Бу дўстликнинг манфаатини бу дунёда истама, бу манфаатларингни у дунёда танги беради.

Агар дўст дунё манфаатлари учунгина бўлса, бундай дўстга аралашма, у аралашса, сен алоқани уз.

Дўст тутган, дўстнинг фойда-зарарини синаб билган киши нима деган, эшитгин.

Дўстни фойда-зарар борасида сина, масала шунга келиб тўхтаганда, сен қатъият кўрсат.

Ўзинг биродар кўнглини билмоқ истасанг, сўз билан ғазабини келтир ва ўзинг ҳам қовоғингни сол.

Сен севиши-севмаслигини билайин десанг, севимлироқ нарсасини сўра, дарҳол тушунилади.

У мана шу икки нарсага хафа бўлиб аччиқланмаса, ушбу кишини жон билан тенг тутиш керак.

Фийбатчи кишига аралашма, узоқлаш, фийбатчи тилида ўт ёнади, кўргин. Дунёнинг фисқу фасодлари фийбатдан чиқади, фийбатчининг бошини кес, эй мардона-вор сахий.

Яна тамагир билан яқин бўлма, шубҳасиз у сенга душман бўлади.

Агар бирор тамаси бўлса, бу тамагир сени ини ёки ака деб атайди. Агар тамаси бўлмаса, у юзини ўгиради, кўрмагандек ўзини узоқлаштиради.

Тамасиз ёру биродарлар ва дўстлар тутунгни, уларга ишонгин ва қайғусиз яшагин.

Еру биродар, жўралар севинч ва қайғуда, яхшилик ва ёмонлик кунларда кишининг кунига ярайдилар.

Ўзинг сени севувчилар кўпроқ бўлишини истасанг, туз ва нон едир, чеҳрангни очиқ тут.

Бу икки йўриқ туфайли одамларнинг муҳаббати ортади, ёмон ва яхши кунларда улар бурчларини ўтайверадилар.

Таълимда бунга мос сўз айтилган, бу сўзга амал қилгин, эй хулқи хуш:

Одамларга кулиб боқиб тузу нон едиргин, ширин сўзлилик билан чеҳрангни очиқ тутгин.

Одамни мафтун қилувчи мана шу икки қилиқдир, мен булардан бўлагини топмадим, топилса сен уни иста.

Шунингдек душман ҳам икки турлидир, кўргин, душман бўлса, одамга унинг тузоғи ёйилган бўлади.

Яна бир душманлик — бу фойда ва зарар учун бўлади, одам бу душманликни ўч билан қиласди.

Коғир душманга қарши қаттиқ жанг қилиши керак, бу ишга фидойи бўлиб, тану жонни қурбон қилиш кепрак.

Агар душман фойда ва зарар учун бўлса, ўша фойдаларингни унга қўйиб бер, яраш, эй сахий.

Ким душманга фойда келтирса, душман яқин бўлади, аслида эса душман зарар қиласди, ундан келадиган фойда эса муйян бўлади.

Қаттиқ бўл, ёвингни яқин қил, яраш, саломат яшагин, бош эсон бўлади.

Урушдан манфаат йўқ, билимингни оширгин, манфаат келмайдиган ишга қўл тегизмагин.

Ҳалол хизмат ўта, ўзингга душман орттирма, душманли кишига нисбатан минг адоватлар рўй беради.

Одамларнинг сарасини, яххисини дўст тут, кимнинг дўсту оғайнилари ярамас бўлса, кейин ўқинади.

Яқин тутиш учун сара киши истасанг, тилагингдагини топмоқчи бўлсанг, улар икки турли бўладилар.

Бири — асл, эзгу кишиларнинг сараси, агар бундай одам топилса, дарҳол дўст тутин, эй мардлар сараси.

Яна бири — андишли, худони биладиган одам, у асл одамдир, одамгарчилик ўшандан келади.

Яқинликни шу икки хил кишилар билан тутгин, булар билан бўлган дўстлик эвазига эзгуликлар топасан.

Ёмонлик билан машҳур бўлган кишидан йироқлаш, бу янглиф кишиларнинг қилифи қора бўлади.

Қорага яқинлашма, эй асли оқ, оққа қора тез юқади, кўргин.

Билимли, доно қандай яхши таълим беради, ўрганиувчи уни тушунса, мақтаб фикр юритади:

Ёмонга аралашма, эй эзгу киши, хулқинг у ёмон баробарида ёмон бўлади.

Ёвузга яқинлашма, эй сара, етук отинг ёвуз бўлади, тўқисликка доғ тушади.

Яроқсиз кишига яқинлашма, у билан юрма, яроқсиз келиб сенинг ёқангни тутади.

Талай кўрганман, эзгу атанган кишилар ёмонга аралашиб ўз ишларини бузганлар.

Эзгуларни кўп кўрганман, ёмон дўстнинг касрига қолиб кучларини йўқотганлар.

Бу беклар даргоҳининг оти Қарши — саройdir, бу Қарши — сарой ичидагилар қарама-қаршидилар.

Бу даргоҳда ҳасад кўп бўлади, ҳасад қаерда бўлса, у жанжал ва урушларга сабабчи бўлади.

Сендан улуғлар сенга ҳасад қиласидилар, сени ўтга ташлаб жони койиди, деб мароқланадилар.

Яна сенга тенг-тушларинг ҳасад қиласидилар, кўргин, муваффақиятларингни кўра олмайдилар, кунинг тунга айланади.

Мана шунинг учун ҳам сарой қарама-қаршиликлар макони бўлади, иккала қарши куч қаршилашса, бири албатта ўлади.

Эй кўнглим қуёши, сен кишиларга ҳасад қиласлика тириш, тўғри юргин.

Ҳасад бир касалликдирки, узоқ даволанади, унинг овқати биттадир, у жонни кемириб заифлаширади,

Барча яхшилик, ёмонликлар худонинг ҳукмидир, худо ҳасад берса, ҳасадли ҳасад қилиб тўймайди.

Кишига ҳасад қилишининг оқибати нимага олиб келади? Кишига ҳасад қилувчининг охири дардга гирифтор бўлишдир.

Имкон борича ўзинг ҳаммага эзгулик қил, сенга эзгулик келади, шубҳа қилмагин.

Кимга севинч келса, сен ҳам бирга севингин, унга алам-қайғу етса алам-қайғуга шерик бўлгин.

Шунда отинг эзгу бўлади, сени севадилар, сенга аралашайни, деб барча кишилар шошиладилар.

Ўзингга душман орттирмасликка тириш, эй қариндош, кўплаб қариндош, ёр-дўстлар орттиргин.

Агар сенинг биргина душманинг бўлса ҳам ғофил бўлмагин, тузоқни ҳозирлаб тутгин.

Евга отланган, ёви устидан қўли баланд келган эр нима дейди, эшитгин.

Евга нисбатан ғофил бўлма, унга яқин турма, кет, ёвни сен фафлатда қолдир, уни тузоққа тушир.

Ёвни сен синама, катта ва улуғ деб бил, калтакли ёвга темирдан қалқон ҳозирла.

Еру дўстларнинг юкини кўтар, кўнглини синдирма, уларни авайла, сўёзимни унутма.

Дўстинг душман бўлса, жонингга қасд қилади ёки тेरган, жам қилган нақд молингга қасд қилади.

Ичингни, ташингни дўстинг билади, ич-ташни билувчи киши нарса олади.

Истаса молингга чанг солади, истаса жонингга раҳналиқ солади. Ўзинг ўзингни қанчалик кузатсанг, авайласанг, дўстингни ҳам ўшандай кузат, авайла, сўз тамом.

Дўст тутинмоқ осон, уни авайламоқ қийин, душман бўлмоқ осон, ярашмоқ қийин.

Душманинг бўлса, тану жонингни асррагин, душманли кишиларнинг балодан қутулмоғи кам бўлади.

Икки турли кишига аралашма, узоқлаш, аралашдинги, бас фитна кўтаради.

Бири — фийбатчи, чақимчилик қилувчи киши, бири — иккисизламачи, тамагир киши.

Шунингдек, ичувчи кишини дўст тутма, у вафо қилмайди, кўнглингни оғритиб қўяди.

Уз манфаатини истовчи дўстга кўнгил берма, манфаат кўрмаса душман бўлади, ундан умид узавер.

Доим яқинлик қилиб турсинлар десанг, сўратувчи бўлгину сўрама, сўз билан ҳожат қиласкер.

Севинчли тириклик топайин десаңг, кишига ҳасал қилмасликка тириш. Сен ётни тугал қул қилайин десанг, тоза олтинни тўкиб сарфла, қўл суниб соқолидан тут.

Ўзинг яқин кишиларни узоқлаштиришни истасанг, нима сўраса ҳам берма, сўзингни дағал тут.

Сен узоқ тириклик қилайин десанг, сахий бўл, тузу нон едир, дастурхонингни очиқ тут.

Ўзингни ҳаммага севдирмоқчи бўлсанг, кўнгил ва тилни биритириб, ширин сўзли бўл.

Сен ҳамишалик қадру қиммат топайин десанг, кишиларни қадрла, эй хулқи гўзал.

Ҳақиқатан тугал бой бўлайин десанг, борига рози бўл, баҳра топасан.

Кишилар доимо сени мақташларини истасанг, феъл-авторингни яхшила, чехрангни очиқ тут.

Кишиларнинг асли мана шу янглиғ бўлади, кишига кишилик қилиш мардлик белгисидир.

Киши аслини билмоқни истасанг, унинг феъл-авторига назар сол, маълум бўлади қолади.

Бу байтни айтувчи жуда яхши сўзлаган, у сўзини маъни билан собит қилган:

Киши аслини билмоқ истасанг, унинг кўнгил тил ва феъл-автори бу ишга исбот бўлади.

Феъл-автори яхши, кўнгил ва тили тўғри бўлса, таги ва аслига аниқ гувоҳдир.

Эй асли тоза, тубанга аралашма, юзинг нурини олиб кетади, обрўйингни тўқади.

Саранжом-саришта, тубандан узоқлашган фаросатли кишилар сарвари нима дейди, эшитгин;

Тубанга қўшилма, яхши, мулоим бўл, жанжалнинг барчаси тубандан чиқади, эй ўғил.

Яна жоҳил билан ҳам жуда яқин бўлма, агар жаҳолат қўзғалса, яқинлик ҳақини бузади.

Кўнгил сирини, ич сўзингни ҳар кимга оча берма, агар очадиган бўлсанг, ўзинг мashaққат чекасан.

Доим ортиб борадиган яқинлик истасанг, тамани йўқотиб яшагин, эй доно.

Агар сўзинг қадрли бўлишини истасанг, сўралгандагина сўзла, сўзларинг тўғри, чин бўлсин.

Агар доим юзинг ёруғ бўлишини истасанг, тўғри бўл, бебок бўласан, ўзинг тинч яшайсан.

Ўзинг ҳамда сўзинг узоқ ёд қолишини истасанг, қўлни қисқа тутгин, ўзинг бехатар бўласан.

Доим юзинг ёруғ бўлсин десаңг, тилда ёлғон сўзни сўзлама, андиша қил.

Қаерда қут-давлат бош күттарса, сен унга равнақ бер, эй эзгу киши. Сен қут-давлатли билан ўчакишма, созлаш ва яраш, ярашмасанг, давлат овқатни заҳар қилади.

Сен асоссиз гапирма, кишининг орқасидан ёғири ма, тұхмат сўзни излама ҳамда кек — гина сақлама.

Сўз бўрон, шамол мисоли кўнгилни оғритади, кўнгил оғриса, киши сени тант аҳволга солади.

Ўзингдан улуққа эътиroz қилиб вайсама, жавоб қиладиган ерда дағал сўзлама.

Улуғни қадрла, ҳурматини сақла, сенга ҳам улуғлик келади, қут юқади.

Сен тенг-тушларинг билан бориш-келиш қилгин, аралашгин, қўшилгин, олиш ҳам бериш қилгин.

Чиндан сени қадрласалар, сен ҳам қадрлагин, қадрсизласалар сен ҳам қадрсизла, яқин боргин.

Қандай қилсалар, сен ҳам шундай қилгин, ширин сўзласалар, сен ҳам тилингни ширин қил.

Ҳамма эзгуларга сен ҳам эзгу киши бўл, ёмонга ўша ёмон тенгида ёмон бўл.

Қоида, одатни билган киши жуда яхши айтибди, қоида ва тартиб билан киши ҳалқни яшнатади.

Сарой хизматчилари билан муомала бу янглиғ бўлади, кўр, аралашмоқни истасанг, эми — иложи шудир.

Мен сўзлаб бердим, ўзинг эшитдинг, кўнглингга жойлаб олгин, сўзингни чўзма.

Сени сиз десалар, уларни ҳам сиз дегин, ундан янада яхшироқ жавоб сўзлагин.

Қоянинг акс садосидан қуий бўлмагин, ундан қолишмагин, уни сен десанг, у ҳам сени сен дейди.

ҚОРА АВОМ БИЛАН СУҲБАТ СУЗИ

Ўзтурмиш жавоб берди, айтди: Бу сўзларнинг барчасини эшитдим, эй кўнгли тўғри.

Бундан бошқа яна бир сўзим бор, уни ҳам айтиб бер, эй юзи чиройли.

Бугун мен шаҳар, қишлоқларга кириб, юрадиган бўлсам, ҳалққа аралашишим, қўшилишим керак бўлади.

Улар билан қандай юриш-туриш, муомала қилиш керак, буни ҳам айтиб бер, менга сўз баҳш эт.

УГДУЛМИШНИНГ ЎЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб бериб айтди: Бу сўз чиндан ҳам кераклидир, эй хулқи гўзал.

Мендан керак бўладиган сўзни сўрадинг, буни айтайн, эшитгин.

ҮГДУЛМИШ ҰЗФУРМИШГА ҚОРА АВОМ ХАЛҚ БИЛАН АРАЛАШМОҚНИ ҮРГАТАДИ

Қора авом халқнинг барча йўл-йўриғи, тарзи, рафтори, билими, ўқуви феъл-авторига ярашадир.

Қора авом халқ ахлоқ қоидаларидан узоқ, содда ва тўғри бўлади, аралашиш пайтида тартиб, қондани билмайди, одобга риоя қилмайди.

Лекин уларсиз ҳам иш бўлмайди, уларга тилинг билан яхши сўзла, аммо уларга тенг бўлма.

Қора авом хулқи мутлақо қора бўлади, ўзингни қора қилма, сақланиб тургин.

Қора авомнинг хулқи бебошлиқ, қилиғи қинғир бўлади, иши, кучи барчаси қилиғига тенг бўлади.

Емакнигина биладилар, қоринлари тўйдими, бас, томоқдан бўлак уларнинг қайғуси бўлмайди.

Қора авом халқ ҳақида киши фарқини синаб сўзлагувчи нималар деган, эшит:

Қора авом қайғусининг барчаси қорни учундир, халқнинг жон койитишининг барчаси томоғи учундир.

Бу томоқ учун талай халқлар ўлиб кетганлар, қора ер қаърида, ўт домида ётибдилар.

Қора авом қорни тўйса тилини узун қилади, сиқиб, қаттиқ тутилмаса, эрк талаб қилади.

Уларга ҳам аралашгин, эй қариндош, ейиладиган, ичиладиган овқат-неъматлардан бериб тургин.

Тилингда юмшоқ сўзла, нима сўрасалар бергин, берувчи олади, унинг манфаатини кўради.

Сўёни кўп сўзлама, вазмин бўл, тилни сақла, кўп сўзнинг таъсири кам бўлади.

Ўзини тутган, тилини маҳкам тутган, билим билган киши нима дейди, эшитгин;

Барча сўзни сўз деб тилдан чиқарма, қараб, ўйлаб сўзла, керагини билгин.

Заковатлиларни кўрганим бор, улар оз сўзлаганлар, лекин кўп сўзладим деб йиллаб афсусланганлар.

АЛАВИЙЛАР БИЛАН МУОМАЛА ҚИЛИШНИ ҮРГАТАДИ

Сарой хизматчиларидан бўлак, бек кишиларидан ташқари, аралашиш керак бўлган кишилар мана булардир, эй қариндош.

Улар пайғамбар авлодлариidlар, кимки буларни қадрли тутса, баҳт-саодат топади.

Уларни кўнгилдан ортиқ сев, нарса бериш билан яхшилик қил, қараб, кўриб, хабар олиб тур.

Улар аҳли байт — Али хонадонига мансубдирлар, севимли пайғамбарга қариндошдирлар, уларни севимли пайғамбар ҳаққи учун сев, эй жўра.

Дилдаги мақсадлари ё хатти-ҳаракатларини суриштирганин, тилда ножӯя сўзларни юритсаларгина суриштиргин.

ДОНО ОЛИМЛАР БИЛАН АРАЛАШИШНИ УРГАТАДИ

Тағин бир тоифаси доно олимлардир, уларнинг илми халқа йўл ёритувчи машъалдир.

Уларни қаттиқ сев, сўзларини қадрла, кўпми, озми уларнинг билимларини ўрган.

Ярайдиган ё ярамайдиган нарсаларни тушуниб, айириб, тўғри, пок йўл тутадиган кишилар олимлардир.

Уларнинг илмини ўрган, билимларини билиб ол, нарса бериб яхшилик қил, ширин сўз бўлиб эҳтиёт тут.

Булар ҳакиқат қаддининг таянчидирлар, уларнинг билимлари чиндан шариат негизидир.

Оламда бу олим, донолар бўлмагандан, ерда емиш экилиб унмаган бўлар эди.

Уларнинг илмлари халқа машъал бўлади, машъал ёриса, тунда йўлдан адашилмайди.

Хузурингда ширин сўз билан иноят кўрсат, неъматлар билан сийла, кулиб боқиб ҳурматини бажо келтир.

Ноҳақ койима, аччиқ гапирма, андишли бўлгин, бир оғиз ортиқча сўз улар учун мисоли заҳардир.

Ҳурмат билан муомала қил, туз-нон едир, уларни қадрли тут, иззат қил ва улуғла.

Илмларига суюн, амал қил, кетларидан ёзғирма, хулқлари, феъл-авторларини ёмонлаб койима.

Улардан сенга кераги илмларидир, ҳақиқатга етмоқчи бўлсанг, улар йўл айтиб берадилар.

Булар қўй суруви орасидаги серка кабидирлар, қўйни бошлаб, тўғри йўлдан олиб боради.

Булар билан аралашгин, яхши муносабатда бўл, икки оламда сенга доим баҳт эшиги очиқ бўлади.

Булардан ташқари яна бир қанча табақалар бордир, уларнинг билим соҳалари бир-биридан фарқлидир.

ТАБИБЛАР БИЛАН АРАЛАШИШНИ АЙТАДИ

Улардан бири табиблардир, улар турли дардлар, руҳий хасталикларни даволовчилардирлар.

Бу кишилар ҳам сен учун кераклидиirlар, тирниклик иши уларсиз ўнгланмайди.

Тирик бўлса одам албатта касалланади, касални эмчи кўриб, дори билан даволайди.

Касаллик киши учун ўлимнинг ҳамроҳидир, ўлим киши тириклигининг ашаддий ёвидир.

Буларни ҳам эзгу ва яқин тутгин, булар керакли кишилардир, уларнинг ҳақларига риоя қил.

ДУОХОНЛАР БИЛАН АРАЛАШИШНИ АЙТАДИ

Табиблардан сўнг афсунчилар—дуохонлар келади, улар инсу жинсдан бўладиган касалликларнинг эмчила-ридиirlар.

Буларга ҳам аралашиб керак, уларни инсу жинсдан бўладиган касалликларга чақириш керак.

Агар фойдалари тегсин десанг, уларни ҳам яхши тутгин, эй мард баҳодир.

Табиблар афсунчиларнинг дуоларига ишонмайдилар, афсунчилар эса табибларни тан олмайдилар.

Табиб буюрган дори дардга даво бўлади, афсунчи берган ёзуvdan жинлар қочади.

ТУШ ТАЪБИР ҚИЛУВЧИЛАР БИЛАН АРАЛАШИШНИ АЙТАДИ

Тагин бир билим — туш йўйиш илмидир, одам туш кўрса ва туш таъбирини сўраса, таъбир қилувчи тушни аниқ йўйиши керак.

Инсон ухлаганда туш кўради, бу тушни таъбирчи тўгри таъбир қила билса, албатта айтганлари бўлади.

Таъбирчи тушни яхши таъбир қисса, у яхшиликка келади, туш кўрган киши эса севинади.

Агар гуш ярамас, жуда ёмон бўлса, йўқсилларга нарса чериб, тану жонни сақлаш керак.

Кўрсан, бу туш илми бобида меҳрибон худо бандалари, шарифлик кўзлаб, оятлар ато қилгандир.

Кишининг туши яхши бўлса, туш кўрган киши хурсанд бўлиши керак, одам ёмон туш кўрса, худо йўлига садақа бериши керак.

Йўқсилларга кумуш, нарса-товар улашса, худо хоҳласа, ундан балоларни даф қиласди.

Тушнинг таъбири бор тушни яхшиликка йўйиш керак, эй туш кўрувчи, доим яхши тушларни кўргин.

Тушни яхши таъбир қилувчи шулардирлар, улар билими, меҳрибон ва эзгу кишилардирлар.

Буларни ҳам яхши тутгин, эй қариндош, истасанг қариндошдек кўр, истасанг дўстдек тут.

ЮЛДУЗЧИЛАР БИЛАН АРАЛАШИШНИ АЙТАДИ

Булардан бошқа тоифа бу — юлдузчилардирлар, юлдуз илми йўли, яхшироқ назар солиб кўрилса, жуда ноzik йўлдир.

Иил, ой, кунлар ҳисоб-китобини улар олиб борадилар, бу ҳисоб-китоб жуда ҳам кераклидир, эй барака топгур.

Сен уни билай десанг, ҳандасани ўқи, у туфайли ҳисоб эшиги очилади.

Кўпайтирув, бўлув амалини ўрган, касрни мукаммал билиб ол, бу борада етук бўлиш учун барча тадбир-чораларни қўлла.

Қарра ва тақсим амалларини тугал ўрган, агар буларни билиб олсанг, илдиз чиқаришни ўрган.

Жамлаш ва чегириш, сатҳ ўлчаш амалларини етти қават фалакнинг сирларини ерда ётган хас каби енгил билиб ол.

Яна истасанг алжабрни ўқиб ўзлаштири, Эвклиднинг математик назариясигача ҳам чуқур ўрган.

Хоҳ дунё ишлари, хоҳ охират ишлари бўлсин, донолар ҳисоб билан исбот қиласдилар, ишонгин.

Ҳисоб бузилса, дунё ва охират ишлари ҳам сал нарса билап бузилади, эй яхши киши.

Сен ўзинг иш қилмоқчи бўлсанг, қулай ноқулай вақтини сўраш керак.

Кун ва ойларнинг қутли ва қутсиzlари бўлади, сўраб қуғлисини танлаб ол, эй одамлар яхшиси.

Билимли кекса бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, ишингни билимлидан сўраб қил, деган.

Инсон ҳар бир ишни билим билан бошласа, ниманки иш қилса, тилакка етади деб ҳисоблайвер.

Ҳамма ишда энг аввал билим қўл келади, билим ке-йинга қўйилса, қўл ишга етмайди.

Улардан кенгаш сўра, лекин, дарҳол ишона қолмагин, тугал билувчи биргина худодир, буни қаттиқ тутиш керак.

Буларни ҳам яқин тутгин, улар билан созлашгин, кийб дашном берма, кўнгилларини яра қилма.

ШОИРЛАР БИЛАН АРАЛАШИШНИ ҮРГАТАДИ

Яна шоирлар тоифаси бор, булар сўз терувчилардир, кишини мақтовчи ҳамда сўкувчилардир.

Уларнинг тиллари қиличдан ҳам ўткирроқдир, хотир йўллар эса қилдан ҳам нозикдир.

Ҳар хил мазмундор, нозик сўзларни фаҳмлайин де-санг, сўзни улардан эшитгин, маънавий завқ оласан.

Ўйлаб кўрсанг, улар бутун вужудлари билан фикр денгизига кирадилар, мисоли гавҳар, инжу, ёқут олиб чиқадилар.

Улар мақтасалар, мақтовлари эл ўртасида ёйлади, агар сўксалар, кишининг номи ёмон бўлиб қолади.

Эй қариндош, имкон борича уларни яқин тутгин, зинҳор-базинҳор уларнинг тилларига тушиб қолмагин.

Агар сен яхши мақтов олишни истасанг, буларни севинтиргин, сўз тамом.

Нима сўрасалар тугал бергин, уларнинг тилларидан ўзингни қутқариб олгин.

ДЕҲҚОНЛАР БИЛАН АРАЛАШИШНИ ҮРГАТАДИ

Тағин бошқа бир тоифа— дехқонлар тоифаси бор, улар энг керакли кишилардир.

Булар билан ҳам аралашиб, қовушиб кетсанг, ҳаётинг тўкин-сочин бўлади.

Ҳамма қимиirlаган жонга булардан манфаат тегади, барчага егулик ва ичгуликдан ҳаловат етади.

Ҳамма нафас олувчи, очиқиб-тўювчилар, жумла тириклар буларга ҳожатманд бўладилар.

Бу кишилар сенга шубҳасиз кераклидирлар, улар туфайлигина томоғинг масаласи ҳал бўлади.

Булар билан ҳам аралашгин, эй қариндош, халқуминг пок, овқатинг ҳалол бўлади.

Режалар бошлиғи нима деганини эшитгин, ҳар турли ишлардан әхтиёт бўлгин:

Нозик, тўғри йўл тутайин десанг, халқумингни поклагин, эй хулқи гўзал.

Муқаррар эхтиёткор бўлайин десанг, халқумга, танга ҳилол озиқ бергин. Қашшоқ бўлмай, бой бўлайин десанг, зинҳор зино қилма, имкон борича маҳкам тур.

Сен ҳамишалик қадру қиммат топайин десанг, фисқу фасодга қўшилма, эй хушфеъл.

Фисқу фасод ҳамма нарсани таг-томиридан емиради, эзгу йўлни бузади.

Эришилган саодатни фисқу фасоддан сақла, фисқу фасод ўчган ўтни ҳам ёндиради.

Феъл-автори яхши киши ажойиб сўзлаган, у барча ишга билим билан қўл урган кишиидир:

Фисқу фасод атрофида турма, унга яқин юрма, фисқу фасод қайдা бўлса қадрсизлик аниқдир.

Фисқу фасод билан давлат бирга туролмайди, қочади, мабодо турса, унинг ажабланадиган ери йўқ, тунаб ўтадиган қўноқ кабидир.

Деҳқон кишиларнинг қўллари очиқ бўлади, уларнинг бағирлари тангри берганидан ҳам кенг бўлади.

Бутун ер юзидаги ҳамма қимирилаган жоннинг ризқу рўзи, юрадиганларнинг овқатию учадиганларнинг дони улардан насиб бўлади.

Улар билан ҳам тотув, хушмуомала, очиқ чеҳра бўлгин.

САВДОГАРЛАР БИЛАН АРАЛАШМОҚЛИКНИ АЙТАДИ

Яна бошқа бир тоифа — савдогарлар тоифаси, савдо билан тинмайдиган фойдачилардир.

Ўз ризқ-насибаларини истаб олам кезадилар, бутун вужудлари билан тангрига умид боғлайдилар.

Уларга ҳам аралашгин ва бориш-келиш қилгин, нима сўрасалар бергин, олди-берди қилгин,

Бу дунёning орзулари уларда бўлади, халқقا манзур гўзал, сара, яхши нарсалар улардан топилади.

Шарқдан Фарбга қадар юриб олам кезадилар, тилаған тилакларингни сенга келтирадилар.

Турли-туман қимматбаҳо, асл нарсалар, дунёning тансиқ моллари уларда бўлади, эй билимли, сахий.

Оlamни кезувчи савдогарлар бўлмаганларида эди,

қора сувсар мўйна астарли кийимни қачон кийган бўлардинг.

Хитой карвонлари карвон чангини бас қилиб юриб кезмаганларида эди, турли-туман қимматбаҳо нарсалар қаердан келган бўларди?

Савдогарлар жаҳонни кезиб юрмаганларида эди, тизилган инжуни ким кўзи билан кўрган бўларди.

Санай берса, бу янглиғ гап кўпdir, сўз чўзилиб кетмасин деб тилим тийинди.

Бу савдогарлар тоифасининг барчаси мана шу янглиғ бўлади, уларга ҳам аралашгин, улар учун эшигингни доим очиқ тутгин.

Уларни жуда эзгу тутишга тиришган, шунда сенинг номинг эзгулик билан узоқ ерларга боради, ишонгин.

Оlamda nomni элтувчи, яхши ва ёмон номни жаҳонга ёювчи мана шулардир.

Сенга озми-кўпми буюм тортиқ қилисалар, уларга эваз қайтаргин, сендан хушнуд бўлсинлар.

Фойда-зарар бобида уларнинг табиатлари жуда нозик бўлади, муомалада бунга қаттиқ риоя қилгин.

Жаҳонгашта киши нима деганини эшиш, бошидан кечирган ва кўпни кўрган киши айтади:

Оlamda nomingни ёйин десанг, имкон борича мусо-фирларга илтифот кўрсатгин.

Ўзинг ҳақиқатдан донг таратишини истасанг, савдо-гарларни инъом ва эҳсонлар билан баҳраманд қилгин.

Ўзинг эзгу деган номни олмоқчи бўлсанг, мусофирир савдогарларга марҳамат кўрсатгин.

Савдогар билан мана шу тарзда аралашгин, шод бўлса, кулиб, эзгу от билан яшагин.

ЧОРВАДОРЛАР БИЛАН АРАЛАШМОҚЛИКНИ АЙТАДИ

Булардан бошқа чорвадорлар тоифаси ҳам бор, турли ҳайвонлар улар ихтиёларидаидир.

Улар ишончли, тўғри бўладилар, яширин сирлари бўлмайди, ҳеч кимга уларнинг малоли тегмайди.

Егулик-кийгуликлар, минишли ахта отлар, айғирлар, байталлар, ҳамма хил юқ ҳайвонлари улардан чиқади.

Қимиз, сут, юнг, ёғ, сузма, қурут, намат, кигиз ҳамда уйларга керакли турли тутуқпардалар уларда бўлади.

Бу тоифа одамлар жуда фойдали кишилардир, буларни ҳам эзгу тутгин, эй барака топгур.

Аралашгин, қўшилгин ва едириб-ичиргин, ўзинг тўғрилик билан тириклик кечиргин.

Нималар сўрасалар бергин, нима керак бўлса олгин, чиндан ҳам ушбу одамлар ҳийла-найрангни билмайдилар.

Булардан тартиб-қоида ва билим истамагин, уларнинг тарзи-рафтормлари кенг ва чекланмаган бўлади.

Улар билан муомалада ўзингни тутгин, улар тартиб-қоидасиз, мулоҳазалари жўн бўлади.

Улар билан яхши ва ширин муомала қил, дўст бўлади деб ҳисоблама, улар қизиққон, тўпори ва жаҳолатли бўладилар.

Тартиб-низом ўргатувчи, халқ билан аралашиб синааб билувчи киши жуда яхши сўзлаган:

Жоҳилни ортиқ яқин тутмаслик керак, яқин тутсанг, шубҳасиз, қилмайдиган ишларни қилади.

Таълимда бундан ҳам яхшироқ айтилган, ишга билим билан қўйл уриш керак:

Жоҳилга яқинлашма, ўзингни тутгин, ўзини тутган киши баҳтиёр яшайди.

Жоҳил кишидан зинҳор узоқ тур, жоҳилнинг хулқи мутлақо тубандир. Хуллас чорвадорлар мана шу янглиғ бўладилар, уларга аралашмоқни истасанг, сўзларим сенга раҳнамо бўлади.

Сенга бу ҳақда батафсил сўзлаб бердим, қандай яшаш ва ҳисса олиш кераклигини ўзинг билиб олгин.

ҲУНАРМАНДЛАР БИЛАН АРАЛАШМОҚЛИКНИ АЙТАДИ

Тағин бир тоифа одамлар ҳунармандлардир, улар ўз ризқ-рўзлари учун ҳунармандчилик қиладилар.

Булар ҳам сенга керакли кишилардир, уларни ўзинга яқин тут, манфаатлари тегади, эй баҳодир.

Темирчилар, этикдўзлар, ўймакор, дурадгорлар, бўёқчилар, рассомлар, ўқсоз ва ёйсозлар шу тоифадан бўладилар.

Бу дунёning гўзалликлари улардан чиқади, оламдаги ҳайратомуз ишларни шулар содир қиладилар.

Буларга ўхшашлар кўп, санайверса сув чўзилади, сен ўзинг тушуниб ол, мен сўзни тамомлайман.

Булар билан ҳам аралашгин ва қўшилгин, уларни севинтиргин, ўзинг ҳам севинч билан яшагин.

Ишингни қиласалар, иш ҳақларини ўз вақтида бериб тургин, едиргин, ичиргин, озуқларини мўл-кўл қилиб бергин.

Халқ орасида сени нокас деб ёзғирмасинлар, номинг булғанмасин, бунга жуда эҳтиёт бўл.

Бу ҳақда халққа меҳрибон ва кўнгли пок билимли киши жуда яхши айтган:

Тириклик истамагин, эзгу ном истагин, одамга эзгу ном лозим, бу тириклик демакдир.

Барibir бир кун ўзинг ўласан, номинг қолади, номинг эзгу бўлса, тириклигинг татийди, беҳуда кетмаган бўлади.

Кимнинг номи ёмон деб булғанса, унинг юрмагани яхшидир. Тириклик бир моядир, унда эзгу ном истагин, мангуболадиган номингни ёмои қилма, яхши қилгин.

КАМБАҒАЛЛАР БИЛАН АРАЛАШМОҚЛИКНИ АЙТАДИ

Булардан бўлаги камбағаллардир, нарса бериш билан яхшилик қил, ичир ҳам едир.

Улар сенинг ҳаққингга дуочидирлар, эй қариндош. Бу дуо жуда яхши нарса, эй қариндош.

Улардан хайр-эҳсонларинг эвазига мол-товар истама, эвазини худо беради.

Элда аралашибашга тўғри келадиган кишилар ана шу саналганлардир, сенга уларнинг иши ёки уларга сенинг ишинг тушиб туради.

Ишлари тушганда меҳрибонлик билан додларига стгин, шунда сенга барча кишилар яқин бўлади.

Ўзинг икки дунё эзгулигини топасан, номинг эзгу бўлади, овозанг атрофга ёйилади.

ХОТИННИНГ ҚАНАҚАСИНИ ОЛМОҚНИ АЙТАДИ

Агар хотин олмоқни истасанг, хотиннинг сарасини исста, кўзингни жуда ўткир қил.

Асли, уруғи ҳамда тарифи, зоти яхши бўлсин, хотиннинг уятли, андишали, покизасини истагин.

Имкони бўлса қўл тегмаган уй қизини олгин, сендан бўлак эр юзини кўрмаган бўлсин.

Фақат сени севади, сендан бўлакни билмайди, ярамас ёки ножёя ҳаракат содир бўлмайди.

Сен хотин олсанг, ўзингдан қўйисини олгин, зоти олийсига боқма, қул бўлиб қоласан.

Синаган киши нима дейди, эшитгин, синаган кишининг иши пишиқ бўлади.

Хотин олсанг, ўзингдан қўйи ва тўғрисини олгин, умрингин фарогатда ўтказасан.

Юзи чиройлисини истама, хулқи яххисини иста, феъл-автори яхши бўлса, сенинг юзингни ёруғ қиласди.

Аввало хотин олма, олсанг, ўзингга муносабини олгин, эй режали мардларниг марди.

Юзи чиройлисини истама, феъл-автори яххисини иста, феъл-автори яхши бўлса, у тўқис ва тугал бўлади.

Эй чиройли хотин истовчи, буни истамагин, ўз қизил юзингни сариқ қилмагин.

Ким хотин олайнин деса, тўрт тоифадан ташқари бошка тоифа хотин олмайди, эй кишилар сарвари.

Баъзилар зўр иштиёқ билан яхшигина бой хотин истайдилар, яна баъзи бировлар кўз тикиб чиройлисини истайдилар.

Тагин баъзи бировлар уруғли, таги аслларини сўроқ-лайдилар, улар улуғлик номидан фаҳрланадилар.

Тагин баъзи бировлар фаросатли, андишалисини истайдилар, ўшандайини топсалар, дарҳол унга ўзларини улайдилар.

Булардан энг афзалини сенга айтайн, хотин оладиган бўлсанг, менга қулоқ сол:

Эй бой хотин истовчи ақлирасо, сен унга қул бўлиб қолмагин, эй билими тўла.

Фикри-зикри мол билан бўлиб, тилини узуни қиласди, унинг мол истаб қилган ғурбатларини кўтариш керак бўлади.

Эй чирой истовчи кишиларниг яххиси, хотиннинг чиройлисини қидирма, одамлар устингдан куладилар.

Хотинниниг чиройлисини барча халқлар севадилар, уни тангри ўз паноҳида асрасин.

Эй олий зотли хотин истовчи, олий олдида ўзни қадрсиз қилмаслик керак.

Насл-насабли, зоти улуғларниг тили узунроқ бўлади, хотиннинг қули бўлмагин.

Эй фаросатли, андишали хотин истовчи жўра, бундай хотинни топсанг, юқорида саналган тўрт нарсага тугал эришасан.

Агар яхши, андишали аёл топишга мұяссар бўлсанг, бой берма, дарҳол олгин, эй эзгу киши.

Тилагинг бойлик бўлса, у мол-дунё йигаберади, сени бойитади, юзингни ёруғ қилади.

Феъл-атвори тўғри бўлса, жуда муносиб бўлади, хотиннинг чироий хулқидир, буни билган билади.

Андишали, покиза бўлса, унда киши асл бўлади, юқоридаги уч нарса унда жам бўлади, эй униб-ўсур.

Сен хотиннинг андишали — ақллисини иста, эй доно, андишали — ақлли хотинда юқорида айтилган тўрт хислатнинг ҳаммаси бор.

Сен шундай хотинни топғандиган бўлсанг, тириш, қарорли бўл, бой берма, дарҳол ол, эй мард киши.

ЎҒИЛ-ҚИЗНИ ҚАНДАЙ ТАРБИЯЛАШ ҲАҚИДА

Сен ўғил, қиз кўрсанг, эй олий насаб, уйингда тарбиялагин, бошқа ерда тарбиялама.

Мураббийни яхши кишилардан олгин, ўғил, қиз покўсади, номатлуб ишлардан фориғ бўлади.

Ўғил, қизга билим ҳам одоб ўргатгин, икки олам уларники, ҳаётда қоқилмайдилар.

Ўғилга хотин ол, қизни эрга бер, қайфу-аламсиз яшагин, эй баҳтили киши.

Ўғилга барча хислат-фазилатларни тугал ўргат, бу хислат-фазилатлар билан у мол-дунё йигаберади.

Ўғилни тергаб тур, бўш, беҳуда қўйма, у бефойда ва бебош бўлади, шошиб нолойиқ ишлар қилиши мумкин.

Қизни уйда эрсизликда узоқ сақлама, ўзинг касалланмасдан аттант билан ўласан.

Эй дўст, ошна, кесиб сўз айтдим, бу қиз дегани туғилмагани, мабодо туғилса, тирик турмагани яхши.

Агар туғилса, унга ер қаъри яхшироқдир, уйи ўликлар жойига қўшни бўлсагина маъқулдир.

Хотинларни доим уйда сақлагин, хотиннинг ичи ташидай бўлмайди. Етни уйга қўйма, хотинни ташқарига чиқарма, у-бу киши кўриб йўлдан уради.

Кўзи билан кўрмаса кўнгли орзу қилмайди, кўзинг кўрса, кўнглинг истайди, эй ўғил.

Кўзингни сақлагин, кўнгил истамайди, кўнгил орзу қилмаса, тану жон асир бўлмайди.

Ейиш-ичиш пайтида хотинни эркакка аралаштирма, агар аралаштиргудек бўлсанг, иш бўлганича бўлади.

Хотинни уйдан бошқа ерга чиққани қўйма, агар чиқса, тўғрилик йўлини йўқотади.

Хотин аслан гўшт кабидир, гўшти сақлаш керак,
гўшт яхши сақланмаса ҳидланади, бошқа чора йўқ.

Сен хотинни қадрли тут, нима сўраса муҳайё қил,
үйинг эшигини маҳкамла, эркакни йироқ тут.

Буларда азалдан вафо йўқ, кўзи қаёқса боқса, кўнгли
ўша ёқса кетади.

Жафо билан унган, парваришланган дарахтнинг ме-
васи оғу бўлади, сен унга ҳарис бўлмагин.

Неча минглаб озиқли эрлар, мардларнинг мардлари
хотинлар туфайлидан пайлари кесилгандир.

Нечалаб юзи ёруғ, обрўли кишилар хотинлар туфай-
лидан юзлари ерга қараган.

Туман минглаб шарафли, донгдор мардларни хотин-
лар тириклайин ерга кўмганлар.

Уларни қандай тергаш, қандай сақлаш керак экан-а!
Уларни сақлагувчи тангри ўз паноҳида асрасин.

ҚҮЛ ОСТИДАГИ ХИЗМАТКОРЛАРНИ ЭЗГУ ТУТМОҚЛИК ҲАҚИДА

Қўл остингдаги хизматкорларни эзгу тутгин, ейдиган
ва ичадиган нарсалар бергин, уст-бошини бутагин.

Кучларига яраша юк юклагин, қодир худо улар учун
сендан сўроқ олади.

Албатта уларга ортиқ заҳмат етказма, улар учун
худо сенга жазо беради.

Улар ҳам худонинг қулларирилар, уларга зулм қи-
либ, ўзингга дўзах азобини олма.

Сен улуғдирсан, улар сендан кичикдирлар, кичиклар-
га улуғлар очиқ юз ва хушмуомала бўладилар.

Улуғликка эришсанг кўнгилни кичик тутгин, улуғ-
ларга кичиклик, камтарлик ярашади, эй ўғил.

Заковатли киши нима дейди, эшиятгин, бу сўзга амал
қилгин, эй билими кенг:

Агар сен халқа улуғ бек бўлсанг, кўнгил ва тилни ки-
чик тут, ўзингга фойдадир.

Ўзингни унутма, йўлингдан янгишма, келиб-кетади-
ган қут деб соғлом йўлдан қайтма.

Уй-жойингни жуда покиза, тоза тут, сенга давлат ўзи
келади, эй сахий, очиққўл одам.

Егулик-ичгуликни, туз-нонни ҳам кенг-мўл тут, отинг
эзгу бўлади, қут-давлат кела беради.

Киримга яраша чиқимни ҳам тенг қил, чиқимни билиб
олсанг, дарҳол киримга назар сол.

Олимга, беримга тўғри ва яхши бўл, қандай пайтда олди-берди қилсанг йўл очиқ бўлади?

Мабодо қўлинг қисқа бўлиб қолса, одамларга ҳожатманд бўладиган бўлма, эй мард йигит.

Севганинг ишингга қўл урмай қўядилар, сени севмагувчилар эса устингдан тинмай куладилар.

Жўраларинг, дўстларинг, қариндошларинг беқадр туладилар, бу оламнинг оғриғидан кўнглинг жароҳатлади.

Кишиларнинг эзгусига аралашгин ва қўшилгин, одам бўлгин, одамлар орасида яшагин.

Кишлоқда турма ё нарсаларингни у ерларда тутма, қизил юзинг афсус билан сарғаяди.

Сен уй-жойингни катта йўлга яқин жойга солма, балолар юз тутади, сен буни яхши ҳисобга ол.

Тик жар ёқасига, тошқин дарё бўйига, шунингдек қалъага яқин ерда яшама, эй покдил киши.

Бу уч қўшнилиқдан сенга заррача фойда йўқ, мабодо уларнинг зиёни тегса, чора-тадбири йўқ.

Үй олмоқни истасанг қўшниларни суриштиргин, ер олмоқни истасанг сувини суриштиргин.

Ёмонга аралашма, саломат юргин, феъл-авторингни тўғри тут, йўрға отек зийрак бўлгин.

Борига қаноат қилиб ўзингга хон, ўзингга бек бўлгин, ҳаловатингга шукур қилиб қайғуни қисқа қилгин.

Ўлимни унутма — ўзинг ғафлатдан чиқасан, эгангни унутма — кўзинг очилади.

Сўзингни ўйлаб сўзла — қайғу-алам келмайди, вақт — кунларингни беҳуда кетказма — афсус, аттанг келмайди.

Ортиқча гердайма — олқиши топасан, ортиқча хасис бўлма — қарғиш топмайсан.

Табиати нозик, одамгарчиликка одамгарчилик қи-лувчи киши нима дейди, эшиш:

Ўзинг эзгу номли бўлайнин десанг, имкон борича саҳий бўлишга ҳаракат қилгин.

Озод одамни қул қилайнин десанг, сахий бўл, нарса улаш, ундан баҳра оласан.

Юксалиб бошим кўкка етсин десанг, ҳамма ишни кўриб, кузатиб билим билан қилгин.

Оting оламга ёйилишини истасанг, мусофирга марҳамат кўрсат, отинг югуради...

...Мутлоқ эзгуликка етайнин десанг, тану жонингни ти-йиб тут, нафс — ҳавасни бос.

Мулоҳазали киши жуда яхши айтибди, бу сўзга амал қилгин, эй ҳадикли киши.

Бу тану жонга, нафсга тилак-орзууларини берма, тилакка эришса, эгасининг бошига оёқ қўяди.

Бунга яхшилик қилсанг, ёмонлик қиласди, ёмонлик қилсанг, эрксизлик билан бўйини эгади.

Угдулмиш сўзини тугатиб, айтди: Эй қариндош, қора авомнинг феъл-автори мана шунаقا бўлади.

Булар ҳақида сўзлаб бердим, эшийтдинг, тушунган бўлсанг, бас, сўз тугади.

ЎЗФУРМИШНИНГ ЎГДУЛМИШГА САВОЛИ

Ўзғурмиш жавоб берди ва айтди: Сўзларингни тугал эшийтдим, эй хулқи гўзал.

Сендан сўрайдиган яна бир сўзим бор, уни ҳам менга очиқ қилиб айтиб бер.

Мен бу одамлар билан аралашадиган бўлсам, очиқ чехра билан бориш-келиш қилмишим керак бўлади.

Шубҳасиз мени зиёфатга меҳмондорчиликка таклиф қиласдилар, шунингдек, мен ҳам таклиф қилсан бошқалар келади.

Зиёфатга қандай бориши керак, овқатни қандай ейиш керак, чақирганда қандай қилиб чақириш керак?

Булар ҳақида ҳам менга аниқ айтиб бер, бу ишлардан ҳам хабардор бўлайин.

ЎГДУЛМИШ ЗИЁФАТГА ТАКЛИФ ҚИЛИШ ВА БОРИШ ҚОИДАЛАРИНИ ҮРГАТИШИ ҲАҚИДА

Угдулмиш жавоб берди ва айтди: Бу ҳам, сенга айтсам, керакли ишдир, эй қариндош.

Таклиф қилинадиган киши кўн турли бўлади, меҳмондорчилик ошлари ҳам ҳар хил бўлади.

Улардан биттаси никоҳда бериладиган зиёфатдир, ё суннат, ё фарзанд туғилиши муносабати билан бериладиган зиёфат ҳам бор.

Ё тенг-туш, ё ёру биродарлар зиёфатга таклиф қиласдилар, катта-кичик яқинлар ё қариндошлар чорлаб зиёфат берадилар.

Ёки ўлганга багишлиланган маърака оши бўлади, ёки айримлар унвон оладилар ва шуни нишонлаш учун зиёфат берадилар.

Бу еб-ичиладиган зиёфатлардан қайси бири бўлмасин, уларга бориш ёки бормаслик кераклигини яхшилаб ўйлаб кўргин.

Дўстлар, ёру биродарлар, қариндошларнинг зиёфатлари бўладиган бўлса, бориб ишларни назорат қилиб кўмаклашиб керак.

Зиёфатда ёт, бегона меҳмонлардан хабардор бўлиб, егулик-ичгуликларнинг етиш ё етмаслигини, кўп ё озлигини мезбонга айтиб, тартиб қоидани назорат қилиб туриш керак.

Яқинлар, қўшнилар, ошна-оғайнилар сен учун зиёфат берсалар ёки тангрини ўртага қўйган дўстлар сени зиёфатга таклиф қилсалар,

Буларнига ҳам албатта боргин ва кўнгилларини олгин, уларни севинтиргин, ўзинг ҳам севингин, эй ўрил.

Агар бундан бошқа зиёфатлар бўладиган бўлса, унга бормаган яхши, кўнгил оғриб қолиши мумкин.

Меҳмондорчилик тараддуллари чала-ярим ёки тўлаттўкис бўлмаса, кўнглинг жойига тушмай оғриб қолиши ҳам мумкин.

Ё бадмаст уриш қилади, жанжал-тўполнон чиқаради, овқатинг сингмагандек кўнглинг беҳузур бўлади.

Фақат тўйнимли овқат ва ичимлик учун ўз қадрингни ерга урмагин.

Нафсни тийишга ирода топиб ўзини тиювчи киши нима деган, эшитгин:

Нафсингни тий, кишиларнинг тубани бўлма, бўғзинг учун нафсингга қул бўлмагин.

Жуда кўп кўрганим бор, қадр топган кишилар ўз нафсларини тия олмаганликлари учун юзтубан кетгандар.

Жуда кўп кўрганим бор, элда улугликка эришган кишилар ўз нафсларига қул бўлиб тубан кетгандар.

Кўп бойларни кўрганман, уларни нафс тутқун қилган, ўзлари хонавайрон бўлганлар, қашшоқликка юз тутганлар.

Эй нафси ғолиб, нафсга тутқун бўлма, нафсга тутқун бўлсанг, ундан қутулишинг қийин.

Қайси зиёфатга бўлмасин борадиган бўлсанг, ўзингни ерга урмай одоб билан овқат егин.

Тартиб-қоидани билмайдиган, фаросатсиз, бадфеъл киши тартибли кишиларни кўрса боши гангид эсанкирайди.

Сендан катталар овқатга қўл узатсалар, улардан сўнг қўл узат, одоб шундайдир.

Унг қўлингни сун, тангрининг отини айт, барака тонасан ва давлатинг зиёда бўлади.

Бошқалар қаршисидаги овқатни чўзилиб олма, ўз қаршингда нима бўлса ўшани олиб егин.

У ерда пичоқ ишлатма, сўнгак кўтарма, зинҳор юҳо, бетоқат, енгилтак бўлма.

Қанчалик тўқ бўлсанг ҳам овқатдан еб туриш керак, одам овқатни одамга қараб сайди, эй қариндош.

Нима олсанг тишлагин, майдалаб чайнагин, иссиқ овқатни зинҳор қаттиқ пуфламагин.

Ер экансан дастурхон устидаги овқатни ўз олдингга тортма, кишиликнинг ярашигини бузма, одоб сақла.

Бу одобсизликдир, сен одоб бўйича юр, одобсиз кишилар жуда манфур кўринадилар.

Тартибли киши жуда яхши сўзлаган: одоб-тартибни билган одам зоҳирлан дилкаш бўлади, деган.

Ҳамма нарсанинг қондаси, тартиби, таълими бор, тартиб-одоб қоидаларини тўғри тутса, кишининг юзи ёруф бўлади.

Бадхулқ, тартиб-қоидани билмайдиган киши кишиларга аралашганда иши олға босмайди.

Овқатни лаззатланиб егин, ейишингни кўрган уй бекаси ўзида йўқ севинсин.

Бирор меҳнат сингдириб сенга овқат ҳозирласа, меҳнатини беҳуда қилиб, овқатни аҳамиятсиз қолдирма.

Кўнгли ҳушёр киши жуда тўғри сўзлаган, унинг сўзларига назар солсанг, ранго-ранг маънолар беради:

Одамнинг кўнгли юпқа шиша мисолидир, уни жуда ҳам эҳтиёт қилгин, қўзғатма, синади.

Одамнинг одамдан кўнгли қолса ҳаловат кетади, яқинлик узилади, фойда узоқлашади.

Яқинлик истасанг, одамлар кўнглини авайлагин, кўнгил қолса яқинлик кетади, умидингни узавер.

Овқатни меъёрида егин, кўп овқат емагин, бу ҳақда заковатли азиз бундай деб таълим беради:

Кўп еювчиларнинг овқати бадҳазм бўлади, овқати бадҳазм бўлган киши доим дардманд бўлади.

Дард томоқдан киради, шунинг учун нафсингни тийгин, овқатни бир меъёрда оз-оздан еб, оз-оздан ичгин.

Дард ёпишса шубҳасиз, одамни заифлаштиради, уни даволамаса; ўлим шошириб талvasага солади.

Даволовчи ҳаким жуда яхши сўзлаган, ҳакимлар сўзини ёмон деювчи ким, қани:

Ўлимдан аввал хасталик унинг даракчисидир, одам хасталандими, ўлим унинг қўшнисидир.

Хасталик бир машаққатли оғатдир, ўлимнинг жарчисидир, ўлимда ҳаловат йўқ, унинг яхиси бўлмайди.

Мен деювчи одам фарзанди мизож иссиқлиги ва совуқлигини билиш, уни фарқлай олиши керак.

Авлал мизожни билиш шарт, сўнг унга яраша овқат истеъмол қилиш керак, мизожга ўтирмайдиган овқатдан воз кечиш керак.

Иссиқлик ошса дарҳол ўзингни совуқлиkkка солиб, енгиллаш, совуқлик ошадиган бўлса, иссиқликка солиб тузат.

Ўзинг йигит ёшида бўлсанг, баҳор фасли бўлса, совуқлик нарсаларни истеъмол қилгин, қонингни равон қилади.

Ёшинг қирқдан ошган бўлса, куз ой-куилари бўлса, сен ўз мизожингни иссиқ нарсалар билан созла.

Ёшинг олтмиш ва ундан ортиқ бўлса, қиши мавсуми бўлса, ўзингни иссиқликка сол, совуқлик нарсаларни истеъмол қилма.

Қуруқ совуқлик ошса ҳўл, иссиқлик нарсалар ҳозирла, мана шу иккаласи қуруқ совуқлиkkка даво бўлади.

Ҳўл совуқлик ошса, сенга зиён келтирса, уни иссиқ, қуруқ нарсалар билан қайта тушир.

Мизожинг совуқ бўлса иссиқликни кучайтири, агар мизожинг иссиқ бўлса, совуқлик нарсаларни ёб, ичиб юр.

Мабодо мизожингни билмайдиган бўлсанг, иссиқлик ва совуқлик оралигидаги бир меъёрга амал қилгин.

Мизожингни мана шу тарзда тўғри сақласанг, тириклик кунларинг эмин ва фароғатли бўлади.

Табиб нима дейди, унинг сўзини эшит, бу сўзларнинг маъносини уқ ва эсон яша, эй қўзим.

Мен танангнинг мизожини сенга таърифлаб айтайн, у қизил, сариқ, оқ ва қоралар омухтасидан иборатдир.

Булар бир-бирига қарама-қарши душманdir, душман душманга яқинлашса, бир-бирларини ажратадилар, созлашолмайдилар.

Мизожни меърида тутиш учун одам заковатли бўлиши керак, нима муносиб бўлса ўшанигина истеъмол қилишни билиши керак.

Одамни ҳайвондан шу нарса фарқлайдики, у ўз мизожига яраша овқатланади, эй ўғил.

Энди мўйсафид нима деганини эшит, буни сен уқиб ол, бемаъни бўлиб қолма:

Киши қирқ ёшни яшаб ўз мизожини билмаса, у қанча сўзлагани билан бари бир тугал ҳайвондир.

Синаб, кўриб ҳам киши билим ўрганмаса, уни одам санама, эй олийжаноб.

Киши ўз бошидан кечириб йўл-йўриқни билиб олмаса, ким уни ҳайвон деса тўғри сўзлаган бўлади.

Давр-давронлар ўтиб киши доно бўла олмаса, уни одам деб атаб бўлмайди, ҳайвон деса бўлади.

Назар солсанг, ҳозиқ ҳакимлар жуда яхши сўзлаганлар: Киши овқатни оз еса саломатликда ютади, деганлар.

Дард ва касалликсиз сиҳат-саломатлик истасанг, «Оз» деб аталган ўт-дорини истеъмол қилиб яша, эй аслзода.

Ўзинг фароғати чексиз эмнилик истасанг, «Тил» деб аталган эт-гўштни истеъмол қилиб яша, эй саришта.

УГДУЛМИШ ҮЗФУРМИШГА ЗИЁФАТГА ТАКЛИФ ҚИЛМОҚЛИҚ ТАРТИБ-ОДОБЛАРИНИ ЎРГАТАДИ

Агар сен одамларни таклиф қилайин десанг, таклиф қилгин, лекин тараддудини яхшилаб кўриб қўйгин.

Идиш-оёқ, дастурхон, уй-жой, лиbosлар покиза бўлсин, покиза кўрпача ёйгин, егулик ва ичгуликлар ҳам покиза бўлиши керак.

Егулик, ичгуликлар тоза, тотли, мазали ва яхши бўлсин, келган меҳмон ҳавас билан еб-ичсин.

Таклиф қилмасанг ош-сувингни камчилиги битта бўлади ва фақат ўзинг биласан. Агар таклиф қилсанг, уни кўрганлар бирни минг қиладилар.

Еб-ичиладиган нарсаларинг ораста, покиза бўлиши керак, қелган меҳмонлар тўйиб еб туриб кетсин.

Дўстларни, қариндошларни, улар хоҳ узоқ, хоҳ яқин бўлсинлар, барчасини зиёфатга таклиф қилгин, ҳақларига риоя қилгин.

Келадигани келади, келмагани эса, уни ҳам чақирган бўлганлигинг учун, сендан кўнгли қолмайди.

Томоқ гинаси жуда ёмон бўлади, бундай гинали одам ўчакишиб кек сақлайди, бу кек ўлгандагина қолади.

Егулик ва ичгуликларнинг барчага етишини ҳисобга ол, кечикиб келганларни ҳам едириб-ичиришини унутма.

Меҳмонлар овқатланаётганда ичимликларни тортири, уни исчалар яна ичимлик ҳозирла.

Қаерда ейиладиган нарса бўлса, ичиладиган нарса

ҳам керак, ейиладиган ва ичиладиган таом ва ноз-неъматлар тенг бўлиши керак.

Ейиладиган нарсалар бўлса-ю, ичиладиганларнинг тайини бўлмаса, у овқатни еса оғу бўлади деб ҳисоблагин.

Истасанг фуқо торт, истасанг мейзоб торт, истасанг гуландибин, истасанг гулоб торт.

Булардан бошқа яна нималар тортишининг мендан сўрама, дурустроқ биладиганлардан сўрагин.

Улуғлар овқат еб бўлганларидан сўнг кичикларга егулик ва ичгуликлар тортиш керак.

Овқатни барчага етказ, кузатиб тур, бирорта одамни ҳам қуруқ қолдирма, оч қайтиб кетмасинлар, сени ёзғириб сўкиб юрмасинлар.

Суюқ-қуюқни еб-иҷсалар, сўнг ширинликлар, мевалар торт, қуруқ, хўл мевалар билан қўшиб қандолатлар қўй.

Кучинг етса йиртиш қил, ипаклик матолар йиртгин, имконинг борича тиш ҳақларини бергин, гиналари қолмасин.

Энди егулик ва ичгуликларнинг таъриф-тавсифи етарли бўлди, даргоҳингга қўноқ келса эшигингни очиб қабул қил, қайтарма.

Зиёфатга таклиф қилувчилар тўрт тоифа бўладилар, борувчилар ҳам тўрт тоифа бўлади, эй униб-ўсгур.

Бир тоифа таклиф қилинса зиёфатга албатта боради, нима билан сийласалар ўшани еб-иҷади.

Лекин жавобан ўзи уйнга одам таклиф қилмайди, овқатини уйда боши ва бурии билан бурканиб ўзи ейди.

Тағин бир хил кишилар таклиф қилинсалар зиёфатга борадилар, зиёфатни ейдилар ва жавобан ўзлариникига ҳам таклиф қиладилар.

Тағин бир тоифа кишилар зиёфатга ўзи ҳам бормайди, бошқаларни ҳам таклиф қилмайди.

Ундан киши ўлиқдир, сен уни тирик қаторига қўшмагин, унга қўшилма, у билан борди-келди қилма.

Яна бир тоифа кишилар таклиф қилинган зиёфатга бормайди, лекин мол сўйинб бошқаларни зиёфатга таклиф қилади.

Энг яхши йўл-йўриқ, доно, билимдонлар таърифлан одоб ва қонидан бундай:

Хоҳ зиёфатга боргин, хоҳ бормагин, нафсни тийгин, овқатни оз егиз, саломатликда яшагин.

Кўн ёювчи одам дардманд бўлади, ранги заҳил, юзи раңгнар, оти пасткаш бўлади.

· Табибнинг сўзи бунга жуда мос келади, у мизожни билувчи, кўнгли кенг, билими теран кишидир:

Дард кишига томоқдан овқат билан киради, одамни дард қаритади, ёшини тугал яшай олмайди.

Ҳамиша нафсингни тий, дардсиз яша, соғлом юр, дард кишининг қизил юзини заъфарон қиласди.

Таклиф қилганникига борсанг, ёки сеникига одамлар келадиган бўлса, зиёфат ишининг тартибот ва тарааддулари мана шу янглиф бўлади.

Мана, батафсил сўзладим, сен эса эшитдинг, шу гаплар етарли деб бил, сўзни чўзмайлик.

Одамларга аралашмоқликни истасанг дунёning ҳоли, йўл-йўриқлари мана шунақадир.

Эй кўнглимнинг нури, ҳақиқат сўзларим маънисини уқ, чуқур мулоҳаза билан мағзини чақ.

ЎЗГУРМИШ ҮГДУЛМИШГА БУ ДУНЁДАН ЮЗ ЎГИРИБ У ДУНЁГА МОЙИЛ БУЛМОҚЛИКНИ АЙТАДИ

Ўзгурмиш жавоб бериб айтди: Мен бу сўзларни эшитдим, энди сен ҳам жавоб сўзларни эшит.

Агар ким сен айтган нарсаларни ўрганса, бу дунёда барча тилак-орзуларига етади.

Ва лекин мангулик ҳаёт топаман деган одам яна мана буларни ҳам билиши керак, эй доно.

Одам шунча меҳнат ва машаққатлар билан мол-дунё йиғиб, ўзи абадий қолмайдиган бўлса, мол-дунё йиғишнинг нима кераги бор?

Мана, сен ҳузуримга келганингдан бери, менинг тоат-ибодатларим тўхтаб қолди, назар сол.

Фақат бир одам билан мулоқотнинг зарари шунчалик бўладиган бўлса, қўй, мени ортиқ зўрлама.

Мен агар шаҳар, қишлоқларга борадиган бўлсам барча ишларим ва муомалаларим одамлар билан бўлади...

Беҳудалик томонга яна қайтиш менга ярашадими, эй меҳрибон биродар.

Билими дарё киши қандайин яхши таълим берган, сен буни эшитгин, эй хушфеъл:

Қарилликнинг иш-юмушлари, ҳозирликларини йигитликда қилиб олгин, қариганда қувват кетади, ёш ҳам ўтиб қолади.

Йигитликда шошилиб худонинг тоат-ибодатини қилгин, бу ишни қарилликда қилиб бўлмайди, буни яхшилаб билиб ол.

Ёш йигит экансан йўл-йўриқларингни тузатиб, яхши-
лаб ол, улуғликка етганингда юрак ўтинг сўнади.

Одам навқиронлик фурсатларида турли эзгуликлар-
дан баҳраманд бўлиб қолса қандай яхши бўлади-я!

Қиши қариганда беҳуда йўлга кириб ёшларнинг қи-
ладиган ишини қилса қанчалик номаъқул бўлади-я!

Бу дунёning мол-бисотлари тириклик учундир, ти-
риклик тугаса мол-дунё ташвишлари ҳам тугайди.

Мол-дунё йиғиб-териш билан тириклик ўтиб кетади,
нафас олишдан тўхтасанг бу мол-дунёларингни кимга
тайинлаб қолдирасан?

Деяйлик, сен айтган элиг хизматларини, дўст-ёрлар,
халқ феъл-хулқларини, йўл-йўриқларини тугал билиб,
ўрганиб олдим.

Охир-оқибат ўладиган бўлгандан кейин булардан
нима фойда бор? Охири икки газ бўздан бўлак ҳеч нар-
са насиб бўлмайди-ку.

Бунчалик ўзни ўтга, сувга урмоқлиknинг боиси икки
тилақдир, эй мард муслим.

Бири — мол-дунё билан буюклашмоғинг бўлса, ик-
кинчиси элда ҳукминг раво бўлишидир.

Бу иккисига эришсангу, ўлим бўлмасдан мангум қо-
ладиган бўлсанг, бу албатта жуда яхши бўлар эди.

Бу икки ҳаловатни ўлим юлқиб оладиган бўлгандан
кейин, бундай дунёning нима кераги бор, эй билими
теран.

Одам қутлисининг муайян белгилари бўлади, унинг
эзгуликлари кунда рўй бериб туради.

Қутсиз бўлса, у одамни совутади, қариган чоғида
феъл-хулқи айнииди.

Билими кенг доно бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, сен
буни эшитгин, эй ёруғ юзли:

Улғайгани сайин ёмонлигини қўйиб, тобора яхши
бўла борса, ўша одам одамларнинг баҳтлиси бўлади.

Қариганда ҳам орзу-ҳавас кетидан қувадиган
одам, шубҳасиз, одамларнинг бадбаҳтидир.

Қани ўша бутун дунёни ўз тасарруфига олган жа-
ҳонгир, ўзи учун темир ихотали шаҳар — қалъа қурган
киши (Шаддод)?

Қани бутун дунёни ўз тасарруфига олиб, қора қушга
миниб кўкни ҳам эгаллашга интилган тубан ит (Нам-
руд)?

Қани ўша тангри менинг ўзимман, деб даъво қилган
пасткаш, тангри уни денгиз қаърига ғарқ қилғди-ку.
(Фиръави).

Қани ўша бу дунё мол-товарларини йигиб терган киши, у мол-дунёсини қолдириб қора ер қаърига кирди-ку (Қорун).

Қани ўша Машриқдан Мағрибгача юриб барча эл-ларни ўз тасарруфига олган бу дунёнинг афзал жаҳон-гири (Искандар Зулқарнайн)?

Қани у асоси илонга айланаб, денгиз сувини иккига ёриб ўтувчи киши (Мусо)?

Қани ўша дев, пари, инсу жинс, қурт-қумурсқа, пар-ранда ва одамлар устидан эркини юритган феъли хуш киши (Сулаймон)?

Қани ўша ўликларни тирилтирувчи киши? Охири ўзининг қисмати ҳам ўлимга тутқун бўлиш билан тугади. (Исо масиҳ.)

Қани ўша одамлар орасидаги сара ва етук киши, бу етуклик завол топди, дунё ундан ҳоли бўлиб қолди. (Мұхаммад Мустафо.)

Бу саналганларнинг барчасини ўлим тутди ва олиб кетди, эй покиза сийрат, бу ўлим сени қўйиб қўярмиди.

Бу дунёнинг йўриқлари мана шунаقا, хоҳ унга мос йўл тут, хоҳ аксини қил, бу билан у ўзгармайди.

Қора ер қаърига бир назар солгин, унга не-не кишилар кирмаган. Аммо унинг ўқони сира-сира тўлмайди.

Қора ер қаърини очиб кўриш мумкин бўлганда эди, у ерда не-не сара, асл кишилар азоб чекиб ётганларини кўрган бўлар эдинг.

Не-не беклар қора ер билан тенг бўлиб ётибдилар, не-не билағон, донишмандлар ер остида чириб ётибдилар.

Уларнинг бегини қулидан ажрата олмайман, камбағалларини бойларидан фарқлай олмайман.

Бирор марта дардга чалинмаган шижоатли мағрур мардлар қора ер билан яксон бўлдилар, беҳаракатдилар.

Мана шундай сара кишилар ер билан яксон бўлганиларида, ё сен, ё мен тирик қолармидик.

Узоқ йўлга отланган аҳди қаттиқ сайёҳ, катта йўлда ўй-жой тараддуздларини кўрмайди.

Мен дунё орзу-ҳавасларини ўзимдан соқит қилганиман. Мени ўз ҳолимга қўйгин, тангри менинг бирдан-бир таянчимдир.

Одамни қул қилувчи нарса суқлиkdir, мен бу суқликини ўзимдан кўтардим, менинг кўзим тўқдир.

Бевафо дунёдан кўнгли қайтиб уни тарқ қилган одам нима дейди, эшигтгин:

Оламда ўзимга керак бўлган тилакларимни топдим, кўзим ҳарисликни ўзидан соқит қилди.

Дунёнинг орзу-ҳавасларидан юз ўғирдим, шу билан тилакларим ҳам тугади, сўзларим тамом бўлди.

Бу дунёнинг ичи мисоли экинзор ердир, унда нима эксанг, келгусида ўша нарса униб чиқади.

Уруғнинг яхвисини эксанг яхши нарса унади, бу яхши нарса егулик ва кийгулик бўлади.

Уруғнинг ёмонини эксанг ёмон нарса унади, бу ёмон нарса келгусида бўйнингга юк бўлади.

Бугун орзу-ҳавасларни тарк этмас экансан, келгусида эзгулика эриша олмайсан.

Модомики бу дунё сени қўймас экан, сен бу дунёни қўй, модомики у сенга тўймас экан, сен ундан олдинроқ тўй.

Сен уни қўймасанг ҳам, у сени албатта қўяди, сен унга тўймасанг ҳам, у сенга албатта тўяди.

Бу дунёни қўлга киритиб, яна ташлаб кетадиган бўлгач, бундай дунёнинг нима кераги бор? У сени қўядиган бўлгач, сен унинг баҳридан ўт...

...Хизмат қилувчининг қисмати икки нарсадан бошқача бўлмайди. Ё хизмати манзур бўлиб улуғликка эришади,

Ёки хизмати манзур бўлмасдан сарф этган вақт-furсатлари, тирикликлари бекорга кетади.

Хизмати манзур бўлиб бек уни улуғлаб кўтарса, эришган бу даврони унинг ўзини ихтиёrsиз қилиб қўяди.

Гоҳ оч, гоҳ тўқ елиб-югуриши керак бўлади, беги роҳатда ётганда унинг мashaққат чекиши керак бўлади.

Агар унинг сингдирган хизматлари манзур бўлмаса, эсиз, тирикликлари, умри зое кетади.

Хизматчининг ўзи учун қанақа манфаат бор, хизматлари эвазига у қанақа фойда кўради?

Ило элининг эрклиси сўзларини ёшитгин, унинг гапларига назар сол, у хизматчи йўл-йўриқлари ҳақида нималар деган:

Диққат қилиб қарасанг бекларга хизмат қилиш жуда ҳам қийин вазифадир, талай хизмат қилса ҳам одам ўзини манзур қила олмайди.

Хизмати манзур бўлса ўзича эрксиз бўлади, хизмати манзур бўлмаса кундан-кунга қадри кетади.

Эй кўп хизмат сингдирган киши, хизматларингга ишонма, хизмат охир-оқибатда бошингга етади.

Энди севинидм деганингда саситиб сўқади, энди хурсанд бўлиб кулганингда ғазабланиб қовоғини уяди.

Унинг қилиқларини тугал билиб бўлмайди, ундан олиш керак бўлган нарсаларни олиб бўлмайди.

Бу дунё шамол ва бўрон кабидир, кўргин, бир ерда қарори йўқ кўланка кабидир, назар сол.

Ў мисоли бир саробдир, қараганда кўриниб туради, ушлайин деганда йўқолади, кўздан ғойиб бўлади.

Дунё-давлат қути дақиқа ва онларда келиб-кетади, у шитобкор, бевафо ва тез қарувчандир.

Бундай дунёнинг менга кераги йўқ, унинг қутли онлари ва давронлари менга керак эмас.

Эгамнинг зикри — ёди менга кифоя, етарли севиниладиган севинчдир, унинг буйруқлари мен учун овина-диган овинчдир.

Севувчиларим бўлмаса эгамнинг севиши менга кифоя, менинг душманлашган ёвим эгамнинг душмани бўлмиш шайтондир.

Менинг барча тилакларим эгамдан, барча умидларим унга, менинг сифинадиган эгам ўша, мен бунга беҳад қувонаман.

Кийимларим — қўй териси, озуқаларим — арпа ош, мана шулар менга тугал давлатдир, эй қариндош.

Мехрибон кишининг сўзини эшитгин нима дейди, унинг ўзи таркидунё қилиб ғорда яшовчи мулоҳазали кишидир:

Дунёда мен ўзимга керагини олдим, кепак мен учун етарли озуқадир, қўй териси етарли кийимдир.

Тариқ қипиғи менга шакардан ҳам татимли, ипдан тўқилган кийимлар шоҳи ипаклардан афзалдир.

Барча егулик-ичгуликларни қорин тўйғунча еб-ичгин, хоҳ арпа бўлсин, хоҳ тариқ оч қоринни тўйдирса бас.

Кулда кўмиб пиширилган нон, гўжа каби ҳар хил оватларни еявер, эй қариндош, аммо молдек емагин, мизожинг бузилади.

Лаззат кетидан қувма, лаззатнинг азоби жуда қаттиқдир, лаззатга жавоб бериш ўрни тубсиз чуқур кабидир.

Аччиқ, чучук, ширин, лаззатли таомлар томоқнинг ҳаловатидир, томоқ ҳаловатининг кетидан қувган киши ҳайвондир.

Шоҳи, ипак кийим, либослар барчаси одамлар киядиган ярашиқли нарсалардир, сен танангни нима берkitса ўшанга қаноат қилгин.

Қорин бир тўйиб олса икки кун тўқлика тутади, энгилга бир кийим кийилса икки йилга етади.

Мана шу иккала арзимас нарсани деб мен ўзимни
банди қилиб одамларга хизмат қилсам ярайдими?..

Қидиувчи ухламайди, сен ҳам тинмай қидиргин, қи-
дириб топмадим деб бу йўлдан қайтиб гафлатда ётма-
гин.

Қидириб бир нафас тинма, қидириб топиб бўлмайди,
аммо қидириб топмадим деб хотиржам ётиб бўлмайди.

Қидиувчи тинмасдан елиб-югуриши керак, ётиб
дам олувчилар тилакларига етмайдилар.

Қидириб тинмагувчи қанақасига тилагига етмасин,
тиниб дам олиб ётувчи қанақасига тилак-орзуларига
етади?

Энг аввал севиб у мени яратишни истади, энди эса
ошиқиб мен уни истовчи бўлдим.

Аввал у мени яратишни истади, чунки у азал эди,
иш сабабли энди мен мутлақ уни истовчи бўлдим.

Мана шундай эгамни қандай қилиб севмайин, уни
истаб етишишга қандай қилиб ошиқмайин?

Мунгимда, ёлғизлигимда менинг кунимга у ярайди,
бало, офат, қайфу, машаққатлардан мени у халос қи-
лади.

Энг аввал мени яратишни истаб у сайлади, шунинг
учун бутун вужудим билан боғланиб мен ҳам уни ти-
ловчи бўлдим.

Мени у яратгандир, чин сўзим — шу, мени у парва-
ришлади, сўнграгина мен улгайдим.

Халойиқдан юз ўйирдим, фақат унгагина сифиндим,
у ҳар жиҳатдан мени асрайди, ўзи паноҳ бўлади.

Ўзим ёлғиз қолганимда эгамнинг ёди кифоядир, ме-
нинг сўзлашим учун эгамнинг оти ва зикри кифоядир.

Овинадиганим, сифинадиганим, умид — ишончим, ор-
қа таянчим, тўядиганим, очим-тўқим ўша биргина эгам-
дир.

Ҳар жиҳатдан покланган, парвардигор билан тили
ва дили бирикиб кетган киши нима дейди, эшиш:

Кўнгилдаги сиримни сенга очаман, тилак-орзулар
билан сен томонга учаман.

Қувонадиган, овунадиган эгам сендиран, ҳамма-
дан узилдим, сен томонга қочаман.

У дунёдаги ўрнинг учун бу дунёдаги ўрнинг бадал-
дир, бу дунёдаги ўрнидан воз кечмагунча у дунёлик
ўринга ким мусассар бўларди?

Мана бу бир қатор нарсаларни тугал ташламагуича
одам бошқа тўрт ишни мутлақо қила олмайди.

Бевафо дунёни қўлда маҳкам тутиб туриб қандай қилиб мангу дунёга эришиш мумкин?

Бу дунёни нари қўйиш ва ундан юз ўгириш керак, шундай қилибгина охиратни топиш ва унга эришиш мумкин.

Бу дунё хатарлидир, унинг ичирадигани оғудир, сен эса барча ичгулик ва егуликларининг тозасини истагин.

Дунёнинг тилак-орзуларидан воз кечиш керак, шундагина охиратдан яхши ўрин насиб қиласди.

Эй Ўгдулмиш, ҳақиқий деб мана шуларни билгин, бу ҳақда сенга ўзим билганларни айтайин...

Бу дунёнинг ҳою ҳавасини тугал ташламагунча, охират тараддудини қила олмайсан, эй аслзода.

Одамлардан узоқлашмагунингча тангрининг тоат-ибодатига етиб бўлмайди, эй биродар.

Орзу — ҳавас бўйини эзив синдирамагунча тану жон тўғрилик йўлига кира олмайди.

Ҳар қандай мол-дунё харҳаша ва васвасасини кўнгилдан чиқариб ташлаш керак, унга тангрига бўлган чин муҳаббатни жойлаш керак.

Бу дунё мусулмонлар учун бир қўниб ўтиш жойидир, қўниб ўтиш жойидан ҳаловат истама, кўнглингни туэтгин.

Имкон борича тиришиб тану жоннинг баҳрасини берма, шундагина ўзинг тўғри йўлга кирасан.

Ўтиб бораётган ғанимат фурсатингни бекорга кетказма, тирикликни, умрни беҳуда ўтказиб юборсанг бошқа тополмайсан.

Мулойим тавозели, олийҳиммат ва билими денгиз каби чуқур киши нима деган эшитгин.

Қишлоқдан қишлоққа кўчувчи одам кўчини олдинроқ юборса, ўз ишини саранжом қиласди.

Кўчмасдан илгарироқ ўз кўчини юборса кўчиб борганинг фойда — манфаати кўзни ёритади.

Кўчингни хоҳ жўнатгин, хоҳ жўнатмагин, охири ўзинг ҳам кўчасан, гоғил бўлмагин.

Хоҳ бек бўлгин, хоҳ қул бўлгин, бари бир, ўзинг тирик қолмайсан, чунки ўлим қасд қилиб йўлга отлангандир.

Иста минг ёш яшагин, иста ўн саккиз ёш яшагин, ўзинг албатта ўласан, эзгу отингни нишона қилиб қолдир.

Иста бой бўл, иста камбағал бўлгин, ўтиб бораётган йил, кун ва ойларинг тириклигингни ейди.

Улуғлик шуҳрати бўлан бошинг кўкка етганда ҳам кириб ётадиган жойинг қора ернинг остидир.

Киши тириклик топиб уни ўзи исроф қилса, ўзини ўтга отади у ҳайвондир.

Одам саломат бўлсаю умрини беҳуда ўтказса, бундай тириклик разолатдир, эй қариндош.

Мен чун қайғурмагин, эй қариндош, кўзингдан тип май ёш оқизиб ўз фамигни егин.

Бу дунёнинг ишлари пишиқ тузоқقا ўхшайди, тузоқ-қа илйима, кейин қутулолмайсан.

Сенга келган давлат тилагингга муносибдир, аммо унга бино қўйма тезда яна кетади.

Ўлимдан ғафлатда қолма, уни доим ўйлаб юр, ўлим пистирмадан чиққандай бемаҳал келади.

Беҳисоб ғофилларни ўлим қўққисдан босган, йиқ-қан мол-дунёсини ўлим сочиб юборган.

Қўнгли ҳушёр бу ҳақда нима деган, эшит, ўлимга ғофил бўлмагин, балолар ёпишади:

Қанча одамларнинг мустаҳкам сафини ўлим паро-канда қилиб юборган, ўлимни ўйлаганимда кўзимнинг чашмаси тинмай оқади.

«Ман-ман» деб керилувчиларнинг бирорта ҳам «ман»и қолмади, лашкар, қурол-аслаҳалар жонларига оро кирмади, фойда бермади.

Ғофил бўлма, тириклик сезилмасдан ўтиб кетади, ўтиб кетаётган ғанимат фурсатларинг яна қайтиб келмайди.

Фароғатга маҳлиё бўлма, кунларинг беҳуда кетади қут-давлатга ишонма, у беқарор ва бевафодир.

Мен буюкман деювчиларни ўлим ҳалок қилди, зўрман деювчиларни ўлим мағлуб қилди.

Ўлим талаӣ ўрдаларни, шаҳар ва қишлоқларни, даргоҳ, сарой, уй-жойларни бузиб вайронага айлантириди.

Сон-саноқсиз тириклар ўлиб кетдилар, кетларидан бизнинг ҳам боришимизга кўз тикиб ётибдилар.

Кўзингни очиб уларга синчиклаб қараб кўргин-чи, бегини қулидан ажрата олармикансан?

Улуғлик ўлимда жонга оро кирмайди, ўлимдан қочиб қутуладиган, халос топадиган жой йўқ.

Табаррук пайғамбарларни ҳам ўлим олиб кетгандан кейин, яна ким ўлимга қарши чора, илож, тадбир қила олиши мумкин?

Бу бевафо, жафокор дунё ишончсиздир, унинг қилиқлари жафо, қилмишлари тубан.

Кунларингни қандай ўтказмагин, кўз очиб-юмгуича ўтади-кетади, яхши ҳам, ёмон ҳам, эгри ҳам, тўғри ҳам баб-баравар ўлади.

Одамнинг куни тўқликда ҳам, очликда ҳам ўтаверади, ўлим на бекнинг юзини қилмайди, на бойни ажратмайди.

Дунёнинг ҳаловатлари ҳам, машаққатлари ҳам узоққа бормайди, бас, шундай экан бунчалик ҳасрату надоматнинг нима кераги бор?

Бу ҳақда кўнгли ва қилиш-қилмишлари тўғри, билими кенг доно жуда яхши гапиргандир.

Одам арзимас эзгуликка эришдими ўзини унутади, сўзларини яшил осмондан ҳам баландпарвоз қилиб юритади.

Қанчадан-қанча шуҳратли, мағрур, виқорли кишиларнинг гуурларини ер билан яксон қилиб, кўзларини очиб қўйган ўлимдир.

Мана, сенга меҳрибонлигим юзасидан, бу нарсалар ҳақида гапирдим, эй саховатли.

Ким дунёнинг мана шу ҳолини, тарзи рафторини чиндан тушуниб етса, зинҳор унга кўнгил бериб, маҳлиё бўлмайди.

Мен энди йигитлигимни йўқотдим, ёшим ўтиб, қора сочим оқарди, бошимдан ипор кетиб, кофур ўрнашди.

Шубҳасиз энди бундан буён ўлимга ҳозирланиш вақти етди, эй одамларнинг яхсиси.

Бошга ўлим ғами тушиб ҳаловатим йўқолди, ўлимдан кейин қисмат нима бўлар экан:

Бошимда шундай қайғу-ташвишлар бўла туриб, мен қанақасига элигнинг даргоҳига боришим мумкин?

Элигга мендан манфаат тегмайди, манфаат келтирип деган умидда бўлса мендан фойда чиқмайди.

Агар ўзи учун ҳам у дунё баҳраларидан умидвор бўлса, мени ўз ҳузурига келган ҳисоблаб юраверсин, мана шу тўғри бўлади...

Менинг билганларим мана шулар эди, буларни сенга айтдим, эй эзгу эшим...

Сизлар учун мендан фойда сўз—насиҳат бўлиши керак, менинг ўзимдан кўра сўзларим фойдалироқдир.

Агар охиратни ўиласанг, йўл-йўриқлари мана шунақа, мабодо бу дунёликни истасанг, унинг йўл-йўриқларини ўзинг биласан.

Тақдир сенга юzlаниб баҳт кулиб боқса, нимани орзу қилсанг, ўшанга мұяссар бўлаверасан.

Менда дуюи жонларингни қилишдан бошқа яна

қандай нарса борки, сизларга мәнбаат көлтирсін?

Элиг энди мени тангрига қүйіо қүяверсин, мен элигга әзгуликлар учун дуочи бұлайиң.

Билимларимдан фойдаланмоқчи бўлса, мана, билганларимни айтиб бердим, сен эшилдинг. Нималар деган бўлсан барчасини унга айтиб бер.

Сўзларимни тутинглар, мабодо тутмасаларинг ва унга ишонмасаларинг, бугун бўлмаса кейин барчаси тўғри эканлигига амин бўласизлар.

Билими денгиз каби мўл киши бу сўзларни яхши сўзлабди, унга амал қилинса юзни ёруғ қилади.

Бугун менинг сўзларим сенга тушдек туюлади, кейинроқ эса ростлиги аниқ бўлади.

Фофил бўлма, ҳаракат қилиб сўзларимга амал қил, агар унга амал қилмасанг балоларга дучор бўласан.

Элигдан менинг номимдан узр сўра, нима чораси бўлса иложини ва эвини қилгин.

Бориб-келавериб сенга ҳам машаққат етди, худо хайрингни берсин, юзинг қуёшдек ёрур бўлсин.

Мендан кўнглинг ранжимасин, эй қариндош, яна яқинликни узиб четлатиб қўймагин.

УГДУЛМИШНИНГ УЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб бериб сўзга оғиз очди: Энди мен ҳақиқат — тўғри йўлни тушуниб олдим.

Сўзларингни эшилдим, ақл қулоғи билан тинглаб тушундим, сўзим тамом сенинг сўзларингни маъқул топдим.

Сен тўғри сўзладинг, ҳақиқати шудир, бундан бошқа барчаси эгри йўлдир.

Бу масалада сен ҳақсан, мен эса ноҳақдирман, поҳақлик қолди, энди ҳақиқатга бўйин бераман.

Энди мен борайин, эсон ва яхши қол, эй икки оламда ҳам истиқболи порлоқ киши.

...Сўзини тамом қилиб ўрнидан турди ва эсон-омонлиқ тилашиб хайрлашидидар, уйига қайтди.

Отини миниб уйнга келди, отдан тушиб уйга кирди ва ётиб бир оз дам олди.

Овқатланиб бўлгач, узоқ ўйга толиб ўлтирди ва қариндошидан эшилган сўзларини ўзича яна бир хотирлаб пухталаб олди.

Осмон юзига қора ёпинчини тортди, бутун жаҳонни зулмат пардаси қоплади.

Румий қизи юзига кокилини ташлади, қора сочининг ранги борлиқ оламни тутди.

Осмонни бутунлай занги хабаш юзи рангидек қора босди, учадиганлар тинди, юрадиганлар тўхтади.

Туриб таҳорат олди ва хуфтон намозини ўқиди, ўрин ҳозирлашларини буюрди ва лозимотларини қилиб ётди.

Бир муддат ухлади ва яна уйғонди, Мирриҳ юлдузи юқоридан пастлай бошлаган эди.

Яна кўрди, Хулкар ҳам бота бошлаган, Шарқ осмонида эса Ақраб юлдузи кўтарилиб келаётган эди.

Яна бир оз ётди, аммо уйқуси келмади, безгак тутган бемордай кўзини юммади.

Бир қанча вақт уйқусиз хаёл сурис бедор ётди, осмон ранги кофур бўёқ касб эта бошлаган эди.

Анбар таралаётгандек тонг ёришиб, маржон қалқонидай бўлиб ердан қуёш нурларининг тили тарала бошлади.

Қуёш ердан кўтарилиди, зулмат қоронгуси кетиб, олам ёришиди, қуёшнинг думалоқ ол рангли туғи шитоб билан қаршидан кўтарилиб келди.

Угдулмиш ўрнидан туриб ювинди, билганича ва тушунганича намозини ўқиди.

Маржоншода қалқон каби қуёш ердан ёлқинланиб қаради, Угдулмиш туриб, тўғри саройга борди.

Унинг келганини элиг эшилди ва киришга йўл — ижозат берди, у кириб элигга қўл қовуштириб таъзим қилди.

Элиг имо билан ўлтиришга ўрин кўрсатди, у тавозелар билан ўринга ўтиб ўлтирди.

Бир муддат ўтиб элиг сўзга тил очди ва, гапир, эй хушфеъл, нима хабар келтирган бўлсанг, айтгин, деди.

Қариндошинг нималар деди, ишларинг нима бўлди, мақсадинг қалай битди, қариндошинг келадими?

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Угдулмш жавоб бериб, эшишиб келган сўзларини, қандай сухбат бўлиб ўтганлигини рўй-рост сўзлаб берди.

Иккаласи ўртасида бўлиб ўтган сўзларни борича элигга бир-бир баён қилиб берди.

Элиг анча жим қолди ва узоқ ўйга толди, дили озурда бўлиб кўзига ёш олди.

У айтди: Қариндошинг жуда тўғри сўзлабди, унинг айтган гаплари дарҳақиқат тўғри гаплардир.

Бугун биз ўзимизга ўзимиз жабр-зулм қилаётимиз, бу етмагандай унга ҳам жабр-ситам ўтказаётимиз.

Бу дунё ўткинчидир, у ҳеч кимда абадий қолмайди, қолган ҳаёт ҳам қандай бўлиши номаълумдир.

Боқий дунёниг кейин келиши шубҳасиздир, роҳат ва ҳаловат узоққа чўзилмайди.

Кимга боқий дунё неъматлари насиб бўлса, ўша бахтиёрdir, унинг ўрни ҳам, ҳамнишинлари ҳам эзгу бўлади.

Қариндошинг фафлатдан тугал уйғонган одам экан, уни биз бу ерга чақириб олиб келишимиз жуда ҳам қийин.

Бизлар эса ҳавас-орзуларнинг асиirlаримиз, вақт ва кунларимиз бекорга ўтиб кетмоқда.

Кўнгли тирик одам нима деганини эшигтгин, у сенга яхши сўзларни сўзлаб панд-насиҳатлар қиласди:

Ҳавас-нафс ёвдир, агар у куч олса, сенга сенинг ўзингдан икки хил ўч ва адоварат қўзғотади.

Ҳавас-нафс тирилса кўнгил ўлади, кўнгил ўлгандан кейин тоат-ибодатлар қолиб кетади.

Бизларнинг кўнгилларимиз ўлган, ҳавас-нафсга тутқун бўлиб бўлган, ҳавас-нафс эса бўйни йўғон бўлиб кетган.

Улуғлик, юксаклик, қут-давлат ҳеч қачон мангу турмайди, эй тўғри кўнгил.

Бу дунёниг роҳат-фароғатлари кам, машаққатлари эса кўпдир. Бош оғриқлари беҳисоб, қарғиш-сўкишлари эса ундан ҳам кўпдир.

Олами кўриб, синаб ёши етилган билимдон бу ҳақда жуда яхши сўзлаган:

Улуғлигинга ортиқча мағрурланиб севинмагин, улуғликка эришсанг, буни бош оғриқ деб билгин.

Шодлик қаерда бўлса сўнггида балоси ҳам бўлади, ҳаловат қаерда бўлса минг-минг машаққатлари билан бўлади.

ЭЛИГНИНГ ЎГДУЛМИШГА САВОЛИ

Элиг яна айтди: Эй Ўгдулмиш, уни истаганимдан ўзлаган мақсадим шу эдики,

У келиб менга эзгуликлар учун сабаб бўлганида, шояд кўнгиллар фафлатдан уйғонган бўлармиди?

У эса қаттиқ түриб олди, бу ерга келишга унама-етир, ёр-дўстлар, қариндошларнинг юзини кўришни истамаётир.

У айтган гапларга назар солсанг барчаси тўғри, уни келиш учун зўрлаш ҳам яхши эмас.

Бориб-келиб юравериб сенга ҳам машаққатлар етди, у билан хабарлашиб елиб-югуриб ҳориб-чарчадинг.

Вақт-фурсатларни кутайлик, охири ҳол қанақа бўлишини кўрайлик.

Бўлгуси ишлар қоронғи тун ичидағидек қоронғу, уни ёруғ кун келиб албатта ёритади, эй эзгу дўстим.

Бу замонанинг ёйи отишга тортилган бўлади, унинг гоҳо нафи тегади, гоҳо зиёни тегади.

Барча ишларни худонинг ҳукмига ҳавола қилгни, у фурсати келса битади, маълум бўлади, эй тирик.

Қайси бир иш бўлмасин, уни қилиб роҳатини кўрмасанг, у ишнинг анчайин баҳридан ўтиш керак, эй билими чуқур.

Бу дунёning тарзи-рафтори шунақа, изидан борсанг қочади, ташлаб қўйсанг сенга ўгирилиб яқинлашишга йўл очади.

Бир муддат кутайлик, уни синайлик, замона кунлари бу ҳолни қандай ҳал қилас экан?

Ҳали шундай бўлиши мумкинки, унинг ўзи бизни истаб қолар, ўз тарзини яхшилаб ўйлаб, тушуниб ўзи тузатар.

Элиг мана шу ерда сўзини тугатди, Ўгдулмиш у ердан туриб тавозе билан чиқди.

Бу сўзлардан яна бир қанча кунлар ўтди, элиг ўтган-кетган ва келгуси ишлар ҳақида ўйга толди.

ҚУНТУҒДИ ЭЛИГ ЎЗФУРМИШНИ УЧИНЧИ БОР ЧАҚИРИШИ

Элиг бир куни Ўгдулмишни чақиртирди, сенга яна бир иш қилишга тўғри келади, деди.

Қариндошингни ҳузуримга чақирдим, у келмади, мен шу тилагимга етмадим.

Энди тилагимдан қайтдим, энди бошқа бир тилак пайдо бўлди. Менинг бу кунги тилагим шундан иборатки, ўша қариндошинг дийдорини бир кўрмоқчиман.

Ё мен унинг олдига борайин, ёки у менинг ҳузуримга келсин, ҳар иккимиз ҳам бир-биrimizни зиёрат қиласлий.

Менга бир учрашсии ва яхши панд-насиҳатлар берсии, яна қайтиб, ўз ишларини қилаверсин.

Менга унинг маслаҳатларидан манфаат тегсин, бунинг унга ҳеч зиён-зарари йўқ, менинг барча нопоклиklärдан тозаланишимга сабаб бўлсин.

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Бу сўзлар чиндан ҳам бўладиганга ўхшайди, эй саодатли зот.

Элиг шундай бўлишини истаса, у кўнади, агар элиг буюрса мен уни қайта чақирайин.

Борайин ва бу сўзларни унга сўзлайн, элиг бориб юрмасин, мен уни бу ерга олиб келайн.

Элиг яна бир мактуб ёзиб берсин, у эзгу мактубни ўқиб ишонсин ва сенинг ҳузурингга келсин.

Элиг айтди: Энди мактубнинг нима кераги бор, сен ўзинг барча хил мактублардан ҳам ишончлироқдирсан, эй тетик.

Мактуб ишонилмайдиган одам учунгина бўлади, сендан ишончлироқ одам қаердан топилади.

Яғмо қабиласининг беги нима деган, эшитгин, унинг фаҳми ҳамма ишларга етган:

Элчига ишонилса мактубнинг нима кераги бор, чинликка амин бўлинса тараддудинг нима кераги бор?

Бу унчалик қийин тушадиган иш эмас, бу ишдан чўчиб узоқ қочиш керак эмас.

Арзимас сўз учун мактуб ёки бошқа тараддудинг нима кераги бор, ўзинг менинг ишончимсан ва битиг-мактубимсан.

Менга келиб бир учрашсин ва тезда яна қайтиб кетаверсин, куч билан ушлаб қолмайман, ихтиёрини ўзига бердим.

Сени мана шу ҳожатлар билан унинг олдига юбора-ётирман, илтимос, уни яхшиликлар билан чақир, зўрлаб чақирмагин.

Бу ёққа келишни истамаса, мен у ёққа борайин, юзини бир кўрайин ва яна қайтайин.

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Агар тангридан мадад бўлса барча тилакларга тугал мусассар бўлинади.

Мен сенинг бу тилакларингни амалга ошириш учун қаттиқ ҳаракат қиламан.

Аввало элигнинг жони соғ ва эмин бўлсин, барча истаган тилакларини тангри тугал берсин.

Туриб у ердан чиқди, отланиб уйига келди, уйига кирди ва ечинди.

Қизил юз қүёшнинг ранги ўзгарди, сариқса бадал бўлди, олам жаҳон соғ олтин рангидек мусаффо бўлди.

Қүёш юзига сариф заъфарон тортди, жаҳон ўз рангини майна рангидек қора қилди.

Осмон бутунлай маҳбубалар қоши рангини касб этди, жаҳон юзи қора ҳабаш рангидек бўлди.

Еб-ичди, ювинди, намозини ўқиди, ўрин ҳозирлашларини буюрди, ётиб бир оз ухлади.

Сариқ булбул наво қилди, хуш овоз билан сайди, Ўгдулмиш чўчиб уйғонди, қайта уйқу келмади.

Ўйқуси ўчиб кетди, туни жуда чўзилди, тонг отишини орзиқиб кутди.

Осмон кийган қора кўйлагини йиртди, қуёш ёруғ ёзини очди, қаддини кўтарди.

Тўқис қиз (қуёш) қаддини ростлаб кулиб боқди, дунёнинг кунгай ва кунга терс төмонлари мунаvvар бўлиб кетди.

Туриб ювинди, кийинди, намозини ўқиди ва ўзига эзгу фол йўриб, яхши ниятлар қилди.

Бир ўғлон билан отини тутди ва эгарлаб минди, мамнун бўлиб қариндоши томонга жўнади.

Унинг ҳовлисига яқинлашиб борганда отидан тушиб, пиёда юриб борди.

Эшигининг ҳалқасидан тутиб тақирлатди, қариндоши эшитиб тезда истиқболга чиқди.

Ўгдулмишга кўзи тушгач, эй қариндошим, ишни чунонам чўзиб юбордингки, асти қўя бер, деди.

Нега ўзингни бунча қийнайсан, нега менга бунчалик қасд билан ёпишиб олдинг?

Қани юр, ичкарига кирайлик, менга мақсадингни айт, ўзинг яна нимага қайта келдинг?

Бу икки қариндош уйга кирдилар, зоҳид қариндошига қовоғини солиб рўйхуш бермади.

Келган қариндош айтди: Эй аслзода, қош-қовогингни солма, аввал сўзларимни эшиш.

Сен айтган барча сўзларни ҳеч камчиликсиз элигга айтиб, узоқ тушунтирдим.

Элиг сўзингни эътибор билан тинглади, сўзларингни эшитиб узоқ танг қолди.

Энди у сени ўз ихтиёргингга қўйиб берди, аммо бошқа бир тилак истади.

Бу иш учун мени воситачи қилиб юборди, бунинг учун мени кўп койнима, эй баҳодир.

Заковатлининг сўзларини эшитгин, у нималар деган, бу сўзларнинг маъноси сенга мос ва мувофиқ келади:

Ҳамма ишни ҳам ўз мавридидан ўтказма, мавридидан ўтказсанг у яна ҳам мужмаллашади.

Ҳамма нарсанинг ўз муносиби ва ўхшаши бўлади, ҳамма нарса ўз муносиби билан қоим ва яшовчи бўлади.

Элиг эндиликда олдинги истакларидан қайтган, сени бир зиёрат қилиш учун чақирмоқда, унга мадад бергин.

Ё сен унинг ҳузурига бориб учрашгин, ёки у сенинг олдингга келсин, у сенинг юзингни бир кўрсин, эй олий-ҳиммат.

Бундан сенга ҳеч қандай зиён йўқ, гапларимга кўнгин, эй кўкси жароҳатли киши.

Элиг ҳам жуда яхши султондир, камбағал-йўқсиларга, ёмон-яхшиларга ҳам баб-баравар карамлидир.

ЎЗГУРМИШНИНГ ЎГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ўзгурмиш жавоб бериб айтди: Мана бу сўз заковатга яқиндир, эй кўнгли тўғри.

Мусулмон қариндошни мусулмон қариндош зиёрат қиласди, эй кўнгилдош жигар.

Бу сўзга таъзим қилиб бўйин бераман, майли, бу кун мен уни зиёрат қилайин.

Бундан олдин мен унинг ҳузурига бормаганлигимнинг сабаби: менинг боришимдан ўз манфаатини кўзлаётган эди.

Энди у ниятидан қайтибди ва чин йўлни тутибди, мен тўғрилик йўлига кираман, буни тилда ҳам иқор қиласман.

Мен элиг ҳузурига борайин, элиг келиб юрмасин, ма-шаққат менга тегсин, унга тегмасин.

Элиг халқнинг улуғ бегидир, уни мутлақ ҳурмат қилиш, эъзозлаш керак.

У йўл-йўриқлар тузиши, буйруқ-фармонлар тўғрилаши, элини ёмонлар таъсиридан тозалаш билан банд бўлиши керак.

Билими денгиз каби мўл, заковатли, сабот-матонатли, ҳиммати баланд киши нима дейди, эшит:

Бекнинг фармонларини бажариш раиятлари учун возибдир, унинг буйруқ-фармонларини эшитиб улуғ ва кичиги қадрлаши керак.

Бекларнинг ўзларини ва сўзларини ҳурматлаш керак, агарчи беги пулга сотиб олинган ҳиндудан бўлганида ҳам.

Мен элиг ёрлигини ҳурмат қиласман, уни зиёрат қиласман ва яқинлик боғлайман.

Бор, энди қайтгин ва менинг сўзларимни, унинг ҳузурига боришимни элигга етказгин.

Ёруғ дунё юзига парда тортгандан сўнг борайин, эски бир тушадиган жой тайин қилгин.

Кундузи одамлар кўриб қолсалар мени ғийбат қиласдилар, ўзларини ўтга ташлаб бўлса ҳам мени гапирадилар.

Боргин, мени уйингда кутгин, сеникига бораман, сен бир оз ётмай тургин.

Энг аввал сеникига бориб тушайин, нима қилиш кераклиги ҳақидаги мақсадларимни у ерда пишириб оламан.

Ўгдулмиш жуда севинди ва бу жуда ҳам муносиб ҳамда жуда тўғри, деб жавоб қилди.

Энди мен борайин ва элигга келади деб айтиб севинтирайин. Мендан кейин ўз сўзинг устидан чиққин ва умид қилиб кутган пайтда етиб боргин.

Иккаласининг сўзи бир ерда қарор топди, Ўгдулмиш суюниб, чехраси очилиб у ердан чиқди.

Яна тайинлади ва айтди: Эй қариндош, ваъдангни бузмасдан албатта келгин, эй кўнгли тулаш.

Қўёш ерга қайтиб юзини яширганда ва дунё юзига кўмир рангини сурганда келгин.

Мен сени уйда кутаман, келишингга ҳозирликлар кўриб тайёрланайин.

Отини миниб элиг томонга келди, тушиб ичкарига кирди ва элиг ҳузурига кириш учун ижозат сўради.

Элигга барча эшитган сўзларини айтиб берди, элиг севиниб чехраси очилди.

Агар унинг айтгандари сен гапиргандек рост бўлса бу иш жуда яхши иш бўларди, деди.

Элиг яна қачон келади деб сўради, мен у билан қарда учрашаман, деди.

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Кечаси ёруғ дунё юзи андак қоронғилашганда келади.

У менинг уйимга келади, қачон келсин десанг, ҳузурингга ўша пайтда келади.

Элиг айтди: Сен мاشаққат чекиб күп сарсон бўлдинг, бу машаққатларинг баробарида худо хайрингни берсин.

Менинг дардим давоси шу эди, у менинг кўнглимни жуда ҳам хушнуд қилди.

Сен уйингда кутгин ва келса менга хабар қилгин, сени тақириш учун одам юбораман.

Қариндошингни олиб менинг ҳузуримга келинглар, мен унинг юзини кўриб зиёрат қиласин.

Доно сўзини жуда ўхшатиб сўзлаган, у нима деган, унинг таги-тугини, нақадар тўғрилигини эшигтган:

Одамнинг кўнгли доим ээгуликни истайди, ўзини тилакка етиш умиди билан овутади.

Агар тилак-орзуларига тугал эришса ундан кўнгил узади ва бу ҳақда бошқа оғиз очмайди.

Ўгдулмиш, ҳа, албатта деб туриб чиқди, келиб уйига кирди ва меҳмонини кутиш учун ҳозирлик кўрди.

Қуёш ерга қайтди, юзини яширди, қорайиб туман чўкди, дунё юзини қоплади.

Оlam қовоғини солиб, тул тўнини кийди, осмон жин юзидек қорайиб рангини ўзгартирди.

Жумла қимирлаган мавжудот тинди ва кўзини юмди, жонлиларнинг ғала-ғовури ва шовқун-сурони босилди.

УЗФУРМИШ ЎГДУЛМИШ ТОМОН КЕЛИШИ ҲАҚИДА

Ўзғурмиш аста ўрнидан туриб йўлга тушди, Ўгдулмиш уни қаршилаб кутиб олди.

Улар қўл беришиб салом-алик қилишдилар, бу икки зариф қариндош уйга кирдилар.

Егулик-ичгуликлар чиқарди ва уни едириб-ичирди, элигга айттириб одам юборди.

Элиг бу хабарни эшилди ва жавоб қилди, яқинлик боғлаб уларни айттириб юборди.

ҚУНТУҒДИ УЗФУРМИШ БИЛАН ҚУРИШИ ҲАҚИДА

Иккалалари туриб элиг томон бордилар, элиг уларнинг истиқболларига чиқиб кутиб олди.

Элиг кўриши биланоқ биринчи бўлиб салом қилди, зоҳид туриб саломга алик олди.

Элиг ушбу зоҳид билан қўл олишиб сўрашди, ёзилиб, севиниб, кулиб ундан ҳол-аҳвол сўради.

Ўзига яқин жойдан ўлтириш учун ўрин берди, меҳри-
бонликлар билан унга иззат-икромлар кўрсатди.

Айтди: Эй Ўзғурмиш, сен машаққатлар тортдинг, қий-
налиб бу ерга яёв келдинг.

ЎЗҒУРМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўзғурмиш жавоб берди ва айтди: Кўзим сени кўрган
қамоно ўзим тортган мاشаққатларни унутдим.

Мен сени орзулаб келдим, менга қанақасига машақ-
қат етар экан?

Киши ўз хоҳиши билан юриб борадиган бўлса, тила-
гига тез етади, чарчаб-ҳоримайди.

Насабли ва табаррук, заковат билан овозаси оламга
ёйилган одам нима деган, эшит:

Кўнгил орзулагандা йироқ ер яқин бўлади, ундаид
одам албатта тилагига етади.

Одам орзулаб астойдил қадам ташласа, у яқинлик
уламоқчи бўлган орзусидагига тез етади.

Кўнгил истамасдан қаерга қадам ташланса, у ер қан-
ча яқин бўлса ҳам узоқ туюлади.

Оёқ билан юрувчига албатта машаққат етади, кўнгил
истаб қадам ташланса, у машаққат узоқлашади.

Эй элиг, сенинг ҳузурингга кўнгил истаги билан кел-
дим, ўзинг тушунгин, менга нега машаққат етар экан?

Кўнгил кимни севса, унга талпинса, масофа қанча
узоқ бўлса ҳам яқин туюлади.

ЭЛИГНИНГ ЎЗҒУРМИШГА САВОЛИ

Элиг айтди: Сўзлар ичида энг аввал сендан сўрайди-
ган алоҳида сўз бор, шуни менга айтиб бер.

Биласан, саломлашишнинг фазилати жуда катта, ким
биринчи бўлиб салом берса бу фазилатга йўл очади.

Сен мени кўрдингу салом бермадинг, нима учун бу
фазилат шарафини муносиб кўрмадинг?

ЎЗҒУРМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўзғурмиш жавоб берди ва айтди: Мен била туриб
атайлаб биринчи бўлиб салом бермадим.

Салом бериш одам учун саломатлик йўлидир, салом-
алик қилинса саломатликка асос солинади,

Салом бериш одам учун эминлик ва омонлик демак-дир, салом берилса, жон ундан эминлик топади.

Мана бу сўзлар жуда мос келади, сен буни эшитгин, эй кўнгли тўғри:

Салом берувчи алик олувчи одамга омонлик беради, алик олувчи ундан саломатлик олади.

Улувлар кичикларга биринчи бўлиб салом беришлари керак, шунда барча иш жойида бўлади.

Кичиклар улувларнинг қаҳридан эминлик топсалар уларнинг хайрлари паноҳида саломат яшайдилар.

Мендан элигга қанақасига ёмонлик етиши мумкин, ахир мен кичикман, кичикдан қанақа зиён етиши мумкин?

Элигниңг қўли барча халқ устидан узуандир, агар қаҳр қилса, нимани лозим кўрса, ўшани қилишга қодирдир.

Назар сол, мана шунинг учун қора авом бекга салом қилмайди, эй билими комил.

Энг аввал сен мени хизматга мўлжаллаб орзу қилиб ўз ҳузурингга чақирдинг.

Мен унамадим, сўзларингга кирмадим, бу фирибгар дунёга кўп ишонмадим.

Сен энди олдинги ниятингдан қайтдинг ва мени бир зиёрат қилиб кетиш учун чақирдинг. Шунинг учун мен ишонч билан келдим.

Аммо ҳануз сендан хавотирланиб юардим, энди эса менга салом беришинг билан омонлик баҳш этиб хотиржам қилдинг.

Яна аввалги сўзларига қайтармикан, деб ҳалигача сендан хавфсираб қўрқар эдим.

Энди эса сенга мутлақо ишонч ҳосил қилдим, мени ўз хайрингдан баҳраманд қилдинг.

ЭЛИГНИҢГ ҰЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Ўз тили билан айтган сўзларидан қайтадиган бўлса, бу бек учун жуда номаъкул бўлади.

Ўз сўзларидан қайтадиган қўли узун одам ўз улуғлигидан баҳраманд бўлмасин!

Тили ёлғон, феъли газаб қилиш бўлган киши жаҳонни қўлга киритиш қудратига эга бўлмасин!

Тили ёлғон, қўли қуруқ, хайр-эҳсонсиз одам халқ устидан қандай қилиб улуғ бек бўлади?

Бу борада таълимда жуда яхши сўзланган: сўзидан қайтган одамдан баҳт юз ўгиради, қут қочади, дейилган.

Одамлар орасида энг ярамаси ёлғончи бўлади, ярамасларниң ярамаси эса сўзидан қайтган одамдир.

Рост сўзли киши жуда тўғри сўзлабди, рост сўзли кишининг худо хайрини берсин.

Бек сўзи чин, ваъдани бузмайдиган, тўғри бўлиши керак, сўзидан қайтувчини одам қаторида санамаслик керак.

Мардлар берган ваъдаларидан қайтмайдилар, ваъдасидан қайтувчи одам заифалар қаторидадир.

Ўзурмиш жавоб берди ва айтди: Элиг мана шунча эзгу феълларни ўзида мужассамлантиргандир.

Тангри сенинг элингни орттириб, эзгу феълларингни ва яхши хислатларингни афзун қиласверсин.

Беклар ўзлари халқ орасида энг етук бўладилар, феъллари, йўл-йўриқлари ва муомаларларини ҳам ўзлари каби етук тутишлари керак.

Билимли таълим бериб бундай дейди: Бек эзгу ва тўғри бўлса халқи боййди.

Сочига оқ қўнган киши нима дейди, у оламнинг қанча замонларини бошидан кечирган узун ёшли кишидир:

Эй жаҳонгир феъл-хулқингни яхши тутгин, қут-давлат бир келиб яна қайтиб кетувчи нарсадир.

Ҳаракат қилиб ўзингдан яхши ном қолдиргин, қут-давлат вафо қилмайди, бир куни у сени бегона қиласади.

Эй қўли узун, сен сира ёмонлик қилмагин, амалда ва сўзда фақат яхшилик қиласин.

Улуғлик, беклик сендан бир куни юз ўгиради, фақат яхшилик юз ўғирмайди, эй мард.

Ғанимат шу кунларда эзгулик орттириб, халқнинг оғирини енгил қил, вақт-фурсат ўтиб, сўнггида сенга эзгуликлар келади.

Тириклик кунлари шамолли бўрон кабидир, қут-давлат эса ишончсиздир, у сенинг умрингни беҳудага ўтказиб юборади.

ЭЛИГНИНГ ЎЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Эй билими теран, менинг сендан истагим шуки, менга бир жумбоқни ечиб берсанг.

Сени бунчалик яқин тутиб истаганимдан мақсадим бор эди, эй қўнгил тўқим.

Менга фақатгина эзгуликлар қилиш учун фойда келтирадиган ўгит, панд ва насиҳатлар бергин.

Беклар барча орзу-истакларига эришади, аммо ўзининг қўнглига манзур келадиган мададкор топа олмайди.

Менинг даргоҳимга беҳисоб бошлар жамланган, лекин улар орасида менга фойдаси тегадиган киши йўқ, эй доно.

Мана бу байт бунга жуда мос келади, унинг маъносига тушунайин десанг, мана, ўқи:

Одамман деб юрувчиларнинг сони жуда кўп, одамга манфаат келтирувчини изласанг, у йўқ, ё борми? Қани?

Бир киши минг кишининг ишини қилади, худди шу ишни кўп минг киши жамланиб ҳам қила олмайди.

Элиг яна айтди: Эй Ўзғурмиш, тангри бу юрган барча фазилатларга эришгандирсан.

Оtingга яраша феъл-хулқларинг ҳам етукдир, тангри барча тилакларингни қут билан тугал берсин.

Худо сенга берганларидан мени ҳам баҳраманд қилин, кўнглум жонланиб нафсим ўлсин.

ЎЗҒУРМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўзғурмиш жавоб бериб айтди: Эй бек, сиртимдан сенга мақтагудек одам бўлиб кўринаётирман.

Агар ботинимни билганингда эди, эй олий насаб, мени минг дашномлар билан сўкиб ҳайдаб солган бўлардинг.

Зоҳидлик лақаби менга ҳақиқий от бўлиб қолади, бу отим менга тоат-ибодат учун гаров бўлди.

Мени шахддан қайтарувчи мана шу отимдир, шу отим туфайлидан мен учун нафс эшиги маҳкам ёпилгандир.

Дўкон безаганим — бу одамлар кўзигагинаидир, бу дўкондан савдо-сотиқ белгиси бўлмиш фойда йўқдир.

Эй элиг, сен одамнинг зоҳирига боқмагин, одамнинг йўриқларини яширган, унинг ботинига қарагин.

Қовуннинг ташқи кўриниши қанчалик чиройли бўлгани билан, ёки унинг ҳиди, шакли ва сирти қанчалик ёқимли бўлгани билан,

У қовуннинг ичидаги мазаси бўлмаса, уни четга улоқтириб ташлаш керак бўлади, эй зийрак.

Кўнгли ҳушёр одам нима деган, эшит: Ботинингни беза, зоҳиринг бўёғини ялтироқ тутма.

Ҳамма нарсанинг асл моҳияти, улуғворлиги ичida бўлади, ичи яхши бўлмаса, сирти ҳеч нарсага арзимайди.

ЭЛИГНИНГ ЎЗҒУРМИШГА ЖАВОБИ

Элиг жавоб бериб айтди: Эй покиза, сенинг зоҳиринг ҳам, ботининг ҳам бараварига тозадир.

У дунёнинг баҳридан ўтиб сен ўз юкингни енгиллатдинг, мен эса бўйнимга оғзи юқ олиб тутилиб қолдим.

Бу дунёниг ишлари мени машғул қилиб қўйди, тангрининг тоат-ибодатига қўлим тегмайди.

Менга панд-насиҳатлар бергин, мен уларга амал қилайин, сўзларинг мени саодатга йўлласин, дилимни поклайнин.

ЎЗФУРМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўзфурмиш жавоб бериб айтди: Эй бек, сенга барча эзгуликлар насиб бўлсин.

Тангри бандалари орасида мендан ярамасроқ бошқа ҳеч кимни билмагин, эй билими дарё.

Тангримнинг мендан ярамасроқ бандаси менинг ўзимдирман, агар билмоқчи бўлсанг.

Сўзларимнинг қандай фойдаси бўлади, ўгитларим сенга фойда келтиратармикан?

Элиг жавоб берди ва айтди: Эй ҳушёр, сени мана шу феълинг улуғлиги безайди, бу эзгу белгидир.

Ўзингни бошқалардан пастроқ кўрганинг учун сен халқ орасида бенхтиёр эзгулик топасан.

Дил ва тилингни поклагансан ва ўзинг ҳам поклансан, сўзларингни андазага солиб менга ҳам ўгитлар бергин.

Эй эзгу феълли, ишончли, ишлари тўғри, менга меҳрибонлик қилиб панд-насиҳатлар бергин.

ЎЗФУРМИШ КУНТУҒДИ ЭЛИГГА ПАНД-НАСИҲАТ БЕРИШИ ҲАҚИДА

Ўзфурмиш жавоб берди ва айтди: Эй элиг, тангри сенга барча тилакларингни берсин.

Бу машъум, ичи бўш дунё, кўҳна олам қанчадан-қанча бекларни қаритган, ўзи эса ҳануз қаримайди.

Сен каби беҳисоб бекларни ардоқлаб ўтказиб юборган, сенга ҳам шу мақсад билан шайланган, у сени ҳам тез кечириб юборади.

Сен унга ишониб чинакамига кўнгил боғламагин, у чиндан ҳам вафо қилмайди, умидвор бўлмагин.

Менинг панд-насиҳатларим сенга нима учун керак, замона зайларинг ўгити сен учун етарли эмасми, эй тирик.

Сендан олдин ўтган жаҳонгирлар қанилар, улар қаерга кетганлар, уларниг эрклари ва қудратлари қани, қарерда қолди?

Улар қаерга кетдилар, назар сол ва ўйлаб кўр, сенга ҳам ўша томонга кетадиган вақт-фурсат яқиндир.

Беклик навбати энди сенга тегди, аммо у узоққа бормайди, ҳозирлигингни кўриб юравергин.

Уларга қайси ишлари манфаат келтирган бўлса, бу кунларда сен ҳам ўшаларни қилгин, у дунёлик ҳаловатни топгин.

Улар ўлаётганларида нимадан ўкинган бўлсалар, сен ўша нарсалардан узоқ тургин ва эзгуликлар истагин.

Билимли доно бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, доно-ларнинг сўзларини инжу ва ёқут деса арзиди:

Ўликни кўрганлар ҳам тирик қолмайдилар, ўлимга ҳозирлангинг, феълингни дағал тутма.

Ўлимдан хабардор бўлгин, эй гофил банда, бу ҳаёт деган нарса ўтиб кетади, ундан ўзингга керакли ҳиссанги олиб қол.

Фафлатга ботиб юрувчи эй орзуларининг бандаси, сени олиб кетиш учун келадиган ўлимга қўққисдан босқин бўйма, уни эслаб юр.

Бу кун ўтказиб юборган кунларнингга бир назар сол, ақл кўзи билан ўйлаб кўр, у кунларнинг мисоли бир туш бўлиб қолди.

Агар ўзинг эзгулик қилган бўлсанг, мангу падарни ўзинг учун фойда қилган бўласан.

Агар ҳаётингни беҳуда кетказган бўлсанг, тун-кун ухламасдан ўкинчлар билан ёлвориб йиғлагин.

Мангу ҳаёт истаб топиладиган нарса эмас, шунингдек, йигитлик кучи ҳам яна қайтиб келмайди.

Бу эришган даврингни бекорга бой берма, тоат-иботатга чаққон бўлгин ва ўлимга ҳозирлангинг.

Эй элиг, бир назар солгин-а, сендан олдин отанг элда тўла ҳукмини ўрнатган эркли бек бўлган эди.

Хазина, ҳашамлар ва беҳисоб лашкарлар соҳиби бўлиб, тилакларига тўлиқ эришиб бир қанча муддат яшади.

Охир-оқибатда уни ўлим тутқин қилди ва олиб кетди, оламга таралган шуҳрати ва шавкати унинг жонига оро кирмади.

Отанг ўлди ва сенга панд-насиҳатлар қилиб кетди, отангнинг панд-насиҳатларини тутсанг шаҳду шакар бўлади.

Энди бунга жуда мос келадиган мана бу сўзларни ўқи, унга амал қилсанг сенга фойда беради, эй жонлар учун кўз:

Отанг қайси маҳал ўлган бўлса ҳам унинг сенга айтгани шудир: Эй ўғлим, кўзингни оч ва уйғон!

Мени ўлим тутди, ўлдим, у сенга ҳам келади, ҳаракат қилиб ўзингдан кейин яхши ном қолдир.

Ота ва онанинг ўлими ўғил-қиз учун айнан панд-наси-ҳатнинг ўзиdir, уни тушуниб ўзинг учун раҳнамо қилиб олгин.

Отангни ва онангни ўлим қўймади, вақт-соати етган-дан кейин у сени ҳам қўйиб қўймайди.

Дунё ўчакишиб уларга жафо қилди, қилигини ўзгартириб сенга вафо қиласмиди?

Тирикликни эъзозла ва керак ишларга сарфла, одамларга нарсалар улашиб ўзинг учун манфаатлар ол.

Кечиб бораётган кунлар ичидаги керакликларингни олиб қол, бу дунё сени ҳам ўтказиб юборади, ҳозирлигингни кўриб қўй.

Сенинг атрофингга беҳисоб оч бўрилар йигилгандир, эй эл бошловчи баҳодир, қўйни жуда эҳтиёт қилиб сақлагин.

Ўзинг халқнинг шунча юкини зиммангга олгансан, ҳушёр бўл, ғофил бўлма, ҳамма нарсани ҳисобга олиб юргин.

Элингда бирор кимса кечаси оч қолса тангри уни сендан сўрайди, кўзингни очгин.

Бу кун сен қандилдек куяётирсан, эй элиг, лекин ёруғлигинг бошқалар учундир.

Тириклигинг ўтиб, ёшинг бир жойга борганда бу одамлар сенга қандай фойда беради?

Ўзгалар учун ўзингни жуда ҳам ўтга ташламагин, уларни деб ўзингни зўр-базўр куйдирмагин.

Агар ўлим келиб эшик очадиган бўлса, бу беклик, улуғлик ва шавкатларнинг барчаси қолиб кетади.

Тўғри бўлгин ва сиёсатни адолат асосига қургин, шунда беклик узоқ муддатга барқарор туради.

Билими чўқур доно қандай ажойиб таълим берган, бу сўзларга амал қилиб тўғри йўлдан юргин:

Беклик асосини мустаҳкамламоқчи бўлсанг, адолат қилиб, одиллик йўлинни тутишинг керак.

Тагин бир оламга эришайин десанг, тўғриликка амал қилгин, кесиб сўз айтдим.

Эй мен бекман деб керилувчи, кўксингни кермагин, бу дунё ва давлат вафосиздир, ундан умидингни узгин.

Бу дунёнинг қутига ишонма, у беқарордир, ишончсиз, қилиқлари бевафоликдир.

Эй элиг, бу ўрда, бу сарой, бу ўринлар сенга теккан бир қўноқ жойдир, кўргин.

Сендан олдингилар ҳам бу ерга бир қўниб, тушиб ўтганлар, тушдан уйғонолмасдан, кўз очиб улгурмасдан ухлаган ҳолда кўчганлар.

Энди бу ўрда ва ўрин сенга тегди, кўчларингни ўзингдан бурунроқ жўнатиб юборгин.

Бу кун бу ерда қаср ва саройларни безатма, ўтаётган бу йил, ой ва кунлар сени абад қўйиб қўймайди.

Ўзинг абад ётадиган жой аниқдир, яхшиликлар билан ана ўша ерни безагин ва тахт қилгин.

Бу кун бу қасрларни меники деб биласан, чиндан қарасанг бу ақлдан эмас.

Бу ҳақда сенга қарши нима деганини эшитгин, на-зар солиб қарасанг, у чиндан ҳам тўғри гапиргандир:

Буларни сен «меники-меники» дейсан, нега бундай дейсан, қанақасига сеники бўлади?

Сендан кейин келувчилар сенга «чиқ» дейдилар, улар ҳозирланиб, сени кутиб турибдилар, улар ҳам «меники-меники» дейдилар.

Эй дунё беги, бу дунё бамисоли бир зиндондир, зин-донда эса қайфу-ҳасратдан бўлак нарса бўлмайди.

Зиндонда сен ортиқча шодлик истамагин, севинч ва овинч аслида жаннатда бўлади.

Бу бузиладиган фароғатни фароғат демаслик керак, бў ўткинчи севинчни ҳам севинч демаслик керак.

Бу давлат қанчалик бир ерда қарор топмасдан қо’са, йифиб-терган давлатларингни ҳам у шундай қилиб тугал сочиб юборади.

У дунёни абадий яшайдиган ўрин деб билгин, бу дунёнинг бисотидан воз кеч, у дунёга юз ургин.

Мангу фароғат, қут, орзу-тилакларинг мангулигини иста, мангу ҳаловат истайдиган бўлсанг, у машақатлар билан келади.

Тангрининг фазлларига бир қарагин-да, мулоҳаза юртгин, сенга қанча эзгуликлар қилганини яхшилаб қўргин.

Сенинг қўлингни беҳисоб ҳалқлар устидан узун қилди, тилак-орзуларингни берди, фармои-буйруқларингни равон қилди.

Худди ўзингга ўхшаган бандаларини тангри сенга қарам ва ҳожатманд қилди, ҳаммасини кўриб турибсан.

Бу кун буларинг шукрини қилиш керак, эй элиг, тангрининг ҳақига нисбатан муташаккур ва инсофли бўлгин.

Сени тангри адолат учун яратган ва бу ерга ўтқазгац, сен тўғри бўл ва адолат узра тургин.

Барча иш-юмушларни заковат билан қил, ҳавасга бўйин берма, кўнглингни тирик тутгин.

Барча халқларингга меҳрибон ва шафқатли бўл, каттага ва кичикка баб-баравар адолат қилгни.

Билими дарё каби мўл одам: Билим билан иш тутиб юзингни ёруғ қилгин, деган.

Бу кун сен барчанинг эзгу бўлишини истасанг, аввало ўзинг эзгу бўлгин, шундагина элинг ва халқинг тозаланади.

Беклар бошлиқдирлар, бошлиқлар қаерга борсалар барча одамлар ҳам унинг кетидан борадилар.

Халқ бузулгудек бўлса уни беклар тузатадилар, мабодо бек бузилса уни ким тузатади?

Сен ўз феъл-атворингни тузат, қилиш-қилмишларингни тўғрила, шунда халқинг йўл-йўриқлари тўғриланади, бунга амин бўлгин.

Ўзинг яхши ишларга равнақ бермоқчи бўлсанг, ёмон ишларга ружу қилма ва яқинлашма, иш тамом.

Ярамасларга қўшилма, фасоддан узоқлаш, бу икки қилиқдан марднинг юзи қора бўлади.

Яроқсиз, ёвуз нарсалар бўлишини истамасанг, яроқсиз ишларни қилма, кесиб сўз айтдим.

Айшу ишратга берилма, ичимлик ичма, бу иккиси ўтиш мумкин бўлган кўприги йўқ бир денгиздир.

Қилиқларингни тўғри тут, йўриқларингни манзур қил, ҳамиша заковат раҳномойинг, билим маслаҳатчинг бўлсин.

Дил ва тилингни тўғри тут, хислатларинг юксак бўлсин, ўзингни унутиб қўймагин, тўғри йўлдан адашмагин.

Зинҳор кўкрак кериб гердаймагин, марди майдонларим, лашкарларим бор деб мағурурланмагин.

Қанчадан-қанча ботир, жасур мағур кишиларни ўлим ерга кўмган, улар ерни макон қилгандар.

Билимли, улуғ киши бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, билимлилар сўзига амал қилсанг айни муддаодагидек бўлади:

Хазинам беҳисоб деб мол-дунё билан мағурурланма, ҳашам ва лашкарларим кўп деб гердаймагин.

Уз қудратига ишониб кўксини кериб мақтанувчи одам бир чивинга ҳам эркини юрита олмайди.

Сен ишларда ғазабли бўлмагин, ўзингни йигиб олгин, мабодо ғазабинг келадиган бўлса, пичнингга ютгин, ўзингни гунгу лол қилгин.

Дин ишидан бошқа ишларни шошилмасдан қилгин, шошилган ишдан одам манфаат ола олмайди.

Инъомлар бериш лозим бўлса, шошилиб тезда ет-казгин, жазолаш учун шошилиб калтак урма, оғир ва вазмин бўлгин.

Ишларда ва буйруқларда ҳовлиқма, енгилтак бўлма, сабрли бўлгин, сабр қилган одам яхши одам деб аталади.

Саховатли бўл, халққа нарсалар улаш, уларни единиб-иҷиргин, беклар хасис бўлса номини булғатади.

Дағал ва қўпол сўзламаслик, ўзни қаттиқ тута билиш керак, дағал сўзга одамнииг кўнгли бирпасдаёқ совийди.

Тилингда ҳаммага ширин сўзлагин, хушрўй бўлиб чеҳрангни ҳамиша очиқ тутгин.

Халқнинг сарасисан, қилиқларингни тўла ва тўқис тут, дил ва тилингни тўғри қил, йўл-йўриқларингни тўғрила.

Авом эзгу бўлса унинг эзгулиги ўзи учун бўлади, эй халқнинг орасида таниқли киши.

Агар беклар феъл-хуулқларини ва йўриқларини эзгу тутсалар, бу эзгуликлар барча элга манфаат келтиради, бу нақадар қувончли-я!

Агар бекларнинг феъли ёмон бўлса, ёмонлар кучайдилар ва эзгуларнинг изини қуритадилар.

Ёмон бўлмагин ва номингни ёмон қилмагин, ёмонларни қисиб тергагин, бош кўтаришларига имкон бермагин.

Ёмонлик бир оғудир, бу оғуни зинҳор емагин, оғу еган тирниклидан баҳраманд бўлмайди.

Заковатли одамларни ўзингга яқин тутгин, билимлиларнинг сўзларига қулоқ бергин ва ҳақларини ўтагин.

Ишончли, тўғри, яхши, маълум кишиларни ўзингга яқин тутиб ишни ўшаларга топширгин.

Бу ҳийлакор дунёнинг қилиғи жафо, қилмишлари бевафоликдир, ғофил бўлмагин, ҳушёр юргин, унинг йўллари ўнқир-чўнқирдир.

Бу дунё безаниб, ўзига оро бериб кўнгилларни мафтун қилади, кўнгил бергудай бўлсанг юз ўғириб кетади.

Ўлимни унутма, алам-қайғуларни қисқа қил, ўлимга босқин бўлиб қолма, эй баҳтли эл боши.

Эй элиг, гафлатга ботиб ухламагин, бу беклик давлатига маст бўлмагин, эй зариф.

Бу кунлик ҳаловатларга маҳлиё бўлма, ўила, келгуси ҳаловатингни иста, унга қаттиқ умид боғла.

У дунёнинг севинчи мангу, ҳаловати чексиз, агар

ҳаловат насиб бўладиган бўлса мана шундай ҳаловат керак.

Эзгу ҳаловат истасанг, кел, ўзинг эзгу бўл, чексиз неъматлар ичидан сенга мангалик насиб бўлсин.

Чуқур билим соҳиби, билим туфайли элда қадр-қиммат топган киши нима деган, эшит:

Агар ўзинг ношукур бўлсанг, хўрлик муқаррардир, хўрлик азобига кимнинг тоқати бор?

Эй элиг, бу кун сен табиб мисолидирсан, барча ҳалқ сенга ҳожатманд беморлар кабидир.

Уларнинг айримлари куч-қувватларини йўқотгандирлар, айримлари йўқчилик аламини чекмоқдадирлар.

Баъзилари оч, баъзи бирлари юпундирлар, баъзилари қайғу билан сиқилгандирлар.

Назар солгин, уларнинг чора-тадбирлари ва иложлари сендадир, сен уларнинг дардларига шифо бергин, меҳрибон ҳозиқлари бўлгин.

Сен уларнинг тадбир-иложларини қилмасанг, ҳалқинг тириклигига зомини бўласан.

Кейин воҳид тангри бунинг учун сўроқни сендан олади, жавобга ҳозирлик кўриб қўй, номингни яхши қил.

Ҳаёт тез ўтиб кетади, беклик эса қолади, сенга кераклиги эзгу номинг бўлади.

Бу дунё бир экинзордир, эй элиг, унда нима эксанг қўлингга ўшани оласан.

Шундай экан, кел, фақат эзгулик қил, эзгулик уруғини эк, сенга мана шу мангалик ва абадий эзгулик бўлади.

Доно элчи беклик ишларини, йўл-йўриқларини биладиган тадбирли бек нима деган, эшит:

Эй ҳалқ устидан улуғ бек бўлувчи киши, кўнгил ва тилингни кичик тутгин, ўзингга фойдадир.

Эй бошлиқ бўлувчи, эй қўли баланд эркли киши, сен ҳамма ишларда аввало билимга амал қил.

Ҳар қандай ишни ҳам билим билан қилгин, барча ҳайратомуз чиройли ишлар билим билан бўлади.

Бу дунё ўткинчидир, у абад туриб қолмайди, ўзинг титиб-йўқолмайдиган эзгуликлар қилгин.

Бу дунё қолиб кетади, туғилган эса ўлади, яхши ёки ёмон бўлса ҳам унинг номи қолади.

Ёмонга аралашма, ёмон куйдиради, отинг яхши бўлса сендан эзгу из қолади.

Эй элиг, ҳаракат қил, ҳушёр тур, ғофиллар машақ-катларга дучор бўладилар.

Бекликнинг асоси ҳушёрлик ва эйракликлар, у дунёни истасанг ҳам, шу туфайли эришасан.

Фоғил бўлма, ғофил бўлсанг беклик завол топади, ғофил икки оламда ҳам йиғлади.

Ўзингга хасм ортирма, шунингдек қон тўйма, мана шу икки гуноҳ учун жон чиқар пайтида аччиқ йиғладилар.

Ҳаромга аралашма, ўзингни қаттиқ тут, ҳаром еювчиларнинг ўрни тубсиз жаҳаннамдир.

Барча ҳалқинга меҳрибон бўлгин, одамларга ёмслик соғинма, йўлдан адашмасдан юр.

Ичимлик ичма, фасодга қўшилма, ундан узоқ юр, бу иккиси сарой, қаср ва қалъаларни ҳам вайрон қилиади.

Туғиладиган одам ўлим учун туғилади, ўладиган одам ўзидан кейин номини ёд қолдиради.

Бор-йўғи бир тутам бу ҳаёт тугайди, олқинади, одам яхши бўлсин ёки ёмон бўлсин ўзидан кейин номи қолади.

Бу дунё сени эркалаб тебратади, сен зинҳор ғофил бўлмагин, у сени ухлатиб қўймасин.

Одамни ғафлат уйқусига ботиувчи ғофилликдир, ғафлат уйқусига ғарқ бўлган одам жами ишларини ташлаб қўяди.

Агар мана шу ғафлат бўлмаганида эди, ҳамма одамлар фаришта бўлиб, тоат-ибодат қилган бўлардилар.

Бу ҳақда билимли жуда яхши сўзлаган, сен буни тушуниб олгин, эй бағри кенг.

Шодлик билан айш-ишират мутлақ ғафлатдир, мана шу ғафлат билан одам ўзини маҳв қилиади, во ажаб!

Ғофил бўлма, ғафлат уйқуси элитмасин, ё рабб, бу ғафлат уйқусидан ўзинг асрагин.

Элингда кўзингни ва қўлоғингни ўткир қилиб тургин, марҳаматларингни барчага баравар қилгин.

Охири бир кун тангрининг сендан сўраши бор, тангрининг сўроғи ҳамма ерга ёйиб ташланган тўр-тузоқдир.

Андиша ва мулоҳазали киши нима деганини эшиш, тангрининг сўроғи бордир, унинг чорасини қилиб қўй:

Эй кўнглига келганча юрувчи тентак ва телба, тангрри бир куни сендан сўроқ олади-ку!

Эй беҳудалик билан молдек еб-ичувчи, ҳисоб беришга ҳозирлан, қутулиб чиқадиган йўлинигни қидиргин.

Тангри барчани ҳам сўроқ қилиади, қутуладиган еринг борми? Қани қочиб кўргин-чи!

Эй элиг, қилич ва қамчи-калтаклар сенинг ихтиёриңгидадир, калтак азоблари ёмонларнинг қисматидир.

Ёмонлар ёмонликларини чўзиб давом эттирмасалар, сен ҳам жазони давом эттирма, калтакни босиб тутгин.

Элиг ёмон бўлса оламни бузади, тийиб-терговчиси бўлмаса тўғри йўлдан озади.

Сен яхшиларни тақдирла, яхшиликлар қил, халқ мутлақ яхши бўлади, эй шавкатли.

Кайф-сафога берилиб кетма, ўзингни тутгин, айшишратга маҳлиё бўлма, кунларинг оз қолди.

Тўғриликка таяниб адолат ўрнат, чунки беклик адолат билан барқарор туради.

Сен кучинг етганича жаҳду жадал қилиб эзгуликка интил, мабодо беҳуда ишлар қилиб қўйсанг, дарҳол узр сўрашга тутингин.

Халқнинг сарвари нима дейди, эшитгин, унинг ноҳми эл орасида адолат туфайли шуҳрат топгаидир:

Эй бек, тоқатинг ва чидаминг баробарида жаҳду жадал қилгин, адолат ўргатгин ва ундан халқингни баҳраманд қилгин.

Агар ишларингда нуқсон юз берса яна узрингни сўрагин, ҳеч маҳал тилингдан тавбани қўймагин.

Сен олтин-кумушлардан ортиқча хазина йиғмагин, нима бўлса одамларга бергин, бойлигингни улашгин.

Сени ўлим тутса мол-дунёнг қолиб кетади, ўғил-қизларинг уни ножӯя ишлар учун сарфлаб исроф қиладилар.

Ҳаракат қил, кўзинг тириклигида мол-дунёнгни илдамроқ сарфла, ҳисоб беришдан қутулгин-да ўзинг учун нажот ҳозирла.

Халқ устидан турган бек бу ҳақда жуда яхши сўзлаган, у халқ орасида улуғ, кишилар орасида оқил бўлган:

Эй хазина тўпловчи жаҳонгир беклар, хазинани ўзингиздан кейин қолдириб кетманглар.

Фароғат ўзгаради, сен билан ора очиқ бўлиб ҳисобини қилади, ҳисоб бериш сенинг қисматингда бўлмасин, эй аслзода ёшулли.

Эй халқ орасида тенги йўқ тўкин бой, бу бойлигингни тезроқ қуритиб йўқ қил, ўзинг учун бўлажакка замин ҳозирла.

Вафосиз бу дунёга кўнгил бермагин, охири жафо қилади, унга бино қўймагин.

Эй одамлар сарвари бек, беклигингни олдинроқ харж қилиб, келгуси ўрнинг тараддудини кўргин.

Эй кўзи суқ, ортиқча узоқ ўйловчи ҳардамхаёл, ҳа-
гуз сени ўлим тутмаган экан, барча борингни одамларга
бериб юбор.

Охир-оқибатда ўлим тутган бу мол-дунёнг фойда
бермайди, улар қолиб кетади, сенга улардан ҳаловат
йўқ.

Овқатни оз егин, эй әлиг, тоат-ибодатни кўп қилгин,
сўзни оз сўзлагин, яхши хислат ва фазилатларни кўп
ўргангин.

Камбағал, тул, етимларнинг ҳолларидан хабардор
бўлиб тур, уларни авайласанг, адолат мана шу бўлади.

Файбатчи одамларни ўзингга яқинлаштирма, ўзинг-
дан пастларни узоқроқ тутишини эсингдан чиқарма.

Мана бундай одамлар одамнинг зиёнкори бўлади-
лар, одамнинг зиёнкорини сен ёв деб билгин.

Одамнинг суқига элингда эрк бермагин, бегам бўл-
магин, ундайлар яшиаган элингни бузадилар.

Жаҳду жадал қилиб ўзингни жаҳаннамдан торт,
фақат эзгулик қил, ташриғи ўз паноҳида асрайди.

Бу кунларингдан кўра келгуси кунларинг ва тунла-
ринг барчаси эзгу бўлсин.

Дин ва дунё йўналиши бир-бирига қарама-қарши-
дир, иккаласи сира ҳам бир-бирига яқин келмайди,
йўли айричадир.

Дунё ишлари билан дин ишларининг бирикмоғи қи-
йин, бу иккаласи сира ҳам қовушмайди, буни яхши би-
лиш керак.

Бири яқин келса, бири узоқлашади, иккаласини бир-
га қиласман деган одам йўлдан озади.

Бу дунё бўрон, шамол ва ёмғир кабидир, бирдан
шатирлаб келади, тезда яна шовқини тинади.

Қут-давлат келади ва даргоҳда тифиз бўлиб тўпла-
нади, энди кўнгил боғлаганингда барчасини ўзгага бе-
ради.

Энди бойидим десанг, камбағал-қашшоқ қиласди, из-
зат-икромли бўлдим деганингда хўрлаб ер билан яксон
қиласди.

Бу дунёning тўқлиги мутлақо очликдир, унинг роҳат-
фароғатлари меҳнат ва машақатдир.

Э әлиг, нафсингга қарши шиддатли жанг қил, унинг
тилагини берма, ҳаловатлардан баҳраманд этма.

Барча нарсадан ёмонроқ ёв мана нафсингдир, унга
яхшилик қилсанг, у ёмонлик қиласди.

Унга вафо қилсанг эвазига жафо кўрасаи, жафо
қилсанг, у сенга вафо қиласди.

Нафсингни хўрласанг, жонинг қадрли бўлади, шундай қилсанг билим бек, заковат эса хон бўлади.

Бу дунё ёвdir, бу нафсинг ҳам ёвdir, бу икки ёвнинг тузоги ёйилган бўлади.

Қут-давлатга ишониб кўкрак кериб гердайма, тириклика ортиқча ишонма, ундан умидингни узгин.

Буюклик ва улуғлик — булар ўткинчидир, қут-давлатнинг ўти мутлақ ўтадиган ўтди.

Бу ҳақда нима дейилган, эшитгин, эй асли улуғ, меҳрибоннинг сўзларига амал қилсанг фойдаси яхши бўлади:

Бу беклик билан керилмагин, кўкрак кериб гердаймагин, кимлигингни ўйлагин.

Бу манфур дунёни чиқинди-супринди қаторига қўй, неъматларнинг асилини у ёқда тангири беради.

Эй элиг, уч кишининг жуда сара бўлишини иста, шундайларни топсанг ишни ўшаларга бергин.

Булардан бирн — синчков ва зийрак қози. У жуда чуқур мулоҳазали бўлиши, халқа фойдаси тегиши керак.

Иккинчиси — халифа. У тўғри ва ишончли бўлсин, халқ ундан ҳаловатлар топиб бахтиёр яшши керак.

Учинчиси — вазир. У жуда ҳам сара одам бўлиши керак, халқ қисматига нима тушса ундан тушади.

Мана шу уч вазифадаги киши тўғри бўлса, халқ осойишталикка, фароғатга етади ва рўшнолик кўради.

Эл гуллаб-яшнайди, халқ бойийди, бундай замонда сенинг ҳақингга эзгу дуолар ортади.

Бу уч вазифадаги кишиси ярамас бўлса, бутун эл-юрт ишлари барчаси бирваракайига яроқсиз бўлади.

Бунга ўхшатишга мана бу сўзлар жуда мос келади, сен бу сўзларни эшитгин, эй хушрўй киши:

Бекларни қўлидан тутиб етакловчи вазирдир, элинни, даргоҳини, бекнинг номини безовчи ҳам ўшадир.

Агар вазир тизгинни тескари қараб бурса, ҳамма ишлар чаппасига кетади, бу сўзларни мен айтиётирман.

Бу дунё безатиб-ясатилган дастурхон кабидир, юрувчи халқ меҳмон каби ундан бир оз неъматларни ейди.

Бизлардан олдин ўтган авлодлар, эндиликда ўлиб ётuvчилар бу дастурхон неъматларидан едилар, тўйдилар ва қондилар.

Чексиз манзилгоҳга назар сол, улар у ерда бизнинг йўлимизга кўз тикиб ётибдилар, бизларни чақирмоқдалар, кетларидан бизлар ҳам албатта борамиз.

Яна бир авлод — бу қориңдагилардир. Бизлардан қейинги дастурхон неъматларини еовчи ўшалардир.

Бу кун эса бу дастурхон неъматлари бизларга теккан, тангри егулик-кйгуликларни қачонгача насибамиз қилар экан?

Улиб ётганлар бизларни ўз олдиларига чақирмоқдалар, қориндагилар эса «қани, тур» деб ҳайдаб сурмоқдалар.

Бири ҳайдамоқда, кўргин, бири чақирмоқда, бу иккисининг орасида ким ҳаловат топиши мумкин?

Эй элиг, ғофил бўлма ва ортиқ хаёлотга берилма, бари бир узоқ қола олмайсан, эй хушфеъл.

Ҳаромга аралашма, эй элиг, сақлан, ҳаромдан кўнгил хира бўлади, буни яхши билиб олиш керак.

Ҳисоб беришда пок ва бебок бўлайин десанг, эй шавкатли, ҳалол егин ва ҳалолдан баҳра олгин.

Ҳалол еовчи, пок ва бебокларнинг сарвари ва ҳалол гапирувчи киши нима деган, эшитгин:

Ҳалол еовчи одам тангри олдида гуноҳкор бўлмайди, ҳалол егин ва келгуси насибаларнингни ҳам ҳалол қилиб олгин.

Кимнинг бўғзи пок ва эгни покиза бўлса, ундан гуноҳлари арийди.

Поклик истасанг бўғзингни поклагин, бўғзингни покласанг, манфаатларинг дарё каби мўл-кўл бўлади.

Ўз манфаатингни кўзлама, ҳалқ манфаатини кўзла, сенинг манфаатинг ҳалқ манфаати ичидадир, билгин.

Улуғ кент беги нима деган, эшитгин, барча ишларда у ақл-заковатга амал қилгандир:

Бек қутдир, у ҳалқقا қут-баҳт келтириши керак, қут-баҳтга эришган ҳалқ фаровон бўлиши керак.

Беклар туби инжули денгиз кабидирлар, денгизга яқинлашганлар эса бойиши керак.

Беклар олтин-кумуш кони бўлмиш тоғ кабидирлар, кумуш конини қазиганлар жуда бой бўладилар.

Беклар ҳалқقا манфаатли, қўллари очик, саховатли бўлишлари керак, олам ҳалқига улардан тўқлик насиб бўлиши керак.

Эй доно эл бошловчи, қуёш каби ёригин, ҳалқ сен туфайли егулик ва ичгуликлар топсин, ундан баҳраманд бўлсин.

Эй элиг, сен ўзингга ўз кўзинг билан назар сол, бир ўзинг учун узлуксиз қанча мол-дунё йиғиб-теришинг мумкин?

Денгиз тубидаги гавҳар сен учун ҳеч кифоя
қилмайди, сув остидаги инжу сен учун ҳеч туга-
майди.

Қўнғир ер қаъридаги олтин-кумушларни йиғиб-те-
расан ва кўплаб хазина тўлдирасан.

Тоғлар бағридан чиқадиган гавҳарларни сенга қа-
зиб етказа олмайдилар, эй покиза.

Қўнғир ер узра унувчи донларни йиғиб сен омбор-
ларни тўлдирасан. Учадиган, юрадиган жониворлар,
сув ичидаги балиқлар сендан қочиб қутула олмайди, эй
журъатли.

Карвонларинг элларда юриб олам кезадилар, шоҳи,
ипаклик матоларни, тўйин, сувсар мўйналарини териб
оласан.

Румий нафис кимхоблар, дунёнинг тансиқ нарсалари
сенга қанча келтирилгани билан қимматбаҳо буюм-
лар хазинаси тўлмайди.

Арабий тулпор, сағриси кенг, яйдоқ, йўрга, чопқир
отлар оғилингга тўлган бўлса ҳам суқлик ҳирси тўлмай-
ди.

Беҳисоб сара туялар, яйловларингда сон-саноқсиз
отлар, оғилларингда хачирлар тўлиб-тошган.

Водийлар, тоғлар, дала-тузларни қоплаб қўй сурув-
ларинг ва подаларинг юради, қулларинг, жорияларинг,
хизматчиларинг беҳисоб,

Тоғ ёнбагирларида юрувчи беҳисоб қўтосларинг,
дала-даштларда юрувчи буқа, сигир ва хўқизларинг
бор.

Қояларда юрувчи серка ва такалар сендан қочиб
қутула олмайди, эй баҳодир.

Нар ва мода буғулар, ғизол ва кийиклар қанчалик
кўп бўлгани билан сенга емиш етмайди.

Қулонларни, ёввойи отларни, ёввойи тоғ такаларини
ҳамиша сенга тутиб келтирадилар.

Бўри, тулки, арслон, айиқ ва тўнғизлар сендан қо-
чиб қутула олмайди, барчаси овда ўлади.

Оққуш, соқақуш, турна, қора оққуш, тувалоқ, туй,
югдик, тудлич ва қоқ каби парранда ва қушларни аёв-
сиз овлатасан.

Ҳавода учадиган қирғиӣ ва жўр қушлар барчаси
бирдек сендан қутулиб ўта олмайди, эй қари бўри ка-
би тажрибакор.

Сенинг олғир лочинларинг учар қушларни учирмай-
дилар, жасур қоплонларинг ва югурук итларинг юра-
диган жониворларни юритмайдилар.

Оталилар, ёлғизланиб, отасиз бўлиб қоладилар, она-
лилар оиласиз етим бўлиб қоладилар.

Бунчалик дунё сен учун етмайди, ўзинг эса тугай-
сан, эй қудратли баҳодир.

Фақат бир томоққа ва эгинга бўй бериб олам жа-
хон мол-дунёсини йиғиб-терасан ва ўлиб, қолдириб
кетасан.

Мол-дунё теришнинг фойдаси нимада? Ахир ажал
жонларни териб, пайларни кесади-ку!

Назар солсанг бунинг барчаси суқликдан бошқа
нарса эмас, суқлик билан очиқкан одам қачон ҳам тў-
ядри?

Кўзи тўқ одам нима деганини эшитгин, кўзнинг
тўқлиги бойликнинг бошланишидир:

Кўзи суқ одам бутун оламни тугал қўлга киритса
ҳам, уни бой деб бўлмайди, бундай дейиш жуда маҳол-
дир.

Камбағал деб айтадилар, ким ўзи ўша камбағал?
Қанча бой бўлса ҳам, кўзи суқ одам камбағалдир.

Кўзи суқ одамнинг бойиганидан фойда йўқ, эй
кўнгли тўқ, суқни ўзинг ярлақагин.

Кўзи суқ учун бутун дунё ҳам кифоя қилмайди,
борига қаноат қилувчи киши баҳтиёр яшайди.

Кўзи суқ одамнинг кўзи мол-дунёга тўймайди, унинг
кўзи фақат қора ер тупроғи билан тўлгандагина тўяди.

Эй элиг, менинг билганларим мана шулар эди, ту-
шунганимча улар ҳақида сенга сўзладим.

Мана, мен сўзладим, сен эса тингладинг, ақл кўзи
билан уқиб қарасанг кўзинг очилади.

Сўзларимга амал қилсанг кейин албатта фойдаси
тегади, борди-ю, амал қилмасанг гуноҳи сенга бўлади.

Заковатли сўзини эшитгин, у нима деган, агар қу-
лоқ тутсанг, у гўё сенга ўгит қилгандай:

Насиҳат одамга манфаат қилади, насиҳат улашгин,
ким истаса қабул қилсин.

Агар бу насибани ея билмаса, қўя бер, ишинг бўл-
масин, у ёниб турган ўтда куйсин.

Элиг бу сўзларни эшитиб йиғлади, ғафлатдан уйғон-
ган одамларнинг яхшиси, деди.

Сен энди ҳамишалик фароғатдадирсан, бу беклиқ
эса менга катта ташвиш бўлди.

Мен энди тушундим, кўзим энди очилди, мен ўзим-
ни ўтга ташлаган эканман.

Эй улуғ зот, мен тўғри йўлдан адашган эканман,
сен тўғри йўлни кўрсатиб бердинг.

Эй Ўзғурмиш, сен энди менинг ҳақимга дуо қилгин,
худо эзгу хислатлар учун менга тавфиқ берсин.

ЎЗҒУРМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўзғурмиш жавоб берди ва айтди: Эй бек, тангри тавфиқ берсин, тилакларингга етгин.

Жаҳд қил, заковат кучи билан ҳавасингни бос, ҳавасга эрк берса одамнинг умри беҳуда бўлади.

Сени ҳалокатга бошловчи тану жон ҳаловатидир, тану жоннинг қилиқ-одати сенга бўйинсунмасликдир.

Бу дунё жуда кўҳна дунёдир, фалак жуда қариидир, қилиғи совуқ талай бекларни кўргандир.

У кўпдан-кўп бекларни, сендайнин мард баҳодирларни қаритгандир, у сени ҳам узоқ тирик тутиб турмайди.

Улар кетдилар, бу ўрин энди сенга қолди, вақт-фурсатларингни бекорга кетказма, ҳозирлигингни кўр.

Эй элиг, ўлимни унутма, кўзингни оч, шубҳа тутма, ўлим вақти-соати билан сенга ҳам етиб келади.

Ўзингни унутма, эй элиг, ҳушёр бўл, агар унуган бўлсанг, кимлигингни эслаб қўй.

Агар ким бу икки нарсани унуга, ҳақ йўлни йўқотади.

Ўзини билган, ҳавасини заковатга бўйинсундира олган киши нима деган, эшиш:

Ўлимни унумтагин, у кўзинг ва бурнинг остидадир, ўзингни унутма, юзинг суви — обрўйингдир.

Маънидан бунёд бўлган ўзлигингни «ман» дема, ўзлигинг «ман» дейдиган бўлса, сен «ана сенинг ўрнинг», дегин.

Бу ўлим кўрни масдан пистирмада ётади, пистирмадан чиқа солиб ҳамла қилади. У ҳеч қачон йўлни унумтайди.

Тирик учун ҳеч қанақа қийинчилик қолмаган бўлса, аччиқ ўлимга бир боқса кифоя қилар эди.

Үндан бошқа яна қанчадан-қанча ишлар бор, ўлим йўл очса уларнинг барчасини кўришга тўғри келади.

Ўлимдан кейин одам қора ер қаърида чириб, тўзиб кета қолса майли эди-я! Афсус ўлимдан сўнг бошқа ишлар ҳам бор-да.

Бу аҳволни тушунган одам қандай қилиб тинч ётиб ухлаши ва хотиржам овқат ёйиши мумкин?

Таълим берувчи, билим билан ҳимматини баланд тутувчи киши нима деганини эшит:

Ҳимматин баланд ва бағриигни кенг тут, бу дунёнинг баҳридан ўт, ундан юз ўғир,

Бу дунё ичи ўқ илон билан тўлиб тошган бир зиндандир, бу дунёдан воз кеч, чин дунёга боғлан.

Раво жоннинг охир-оқибатда киядиган либоси қора ер тупроғидир, азиз жон қора ер либосига ўралади, эй хулқи мулойим.

Бу дунё бир зиндан, қоронғи қудуқ кабидир, бало, меҳнат, машаққатларнинг барчаси бўнда жамлангандир.

Сен шундай зинданда туриб қандай фарогат истайсан, ақлу ҳушиングни бериб қандай орзулар истайсан?

Бу чанг, тўзон, тумандан ўзингни халос қил, пок, тоза, мангу маконни иста, кўзингни оч.

Қанча узоқ яшасанг ҳам охир ўлим етиб келади, ёқангдан тутади, эй қуёшим.

Бу дунёнинг бош оғриқ ва ташвишлари қанча ортса, унинг машаққатлари ҳам шунча ортади, эй мард ўғлон.

Одам неча минг ёшни яшаб тилакларини истаб топдим дегани билан барча тилакларини тугал топа олмайди.

Феъли пок, фалак ўқининг зарби билан кўкси жароҳатланган киши нима деганини эшитгин:

Тилакларга тугал эришиб минг йил яшасанг ҳам, тамоми тилакларингга тугал эриша олмайсан.

Тилак тиловчи унинг тугал бўлишини истайди, аммо ўзи тугагандан сўнггина тилаги тугайди.

Сўзнинг фойдаси кўп сўзлаганда ёки сўзга ажабланниб кўп тинглаганда бўлмайди.

Эшитган сўзни ўзига олиб, уқиб, унга амал қилиб, йўриғини тўғриласа, фойдаси мана шунда бўлади.

Мен сўзни кўп сўзлаб юбордим, сен ҳам тугал тингладинг, энди сўзларимни ишга сол ва ундан манфаат ол.

Тилим тийила билмади; ҳаддан ортиқ сўзлади, унинг суви кўпайиб, мағзи камайди.

Эй элиг, тангри сенга тавфиқ берсин, ҳамма эзгуликларга тўла мұяссар бўлгин.

Тангри сенинг барча тилакларингни берсин ва ўз паноҳида асрасин, эй элиг, мени дуода унутмагин.

Сўзини тугатди ва ўрнидан турди, элиг яна озгина ўлтиргин, деб тўхтатди.

Турли егулик, ичгулик неъматлар, овқатлар чиқарди, эй эзгу киши, озгина тотгин, деди.

Ўзгурмиш қўл суниб луқмалардан насиба олди, егулик, ичгуликлардан озгина еди ва ичди.

Сўнг таомлардан қўл тортди, бошқа еб-ичмади, раббга шукрлар қилиб номини тилга олди.

Ўзғурмиш ўрнидан туриб хайр-хўшлашди, элиг ҳам жавоб қилиб ўрнидан турди.

Ўзғурмиш ташқарига чиқди, элиг кетидан чиқиб кузатиб қўйди.

У элиг билан узр-маъзур айтишиб хайрлашди, элиг қўл бериб хайрлашди ва қайғуриб қолди.

У ердан чиқиб яна тоғ томонга жўнади, қариндоши қўлидан ўпиди, кетидан анча ергача кузатиб борди.

Ўзғурмиш қариндошидан қайтишини сўради, Ўгдулмиш хайрлашиб орқасига қайтди.

Қўнгли бўшашиб уйига кирди, алам-қайғулар билан ётиб, кўзинга уйқу келмади.

Шарқдан қуёш бошини юқори кўтарди, борлиқ жаҳон оққуш рангини касб этди.

Қуёш бағрини юқори кўтарди, бутун оламга кофур сочилгандек бўлиб жаҳон мунаvvар бўлди.

Оlam фаришта юзидек ёришиб кетди, осмон юзидан кофур сочаётгандек бўлиб оқарди.

Ўгдулмиш ўрнидан туриб кўрпа-тўшагини йиғди, юванинб келди ва кўнгилни пок ниятларга жуфтлаб саждага бош қўйди.

Кийимларини кийиб уйидан отланиб чиқди, яна тўғри келиб саройга яқинлашди.

Отидан тушиб пиёда сарой ичкарисига кирди, элиг уни чақирди, у кириб элигга кўриниш берди.

Элиг аввало Ўзғурмишни сўради, қанча тургани ва қай маҳал кетганини суриштирди.

Сўнг элиг айтди: Эй менинг Ўгдулмишим, энди ейдинган овқатим заҳар бўладиган бўлди.

Бундан бўён қандай кун кечирап эканман, қаддим чўкиб бораётир, тик турга олмаётир.

Энди бу бекликнинг, халқ ташвишининг нима кераги бор, бу қайғу-ҳасратлар дилимни чок-чокидан сўкиб юбормоқда.

Лашкарсиз халқа бошлилик қилиш, бекликнинг ҳамма юмушларини бекнинг бир ўзи қилиши мумкин эмас.

Лашкарни тутиб, сақлаб туриш учун эса бойлик керак бўлади, бойлик атрофига одамлар йигилиб желади.

Лашкар бошловчи, умрини бағишилаб бек хизматини үтөвчи киши нима деганини эшит:

Бекларнинг куч ва құдрати хазина ва лашкар биландир, мана шу икки нарса ёрдамида мардлар ўз мақсадларига эришадилар ва ўчларини оладилар.

Мана шу иккаласи туфайли беклар улуғликка эришадилар, иккаласи жам бўлса бекнинг тож-тахти равнақ топади.

Лашкар тўплаш учун беҳисоб мол-дунё керак бўлади, мол-дунё тўплаш учун эса, кўпларга зулм етка-зишга тўғри келади.

Менинг биргина эгним ва биргина томоғим бор, шундай бўлгач, халқнинг бунчалик юкини зиммага олишнинг нима кераги бор?

УГДУЛМИШ ЭЛИГ ҚУНТУҒДИГА ЭЛНИ ТУЗИШ ВА АДОЛАТЛИ СИЁСАТ ЮРИТИШНИ АЙТИШИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Эй элиг, ҳамма ишга энг аввал сен қўл ургин.

Тилингда яроқсиз сўзни юритма, бу ёмон бўлади, буни тангри хушламайди, эй билими дарё...

Кўнглингни тўғрила, ўзингни покла, тангрига тоат-ибодат қил, меҳрибонлик билан халққа адолат қилгин.

Ҳавасингни заковат кучи билан босиб енггин, нафсингни билим кучи билан тийгин.

Билим ўргатувчи, билим билан ҳавас ва нафсни тийган киши нима дейди, эшитгин:

Тану жонинг омонлигини истасанг, ҳавас ва нафс бўйинини синтирди, ҳавас — нафс ўлса тану жон эгриси ҳам тўғриланади.

Қатъиятли бўл, ҳаваснинг қули бўлиб қолма, ҳавас билан нафс иккаласи дин ва диёнатнинг ўғрисидир.

Нимага энди ожизу нотавон бўлар экансан, ҳали кўп эзгуликлар қилишга қўлингда кучинг ва тилингда эркинг бор.

Нима учун энди бунчалик қаттиқ қайфураётисан, нима учун ўз тириклигингни аччиқ қилаётисан?

Хазинанинг беҳисоб, аскар ва лашкарларнинг чексиз бўлса, барча ишларга йўлловчи билим ва заковатинг бўлса, сенга яна нима керак?

Лашкарингни севинтиргин, хазинани улашгин, улардан минг-минг орзуларнингни кутгин.

Жанговар ботир киши нима деганини эшитгин, ким олтин-кумуш берса душманини калтаклайди:

Агар сен доим қўлинг баланд бўлишини истасанг, лашкарларингни севинтириб, марди майдонларни таърифлаб, руҳини кўтар.

Лашкарларингни севинтириб ўз тилакларингни улардан истагин, барча тилакларингга етиб душманнингнинг бўйнини эг...

ЭЛИГНИНГ ҮГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Бу сўзларни жуда ўринли сўзладинг, ўзим ҳам худди мана шундай қилишни истар эдим.

Бунга эришишнинг тадбир-чоралари қанақа бўлади, буларни амалга оширишда менга ёрдам бергин.

Биринчи навбатда элни яшнатиш, халқни бузуқликлардан тозалаш керак, унинг ички ва сиртқи йўриқлари тадбирини кўриш керак.

Хайриҳоҳларни хурсанд қилиб, инъомлар бериб туриш, ичи қораларни жазолаб таъқиб қилиш керак.

Ҳаммасидан бурун элни гуллатиб-яшнатиб, эл ичи-даги ва ташқаридаги қовоқхоналарни йўқотмоқ керак.

Элни яшнатиш учун хотиржам шароит қани, мен уни топа олмаётирман, бу — иш устига иш бўлди, кўзимни юмгудек фурсатим йўқ.

ҮГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Үгдулмиш жавоб бериб айтди: Эй бек, сен ишларни чўзмасдан барча ишларни ҳал қилишга жадал киришгин.

Қиласиган ишларингни нима учун чўзасан, ишларингни узоққа чўзмасдан қилгин, ёшинг ва умринг ўтиб бормоқда.

Ишларингни бугун қилмасанг эртага қолади, вақтида қилинмаса иш устига иш тўпланиб қолади.

Эл ишларини яшнатиб, созлаб ўз вақтида қилиб тургин, келгусида ўзингга ва халқингга ҳаловат кела-ди.

Ёмон бўлма, ёмонликни ёмонларга қилгин, барча ёмонлардан элигин тозалагин.

Тўғри бўл, тўғрилик қил, йўриқларингни тўғри тут, шунда ёмонлар ва эгрилар тўғри йўлга кирадилар ва йўриқларини ўзгартирадилар.

Тўғри, кўнгли рост киши нима деганини эшитгин, унинг кўнгли, йўриқлари ва феъл-автори жуда тўғри бўлган:

Ёмонларга аралашма, тўғри юргин, тўғрига ҳам, эргига ҳам бирдек ажрим қиласидиган ҳақиқат куни бордир.

Ким ёмонлик қилса, унинг йўлида меҳнат ва машақ-қатлар бор, ҳақиқат куни тўғрига тўғри йўл бўлади.

Эй элиг, лашкар йиғмасдан иложинг йўқ, беклар лашкар кучи билан ифлосликларни тозалайдилар.

Лашкар йиғиш, тўплаш ва уларга инъомлар бериш керак, камбағалларни бойитиш, очларни тўйдириш керак.

Хизматда юрганлар умид билан юрадилар, хизматчи умид узгудек бўлса, хизматда турмайди, кетиб қолади.

Эй элиг, хизматчилар бир неча хил бўладилар, мумкин қадар уларни бир-биридан фарқлагин, мабодо ҳатолик тушмасин.

Улардан баъзилари иззат ва обрўталаб бўладилар, уларнинг иззат-обрўларини жойига қўйиб иззат-ҳирсларини қондириш керак.

Яна бир тоифаси мол-товар истайди, уларга мол-товар бергин, сенга жонларини фидо қилсинлар.

Айримлари ҳам мол-товар, ҳам обрў истайдилар, шуҳрат таратиш учун ҳам от, ҳам либос истайдилар.

Агар паҳлавон, мерган бўлса, уларга кумуш пуллар бергин, улар қиличларини ўйнатиб шаҳар ва қишлоқларнинг эшигини очсинлар.

Билимли, заковатли донолар бўладиган бўлса, уларни ҳурматлаб, тақдирлаб нарсалар бер ва қўллагин.

Ярамас ва золим-зўравон бўлсалар ундайларни кўтарма, эл устидан эрк ихтиёрини берма, сенга афсус ва надоматлар чектиради.

Саркаш ва ўэбошимчаларни зинҳор кўтарма ва бойитма, улар охири сенинг бошинингга етадилар.

Баҳодирлар саркори нима деганини эшитгин, одамнинг разили бойиса бўйин бермайди.

Ёмонларни бойитма, эй карами кенг, ёмонлар бойисалар феъллари бузилади.

Қўли қисқа бўлса яхшилар ҳам эҳтиёж зарурати туфайли ўз феълларини бузадилар.

Муҳтоҷликка тушиб қолса яхши феълли одам ҳам ўш эзгулигига баробар равишда феълини бузади.

Ёмонларни қадрламагин, уларнинг тарзи рафтор-

лари кундан-кунга баттарлашаверади, яхшиларни сийлагин, улар феъл-атворларни янада яхшилайдилар.

Садоқатли, меҳрибон одамларни ўзингга яқин тутгин, уят-андишасизларни ўзингдан йироқда тут, эҳтиёт бўл.

Фойдалиси қайси-ю фойдасизи қайси, буларни ажратаб билгчи, эй доно.

Ўзингга хайриҳоҳларни, кўнглида ҳасад сақловчиларни фарқлай билгин, севувчиларингга меҳрибон, ёвларингга нисбатан ўртаб ёндирувчи олов бўл.

Сенинг шодлигинги истамовчи одамларни ўзингдан йироқ тут, ундайларни севма, қиласидиган ишингни ундейларга ишонма.

Ишончлиларни хиёнаткорлар билан қориштирганин, яроқлиларни яроқсизлар билан тутмагин.

Бир ишни икки кишига буюрма, амин бўлгин, қилинадиган иш қилишимасдан қолиб кетади.

Ишингни қиласидиган одамларга бер, ким ишни қила билмаса кўнгли синиб алам чекади.

Хизматига маҳлиё бўлиб ҳар қандай одамга иш топшираверма, одамларни ўзингга фойда келтиришига тутгин.

Фақат эл фойдасинигига кўзлама, ўз манфаатингни ҳам кўзлагин, ўзгаларнинг манфаатларидан умидвер бўлиб паст кетма.

Келтирган манфаати учун фақат айримларниг кўнглига қарама, умуман эл манфаатини иста, аслингга дое туширма.

Сенга ким манфаат келтирса, сен ҳам унга манфаат келтири, манфаат келтирмайдиган одамини нари тут.

Манфаат келтирадиган одамларни қадрлагин, муҳим ишни ўшандайларга топширгин.

Эй элиг, қилишинг керак бўлган ишлар мана шулардир, мана шуларни қилсанг элингни яшнатасан.

Номинг эзгу бўлади, ўзинг саодат топасан, ўзингдан кейин номинг ва хотиранг қолади.

Халқ бойийди, элинг гуллаб-яшнайди, тоҷ-таҳт равнақ олади, қанча хоҳласанг шунча бойлик, хазина тўплайверасан.

Меҳрибон киши бу ҳақда нима деган, эшитгин, унинг меҳрибонлиги сўзи билан исбот бўлади.

Қайси элнинг беги эзгу ва тўғри бўлса, ўша элнинг халқи бойийди, куни туғади.

Халқнинг бойлиги бу бекининг бойлигидир, истасанг мана шундай қил, истамасанг бошқача қил.

Шаҳар ва қишлоқлардан ўғриларни аритгин, мусоғир йўловчи ва карвоиларнинг йўлларда бехатар юришини таъминла.

Эллинг ичидаги золим-зўравонларни бартараф қил, эллинг ташқарисидаги барча қароқчиларни аритгин.

Жазо бериш билан ёмонларни ёмон феълларидан қайтар, ёмонларга ёмонлик қилиш билан жавоб бериш ярашади.

Ёмонлар ҳибсда, бандиликда, зинданда бўлишлари керак, шунда уларнинг йўриқлари шояд тузалса, эй дадил юракли.

Бундан ташқари бу эллинг халқи яна бир неча турли бўлади, уларни фарқлаб, ажратиб тутиш керак.

Улардан бирни доно олимлардир, мана шу олимлар туфайли одамга баҳт-саодат келади.

Буларни ҳурматла ва нима айтсалар қилгин, шариатнинг йўлини тут, бўйин бер ва эгилгин.

Егулик ва ичгуликлардан булар ҳақини қиймагин, насибаларини бериб тургин, ҳеч нарсага эҳтиёж бўлмасин.

Улар кўнгиллари хотиржам бўлиб бошқаларга билимларини ўргатсинлар, билимсизлар улардан билим ўрғансинлар.

Олимлардан бошқа тоифа муҳтасиблардир, уларнинг қўллари қаёққа узатса етадиган бўлиши керак, эй барака топгур.

Улар нобакорларни, беҳудакор ва бебошларни тергаб тутишлари, масжидлар ва жамоанинг тўқис ва мукаммалигини таъминлашлари керак.

Яна бошқа бир тоифа сенга хизмат қилувчилар бор, уларни тергаб тутмасанг, улар сени даф қилиб қопадилар.

Шундай бўладики, улар юк кўтармайдилар, тўғри келиб қолганда уларнинг юкларини ўзинг кўтаришинг керак бўлади.

Булардан ташқари қора авом халқининг ҳам бор, адолат билан уларнинг ҳолларидан хабардор бўлиб туришинг керак.

Яна бошқа тоифа бор, уларни алоҳида бир-биридан фарқлаб тутгин, уларга зулм қилма, зулм қилсанг эл бошига балолар ёғади.

Булардан бирни бойлардир, улар халқнинг энг кучли қатламидирлар.

Булардан бошқаси ўртаҳол кишилардир, бу ўртаҳол кишилар бойларнинг тутган ишларини қила олмайдилар.

Камбағаллар булардан кейинги табақадир, ҳаммадан кўра ҳам мана шуларни авайлагин.

Бойларнинг юкларини ўртаҳолларга юкламагин, бу ўртаҳоллар бутунлай бузилиб айнийдилар.

Ўртаҳолларнинг юкларини камбағалларга юкламаслик керак, камбағаллар очларидан ўладилар, жон ришталари узилади.

Камбағалларни бир оз қўллаб юборилса ўртаҳол бўладилар, ўртаҳоллар андак қўлланса бойликка эришадилар.

Камбағал ўртаҳол бўлса, ўртаҳол бой бўлади, ўртаҳолнинг бойиши элигнинг бой бўлиши демакдир.

Шунда эл яшнайди, халқ фаровон бўлади, мана шундай замонда сенинг ҳақингга эзгу дуолар ортади.

Учўрду хони бу ҳақда нима деган, эшит, эй ўлувчи, кел, яхши ном қолдиришни иста:

Кимнинг жони яхши ном билан чиқса, унинг оти эзгу дуолар билан сира тиллардан тушмайди.

Ким ўлиб номи эзгу дуоларда сақланиб қолса, бу жавонмард ҳақиқий тирикликка, мангут ҳаётга мусассар бўлади.

Хоҳ ер устида тур, хоҳ ер қаърида тур, ўзинг эзгу ном билан ёд қилинсанг бўлгани.

Ўзинг албатта ўласан, яхши ном олиш керак, одам ўзи ўлиб кетади, унинг номи қолади.

Раяятларнинг сенда уч турли ҳақи бордир, бу учта ҳақни ўтагин, зулм қилмагин.

Биринчидан, элингда кумуш пулнинг софлигини таъминла, унинг софлигини синаш ишлари устидан назорат қилгян.

Иккинчидан, халққа адолат билан сиёсат юрит, бирининг иккинчиси устидан бўлган зулмини кўтар, доим кўз-қулоқ бўлиб тур.

Учинчидан, барча йўлларнинг тинчлигини таъминла, қароқчи ъа ўйлутўсаларни бутунлай йўқотгин.

Ана шунда раиятларинг зинммангдаги ҳақларини ўтаган бўласан, сўнг эса сен ўз ҳақингни талаб қилсанг бўлади.

Раяятларингда ҳам сенинг учта ҳақинг бор, буни улардан талаб қилгин.

Биринчиси — ёрлиқ-буйруқларингни ҳурматлашлари керак, улар нима ҳақида бўлса ҳам ҳаммасини бажаришлари керак.

Иккинчиси — хазина ҳақини тиймасликлари, ўз вақтида етказиб беришлари керак.

Учинчиси — ёвингга ёв бўлишлари, севадиганларнинг ким бўлса, уларни севишлари керак.

Шунда сен уларнинг зиммангдаги ҳақларини ўтаган бўласан, улар ҳам ўз зиммаларидаги сенинг ҳақингни ўтаган бўладилар.

Бек юрадиган бўлса мана шундай йўлдан юриши, раиятлар ҳам худди шундай йўриқ тутиши керак.

Шунда халқ бегиннинг эзгуликларини кўриб-билади, бек ҳам ҳаловат топиб, овозаси кетади.

Эй элиг, қут-саодатинг белгилари мана шулардир, бундан сенга икки олам улуши насиб бўлади.

Бундан ташқари доно олимлар кўёз-қулоқ бўлиб халққа тугал билим берсинлар.

Мұхтасибларнинг ҳам ҳуқуқлари катта, улар жамоатларни айланиб юриб ярамасларни тийищлари керак.

Савдогарлар омонатларига эҳтиёт бўлсинлар, ҳунарманд-косиблар насиҳатларини қилиб турсинлар.

Деҳқонлар деҳқончиликка абжир бўлсинлар, чорвардорлар эса чорвани кўплайтиргисинлар.

Энди хизматингни ўтовчилардан — лашкар таърифи қолди, улар душманга — бўрига қарши йўртувчилардир.

Уларни хурсанд қилгин, мол-товарлардан ҳадялар бергин, ҳолларидан хабардор бўлиб тур, бошқа ишлар билан банд қилма, авайла.

Манфаат келтириш баробарида ҳурмат қил, инъом-эҳсонлар бер, мол-дунё бериб бойитгин, қудратини оширгин.

Душманга — бўрига қурол-аслаҳа билан шайланиб турсин, дўстларингга яқинлик боғласин, душманингга ўлим келтирсин.

Шунда барча ишларинг авж олади ва ҳал бўлади, барча юмушларинг сузиб софланади ва равнақ топади.

Икки оламнинг нишонаси сенда бўлади, ўзинг тангри севинчига сазовор бўласан.

Тўғрилик мана шунаقا, тўғри бўлгин, тўғрилик сени тилакларингга олиб боради.

Тангри сени тўғрилик учун севади, халққа тўғрилик — адолатдан бошқа нарса қилмагин.

Бу ҳақда нима дейилганини эшитгин, эй қўнгли пурзиё, бунинг маъноси мана шу айтилганларга гувоҳлик беради:

Тўғрилиги учун осмон барқарор туради, ўзгармаслиги учун ерда ўт-ўлан ва емишлар униб-ўсади.

Беқарор бўлма, тўғри тур, кўнгилни тўғри тут, тўғри икки олам ҳақиқатини топади.

Эй элиг, мана ўзимнинг билганларимни ички ва ташқи маънолари билан батафсил сўзлаб бердим.

Иккала оламда ҳам манфаат берадиган сўзлар мана шулар эди, уларни сенга сўзлаб бердим.

Бу дунёning ҳаловати билан бир қаторда эзгу ном ҳам бор, ҳаловат бу дунёликдир, эзгу ном эса у дунёликдир.

Бу дунёning барча бисоти қолиб кетади, ўзинг ўлиб кетасан, шунинг учун отингни эзгу қилгин.

Таълимда бунга ўхшатиб жуда яхши сўзланган, бу сўзларнинг маъноси шу ўринда жуда мос келади:

Отим яхши бўлсин, майли ўзим ўлайин, охири тирик қоладиган бўлса, мана шу яхши номим қолсин.

Имкон борича эзгулик қил, эзгу ном орттиришни кўзла, ўзинг мангу от билан тирик бўлгин.

Элиг бу сўзларни эшишиб ниҳоятда севинди, кўнгли ва кўзи равшанлашиб кетди ва ҳузур топди.

Кўп мақтаб олқишилар айтди: эй Ўгдулмиш, сен билгандарингни барчасини айтдинг, деди.

Бундан буён тангри менга тавфиқ берсин, сен айтган бу сўзларга амал қиласин.

Рабб менга сенек мададкорни ато қилди, умид қиласанки, нима тиласам, тиласамни ҳам тугал беради.

Бу кундан бошлиб сен меҳрибонлик билан менга ёрдам қилгин, эй кўнгли яқин.

Сенга чиндан ишонаман, умидларим катта, мендан ҳеч нарсани сир тутмагин, эй чиройли юзлигим.

Менинг кунларим кун қандай ёруғ бўлса, шундай ёригандир, барча манфаатларимни сенда кўраётирман.

Мурувватли, дили ва тили билан яқинлик боғлаган киши жуда яхши айтган, эшиит:

Кўнгил кимга ишонса ўшани кўзгу ўрнида тутгин, уни рўпарангда тутсанг ўз аксингни кўрасан.

Меҳрибон киши одам учун мисоли бир кўзгу кабидир, унга қараб одам ўз феъл-авторини, тарзи рафторини тузатади:

Кимнинг кўнгли чиндан ҳам кимга яқин бўлса, унга ишониб ўзига яқин тутса бўлади.

Сўзни ишончли одамдан сўраш, ишончли одам айтган сўзга амал қилиш керак.

Ўгдулмиш элигнинг сўзларини ёшилди, ҳа, албатта, деб севинди, кўз олди равшанлашиб кетди.

Элиг сўзини тугатиб бир нафас қолди, Ўгдулмиш у ердан туриб ташқарига чиқди.

Элиг шундан буён тинчлигини тарқ этиб кўп машақ-қатлар тортиб элини тузатди ва гуллатиб-яшнатди.

Ёмонларни элидан узоқларга ҳайдади, яхшиларни ўзига яқинлаштириб уларга инъом-эҳсонлар берди.

Халқ тартибга келди, эл тозаланди, ўзи тиниб-тин-чиб йил, ой ва кунлари ҳаловатга туташди.

Эл манфаатини кўриб ҳаётидан лаззат топди, севинчлар билан кулиб, фароғатлар билан овунди.

Элиг ҳам Ўгдулмишнинг қадрини кўтарди, унга ишонди ва барча ишларини унга топшириб қўйди.

Ўгдулмиш шу тақлид бир қанча муддат юрди, алам-қайфулар, меҳнат-машаққатлар билан пишиб, йўғрилиб яшади.

Ўзига назар ташлаб, ишлари ва йўл-йўриқларини кўздан ўтказди, умрини, йигитлигини беҳуда ўтказиб юборганини сезди.

Кўнгли ва кўкси ёришиб ҳамма нарсани тушунди, кўзи очилди, кўнглининг туб-тубини губорлардан пок қилмоқни истади.

Ўз-ўзига деди: Мен фафлат билан шод-хуррам бўлиб юраверибман, фафлат туфайли умрим беҳуда ўтиб кетибди.

Йигитлик қуввати мендан кета бошлади, мана энди кўп ўтмай қўлим ҳасса тутадиган бўлиб қолади.

ЎГДУЛМИШ ўТГАН УМРИГА АЧИНИБ ТАВБА ҚИЛИШИ ҲАҚИДА

Ўгдулмиш ўкиниб айтди: Эсиз, ҳаёт кунларим тез ўтиб кетди, тириклигим тугади, кунларим қорайиб ту-шамоқда.

Ўзим молдай дунё орзу-неъматларини едим, билиб-бilmасдан мол каби ҳаёт кечирдим.

Фафлатга ботиб ўйнаб-кулиб юравердим, умримни беҳуда ўтказиб юбордим.

Йигитлик куч-қуввати тобора кетиб бормоқда бой бериб қўйган йигитлигимга куйиб-тutoқиб афсуслана-ман.

Тириклик охирлаб қолди. ўлим яқинлашди, ўлимдан омонлик ёки халос бўладиган йўл йўқдир.

Сочим шунқор пати рангидек кулранглик касб этди, сақолим баҳорги майсадек қовжираб қолди.

Ипга тизилган оқ инжудек ўттиз икки тишим или узилинб биттадан сочилиб кетди.

Кўзларим бир кунлик масофадаги ерни кўра олар

эди, энди эса хиралашиб ёнгинамда турган одамни ҳам кўра олмай қолдим.

Агар қулоқ тутсам узоқ-узоқдаги овозни эшитар эдим, энди эса қўл билан имлашиб ишора билан гаплашадиган бўлиб қолдим.

Бошдаги сочим қузғун тусиdek қоп-қора эди, энди эса ёшим ўтиб бошимга оққуш ранги ўтирди.

Энди қайтадиган пайт келди, туриб гуноҳлар учун тангридан узр сўраш пайти етиб келди.

Энди яроқсиз, беҳуда ишларни ташлашим, дилимни ифлосликлардан поклашим керак.

Яна ўзича ўйлаб-мулоҳаза қилди: Мен андак шошилмайин, шошқалоқлик заардир, ундай қилмайин.

Энг аввал бу ишда кенгашиб маслаҳат олиш керак, номаъқул ишларни ташлаш, уни қилмаслик керак.

Ишни билиб кенгашиб маслаҳат билан қилиш лозим, кенгашиб иш қилувчи одам ўқиниб йиғлайди.

Сўзамол киши нима деган, эшитгин, барча қиладиган ишларнинг тадбири кенгашиб, деган.

Кенгашиблик даркор, кенгашибни ўз яқин кишиларига солиши керак, ҳар қандай иш ҳам кенгашиб билан қилинади.

Одам кенгашиб билан қилса ўз ишларини ўнгаради, кенгашибдиган одам ўқинчли бўлади.

Энди шундай экан, мен қариндошим ёнига борайин, бу қарорим юзасидан унга маслаҳат солайин.

Агар маъқул топса бу ишни қилайин, маъқул топмаса қилмайин.

Одам ўз ишини кўриб била олмайди, уни айтиб бериб ўзгалардан сўраш керак.

Кенгашиблик одамнинг билим доираси кенгаяди, кенгашиб билим аралашса барча ишларга қўл бораверади.

Кенгашиб солувчи одам нима дейди, эшитгин, киши ўз ишларини фақат кенгашиб билан қилади:

Нима иш қилмоқчи бўлсанг одамлар билан кенгашибгин, кенгашибдиган одамни дўст ва ошна тутма, қандай иш бўлмасин, аввал кенгашиб сўнг қилгин, тилаган тилакларингга кенгашиб билан етгин.

Ўгдулмиш кечаси ётди ва эрта барвақт туриб ювинди ва отини миниб элиг томонга жўнади.

Ижозат сўраб элиг ҳузурига кирди, элиг ҳурмат кўрсатиб ўлтиришга жой кўрсатди.

У элигга айтди: Менинг бугун яширинча қариндошим олдига бориб келгим келаётир.

Агар ижозат берсанг, у томонга борайин, уни знёрат қилиб яна тезда орқамга қайтайин.

Элиг айтди: майли, боргин, мендан ҳам унга салом етказгин. У ўз сирларини рўй-рост тангрига очиб, узр сўраб тоат қилаётган пайтларида менинг ҳақимга дуо қилишни ҳам унутмасин.

Менинг гуноҳларим учун ҳам тангридан узр сўрасин, шоядки карамли тангри гуноҳларимни унинг доулари туфайли кечиргай.

Ҳа, албатта, деб Үгдулмиш у ердан туриб ташқари-га чиқди, хурсанд бўлиб уйига кириб келди.

Оlam ранги олтин ранг касб этди, қуёш ёқут каби рангини заъфарон рангига алмаштириди.

Осмон қовоғини уйиб юзини қоронfilaштириди, зулмат қоронилиги одамларнинг кўзларини қоплаб борди.

Намозини ўқиди, кўрпачада ёнбошлаб бир оз мудраб ҳордиқ чиқарди. Сўнгра жой ҳозирлашни буюрди, узоқ ухлади, ўзи ёлғизликда чўчиб уйгониб кетди.

Иккала кўзи қайта юмилмади, хаёлга чўмиб уйғоқ ётди, жуда сиқилиб кетди.

Осмонга боқиб кўрди, Шарқ томонда Қора қуш — Муштарий чиқиб ёлиндек бўлиб ердан кўтарилиб келмоқда эди.

Сўнгра Йилдириқ — ёруғ юлдуз билан Айfir — Сириус юлдузлари ёриши, ўзидан белги бериб Жавзо сафга тизилди.

Қирғовул турди, юқориляб осмонга кўтарилиди, Истрофил сурнайнин чалгандай хуш овоз билан сайради.

Үгдулмиш бошини кўтариб кунчиқар томонга қаради, қуёш ердан юқори кўтарилганини кўрди.

Қуёш ердан юз кўрсатиб юқорига шуъла таради, осмон юзини ёлиндек ўт қоплади.

Суюкли маҳбуба кулаётгандек олам ёришиб кетди, аламлар қисқа, севинчлар узун бўлди.

Яна туриб ювинди, намозини ўқиди, отига миниб, тоғ томонга елиб-от сурниб кетди.

Етиб бориб отдан тушди ва астагина эшикни қоқди, қариндоши ибодатини тўхтатиб чиқиб эшикни очди.

Үгдулмиш унга салом берди, Ўзғурмиш эса алик олди. Қўл ушлашиб уйга кириб келдилар, қариндоши сўзга тил очди ва сўради:

У айтди: Эй қариндошим, нечук келдинг, менга айт, сеникига борганимга ҳали бир ой ҳам бўлмади-ку?

Сенинг кўнглингни бир оз тушганроқ, юзингни эса бир оз сарғайганроқ кўраётирман.

Сенга қандай қайгу етди, аҳволларинг қалай? Дардларингни менга баён қилгин.

ҮГДУЛМИШНИНГ ЎЗҒУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Эй қариндош, фалак менга ўқ узди, унинг ўқи кўксимни яралади.

Чархи кажрафторнинг йўриғи ибрат бўлиб одамнинг кўзи очилса, ўлган кўнгил ҳам тирилар экан.

Кўнглим узоқ муддатлар фафлат уйқусига фарқ эди, фалакнинг гардиши мени фафлат уйқусидан уйғотди.

Кўнгил кўзи билан қараб, ақл қулоғи билан тингласам, йўлдан озган эканман, ҳайратдан ёқамни ушладим.

Тириклик охирлаб қолди, юкларим эса оғирлашди, энди гуноҳлардан тийиладиган ва қайтадиган вақт келди.

Умримни сарф қилиб одамлар хизматини ўтадим, тангрининг тоат-ибодати қолиб кетди, фафлатда ухлабман.

Дунё-давлат келаверади, тириклик эса ўтиб бора-веради, тириклик тугаса бу дунё қолиб кетади.

Мен тириклик учун бу оламни тилаган эдим, тириклик эса тугади, энди бу тутурӯқсиз дунёнинг нима кераги бор?

Мана, бугунги куним ҳам шу тарзда ўтмоқда, ўзим келаётган тунимга ета олармиканман, бу гумон.

Сочим баҳорги майса каби қовжираб қолди, соқолим шунқор пати рангидек кулранг тусга кирди.

Энди эртанги ҳозирликларимни кўришим жерак, шоядки, охират ишларим бажо бўлса.

Мана бу сўзлар жуда мос келади, эй кўнгли тўғри, бу сўзларга албатта амал қилиш жерак.

Ўтиб кетган кунларимга ачинаман, қолган кунларим қанча экан, эй ой юзлигим.

Эсиз, эсиз йигитлик кунлари бекор ўтиб кетди, ҳеч бўлмаса келаётган туним беҳуда кетмасин.

Молдек едим-ичдим, беҳуда юрдим, энди мен ўзими тезда очиқтириб-сувсатайин.

Таним беҳисоб орзу-неъматлардан баҳраманд бўлиб семирди, энди уни оздирайнин, айни вақти келди.

У ҳаловатлар билан узоқ тинч ва осойишта ётди, тилагича юрди, бу кун энди тик оёқда туриб азият чексин.

Сон-саноқсиз одамларни ўзимга хасм қилдим, энди уларнинг кўнглини олиш чорасини кўрайин.

Кўплаб одамларга қўй ва тилимни узун қилдим, энди бу қилмишларим учун улардан узр сўрайин.

Талай муддат одамларни менсимасдан юрдим, энди ўзимни ўзим камситайин, эй азиз.

Мен эгамдан ўзини олиб қочган тубан қочоқдирман, бутун вужудим гуноҳларга кўмилиб кетган.

Энди тавба қилиб гуноҳларимдан қайтайин, эгамдан бу гуноҳларим учун узр сўрайин.

Билими чуқур доно сенга насиҳат қилиб нима деганини эшиш:

Ўлимдан олдинроқ гуноҳлардан қайт, ўзингни йиғиб ол, ўлим тутгандан кейин ўқинишларинг фойда бермайди.

Ўлимни унутмагин, тавбага ҳамиша тайёр тур, ғофил бўлма, ўлим кутилмаганда келиб ёқангдан тутади.

Иигитлик кезларида тоат-ибодатларингни қилиб қол, қариллик келгач бутунлай куч-қувватдан кетасан.

Ҳануз ўлим тутмаган экан, ҳушёр ва зийрак бўл, ўлим келиб тутгандан кейин ҳушёргикнинг фойдаси йўқ.

Мен у ердан ҳузурингга шунинг учун келдимки, яхши ўйлаб кўриб бу ишда менга кенгаш бергин.

Менинг меҳрибон қариндошимсан, маъқули қанақа бўлади, айтиб бергин.

ЎЗФУРМИШ ўГДУЛМИШГА ЖАВОБ БЕРИШИ ҲАҚИДА

Ўзғурмиш жавоб бериб айтди: Эй қариндош, эй кўнгли яқин, сўзларимни эшигтгин.

Жуда яхши ният қилибсан, тангри тавфиқ бериб кўзингни очсин. Бу нарса бир турли ишни билиш билан чекланмайди, қилиниши лозим бўлган кўп ишлари бор.

Улардан бири ҳақида сенга гапирайин, эшигтгин-да, бўладиганини ўзинг билиб ол, сўнг ўшани қил.

Хозир сенинг у ерда турганинг маъқул, бу ерда туриш эса мен учун маъқулдир.

Сендан ҳалқقا жуда катта манфаатлар тегмоқда, у ердан кетсанг, бу манфаатларга ҳалал етади, қарғиш ва сўқишлигарга қоласан.

Элиг сенга эл устидан чексиз ҳуқуқ ва эрк бериб қўйибди, фақат эзгу иш қилмоқдасан, ҳалқ сени яхшилик билан эслайди.

Халқ ҳаловатга етади, эл гуллаб-яшнайди, раият тили дуо қилишдан тинмайди.

Манфаат келтирувчи киши нима деган, эшит, манфаат келтирадиган кишиларнинг яхшисидир.

Одамлар орасида ҳақиқий одам шу бўладики, ундаи бошқа одамлар манфаат кўрадилар.

Манфаат келтирмайдиган одам одамларнинг зиёнкоридир, манфаат келтирувчи одамдан ҳамма фойда кўради.

Киши кўнглида эзгу ният қилса, дунёда ишлари тилякдагидек бўлади.

Яхши ният қилганларга яхшилик насиб бўлади, эзгу нияти амалга ошмаса ҳам бари бир мукофотини топади.

Сенинг у ерда бўлишинг эл учун эминлик ва осойишdir, элиг ва унинг фуқаролари сендан миннатдордирлар.

Қонун-қоида ва низом-тартиблар барчаси адолат асосига қурилди, ёмонлар ҳийла ва найрангларини ташлаб йўқ бўлдилар.

Энди шунча нарсаларни ташлаб бу ерга келсанг, у ишларнинг бари бузилади, ўзинг афсус чекасан.

Ўрнатилган адолат, тартиб-қоидалар яна тафтиш бўлади, элинг бузилади, уни қайта тиклаб бўлмайди.

Сенинг ўрнингга бир ярамас келиб ўлтиради, халқни қон қақшатади, ҳеч кимни тинч қўймайди.

Элингни ярамас йўлга етаклайди, улар ҳам ярамаснинг ишига мослашиб қадам қўядилар.

Буларнинг барчаси учун воҳид тангри сўроқни фақат сендан олади, тангрининг сўроғи бор, шунингдек яхши деган номинг бор.

Ёмонлик қилмаслик ва қонун-қоидаларни бузмаслик керак, ёмонлик қилувчиларга имконият бермаслик керак.

Феъл-автори ва кўнгли тўғри одам аниқ ва равshan қилиб ўгит берган, уни унутмагин:

Ёмонларга аралашма, қонун-қоидаларни бузма, ёмонлик қилувчига имкон берма.

Ўзинг ҳамиша эзгулик қил ва эзгу сиёsatга равнақ бер, у дунё-ю бу дунёда асти ёмонлик кўрма.

Эзгуликлар учун тангри сенга тавфиқ бериб, ҳар қандай эзгуликларга қўл сунсанг етишга қодир қилган.

Энди нима учун бу эзгуликларни бузмоқчи бўласан? Бир кун келиб унинг зиёни тегади, эй кўнгли тирик.

Эл манфаатини бузиб, ўз манфаатингни ташлаб бу срга келиб, қандай эзгулик топишинг мумкин?

Мен учун бу ерда бўлиш яхшироқ деганимнинг сабабини сенга айтайн, эй кўркам юзлигим.

Мен дунё-давлатга эга бўлиб унинг ҳаловатини кўрмаганман, тилак-орзуларга кўнгил боғламаганман.

Халқ билан муносабатда бўлиб йўл-йўриқларимни тузган эмасмац, беклар билан муносабат қилиш тартиб-одобларини ўрганмаганман.

Дунёнинг мол-блсотларини ёки яхши-ёмон ҳол-аҳволларини кўрмаганман.

Мана шундай аҳволни кўра-била туриб у ёқقا борсам ва тоат-ибодатларимни ташласам жуда ёмон бўлганин бўларди.

Олтин-кумушни кўрмаган одам уни қўлга киритса, феъли минг-минг таҳқири ишларга рафбат қиласди.

Савдогарлар бошлиғи, оламни кезиб юрувчи хитой карвонининг сарвари нима деган, эшит:

Ҳеч қандай, мол-дунё кўрмасдан қашшоқликда яшаган одам мабодо бойликка эришиб қолса эзгу феълини ташлайди.

Қашшоқ киши мол-дунёга эришиб бойигудек бўлса, тўғрилик феъли тезда йўқолади.

Бахт-қутни кўрмаган одам агар бахт-қутга эришгудек бўлса, феъли бутунлай айниб бузилади, у элнинг бошига битган балодир.

Эл устидан қўли узун бўлмаган одам агар қўли узунликка эришса, халқа қўлини ҳам, тилини ҳам узун қиласди.

Сен энди дунё ва давлатга тугал эришгансан, ўзингни босиб олгансан, орзу-ҳавасни тийиб қўйгансан.

Кўзинг бардошли, кўнглинг қунт-қаноатли бўлган, элиг билан ҳам муносабатларинг мақтагудек яхшидир.

Буларнинг барчаси сенга тангрининг фазли туфайлидир, у сенга барча эзгуликларни ато этди, юзингни ёруғ қиласди.

ТЎҒРИЛИККА ТЎҒРИЛИҚ, ЯХШИЛИККА ЯХШИЛИҚ ҚИЛИШ ҲАҚИДА

Бу айтилганлар биттасидир, яна бири ҳақида ҳам гапирайин, уни диққат билан эшитиб, тушуниб олгин.

Унутдингми ёки сенга тушунилмай қолдими, қандай манфаатни кўзда тутиб бу ишни ихтиёр қилдинг?

Узинг биласац, бу дунёда мақтov деган нарса асосан вафоли одамлар шаънига айтилади, эй азиз.

Оlamнинг низом-қоидалари, йўл-йўриқлари мавжуд экан, улар одамзод учун одамийликнинг белгисидир.

Одам яхшиликка яхшилик қилади, ҳатто бир яхшиликка ўн ҳисса қилиб жавоб қайтаради.

Кимнинг асли уруғи отадан ва авлоддан бошлаб пок бўлса, ундан элга эзгулик ва манфаат келади.

Она яширин ўғрилик сувини олса, ундан туғилган ўғил халқ учун оғат бўлади.

Сен элигнинг эзгуликларига қарагин, ахир унинг неъматларига, егулик-кийгуликларига сазовор бўлгансан.

Сендаги бу фазилат, билим ва заковатнинг барчасига элиг сабаб бўлиб эшиклар кенг очилди.

Унинг бу яхшиликларини унутдингми, унинг эвазини хизмат билан қайтариш керак эмасми?

Мен ачитиб сўзладим, эй қариндош, сен бунинг учун хафа бўлиб аччиқланма, кўнглинг бўлнимасин.

Тўғри сўз аччиқ бўлади, кўнгилга оғир ботади, агар уни сингдира олсанг, манфаатларидан кейин ҳаловат топасан.

Кескин сўз эшитиб аччиқланмагин, тўғри сўз кескин бўлади, ундан хафа бўлмагин.

Мана бу сўзларим жуда мос келади, эй кўркли юзлигим, бу сўзларни эшитгин:

Тўғри сўз аччиқ бўлади, уни ҳазм қилгин, кейин фойдаси тегади, хушнуд қилади.

Тўғри сўз аччиқ бўлади, у кўнгилга оғир ботади, кескин сўз тўғри сўздир, тўғри сўзнинг ўзи қани?

Сен ёш болалигинда отанг ўлиб кетди, билим ва фазилатлар орттириб, ҳаётдан мамнун бўлмадинг.

Элиг сени ўз тарбиясига олди ва парваришлади, у тифайлидан одамлар қаторига кирдинг.

Бу қуллар, жориялар, от-айғирлар, ер-сувлар барчаси элигдан тегиб, сенга давлат эшиги очилди.

Узинг анвои неъматларга, эзгуликларга эришдинг, эл орасида номинг ёйилди ва шуҳрат таратдинг.

Сенга ярашармикан, энди душманнинг ишини қилиб ундан юз ўғириб кетсанг?

Фойданг тегадиган пайт келганда ундан қочиб бир четда турсанг, унинг кўнгли оғриб қолади.

Элиг сенга қанчадан-қанча яхшиликлар қилди, унга жавоб қилиш керак эмасми?

Одамлар сени кўрганда олқишлиб мақтаса, эл ора-

Сида вафоли одам деган овозанг тарқалаётган бўлса!

Одамларнинг эзгуси нима деган, эшитгин, чин одамнинг белгиси одамийлик бўлади:

Эй мард, одамийлик қил, улуғҳиммат бўл, одамийликнинг йўл-йўриги мана шундай асосга қурилган.

Одам бўл, одамларга одамийлик қил, одам деган номга ва унинг олқишиларига сазовор бўлгин.

Элиг сенга минг-минг яхшиликлар қилди, сен энди ўша яхшиликлар баробарида яхшилик қайтаришга ҳозир бўл.

Ажримли одам одамларнинг яхшиси бўлади, халқ орасида сараси, кишилар орасида белгилиси бўлади.

Ёш билимсиз, нодон бола эдинг, у сени йўлга солди, баҳтиёр қилиб улғайтириди.

Энди унга тану жонингни фидо қилгин, хотиржам ухлаб ётма, унинг ишларини қил.

Унинг яхшиликлари баробарида яхшилик қил, тангри сенга ҳам мукофотини беради.

Эй кўнгли яқин, меҳрибонлик билан одамийлик қилувчи киши бу ҳақда нима деганини эшитгин:

Сен кимнинг ошини есанг ишини қилгин, меҳрибонлигини орттири, ошини ҳалоллаб егин.

Жавонмардлар нон-туз ҳақига риоя қилинб, уни едирган одамга бошларини фидо қиладилар.

Орзу-тилакларингни топдинг, ўзинг ҳам эзгу ниятли бўл, энди эзгуликлар билан унга манфаат келтир.

Шойи кийимлар кийдинг, ипакли либосларга ўрандинг, ҳасадгўйларнинг кўриб кўзлари ўйнади.

Энди сен элигга яхши ном келтиргин, душманлар кўриб қўйсин, ёт-бегоналар бўйин эгсин.

Беҳисоб орзу-неъматларга эришиб, роҳат-фароғат топдинг, бўйин ва гарданингни буқаникидай қилиб кўтардинг.

Энди бу кучни элиг хизматига ишлатгин, ундан «умринг узун бўлсин» деган дуо ортсин.

Дунё мол-бисотларини йигиб-тердинг, ўзинг бойиб кетдинг, йўрға, аргумоқ ва тулпорлар миндинг.

Энди бу бисот ва бойликларни элиг ишларига сарфлагин, тилакларига етсин, ҳаётидан хурсанд бўлсин.

Элиг хотиржам бўлиб тахтида ўлтирсин, душманлари узоқдан таъзим бажо келтириб ер ўпсинлар.

Элиг қўлингни узун, сўзингни равон қилди, севадиганлар ҳам, севмайдиганлар ҳам сенга қарайдилар.

Сен энди ўзингга дуо орттири, баҳт-давлат кулиб боқсин, ёшинг узун бўлсин.

**Одамнинг асли мана шундай яхшиликлар қилади,
унинг оти оламда мангу бўлиб қолади.**

Араб тилида бунга мос яхши мақол бор, унда одамнинг аслини билишга йўл-йўриқ кўрсатилган:

Одамнинг аслини билишга унинг қилиқлари белгидир, қилиқлари қанақа бўлса асли ҳам ўшандай бўлади.

Кимнинг асли яхши бўлса, қилиқлари гувоҳ бўлади, ёмоннинг аслига ҳам қилиқлари гувоҳлик беради.

Элиг йўриғидан айниқса, эй хушфеъл, сен билимдан бўлиб йўл-йўриқ кўрсат, нотўғри йўлдан қайтар.

Барча эзгуликларнинг боши элизидир, энди сен бу эзгуликлардан ўзингни четга олма.

Ишониб кенгаш сўрадинг, мен ҳам ўзимнинг барча билганиларимни айтиб бердим.

Менинг айтганларим ва ўзинг билганиларингни қиёслаб бир ўлчаб кўрсанг, нима қилишинг маълум бўлади-қолади.

Ўгдулмиш севинди ва, эй қариндош, худди мана шундай қилиш керак бўлади, деди.

Жуда яхши гапларни гапирдинг, менга ечишмаган бир жумбоқни ешиб бердинг.

Мен учун бу нарсалар анча қоронги эди, сен пардани кўтардинг ва очиқ-ойдин қилиб тушунириб бердинг.

Мен бу орзу-тилакларимдан қайтдим, тангрининг ўзи мадад берсин. Худонинг ўзи асрасин ва кўнгилларни тўғри тутсин, феъл-хулқим ва йўриқларимни ўзи ўнглассин.

Сендан илтимосим шуки, мени унугутиб юборма, дуода менга тангридан мадад ва куч тилайвер.

Сўзини тутатиб ўрнидан турди, у билан хайр-хўлашиб бу томонга жўнади.

Келиб уйига тушди ва ичкарига кирди, овқатланди ва бир қанча вақт ҳордиқ чиқарди.

Осмон гўзал гажагини қуий туширди, ёруғ юзини беркитди, туллар либосини кийди ва белини боғлади.

Қуёш ўрилган сочини ёзиб юзига туширди, дунё ичиши сувсар ранги қоплади.

Тўшак ҳозирлашларини буюрди, бир оз ётиб ором олди, кейин мириқиб ширин уйқуга кетди.

Уйгониб бош кўтарди ва атрофга қаради, ҳаво гўзал қиз кулаётгандек тишини кўрсатди.

Қуёш бош кўтарди ва янгитдан юзини очди, бутун жаҳон оққуш рангига кирди.

Угдулмиш ўрнидан шошилиб туриб ювинди, бомдод номозини ўтади ва овқат тановул қилди.

Отини миниб яна саройга борди, отдан тушиб тўғри элиг олдига кирди.

Элиг ундан Ўзғурмешнинг ҳол-аҳволини сўради, у ақли етук эсон-омон борми, деб суриштириди...

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб берди ва айтди: Бу сўзларни жуда тўғри сўзладинг, уларни билимдан олиб гапирдинг.

Қариндошим у ерда якка-ёлғизликка мунг билан дуода тангридан фақат бизларни сўраш билан банддир.

У ўз қайгусини ташлаган, фақат бизларни сўраб дуюйи жонимизни қилмоқда, ундан меҳрибонроқ одам бўлмаса керак.

Бизлардан ғофилроқ бошқа яна ким бўлиши мумкин, гуноҳларни бизлар қилмоқдамиз, дуони эса у қилмоқда.

Мана шу кезларда у дуода меҳрибонлик билан элиг номини ҳеч тилидан қўймайди.

Ундан меҳрибонроқ яна ким борки, ўз қайғу-ҳасратларини қўйиб дуода фақат бизларни сўрайди.

Эй элиг, биздан ғофилроқ ким бор, вақт бекорга ўтиб кетмоқда, ҳеч нарсага улгуриб бўлмаётир.

Ўзлигимизни орзу-неъматлар билан семиртириб, роҳат-фароғатларга маҳлиё бўлиб ётибмиз.

Тану жон охири ўлади, уни қурт ва илонлар ейди, жон чиқиб кетаётганида ўқинчдан бошқа нарса бўлмайди.

Заковатлининг сўзига қулоқ солгин, у нима деган, бу сўзга амал қилсанг бўлгани, эй қўзим.

Тану жон семирса илон ва қуртларга емиш бўлиши аниқ, ўзинг ўткинчи меҳмон бўлатуриб нима учун севи-насан?

Бу тириклик туш каби ўтади-кетади, унинг ўтиб кетишига ўтиб бораётган кунлар гувоҳdir.

Элиг жавоб берди ва айтди: Эй доно, энди ўзни қандай тутиш ва қандай кутиш керак бўлади?

Менга сендан меҳрибонроқ одам йўқ, фақат сенгагина ишонаман.

Мен уй ичида ҳеч нарсадан хабарсиз ғафлатда ётибман, ишларимнинг барчаси эса ташқарида; эй билими тугал.

Сен кўзим, қулоғимсан, кўриб-кузатгин ва қулоқ солиб эшиггин, нимаики нолойиқ кўринса, қараб турмасдан чорасини кўргин.

Мендан ёрдам ва мадад керак бўлса, айтгин, унинг тадбир-чорасини қилайин.

Хизматдагилар бири иккинчиси билан нима қилмасин, мени безовта қилиб тинчимни бузма, севинчимни иста, тадбирини ўзинг кўравергин.

Золим-зўравонлар халқдан қўлларини узоқ тортсинлар, билимсиз, ёмонлар маҳв бўлсинлар, билимли ва яхшилар кун кўрсинлар.

Халқ бойисин ва элим гуллаб-яшиасин, менинг тилим унинг шукрини қилишдан бир нафас ҳам тинмасин.

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди ва айтди: Эй бек, тангри сенга тавфиқ берсин, эй мардлар сараси.

Менинг тилагим ҳам, керагим ҳам худди мана шулардир, тангри менга ушбу йўлни ҳамиша очиқ тутаверсин.

Элиг хотиржам бўлиб ҳузур-ҳаловатда яшасин, барча меҳнат ва машаққатлар менга тегсин.

Мен ўзимни сенга бағишлаганман, сен хотиржам яшагин, эй улуф эл бошловчи.

Сендан бу кун биттагина ҳожатим бор, уни кўнгил хурсандчилиги билан раво қилгин.

Ўзингга маълум, беклар кимни ўзларига яқин тутсалар, одамлар унинг бор ёки йўқлигини пойлаб ғийбат қиласидилар.

Мени қанчалик ишонганинг ва яхши тутганинг билан ғийбатчи ғийбат қилгудек бўлса, бари бир аччининг келади.

Жасур баҳодир мард нима деган, эшиг, у бу ўгит, панд ва ҳикматларни билиб сўзлагандир:

Одамнинг кўнгли мисоли бир гўштдир, у ҳидланади ва айнийди, эй иродаси кучли киши, уни жуда ҳам ўҳтиёт қилгин.

Ғийбатни севмайдиган яхши одам бўлса ҳам, агар ғийбатчи орага кириб қодса, сабр қила олмайди, ғийбатга қулоқ беради.

Бек қанчалик доно, заковатли, зийрак бўлмасин, ғийбатчи унга яқин бўлса, балосини юқтиради.

Кўнгил бир бек бўлса, тану жон унинг қули, аспиридир, у гоҳо сўзга совийди, гоҳо исийди.

Одамнинг таъбидаги тўрт муросасиз, қарама-қарши ёв-модда бор, бири севинтириб кулдирса, бири фавро ва адоваратга қўзғайди.

Бири шошқалоқликка ундаса, бири вазминликка даъват қилади, бири кулдирса, бири йифлатади.

Шодлик топдим деганда алам келтиради, аламли бўлганингда шодлик билан кулдиради.

Мен шундан хавотирдаманки, эй элиг, агар чақимчи — одамларнинг ити сенга чақиб фийбатимни қилса,

Дилинг озор топиб мендан ҳафсаланг пир бўлади, қилган хизматларим беҳуда бўлади, мендан юз ўгирасан.

Сендан истагим ва илтимосим шудирки, ким мен ҳақимда фийбат қилса, бу ҳақда фақат ўзимдан сўрагин.

Тагига етиб суриштири, керагидан ортиқ тафтиш қил, нимани аниқлай олсанг шунга яраша чорасини кўргин ва жазолагин.

Ким чақимчилик қилса уни ҳам тинглагин, сўзларига қулоқ солгин, сўзларининг чин ёки ёлғонлигини суриштириб тагига етгин.

Кўпни кўрган, тажрибали одам нима деган, эшит: Сўзларни тингла, лекин ҳаммасига ҳам ишониб кўнглингга жойламагин.

Бу ҳақда мана бу сўзлар бундан ҳам яхшироқ айттилган, бу сўзларга амал қилгин, эй яхши киши:

Барча сўзга қулоқ сол, аммо кераклисими ол, кераксиз сўзни қайтариб ташла.

Сўзни эшитгани ёлғон ёки чилигини суриштири, чин сўзлаган кишининг сўзини ол, ёлғончини эса қийнаб исканжага сол.

Ёлғончи киши туфайлидан олам бузилади, сен фақат тўғри ва ростгўй одамлар билан муносабат боғла.

ЭЛИГНИНГ УГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Элиг жавоб берди ва айтди: Эй яхши феълли киши, ҳожатинг истаганингдек раво бўлди.

Одамийликни сенга эркли тангри ато қилди, тил ва дилинг, қилиқ-йўриқларинг ва отинг тўғри ва ҳалол бўлди.

Сендан қанақасига номаъқул хатти-ҳаракат содир бўлиши мумкин? Ахир эзгулик феъли сенга оқ сут билан кирган-ку!

Сен ҳақингда гапириб ғийбат қилувчи одам менга душманим каби душмандир, эй билими чексиз киши.

Мен уларнинг ғийбатига нега қулоқ берар эканман, улар қанча гапирмасинлар, аҳамият бермайман.

Эл бошловчи улур одам эл ичидаги яхши ва ёмонни фарқлай олмаса бу қанақаси бўлди?

Фаҳм-фаросат билан тўғри ва эгрини фарқлай олмайдиган одам қанақасига халққа ҳукм юрита оладиган бек бўлиши мумкин?

Синалган одамни яна синамоқчи бўлган бадбаҳт одам элининг роҳатини қачон кўра олиши мумкин?

Рост ва ёлғоннинг фарқига ета олмайдиган қонун-қоида мутасаддиси қандай қилиб эли роҳатини кўриши мумкин?

Сен бу кун менга тангрининг чиндан ҳам ато қилганидирсан, барча чигал масалалар сен туфайли бартарап бўлди.

Ортиқ садоқат билан хизматларимни ўтадинг, зиммангдаги нон-туз ҳақини тўлиқ оқладинг.

Энди мендан сенга яхшилик билан жавоб қайтариш навбати келди, агар насиб қилса, сен улардан баҳраманд бўл...

Одамларнинг яхиси нима деганини эшитгин, у тўғрилик билан халқ орасида обрў орттиргандир:

Одамларнинг сарвари ва энг яхши одам ким? У — одамларга доимо одамгарчилик қилувчи кишидир.

Одамга одамийлиги баробарида одамийлик билан жавоб қайтар, ажримли бўлганлиги учун одам одам деб аталади.

Үгдулмиш жавоб берди ва айтди: Элиг фарофатда яшасин, элнинг егани фақат илик бўлсин.

Тангри сенга икки олам эзгуликларини ато қилсин, тилак ва умидидаги барча нарсалар оқиб келаверсин,

Тақдир унга кулиб боқсин, омади келаверсин, давру давронларини тилаганидек ўтказаверсин.

Эй кўнгли тўғри, феъли мулојим ва ишончли, доимтирик тур, эсон бўл, саодатлар ичida кун кечир.

Барча эзгуликлар менга сендан насиб бўлди, иззати ётибор, бойлик ва егулик, кийгулик неъматларга сен туфайли эришдим.

Мана, энди мен хизмат камарини қаттиқ боғладим, бу ишда тангри менга тавфиқ берсин, эй билими теран.

Үгдудумиши яна айтди: эй саодатли элиг, оламда яхши деган ном қолдириш тангрининг атосидир...

Агар ўзинг доим бек бўлайин десанг, қисматингга ёзган бўлса, тўрт нарсанинг бўлиши жуда ҳам зарурдир.

Бири — сўзи тўғри, қавли ишончли бўлиш, иккинчиси — баҳт келтирувчи адолатли сиёсат юритишдир.

Учинчиси — қўли очиқлик ва саҳоватли бўлиш, ҳалққа меҳру шафқатли бўлишдир.

Тўртингчиси — ботир ва жасоратли бўлиш, абжирлик билан душман бўйинни эгишдир.

Қайси бир бек бўлмасин, мана шу тўрт ишни тугал қила олмаса, унда эл орасига раҳна тушади.

Бекликнинг негизи ва илдизи мана шулар, яхши бекларнинг йўл-йўриғи ва тарзи мана шулардир.

Сен йўл-йўриқларни бузмагин, худди мана шу йўлдан юргин, сендан олдин ўтганларнинг тарзи ҳам худди шундай эди.

Қайси бек бу йўлни тутмасдан бошқача йўл тутса, ўз беклигини бузади, уни қайта тиклай олмайди.

Эй элиг, сен мана бу уч тоифани эзгу тутгин, булар ҳақида сўзлайнин, сен ақл қулоғи билан тинглагин.

Булардан бири ботир, мерган, шиҷоатли мардлардир, улар қилич билан элга беҳисоб манфаат келтирадилар.

Иккинчиси доно, билимдон эл бошловчи кишилардир, уларнинг бурчлари кенгаш беришдан иборатдир.

Учинчиси — зийрак ва устаси фаранг саркотиблардир, улар даромад ва буромадни яхши ҳисобга олиб борсалар хазина тўлаверади.

Сен буларни айрича, бошқалардан фарқлаб тутгин, келтирган фойдалари баробарида ҳурмат қилгин **ва** инъомлар бергин.

Барча ишларинг тартибга тушиб равнақ олиб бора-веради, элингга эл қўшилади, ерларинг кенгаяди.

Номиң эзгу бўлади, ўзинг донг таратасан, олам ҳалқи юзингни кўришни орзу қиласди.

Одамларнинг доноси нақадар яхши сўзлаган: Одам ўлса ҳам унинг яхши номи ўлмайди, деб.

Одам ўзи ўлиб кетса-ю, унинг номи ўлмасдан мангу қолгани қандай яхши.

Ким эзгу ном билан ўлса уни тирик деб билгин, гарчи у қора ер қаърида чириб ётган бўлса ҳам.

Фаровон тириклик тиламагин, эзгу от тилагин, отим **вэзгу бўлса ўзинг тирикдирсан.**

Тириклик қанақа-ю, эзгулик қанақа, эй билимили доно, буларнинг фарқини менга тушунтириб бер?

Эзгулик — бу ҳақиқий тириклиkdir, агар билсанг, тириклик — бу эзгуликdir.

Кимнинг феъл-автори эзгу бўлса, ўша тирик бўлади, кимнинг феъли ёмон бўлса, у тириклигига даёқ ўлган бўлади.

Дунё ўтиб кетади, аммо эзгу феъл ўлмайди-ўчмайди, эзгу қилиқ билан эзгу йўриқ мангу қолади, сўнмайди.

Бевафо дунё сендан юз ўғирганда сенга эзгулик керак бўлади. Эй элиг, бу дунё билан вақти хушлик қилиб маҳлиё бўлмагин, ақлингни ишлатгин, у асти вафо қилмайди.

Бу дунёнинг йўриқлари ва ишлари ўйин ва найранг кабидир, оёғини сўрасанг у бошини тутади.

Найрангга аралашма, эй униб-ўсгур, найрангга аралашсанг бўйнинг боғланади.

Назар солсанг бу ҳақда китобда жуда яхши гаплар ёзилган, эй кўнгли тетик, бу сўзларни унумта:

Бу дунёнинг ишлари бир найрангdir, найрангга аралашма, найрангни нима кераги бор?

Мана, эй элиг, мен ўзим билганларимнинг барчасини очиқ-ойдин сўзлаб бердим.

Сўзларимга амал қилгин, мабодо сўзларимни ту масанг, шаксиз бир кун келиб ўзинг ҳам иқорор бўласан.

ЭЛИГНИНГ УГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Мен бу ишга бор вужудим билан майл қилиб тангридан тавфиқ сўрайман.

Тангри истаса бу ишда менга најот беради, мабодо бу ишларнинг менга қоронғи ўринлари бўлса, уларни маълум қилгин.

Ғайратли бўл, сарой ташқарисидаги барча ишлар устидан назорат қилиб тур, ҳушёр бўл, кўз ва қулоғингни зийрак ва ўткир қил.

Кучинг етган барча ишларни ўзинг қил, менга ишонма, айрим қолган ишларинг бўлса, уларга мен ҳам мадад берайин.

Элиг сўзини тўхтатди ва тилини сўздан тиндириди, Угдулмиш аста туриб у ердан чиқди.

Отиш жиниб уйига қайтиб келди, отидан тушиб уйга кирди ва кийимларини ечди.

Кечаси ётди ва яна эрталаб отланиб саройга борди ва отдан тушиб ичкарига кирди.

Шундан бошлаб Үгдүлмиш қаттиқ киришиб тик оёқда туриб, барча ишларни қила бошлади.

Халқ осойишталикка эришди, олам гуллаб-яшнади, элиг ҳаловатга етиб узоқ муддат вақтичоғликда кун кечирди.

Бутун эли олқыш билан дуога тўлиб кетди, унинг оти мангуда ўчмас бўлиб қолди.

Эзгу қонун-қоида ва адолат қандай яхши нарса-я! Беклик эзгу қонун-қоида ва адолат билангина барқарор туради.

Мана шундай бек халқа бош бўлса, ўша элнинг барча халқи вақти-чоғ ва қайғусиз бўлади.

Халқ ҳам бекка итоаткор, йўл-йўриғи тўғри бўлса, бек баҳтиёр бўлиб, вақти хушчақчақ ўтади.

Беклар тангри иродаси билан ҳукмрон бўладилар, агар беги яхши бўлса халқнинг куни туғади.

Халқи ёмонлик қилса беги ҳам ёмонлик қилади, ёмонга ёмон қўшилса нохушликлар юз беради.

Халқи феъл-авторини тузатса беги ҳам йўриғини тўғри тутади, беклар йўриқларини тузатсалар бутун элини тузатадилар.

Бир қанча вақт, кун ва ойлар ўтди, элга бутун оламнинг кўрки келди, халқ эса фаровонликка эришиб бойиб кетди.

Туман, тўзон ариди, совуқ ўртадан кўтарилди, ҳамма ифлосликлар тузалди ва тозаланди.

Элиг тангрига шукрлар қилди, унинг шаънига бешисоб мадҳу санолар айтди.

УЗФУРМИШ ХАСТА БЎЛИБ ҮГДУЛМИШНИ ЧАҚИРТИРИШИ ҲАҚИДА

Утиб бораётган кунларнинг бир кечаси Үгдүлмиш эндиғина бошини ёстиққа қўйиб ётиш олдида эди.

Дарвозадан бир овоз келди, бирор баланд овоз билан чақирди, Үгдүлмиш дарҳол одам чиқарди ва қараб келишини буюрди.

Хизматкор қараб келиб бир одам келганини айтди,

гапим бор, учрашайин деб киришга ижозат сўраётир, деди.

Ўгдулмиш унга: «Бориб сўра, нима гапи бор экан, ўзи ким, нима демоқчи, билиб кел», — деб буюрди.

Хизматчи ўғлон яна чиқди, айтмоқчи бўлган гапларини сўради, қаердан келганини, мақсадини ва ўзи кимлигини суриштириди.

Келган одам айтди: Мени Ўзғурмиш юборди, айтадиган гапим бор, қариндошинг қани, уни кўрайин.

Ўғлои уни ичкарига бошлади. Ўзғурмиш нима гаплар айтганини, уни нима топшириқ билан юборганини йўл-йўлакай ўғлонга гапирди.

Ўгдулмиш шошилиб туриб йўлакка келди, унга кириш учун йўл берди, у кириб салом берди.

Ўгдулмиш унга: «Қаердан келаётисан, мақсадинг нима, сўзларингни айт», — деди.

Хабарчи «Мени Ўзғурмиш юборди, сени ҳузуримга келиб, мен билан учрашсин, деб айтди», — деди.

У оғир дил хасталиги билан ҳасрат чекиб ётибди, эй кўнгли яқин, уни бир бориб кўргин, ҳолидан хабар олгин.

Ўгдулмиш айтди: Сабр қил, бирор нарса тамадди қилиб ол, сўнг бирга борамиз.

У унамади ва айтди: Эй доно, қариндошинг аҳволи оғир, кетса кетгудек бўлиб ётибди.

Мен олдинроқ борайин, сен шошмасдан кетимдан бор. У шошилиб дарвоза олдидан яна орқасига қайтиди, Ўгдулмиш кафтларини бир-бирига ишқаб довдира-ганча қолди.

Ниҳоятда қайғуриб уйига қайтиб кирди, шодликларини кетиб аламлари ортди.

Ётиб ухламоқчи бўлди, анча маҳалгача уйқуси келмади, туни йилдай чўзилиб кетди, ҳеч ёта олмади.

Ухламоқчи бўлиб кўзини юмганда, уйқуси ўчиб кўзидан узоқлашиб борди.

Қайтиб ўрнидан турди ва бир муддат ўлтириди, кеча рангини ўзгартириб сариф тонг ота бошлади.

Гулзорда булбул хуш овоз билан сайдари, шавқ-завқ аҳллари эшитиб кўнгиллари тўлқинланди.

Отини миниб қариндоши томонга йўл олди, етиб келди ва ичкарига кириб юз-қўл ўпишиди.

Қариндоши узала тушиб чипта чакмонини остига тўшаб, енгига бошини қўйиб ётарди.

У ҳол сўраб деди: Эй қариндошим, сенга нима бўлди, бу аҳволда кўриб кўнглим жароҳатланди.

ЎЗФУРМИШНИНГ ҮГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ўзфурмиш айтди: Эй қариндошим, йўлим ўлимга тўғриланаётгандай, ўлим айгоқчиси — хасталик келиб ёқамдан тутди, ўзим кетиш олдидаман.

Сенга машаққат етказдим, юзингни охирги бор бир кўриб қолайин деб бу ёққа чақиртирдим.

ҮГДУЛМИШНИНГ ЎЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди: Эй менинг танамдаги жоним, тирик жон албатта хасталанади, касал бўлади.

Бунинг учун кўнглингни ёмон қилма, ёмон гапларни гапирма, дард ва хасталик одамга қилган гуноҳларидан қутулиш учун кафолат бўлади.

Билимли киши нима деган, әшит, кўнгил ғуборларини билим кўтаради:

Дард одамга гуноҳларидан қутулиш учун кафолатдир, гуноҳсиз одам борми, бўлса менга айтиб бер.

Одам касал бўлса барча гуноҳлари тўкилади, гуноҳлари тўкилса одам халос топиб покланади.

Барча одам ҳам озми-кўпми гуноҳ қилади, бу дунёда гуноҳсиз одам топилмайди.

Дардинг арийди, албатта соғайиб кетасан, гуноҳларинг тўкилади, дардинг манфаатини кўрасан.

Нима учун номатлуб гапларни гапираётиссан, ўлишингни қаёқдан билдинг, эй кўнгли пок.

ЎЗФУРМИШНИНГ ҮГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Ўзфурмиш жавоб берди ва айтди: **Ўлишимни билишим сабаби шундаки, буни менга тушимда рабб аён қилди.**

Мен туш кўрдим, ўлишим тушимда маълум бўлди, ўлишим тайнилигини тушундим.

Тангри яхши ёки ёмон қазосини юритадиган бўлса, одам кечаси ётганда тушида аён қилади.

ҮГДУЛМИШНИНГ ЎЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Эй феъли тўғри, **бу гапларинг маъқул эмас.**

Ҳар бир дардга ҷалингган өдам ўлаверадиган бўлса, ер юзида тирик одам қолмаган бўларди.

Тирик жон албатта касал бўлади, аммо ҳамиша ҳам касаллик охири ўлим билан тугайвермайди-ку.

Одам ухлаганда баъзида туш ҳам кўради, тушни таъбир қилувчилар уни яхшиликка йўядилар.

УГДУЛМИШ ЎЗФУРМИШГА ТУШИНИ ТАЪБИР ҚИЛИБ БЕРИШИ ҲАҚИДА

Авваламбор туш таъбир қилиш илмини яхши билиш, тушни чуқур ўйлаб яхши таъбир қила билиш керак.

Тушни ҳар турли таъбир қилса бўлади, мана шуларнинг барчасини яхшилаб ўрганиб олиш керак.

Тушингни таъбирини билмайдиган нодондан сўрама, таъбирини биладигандан сўра, уни ҳам бемаҳал, кечаси сўрама.

Кечаси кўрган тушнинг таъбири бошқа бўлади, кундузи кўрилган туш кечасидагидан фарқ қиласди.

Назар солсанг, туш таъбир қилиш илмининг бир қатор шартлари бор, ақл ва зеҳнни ишлатиб уларни билб олиш керак.

Тушни кўнгилга келганча таъбир қилмаслик, шунингдек тўғри келганга айтиб йўригини сўрайвермаслик керак.

Барча тушни ҳам туш деб йўравермаслик лозим, ҳар бир тушнинг ўзига хос таъбири бўлади.

Аввало тушни ўзингча йўрмагин, агар йўрадиган бўлсанг билим билан йўргин, жуда ҳам тушуниб, ишончли қилиб қиёслаш йўли билан маъни бергин.

Одам туш кўрса, унинг туши йўриқقا боради, йўришни билмасанг, тушнинг фойдаси йўқолади, бекор бўлади.

Билими денгиз каби мўл киши бу ҳақда нима деган, эшит, бу сўзларга амал қилиб, унинг манфаатларидан баҳраманд бўл:

Туш таъбирга боради, тушни яхши таъбир қил, мояхиятини тушуниб зеҳн билан маъни бер.

Тушни қандай йўрсанг ўшандай бўлади, тушни ёмонликка йўрмагин, зиёни тегади.

Бир қанча тушлар егулик ва ичгуликларга боғлиқ бўлади, ярамас нарсалар ейилса хунук тушлар кўрилади.

Тагин бир хил тушлар йил фасллари билан боғлиқ бўлади, бунда одамнинг мижози зўриқиб, туш кўради.

Йил мавсуми баҳор бўлса, одамнинг ёши кичик бўлса, тусида барча нарсаларни қизил, ерни қўнғир рангда кўрса,

Муқаррарки, унинг қони кучайган бўлади, бундай-ларга маълум миқдорда қон олдиришни маслаҳат бериш керак.

Йил фасли ёз бўлса, туш кўрган одам йигит ёшида бўлса, тушда барча нарсаларни сариф, заъфарон, ол ва аргувон рангларда кўрса,

Шубҳасиз, унинг сафроси кучайган бўлади, у та-рангубин — сурги истеъмол қилиб ўзини енгиллатиши керак.

Йил фасли куз бўлса, туш кўрган одам ўрта яшар бўлса, тусида нарсаларни қора рангда кўрса ёки тушига қудуқ, каваклар кирса,

Унинг савдоси кучланган бўлади, ундан одам дори ичиб мия ва димоғини тозалаши керак.

Қиши фасли бўлса, туш кўрган одам қори бўлса, тусида оқар сув, муз, қор ва дўл кўрса,

Унинг балғами кучланган бўлади, унга иссиқлик нар-салар едириш, дори-дармон ичириш керак бўлади.

Тушнинг яна бир хили пойма-пой, бетартиб, иҳти-ломли бўлади, бундай тушнинг таъбири бўлмайди.

Одам кечаси бирор нарса ҳақида ўйлаб ётиб тусида ўшани кўрса, бу тушга ҳам мос келадиган таъбир бўлмайди.

Шайтоннинг васвасаси билан кўриладиган туш ҳам бўлади, бундай тушни кўрган киши сувда ювинини ло-зим.

Яна касб-хунар ва иешасини ҳам тушда кўриш мумкин, бундай тушга ҳам таъбир йўқ, эй мағрур.

Мана шуларнинг барчасини билиш, фаросатни ишлатиб, ажратиб, фарқлаб сўнг тушни йўриш керак.

Таъбирчи ҳаким бу ҳақда нима деган, эшит, ким туш кўрса, уни сўрашга таъбирни биладиган одам ке-рак:

Агар туш кўрсанг, билиб-бilmасдан йўрмагин, тушни қандай йўрсанг ўшандай бўлади.

Тушда алам-қайғу кўрсанг, ўнгингда севинч ва шод-лик кўрасан, тушда севинч кўрсанг, ўнгингда қайғуриб инглайсан.

Тушнинг таъбири бир хилгина эмас, буни ячилаб ўйлаб — фикрлаб кўриш керак.

Қора авомнинг тушига таъбир бошқа, бекларнинг тушига таъбир бошқа бўлади.

Тушда севинч, ўйин-кулги ва рақслар кўрсанг, ўнгингда алам-қайғулардан хавотирланиб юришга йўл очилади.

Агар тушда алам-қайғу кўриб йиғласанг, ўнгингда роҳат-фароғатлар билан шодланиб минг-минг севинчлар топасан.

Яна шундай туш ҳам бўладики, унинг таъбири ўзгаларга тегишли бўлади, манфаати сенга тегмайди.

Туш ҳам туш кўрган одамига қараб йўрилади, ҳар кимнинг тушига ўзига мос таъбирини айтишга заковат имкон беради.

Туш шундай нарсаки, уни бир одам кўрса беклика ҳришади, айнан ўша тушни бошқа бир одам кўрса, бу туш уни хаста қилиб қўяди.

Мана шуларни яхшилаб билиб олиш керак, шундан кейин тушни йўрса мувофиқ бўлади.

Сен қанақа туш кўрдинг, менга тушунтириб айт, мен уни фарқлаб, қиёслаб таъбир қиласин.

ЎЗФУРМИШ ҮГДУЛМИШГА ҚУРГАН ТУШИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Ўзфурмиш жавоб бериб сўзга тил очди ва айтди: Майли айтайин, сен диққат-эътибор билан эшит ва дилингга жо қил.

Тушимда нарвон кўрдим, унинг элликта поғонаси бор эди, у тиклаб қўйилган, баланд ва кенг эди.

Мен ундан бир-бир поғона босиб юқорига кўтарилдим, бир қанча поғона санаб тепасига чиқдим.

Унинг тепасида бир отлиқ менга сув берди, уни олиб тугагулача ичиб қондим.

Шундан кейин ҳаволаб осмонга учиб кетдим, кўкка сингиб, юксалиб йўқ бўлиб кетдим.

ҮГДУЛМИШ ЎЗФУРМИШНИНГ ТУШИГА ТАЪБИР АЙТИШИ ҲАҚИДА

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Бу тушнинг жуда ҳам яхши туш, унинг фойдаси талайдир.

Нима учун бу тушни ўзингга номувофиқ ва хунук йўрасан, ахир туш йўриққа боради-ку, эй оқкўнгил.

Тушда юқорига кўтарилиш улуғлик бўлади, қанча юқорига кўтарилса, одам шунча улуғликка эришади.

Одам тушида қанча кўтарилса унинг баҳт-давлати шунча зиёда бўлади, улуғликка эришади ва обрўй ортади.

У нарzonга кўтарилганидек баҳт-қути зиёда бўлади, элда улуғлик билан шуҳрати ортади.

Бунинг исботи учун мана бу сўзлар жуда мос кела-ди, тушни таъбир қилувчи жуда моҳирона таъбир қилиб қўйгандир:

Тушда нарвон кўриш унга кўтарилиш тенгида из-затдир, бир-бир поғоналаб кўтарилиш улуғликка қа-раб боришдир.

Унга қанча кўтарилса шунча улуғлик келади, ўнгни дунёning мол-давлатига дуч келади ва баҳт-саодати ортади.

Идишдаги сувни олиб ичганинг эса ҳаётинг негизи, умринг узун бўлишининг белгисидир.

Юқорига чиқиб кўкка ҳаволаб кетганлигинг эса энг олий мақсадларингни тангри сенга тугал беришига ишорадир.

УША ТУШНИ ЎЗФУРМИШ БОШҚАЧА ИҮРИШИ ҲАҚИДА

Ўзфурмиш жавоб бериб айтди: Эй биродарим, кўр-ган тушимнинг таъбири бундай эмас.

Агар ётиб бу тушни сен ўзинг кўрган бўлганингда эди, унинг таъбири сен айтгаңдек бўларди.

Сенинг барча ҳимматинг ушбу дунёдир, бу дунёни истовчи бу дунёга мұяссар бўлади.

Мен эса бу дунёning баҳридан ўтиб, ўзимни ундан олиб қочганман, мاشаққат ва риёзатлар чекиб бу ерда кун кечирганиман.

Менга тушимнинг таъбирини керагича ва тўғри йўр-мадинг, қулоқ сол, бу тушни энди мен таъбир қилиб берайин.

Узун ва кўп поғонали нарвон кўрганлигим, менинг таъбиirimcha умрдир. Нарвоннинг тепасигача юқорилаб кўтарилганим, ризқимни еб бўлганлигим ва умримни тутатганлигимдир.

Нарвознинг тепасига чиққанимда отлиқнинг менга берган сувини олиб охиригача тугал ичдим.

У шундай отлиқки, барча оталиларни отасиз қила-ди, эй аслзода. У шундай отлиқки, ободликларни буза-ди, жонлиларни тирик юритмайди.

Идишдаги сувни тугал ичганлигимни сен тириклик-ка йўйдинг ва ёшинг узун бўлади дединг.

Сув тушда агар ярмини ичиб, ярмини қолдирса, сен айтганингдек тириклик бўлади.

Агар мен ўша сувнинг ярмини ичиб, ярмини қолдир-ганимда эса, умримнинг ярми қолган бўларди.

Мен эса идишдаги сувни тугал ичдим, демак, тириклигимни тугатдим, ризқимни еб бўлдим, энди эсон ва яхши қолгин.

Заковатли доно нима деган, эшигтгин, заковатлилар-нинг сўзини барча сўзларнинг асоси дейиш керак:

Идишдаги сувни тушда ярим ичса тирикликнинг ярим қарзи тугайди.

Агар сувни охиригача тугал ичиб тугатса, тириклик бутунлай тугалланади ва гўр қазилади.

Ўзимнинг юқорига учиб ҳаволаганим, кўкларга кўта-рилиб сингиб йўқ бўлиб кетганигим эса,

Равон жоннинг филофидан чиқиб кетишидир, унинг яна қайтиб ўз ерига келмаслигидир.

Тангри менга тушда ўлимдан белги берди, энди ўлимга ҳозирланишим керак.

Бу тушимнинг таъбири мана шундай бўлади, сен эса уни менга бошқача йўрмоқдасан, эй барака топгур.

Сен кўнглимини юпатаётисан, аммо ўлим қаршимга келиб турибди, унинг илож ваchorаси йўқ.

Эй кўнгли тирик, назар солиб бир кўргин, ўлим бу-тун қўнғир ерларни уюм-уюм тепа қилиб юборгандир.

Қанчадан-қанча қасрлар, ўрдалар, ҳашаматли са-ройларни ўлим холи қилиб кетди, барчаси бўм-бўш бўлиб қолди.

Қанчадан-қанча жасур, мағрур, қудратли бекларни ўлим ерга тиқди, сен унга бир қараб қўйгин, эй тирик.

Қанчадан-қанча аранг йифилган жамғармаларни ўлим келиб сошиб юборди, пок-покиза нобуд қилиб таш-лади.

Ўлимга ажаб йўқ, одам туғилса албатта ўлади, бар-ча нафас олувчи ўлимга яратилгандир.

Ажабланарлиси шундаки, ўлиши муқаррар бўлган одам ўлимни унугиб тилидан тавбани қўяди.

Фоғил ишон ўлишини билади-ю, ғафлат уйқусидан зўзини очмайди.

Үлим ҳақдир, ундан ҳалос бўлишиниг ҳеч чораси йўқдир, ўлимдан кейин ҳолимиз нима кечар экан, билмаймиз.

Бирдан-бир ғамим шудирки, эй кўнгилдош дўстим, ўлимдан кейин тангри ишларимни ўзи ўнглассин.

Мен ҳаёт кунларимни борига қаноат қилиб ўтказдим, ҳаловат ҳам, машақат ҳам етарли, ҳатто тунларим ҳам мен учун равшан бўлди.

Қўлимни калта тутдим, мол-товар йифиб-термадим, ҳавас ва орзуларга кўнгил бермадим.

Ўз мешақатларимни мана шу куним учун мўлжаллаган эдим, барча гуноҳларимни енгиллатмоқни кўзда тутган эдим.

Таълим берувчи нима деган, эшиггин, у меҳрибон, панд-насиҳат ва ўғитлар берувчи одам бўлган:

Фоғил бўлма, жаҳду жадал қилиб юкларингни енгиллаштири, олдингда қилдан ҳам ингичка йўл бор, ўзингни ўша йўлдан ўтишга мосла.

Ганимат кунларда бўкиб ётма, азият чекиб келгуси кунларинг ҳозирлигини кўр, кўчар пайтингда ўткинчи мешақатларингни унугин.

Ўзғурмиш яна айтди: Эй меҳрибон қариандош, мен кетмоқдама, кетимдан сен ҳам албатта келасан.

Сенга бир неча оғиз сўз сўзлайнин, мендан кейин бу сўзларни унугмагин.

Тириклиқда менинг ўзим меҳрибон эдим, ўлганимдан кейин эса сенга насиҳатларим эсдалик бўлиб қолсин.

Сўзим шуки, фоғил бўлмагин ва тириклигини, умрингни беҳудага кетказмагин.

ЎЗҒУРМИШ ЎГДУЛМИШГА НАСИҲАТ ҚИЛИШИ ҲАҚИДА

Тўғри бўлгин, тўғрилик йўлидан адашмагин, бу йўл сени йиллар ўтиб орзу-тилакларингга олиб боради.

Барча нафас олувчиларга, жонзотларга меҳрибон бўлгин, дил ва тилингни бир қилиб тангрига тоат-ибодат қилгин.

Алам-ҳасратни қисқа тут, тоат-ибодатни узоқ қил, шошар пайларда сокин бўл, ғазаб пайларида муло-йим бўл.

Ўлимни унугма, ҳозирлигини кўр, ўзингни унугма, туб-аслингни бил.

Дунёга суқлиқ кўзи билан қарама, у қолиб кетади,
сен эса ўкинч билан ўлиб кетасан.

Тангрининг ҳукмига рози бўл, бошингга жима тушса
барчасига чида, халқقا манфаат келтир, тўғри келиб
қолса юкларини ўз устингга ол.

Тўғрисўз бўлгин, ваъдангни рост қилгин, ваъдаси
ёлғон одам тубан одамдир.

Кулар юзли, илиқ сўзли, эзгу феълли бўл, шунда
давринг келади, давлат кулиб боқади.

Саховатли ва хушмуомала бўл, нон-туз едир, одам-
ларнинг айбларини очма, пардалаб яшир.

Ҳавасни босгин, ғазабинг келадиган бўлса ўзингни
йиғиб қўлга ол,

Кимда-ким эгри йўлга киргудек бўлса, уни тийиб
қайтар.

Ўз фойдангни кўзлама, халқ фойдасини кўзла, элга
юк кўтартирма, ўзинг юк кўтарувчи бўл.

Мол-товаринг барчасини ўзинг учун бошқаларга
бахшида қил, халқнинг кўнглини ол, эй билими чуқур.

Сара ва етук киши бў ҳақда жуда яхши сўзлаган,
унинг билими, заковати тугал, мияси тўла бўлган:

Фойдали одам одамларнинг сарасидир, меҳрибон
одам одамларнинг аслидир.

Кишилик оти икки нарсадан иборатдир, бири — меҳ-
рибонлик, бири — саховат, ўзгаларга нарса бериш.

Заковатда бундан ҳам яхши сўзланади, заковат йў-
ли тутилса манфаати беҳисоб бўлади:

Сахий деб айтадилар, сахий ўзи ким? Сахий жоғ
фидо қилиб одамларнинг ҳақларига риоя қиласди.

Кумуш пул улашиш саховат бўлмайди, сахий жонини
ҳам халқقا қурбон қиласди.

Сахий одам халққа мол-дунёни сувдек оқизиб улаш-
са, халқ унинг теварагига сувдек оқиб, йиғилиб кела-
ди.

Бу дунёда одамнинг шуҳрати ва овозаси икки нар-
садан бўлади, бири — мол-товар, иккинчиси юз суви —
обрў.

Бу иккисига мұяссар бўлиб тугал минг ёш яшага-
вингда ҳам, охири ўлим келганда улардан ҳам асар
қолмайди.

Авом астойдил хизмат қилса беклар улуғлик олади-
лар ва юксаладилар, узанги бўлса отлиқ жиловни маҳ-
кам тутади.

Дунё-давлат мана шу, авомнинг бу ҳаётига эришиши
мушкул, етишганда эса бек қариб қолади.

Ўзинг бу дунёдаң кўчасан, отинг эса кўчманчидир, охири бир қун кўчирувчининг келиши эса муқаррардир.

Кўчувчи одам қаср ва саройлар бино қилмайди, юрувчи одам йўлда йиллаб, ойлаб қолиб кетмайди.

Ўзингни йўлини ўтган, сафари қариган деб ҳисоблагин, эй қариндош, ортиқча севиниб хурсанд бўлмагин.

Бу дунё ўткинчидир, ўтиб кетади, қараб турмайди, одам эса ўлимга маҳкумдир, аммо қачон ўлишни билмайди.

Ўлимнинг тирноғи доим ҳозирланган бўлади, ғафлатга ботиб юрганингда унинг қармоғи илади-кетади.

Бу дунё бир овқатдир, бу овқатни еючининг отини сен ўзинг топиб айтгин, айтишга менда журъат йўқ.

Тилак-орзуяниг кетидан қувма, ҳавасингни тий, одамлар ғийбатини қилма, тилингни гунгу лол қилгин.

Бу ҳақда нималар дейилган, эй ҳушёр, бу сўзларга амал қилсанг, балоларга дучор бўлмайсан:

Тилак-орзуяларнинг кетидан қувиш жуда ҳам ширин, аммо ҳаловатнинг жуда қаттиқ сўроғи ҳам бор.

Лаззатнинг кетидан лазатсизлик, чучукнинг кетидан аччиқлик бор, кўтарилишининг тушиши, баландлашишнинг пастлашиши бор.

Бу олам тугал қиз қилиқли, ўзига маҳлиё қилувчидир, у сени авраб қўймасин, эй феъли яхши киши.

Талай сенга ўхшаганларни елга бериб вайрон қилгандир, сен элигга ўхшаган кўплаб бекларни ўтказиб юборгандир.

Энди у сизга ўхшаганларга кўз очиб қаради, қўл берди, сен унга ғофил бўлмагин, эй феъли мулойим.

У нимани берган бўлса яна тезда қайтариб олади, нималарни териб берган бўлса, яна қайта сочиб ташлайди.

Қанча кулдирса, охири йиглатади, қанча гуллатиб обод қилса, яна бузиб вайрон қилади.

Унинг қилмиши жафо, қилиқлари тубаликдир, ёруғлиги озгина, аксарияти тутундир.

Безаниб-ясаниб одамга ўзини кўз-кўз қилади, кўнгил бергудек бўлсанг оёғини маҳкам тираб олади.

Шакар билан парваришлайди, кетидан эса оғу беради, бевафо қутнинг қилмишлари мана шунаقا, эй доно.

Мулоҳазали кишилар сарвари нима деган, эшитгина, эй давлат соҳиби, ўйлаб мулоҳаза юритгин:

Колиб кетадиган дунёга кўнгил берма, ҳушёр бўлиб

ўэингни сақла, бу дунё жафокордир, эй феъли мавзун киши.

Етук, сара киши бу ҳақда жуда яхши гапирган, у билими, заковатли, ақли тўлиб-тошган киши бўлган:

Бевафо қутга илашиб йўл-йўриқдан адашма, қут ишончсиздир, у йўригини тез ўзгартиради.

Чиндан ҳам дунё-давлат мисоли бир кўланкадир, кўланка куни билан бир ерда турмайди.

Диёнатингни қадрла, бу дунёни эса қадрсиз тут, диёнатинг сени қадрли қилади, эй билими дарё.

Фароғатга маҳлиё бўлма, кўп сёвина, эҳтиёт бўл, тангрининг ёди билан тоат-ибодат қил.

Эй қариндош, бу дунё сени маст қилмасин, ҳушёр тортган пайтингда шубҳасиз кўзинг ёшга тўлади.

Халқларнинг беги нима деганини эшитгин, у ақл-фаросати етиб сўзларни билиб сўзлаган:

Давлат келиб авраб кимни маст қилиб қўйса, у қора ер қаърида чиригандা ҳушига келади.

Улуғликдан маст бўлиб кимда-ким номаъқул ишларни содир қилса, қора ер остида хўпам азобини тортади.

Иигитлик ё бойлик, ёинки қут-давлат мастилиги ич-килил мастилигидан минг чандон баттардир, эй бек.

Агар ичувчи ичимликни ичиб маст бўлса, ухлаб тургач, мастилиги тарқалиб ҳушёр тортади.

Агар одамни давлат маст қилса бошқа ҳушёр тортмайди, ўлим тутгунча маст бўлиб ухлайди, уйфона олмайди.

Оting қул бўлгандан кейин бекларнинг ишини тутмагин, қуллигингни қилгин, эй эзгу киши.

Тириклик кунлари кўп қоладиган нарса эмас, улуғликнинг шуҳрати ҳам узоққа бормайди.

Агарчи минг йил яшаса ҳам одам охири ўлади, уланиб кетган бу жон иплари албатта узилади.

Бунга мос келадиган мана бу сўзларни ўқи, кўнглинига жойлаб олгин, ундан юзингни ўгирмагин:

Тилак-орзу ва неъматлардан тугал баҳраманд бўлсанг ҳам, обиҳаётни топиб ичсанг ҳам,

Қўлингни узатиб кўк гумбазини тутсанг ҳам, юксалиб бошинг кўкка етса ҳам, билиб қўйгин, ўзинг бари бир ердасан.

Сенга сўзнинг тўғрисини айтайн, эй қариндош, сендан уни нега яширайин, эй ҳамфикр.

Одам бу дунё нарсаларини қанақасига севмасин,

унинг анвойи неъматларини, гўзал юзлиларини, уларнинг ёқимли қилиқларини, тарзи рафторларини қандай қилиб хуш кўрмасин?..

Мана шу қўрқинч туфайли донолар бу дунёни тарқ этиб, сарсон-саргардонликда машаққат чекиб жаҳонни кезиб елиб-югурадилар.

Баъзиси тоғу тошларда юради, форларда уй тутади, уларнинг овқатлари ўсимлик томири, ичадиганлари ём-ғир сувидир.

Баъзилари биёбонларда гангигб адашиб-улоқиб юрадилар, тангридан қўрқиб қайғу билан азият чекиб елиб-югурадилар.

Баъзилари жанда кийган, қадлари машаққатдан бу-килган, баъзилари кўзларидан ёш сочиб элма-эл кезиб юрадилар.

Баъзилари овқат емай ўзларини қийнайдилар, баъзилари туни билан ётмасдан тик оёқда туриб чиқадилар,

Faфлатдан уйғонган кишилар мана шундай юрадилар, бизлар эса Faфлатга ботганимиз, foғилларнинг олдимиз.

Сен эса ўзингни бундай ишлардан тийгин, эй қариндош, чунки дунёning эрк ва ихтиёри сенга теккац, ўзинг унга бош бўлгансан.

Ҳавасни бос; заковат кучи билан нафс бўйини синдир, мардликнинг нишони, заковатнинг белгиси мана шудир.

Мана шу иккиси туфайли мард кучини йўқотади, ким мана шу икки нарсага қул бўлиб қолса машаққат тортади.

Мана, бу кун мен сендан жудо бўлиб кетаётиман, сенинг ҳам йўлинг худди мана шунинг ўзиидир, эзгуликлар қилиб қолгина.

Ярамас ишларга яқиплашма, феълингни эзгу қил, ёмон икки оламда ҳам ўзига бало орттиради.

Кўнглини босиб олган, ўлимдан олдин ўз ҳозирлигини кўриб қўйган киши нима дейди, эшитгин:

Эй ёмонлик қилишга юраги ботир шаддод, ёмонлик қилмагин, ёмонлик қилувчининг емиши оғудир.

Эй йўриғи чекланмаган халқ ўқтами, тириклик томини ўлим бир кун бузади.

Эй «мен» деювчи, эй «мени сев, мени» деювчи, ўлима ҳозирлангинг, у сени ҳам яниб турибди.

Эй оч, кўзи суқ, бу дунёning қули, ўлим сени олиб кетгани суқланиб турибди.

Эй қариндошим, мен мунг билан ўлиб кетаётирман,
бу кун икки нарсага жуда ҳам ачинаман.

Бири шуки, тангрининг тоат-ибодатини қолдириб
кетаётирман, иккинчиси шуки, эгамнинг ёди тилимдан
тушиб қолаётир.

Бугун ёки эртага бу кўз юмилгудек бўлса, сизлар-
нинг дуоларингизга ҳожатманд бўламан.

Сен мени дуода унутмагин, эй қариндош, мендан
кейин кетма-кет сен ҳам келасан.

Мана, менинг аҳволимни кўриб турибсан, бу сенга
ибрат бўлсин, тадбир-чораларингни қилгин.

Ўлим келди, олиб кетаётир, мунг билан кетмоқда-
ман, у мендан кейин сенга ҳам келади, ҳозирлигингни
кўр.

Бу кун сендан айрилиб бормоқдаман, мунг билан
кетаётирман, у билан қовушишимни фақат тангрининг
ўзи билади.

Ўладиган одам, ўлар чофида йиғлаб бошини ерга
урган киши нима деган, эшиитгин:

Ўкинч билан ўлаётирман, кўз ёшим оқиб бормоқда,
бу ўлим ҳаловатни олиб, ҳаловатсиз қилади.

Ўлимдан кейин икки йўл кутади, бу иккисидан қай-
си бири менинг борадиган йўлим бўлар экан?

Эй меҳрибон қариндошим, менинг қайғум билан сен
кўнглингни мажруҳ қилмагин.

Мендан кейин йиғлама, кўнглингни синдириб маъюс
қилма, сабрли бўл, имкон борича ҳаракат қилиб шаъ-
нимга дуо қилгин.

Ортиқча йиғи-сифи қилма, сабр-бардошли бўлгин, бу
тангрининг қазосидир, сўз тамом.

Кел, энди қайтгин, уйингга боргин, қайғу-аламлар
 билан дилингни қоронғи қилиб сиқилма.

Барча керакли сўзларни сенга тайинладим, сўзла-
римни унутма, эй кўнгли тўғри.

Элигга мендан салом етказгин, бу охирги саломим-
дир, эй билими тугал.

ЎГДУЛМИШНИНГ ЎЗФУРМИШГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Сени бу ерда бу аҳ-
возда қолдириб қандай у ёққа кетаман?

Оғир дард билан бир ўзинг ёлғиз қандай қилиб қо-
ласан?..

Ўзфурмиш сўзини тугаллаётиб айтди: Эй қариндош,
энди кетгин, омон бўлгин, кўзингдан ёш тўкмагин.

Үгдулмиш ўрнидан тураёиб Ўзгурмишни қучоқлади, қаттиқ йиғлади, кўз ёшлари ерга тўкилди.

У ердан зор-зор йиғлаб чиқди, отини миниб уйн томонга йўл олди. Қайғу-аламлар билан уйига кириб келди, севинчи кетиб кўнгли қайғу-алам билан тўлди.

Боқиб кўрсанг инсон ўзи қандайин мунгли-я! Унинг шодликлари оз, турган-битгани қайғу-аламдир.

Барча тилакларига етганда севинч уни кулдиради, агар қайғу келса, алам уни зор йиғлатади.

Севганини топганда севиниб кулса, айрилиш пайтида қайғу билан йиғлатади қолади.

Гоҳо висол севинчлари билан хурсанд қиласди, гоҳо айрилиқ алами билан йиғлатади.

Дунёда фироқдан қаттиқ нима бор? Фироқнинг қайғу-аламлари денгиздан ҳам чуқурдир.

Тириклар айрилишса яна қайта топишадилар, талашиб, қидиришиб яна қовушадилар.

Ҳамма нарсадан қаттиқроқ айрилиқ бу ўлимдир, ўлимнинг чораси йўқ, унга қарши ҳеч қандай қурол-аслача бўлмайди.

Ҳамма нарсанинг фироқи яқин ёки узоқдир, ўлимнинг фироқи эса жуда йироқ фироқдир.

Энди бунга мос келадиган мана бу байтни ўқи, ўқиган сайин унинг маъноси тобора очилиб боради.

Ҳамма нарсадан қаттиқ нарса бу ўлимнинг фироқдир, кўрувчи кўзлар бу фироқдан тинмай ёш тўкади.

Тирик айрилганларга висол умиди бордир, ўлган билан дийдор кўришиш эса ҳақиқатдан йироқдир.

Үгдулмиш еди-ичди ва бир оз ҳордиқ чиқариб ором олди, сўнгра намозини ўқиди.

Қуёш ерга қайтиб кирди, юзини бекитди, қуёш кетидан изма-из ҳаво қоронғилашиб қувлашиб келди.

Тўшак ҳозирлашни буюрди, кириб ётди, аммо уйқуси келмади, алам-қайғу кўзини юмдирмади.

Туриб ташқарига чиқди, кўзидан юм-юм ёши тўкилди олам юзи ҳабаш юзидек қорайди.

Яна уйга қайтиб келиб тўшакка кирди, алам ва ҳасрат билан тўлғониб бир муддат ётди.

Румий қизи юзини ерга яширди, олам юзи занги юзидек бўлиб кетди.

Уйқуси келмади, яна туриб ташқарига қаради, Ҳулкар оғиб тун охирлаган эди.

Кўзини кўкка тикиб узоқ турди, тонг қоронғиси босди, ҳадеганда тонг ёришавермади.

Яна ётиб озроқ мизғиди, юқорига қараб яшил кўкка

боқди. Шарқдан Муштарий чиқиб кўтарила бошлади, душман олов кўтариб югураётгандай ўт ялгиради.

Яна Етти қароқчи бошини юқорига кўтарди, Сириус ва Айғир бошини ерга қўйди.

Жавзо ҳам бошини ерга қўйди, Қуёш бош кўтарди, ёруғ юзини очди. Ўгдулмиш ювиниб, покланди, намозини ўқиди, сўнг соф кўнгил билан кундалик дуоларини тақрорлади.

Оlam юзи олтин ранг қасб этди, жаҳоннинг юзи ёлиндек қизиди. Кийимларини кийди ва тезда отини тутиб, уйидан чиқиб сарой томонга жўнади.

Отдан тушиб саройга кирди, элиг уни чақирди, у кўнгли маъюс бўлиб кирди.

Элиг назар солиб Ўгдулмишнинг аҳволини кўрди, унинг кўнглинини маъюс кўрди.

Элиг ёўради: Аҳволларинг қандай, сени қайғули кўраётирман. Бу кун кўнглингга қандай ташвиш тушди, сенда унинг нишоналарини кўриб турибман, манглайнинг да хафалик белгиси бор.

Нимага қизил юзингни заъфаронга бўядинг, дунё сенга яна нималар қилди?

Ҳали қут сендан юз ўғирганича йўқ-ку, бевафо дунё давлат ҳали сенга кулиб боқмоқда-ку!

Фалак сенинг истиқболингга юрмоқда, ой чиқса ҳам, кун чиқса ҳам сенга, даврон сенинг изминингга мос ўтмоқда.

Мен жаҳл қилиб озор бераётганим йўқ, сендан хурсанд бўлиб ҳамиша очиқ чеҳра билан қарши оламан.

Бу қайғу-аламларни сенга ким етказди? Аҳволларинг қандай, қандай арз-шикоятларинг бор?

Бу қандай бемаҳал ва кутилмаган қайғу? Менга айтгин, билайнин, эй вазмин киши.

Сенга қайғу ёки алам етса, ундан менга шодлик келиши мумкинми?

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб бериб сўзга тил очди ва қариндошининг аҳволини гапириб берди.

Ўзининг у ерга борганини, уни не аҳволда кўрганини, васият қилиб нималар деганини айтди.

Элигнинг кўнгли бузилди, кўзлари ёшланди, «Эй дариго», «Эсиз яхши одам» деб афсусланди,

Тангри унинг жонини кечирсени, этига ва қонига зиён бермасин.

Яна сўради: Унинг аҳволи қандай, уни ёлғиз қолдирб келишга қандай кўнглинг бўлди?

Унга ким қараб туради, касалини ким боқади, дард билан ёлғиз ўзининг куни қандай ўтади?

Нимага у ерда бир оз сабр қилиб турмадинг, аҳволини кўра туриб уни кимга қўйиб келдинг?

УГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Угдулмиш жавоб бериб айтди: Мен бу гапларни унга айтдим, эй билими дарё.

Мени зўрлаб орқага қайтарди, гапимга кирмади, гапларимни қайта-қайта айтиб кўрдим, лекин кучим етмади...

Энди бунга мос келадиган манави сўзни эшит, кўнгилга жо қилиб ол, сўнг ўзингга касб эт...

Элиг яна айтди: Эй Угдулмиш, алам-қайғу билан сиқилиб юраверма. Ўзфурмиш эзгу киши, эзгулар сарваридир, агар ўлса, худойим унинг ишини соз этади.

Тириклиқ маъноси нима эди, нима бўлади қабилидаги ташвиш бизларга ҳам келади, эй доно.

Афсус, ўз йигитлигимизни беҳуда ўтказдик, қайғуравериб кўнгил ва дилимиз аянчлидан аянчлидир.

Ўтказган тириклигимиз тушга ўхшайди, қандай ўтган бўлса, эвази шундай келади.

Бу қолган тирикликни беҳуда ўтказмаслик керак, орзу-ҳавасларга кўнгил бермаслик керак.

Қанча яшамасин, одам ўлади, ўлим келгандан кейин мунг билан ўкинади.

Бундан буён сен сиртдан туриб, меҳрибон бўлиб ҳалқ манфаатини кўзда тут.

Мени ташвишлардан қутқаравер, ўзингни эсдан чиқарма, мукофоти учун худс эзгу йўл беради.

Бу ҳақда нима дейилган, эшитгии, эй феъли муқим, эй худонинг қулларига меҳрибон киши:

Ким эзгулик қиласа, унга эзгу мукофотни ҳам худо беради, кўзингни очгин.

Ким ёмонлик қиласа, ўзига қилади, у ёмонликнинг мукофоти ҳам ёмонлик бўлади.

Ёмонликни истасанг, бор, ёмонлик қил, бу ёмонликнинг мукофоти кейин йиғлатади, билиб ол.

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб берди, айтди: Элиг бу янглиғ панд-насиҳат, ўғит бериб турса,

Халқ орасида тартибот тамоман эзгу бўлади, тангри бу бекликни юксалтираверади.

Элигнинг умри узоқ бўлсин, қут билан барака топсин, жоним, таним, руҳим унга фидо бўлсин.

Уладиган кишини эзгу номдан бошқа нарса қаноатлантиrmайди, эркли худо шу ном билан жовидон тутсин.

Ўлим ортингдан доим пойлаб юради, ухлаб ётгандек унга ўзингни тутиб бермагин.

Билимли киши бу ҳақда жуда яхши айтибди, ҳушёрлар йўли мана бундай бўлади, кўргин:

Кўринмас ажал пистирмада пойлайди, умидли кишиларни ғафлатда босади.

Ёмон, яхши барча қора ер билан тенг бўлади, азалдан ёзилган қазо етса, унга чора йўқдир.

ЭЛИГНИНГ ЎГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Тангри бундан буён менга тавфиқ берсин, адолат қиласин.

Элиг сўзини тугатди, жим қолди, Ўгдулмиш у ердан қўзғалиб, ташқари чиқди.

Ўгдулмиш яна бир неча муддат сабр қилди, ғамқайғу билан сиқилиб юрди.

Аlam билан қариндоши учун қайғуриб, жонини коғитиб, юзини сарғайтирди.

Қариндоши ташвишида бу ерда сабр қилиб турга олмади, беихтиёр яна унинг олдига боргиси келди.

Туриб элиг ҳузурига борди, элиг чақирди, у кириб кўриниш берди.

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Элигга баён қилди, айтди: Мен бугун бориб қариндошимдан хабар олайин.

Унинг ҳоли не кечди, кўрайин, қариндошим тирик борми экан?

‘ ЭЛИГНИНГ ҮГДУЛМИШГА ЖАВОБИ

Элиг айтди: Борсанг ярашади, қариндошлиқ, яқинлик меҳрибонлик билан бўлади.

Майли бор, менинг номимдан ҳам ҳол сўра, касалини кўр, нима экан, кўнглига тасалли бер.

Ҳа, албатта, деб яна у ердан чиқди, уйига келиб тушди, бир оз дам олди.

Егулик-ичгуликлардан бир оз еди-ичди, яна от тутиб, қайғу чекиб қариндоши томон жўнади.

У яқин бориб отдан тушди, эшик олдида туриб чақирди, киришга йўл-ижозат сўради.

ҚУМАРУ ҮГДУЛМИШГА ЎЗҒУРМИШНИНГ УЛИШИНИ АЙТИШИ ҲАҚИДА

Қариндошининг муриди Қумару чиқиб, салом қилди, сўнг кўзидан ёш сочиб йиғлади.

Рўпарасига келиб айтди: Эй биродар, тангри хайрингни берсин, кўнглингни бузма.

Қариндошинг оламдан ўтди, бу дунёни тарк этди, сен осойишта ҳаёт кечиргин, умринг узоқ бўлсин.

Сен энди йиғлама, сабрли бўл, ўзингни тийгин, тирикларга ўлимдан бўлак чиқадиган ер — эшик йўқ.

Туғилган албатта ўлади, ширин жон кетади, на бек, на қул, на пайғамбар тирик қолади.

Бу ўлим бизлар учун доим шайланган, унга чора ёки қарши турадиган мустаҳкам тўсиқ йўқ.

Ўгдулмиш эшитиб овоз борича йиғлайди, пушаймоникдан ўзини урди, юлди, ёш тўқди.

ҚУМАРУ ҮГДУЛМИШГА ТАЪЗИЯ БИЛДИРИШИНИ АЙТАДИ

Қумару Ўгдулмишни юпатиб, айтди: Сабр қил, кўнгил, тил ва дилингда худо ҳукмига рози бўл.

Улим келадиган кун барчага баравар мавжуддир, у ўлди, энди сен ўлимга ҳозирлан.

Нима учун йиғи қиласан, эй ўғил, ким урди, ё ким сўкди, қандай зиён етди?

Равон жонни унга худо берган эди, уни яна қайтиб олди, жони чиқиб кетди.

У эпди бу ерга қайтиб көлмайди, сенга ҳам, менга ҳам у ёқقا бориш қисмати ёзилган.

Айтди: Тур, бориб қариндошинг гўрини кўргин, зиёрат қилиб, яна қайтгин.

ЎГДУЛМИШ ЎЗФУРМИШГА ТАЪЗИЯ ТУТИШИ ҲАҚИДА

Қариндошининг гўрини бориб кўрди, гўрини қучиб йиғлади, бор ёшини тўқди.

Айтди: Эй қариндошим, туриб менга қара, юзингни кўриб мөхрим қонсин.

Сени кўргани қўмсаб келган эдим, келган чоғимда мендан юзингни яширдинг.

Эй кўнгилнинг танлагани, севимли, жонга жон, сениз бу руҳим қандай равон яшасин?

Мен сени тушимда кўргандай бўлиб қолдим, кўрганим ҳамоно яна йўқотдим, фойиб бўлиб кўздан йироқ кетдинг.

Элиг бу хабарни эшигчач уйидан чиқиб Ўгдулмишнига келди, астойдил кўнглидан чиқариб унга таъзия билдириди.

Элиг унга айтди: Эй Ўгдулмиш, ақл-хушингни йигиб ол, унинг ҳақига дуо қилиб бурчингни ўтагин.

Ўзфурмишин тангрининг ўзи ярлақасин, унинг барча қилган гуноҳларини кечирсан.

Бу қайғу ичида тангри сенга сабр берсан, тангри сени шод қилсан, дўзахдан омонлик берсан.

Одамлар учун эшикни беркитибсан, йўлни кесибсан, сўзлашдан тийилибсан, одамлардан ўзингни олиб қочибсан.

Бу қилиқлар сенга муносиб эмас, заковатли одамлар бундай йўл тутмайдилар.

Сенга ким зулм ўтказди, менга айт, ё ким хафа қилди, ўчакишиди?

Қариндошинг қисмати тангрининг унга ёзган қазосидир, тангри ўз қазосини юритди.

Нима учун йиғлайсан, йифи-сиғининг нима кераги бор? Бу яхши одат эмас, сен бу одатни ташла.

Туғилган ўлади, кўтарилган пасаяди, юрадиган тиради, тангри берганларини қайтариб олади.

Қариндошинг ўлимни сенга ибрат бўлсан, сабр қил, ҳаён йиғ, тириклигинг ҳаловатли бўлсан.

Улаётганин кўрган тирик қолувчи панд-васиятга амал қилиши керак, ўша панд-васиятга амал қилувчи қани?

Ўлганнинг пандига қулоқ сол, у нима деган: Мени ўлим тутди, мен кетдим, у сени ҳам тутади.

Энди бунга мос келадиган мана бу байтни ўқи, ўқиб-гина қолмасдан уни кўнгилга жойлаб ҳам олгин:

Сендан бурунги ўлганлар минг-мингдир, улар наси-ҳат қилиб шундай деганлар: Менга назар сол, менга.

Фафлатга ботиб юрдим, кўп беҳуда вақтихушлик қилдим, ўлим тутди, ўлдим, у сенга ҳам келади.

Элиг ўгдулмишдан унинг қандай ўлгани, аҳволини, нимаики билганларини такрор сўради.

У элигга кўрганларини, ўлар пайтида васият қилиб айтиб қолдирган сўзларини баён қилди.

Туриб раква билан ҳассасини, эсдалик қилиб элиг-нинг олдинга қўйди.

У айтди: Қариндошимнинг менга қолдиргани, ундан ёдгор бўлиб қолган нарсалар мана шулардир.

Элиг ҳам бу эсдаликлардан бирини олсин, бу нарса баҳтга элтади ҳамда кейин асқотиб қолади.

Элиг қўл сунди, ҳассани қўлига олди, у айтди: Бу эсдалик менга баҳт келтирсни.

Бу раквани сен олгин, қариндошинг юзини кўрмакни истасанг, ушбу билан кўргин.

Ўгдулмиш қўл суниб раквани олди, кўнгли эзилди, қўзидан ёш оқди.

Элиг айтди: Кўргин, агар дид билан ўйлайдиган бўлсак, бу ибрат биз учун етарлидир.

У шундай яшади, дунё унга етди, кифоя қилди, тағин ортиб ҳам қолди, эй феъли тузук.

Феъл-атвори мулоийм, ишга заковат билан қўл урган киши нима дейди, эшитгин:

Бу дунё нарсаси кўп бўлса ортиб қолмайди, оз бўлса ҳам баҳарҳол етади.

Бу дунё нуқсонлари минг-мингдир, фазилати бир-гинадир, одам уни қандай ўтказса, шундай ўтаверади.

Улиб кетгач, бойликнинг нима фойдаси бор, сендан кейин уни еювчилар севинади.

Қариндошинг дунё нарсасини тарк этиб, ундан қочди, чипта жулдур кийди, арпа истеъмол қилди.

Тириклик ўтказди, яшади, ўлиб қолмади, ўзидан кейин сювчиларга бойлик қолдирмади.

Туну кун жаҳд қилди, юкини енгиллатди, дунё ма-шақатларини тортиб ўтиб кетди.

У ҳозирлигини қилди, кўр, бу халос бўлди, бизнинг ишимиз нима бўлар экан, олдимиизда шу жумбоқ бор.

Элиг минг турли эзгу сўзлар билан ўғит берди, бутун вужуди билан берилиб узоқ насиҳат қилди.

Элиг туриб яна саройга борди, алам, қайғу чекиб уйга кирди.

Ўгдулмиш бир неча кун таъзия қилди, қайгули кунларни ўтказиб чеҳраси очилди.

У қайғу-аламларни унудти ва яна аввалгидек едичди, кўлди, севинди.

Халқни бошловчи, билим билан эл-юрт ишларини бажарувчи киши жуда яхши айтибди.

Қайғу-алам сени қанчалик асир қилса ҳам, кўз қанча йиғласа ҳам киши яна албатта кулади.

Азалдан дунёнинг қонун-қоидаси шудир, қайғу ҳам, ҳасрат ҳам қанча вақт ўтса, шунча эскиради.

Ўгдулмиш қайғуларини ўтказиб юборди, хизматини қилиб турди, тадбирлар қилди.

У харислик билан хизмат бошлади, саройга тонг қоронғисида борадиган бўлди, ишларини астойдил бажарди.

Элиг бир кун Ўгдулмишни чақирди, ундан халқ аҳволи, эл-юрт ишлари ҳақида сўради.

У айтди: Эл ҳоли қандай, халқ аҳволи қандай, даврон қандай кечәётир.

Менга кўз, қулоқдирсан, ҳамма ишларимнинг ривожини сендан умид қиласман, унинг ривожини ўзинг очавер.

Бир неча вақт қайғу-алам чекдинг, ишга қўл текиза олмадинг, энди ишларинг қандай?

ЎГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Ўгдулмиш жавоб бериб айтди: Эй бек, халқнинг аҳволи эзгу дуо ортарли даражада яхши.

Бири — сўз, нафс, кўз ва шаҳват ҳирсидир, мана шулар кишининг тоати учун оғатдир, ундан тийилиш лозим.

Бири — нафси тўйғач, бир оз кам сўзлаш, яроқсизларни ўзидан йироқ тутишдир.

Заковатли ҳамда билимли кишилар шундай кишидирлар, заковатли, қўнимли кишиларнинг сўзларини олса, амал қилса бўлади.

Заковатли кишиларнинг сўзи мақтагулиkdir, улар-

нинг сўзи тўғри, рост бўлади, чинлиги белги бериб туради.

Улар ярамасга яқинлашмайдилар, ўзларини тортадилар, кераксиз нарсани кўрмайдилар, кўзларини юмадилар.

Элиг айтди: Бу сўзларни ўринли сўзлаётисан, улар ҳаддан ортиқ манфаатли сўзлардир.

Бу тану жон жафочидир ҳамда тубандир, жафокорга жафо қил, ўзингни сақлагин.

Тану жонни севиб, қанча яхшилик қилсанг, унга жавобан, шунча жафо кўрасан.

Жафочи тану жонга даво ҳамда илож борасида кишилар сараси жуда яхши сўзлабди.

Кимга жафо қилсанг жафо кўришга ҳозир бўл, жафочи ўз жафосини кунда етказаверади.

Кимни яхши тутган бўлсанг ундан хавотирланиб тур, у сени ёмонликлар билан зор-зор йиғлатади.

Эй элиг, мана бу уч нарсанинг семизи ярамайди, бири — ит, бири — ов қуши, бири — тану жон.

Буларни қаттиқ тийиб очиқтириш керак, токи шутуфайли бўйин суниб йўлга киришга мажбур бўлсин.

Кузатиб турилмаса ов қуши ўлжасини қидирмайди, ит семиз ва тўқ бўлса овни овламайди.

Тану жон тўйиб кетса маст туйдек бўлади, яхшилар орасидан қочади, уни ўз ҳолига ташлаб қўймаслик керак.

Ов қушинг овламаса унинг зарари бир ўрдакдир, итинг овни ташласа унинг зарари бир оқсувсадир.

Тану жон қутурса, бўйни йўғонлик қилса, сени ўтга ташлайди, фарёд билан йиғлатади.

Ҳеч вақоси йўқ қашшоқ баҳтиёрдир, у борига рози бўлиб ҳамиша кўнгли бой юради.

Улуғлик, давлат, баҳт — қут кишини мағрурликка етаклайди, киши ўз одамийлик бурчини унутади.

Мағрурлик бандасини тангридан узоқлаштиради, зақоватлилар бундай йўлдан юрмайдилар.

Қашшоқ ҳам ўлади, шунингдек бой ҳам ўлади, икки газ олиб кетади, қора ер билан тенг бўлади.

Қашшоқ ўлса, халос бўлади, мاشаққати кетади, бой ўлса, мол-дунё қолади, унинг юкини гуноҳи ҳисобида олиб кетади.

Мана бу сўзлар айнан шунга мос келади, бу сўзлардан ўзингга улуш олгин:

Эй неъмат соҳиби, ўлим машаққатингдир, эй меҳнат соҳиби, ўлим роҳатингдир.

Қашшоқ ўлса, қутулади, мاشаққати кетади, ўлим тутса, эй бой, ҳисоб беришинг турган гапдир.

ЭЛИГНИНГ ҮГДУЛМИШГА СЎЗИ

Элиг яна айтди: Бу дунёда чақадиган илон, чиён талайдир.

Ейиши учун овқати оз, заҳари кўпдир, яна мақтови кам, сўкишн беҳисобдир.

Заковатли қўл суниб оладиган нарсаси арзимасдир, билимли оч қолади, ейдиган нарсаси арзимасдир.

Бу дунё билимсиз учун жаннатдир, фароғатда шодланиб, ташвишсиз юради.

Дунё билимли учун тиканга тўладир, ерга оёқ босса дарҳол тикан киради, сақланиш керак.

Дунё ичи билимли учун заҳар-заққумдир, шу сабабли билимли неъматдан баҳра ололмайди, ўз тинкасини қуритади.

Шу сабабли зоҳидлар ўғил-қизни ташлаб, бу дунёни тарк қилганлар, бу сабабли обидлар масжид эшигига майл қилиб, бу дунёдан воз кечганлар.

ҮГДУЛМИШНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ

Үгдулмиш жавоб бериб бу сўзларни айтди: Барча сўзларининг рости — шу, зеҳи билан андазалаб иш тутгин.

Зеҳи солиб қарасанг бу дунёning қилиқлари, унинг тарзи-рафтори мисоли даҳшатли аждаҳо кабидир.

Ўзи парваришлайди, ўзи семиртиради, парваришлаганинг этини яна ўзи ейди, ўзи ҳалок қиласди.

Дунёning аҳволига чуқурроқ назар солсанг ва уқсанг, унинг йўриғи ҳайратдан танг қоларли даражададир.

Одам Ато ва Момо Ҳаво дунёга тушиб, зурриёт тарқатдилар.

Улардан бошлаб то бу кунгача не-не мардлар, беклар беги дунёга келдилар, давру даврон сурдилар.

Не-не донолар, не-не ботирлар, мерганлар, не-не шижоатлилар, не-не мағрур эрлар, не-не қоядек келбатли мардлар бунёдга келди.

Не-не зукколар, не-не донишмандлар, телбалар, овсарлар, нобакорлар туғилдилар...

Баъзилари оз яшадилар, баъзилари — узоқ, баъзилари баландпарвоз сўзлаб, мағруронга бош кўтардилар.

Баъзилари яратган эгамга қарши туриб, ёйини созлаб ёв каби ўқ уздилар.

Энди бу байтни ўқигин, унда нима дейилади, эшитгин ва уқиб олгинда, ўз феълингни тузатгин:

Хоҳ донишманд бўлгин, хоҳ минг йил яшагин, бутун олам неъматларига эришиб ундан баҳраманд бўлгин.

Охири ўзинг қора ер бўлиб ўласан, ўлим тутса олиб кетади, тавба билан яшагин.

Қанчадан-қанча яхши билимдон, донолар қад кўтардилар, улар излаб тириклик ризқларини тополмадилар.

Бу кун худди туғилмагандек бўлиб, чириб, қора ер қаърида ётибдилар, назар сол.

Не-не турли, не-не янглиғ одамлар дунёга келдилар, қора ер уларни еди, ютди, назар сол.

Обод сарой, ўрда қасрларни ташлаб, қора ери тўшаниб ётибдилар.

Ухлаётирларми, овозлари йўқ ёки нафаслари чиқмайди, уларнинг ҳоллари не кечაётган экан, билувчи қани?

Бу кунда барчаси эзгуликка интиқдирлар, ейиш ва кийиш уларга буюрмаган.

Ғамгинликда ўқинч билан ётибдилар, улар эзгуликни қўмсаб, минг-минг орзулардан умидвордирлар.

Энди тангри бизга бу кунларни ато қилди, бу елгин даврни беҳуда кетказиб бўлмайди...

Ўгдулмиш тилида олқишиш айтди ва, эй доно бек, узоқ яша, умринг узоқ бўлсин, деб дуо қилди.

Севинч, шодлик билан узоқ яшагин, кўп фароғатлангин, эй феъли зарир.

Аттанг, сендай қишилар ўлиб, суяклари чириб қора ерда ётсалар-а!

Нима ҳам қила олиш мумкин, тангри бу дунё ишига шундай тартиб берган, эй эл бошлоъчилар сарвари.

Сенингдеклар гарчи ўлсалар ҳам, ўлик бўлмайдилар, чунки ўзинг эзгуликлардан улуш олгандирсан.

Хоҳ ўл, хоҳ узоқ яшагин, отинг тилларда эзгулик билан тарқалгандир.

Севгучиларинг кўп бўлсин, севмагувчиларинг бир-бир тумтароқ бўлсин, еринг кенгайсин.

Сўзини тугатди, ер ўпди, туриб ташқари чиқди, отини миниб уйига томон жўнади.

У келиб уйига кирди, еди, ичди, бир муддат ором олиб ётди.

Яна эрта туриб, ишини бошлади, маслаҳатлар берди,
пазорат қилди, ўзи ҳам ишлади.

Кўнгил, тилини тўғри тутди, феъл-авторини тузатди,
ҳамма эгрилар тўғри йўлга кирдилар, феълларини ях-
шиладилар.

Олам гуллиб яшнади, кундан-кун эзгу дуо ортди,
эзгу дуо билан кунлари баҳтли ўтаверди.

Улар ўлдилар, эзгу отлари қолди, яхши номлари асло
йўқолмайди.

Энди назар солгин, бу янгилик одамлар одаммиканлар,
бу — фариштанинг иши-ку.

Агар улар ўша даврда одам бўлган бўлсалар, бу
кунги халқни ким деб атаса бўлади, айтиб бер?

Агар бизлар одам бўлсак, эй доно, шубҳасиз, уларни
фаришта дейиш керак.

Уларнинг феъл-хулиқлари, йўл-йўриқларидан ибрат
олиб, сўзларига амал қилиб қутга эришиш керак, эй эзгу
хожам.

Уқувли уқади, билимли биладики, одам албатта ўла-
ди, бу дунё шубҳасиз қолади.

Сендан олдингилар ўлади, буни ўз кўзинг билан кў-
расан, бундан ҳам улуғ панд, яхшироқ ибрат бўладими?

Қаср, ўрда, саройлар ҳаммаси қолади, инсон улар-
ни доим банд қилиб туролмайди.

Қанчадан-қанча ўрда, қаср, саройларни, қалъалар-
ни ўлим бузиб, қора ер билан тенг қилди.

Қанчадан-қанча шаҳар, қишлоқ, боғ, гулзорларни бу
ўлим шип-шийдон ва холи қилиб қўйган, эй тирик, кўр-
гин.

Қаср, ўрда, саройлар сенга қолади, сен уларни та-
сарруфингга оласан, мен учун мана шу панднинг ўзи ки-
фоядир.

Беҳисоб лашкар эгаси бўлмиш жаҳонгирлар қани,
улар лашкарини қолдириб, қора ер билан тенг бўлиб
кетди.

Қани ўша элим оз деган сук эл бошловчи? У талай эл-
ларни зўрлик билан босиб олди, лекин баҳраманд бўла
слмади.

Қани ўша одамлар ер-мулкларини куч билан тортиб
олган киши? У бир қулоч ерга эга бўлиб, азоб чекиб
ётибди...

Қани ўша бошқаларни топтаб оёқ ости қилувчи киши,
у қора ерда тенг бўлиб, нечоғлик ранжида бўлиб ётибди?

Қани ўша дунё учун урушувчи киши? Дунё қолиб
кетди, у эса начор ўлди-кетди.

Қани тиним билмай бойлик йиғувчи киши? У икки газ бўз олиб кетди, энди бўлак нарса керак бўлмайди.

Қани ўша кўплаб ер-мулк истовчи киши? Унга қора ер киғоя бўлди, иши саранжом бўлди-қўйди.

Дунёнинг ҳоли мана шунақадир, заковат билан на-зар солсанг, барчаси тушунарли бўлади.

Роҳатлари кетидан машаққатлари, севинчлари кетидан қайгулари, қадр кетидан қадрсизлик, шодлиги кетидан хафалик келади.

Нимаики бошингга тушса кўтаргин, ҳасрат-шикоят қилмагин, роҳат ортса унинг мashaққати ҳам ортади.

Эй машаққат билан сабр қилувчи, таълим берувчи нима деганини эшит:

Эй неъмат соҳиби, шукр қилиб неъматлардан баҳраманд бўлгин, эй меҳнат соҳиби, сабр қилиб эгилгин.

Сабр қилсанг меҳнатинг, неъматинг бўлади, шукр қилсанг неъматларинг ошиб-тошиб кетади.

Эй доно, эндиги замонга бир назар солгин, барча иш-амаллар мутлақ ўзгариб кетди.

Билимлиарнинг қадрлари тушиб, таъқиб қилинганлар, заковатлилар, хўрланганлар лом-мим деб оғиз очолмайдилар.

Элда ярамас одамлар кўпайиб кетди, ювошлар оёқости ва озордийда бўлдилар, бошларини кўтаролмайдилар.

Фисқу фасод эгалари мард аталадиган бўлдилар, ич-килил ичмайдиган кишининг оти хасис бўлди.

Ҳалол бутунлай ўйқолди, ҳаром эса авж олди, ҳаром еювчиларнинг кўнгилларини қора кир босиб кетди.

Ҳалолнинг фақат отигина қолди, ўзи кўзга кўринмайди, ҳаром торожи бошланди, уни еб тўйдим дейдиган одам қолмади.

Ҳаромни ҳаром дегувчи одам қани? Ҳаромни ташлаб ҳалол егувчи одам қани?

Андишали деб аталувчи тўғри, чин одам ким? Ундей одам қолмади-ку, ахир бир кун келиб ажрим қиласидиган ҳақиқат куни ҳам бор-ку?

Кўнгиллар ҳаром билан кирланиб, жуда қорайиб кетди, ҳалолни истаб қаердан топса бўлади, эй ўғил.

Мана бу сўзлар бунга ўхшатишга жуда мос келади, бу сўзларни яхшилаб эшитиб ол, эй кўнгли тўғри:

Кўнглим ҳаром билан қора ва кир бўлиб кетди, ўзим билимнинг юздан бир улушкига ҳам амал қилмайман...

Оlamнинг тарзи мутлақ, бошқача бўлиб кетди, одамларнинг тиллари дилларидан бошқача бўлиб қолди.

Вафо йўқолиб кетди, халқ орасида жафо ривож олди, ишонса бўладиган одамни топиб бўлмайди.

Одамлардан вафо кетди, жафо авж олди, ишонадиган, таянадиган одамга қаҳат келди.

Қариндошлар орасида яқинлик-ёвуқлик узилиди, эзгу дўстлар садоқатларини ташладилар.

Кичикларда одоб йўқ, улуғларда билим йўқ, пасткашлар кўпайиб кетди, оққўнгиллар йўқолди.

Омонатнинг отигина бор, уни сақловчи одам қани, насиҳат сўзигина бор, унга риоя қилувчи одам қани?

Амри маъруф қилувчи одам қани, қолмади-ку, муртад ва мункирларни тиювчи одам қани?

Савдогарлар омонатларини ўртадан кўтардилар, ҳувармандлар насиҳат қилмай қўйдилар.

Билимлилар сўзларини тўғри сўзлай олмайдилар, аёллардан уят-андиша кетди, юзларини беркитмайдилар.

Тўғрилик кетди, ўрнига эгрилик келди, қани, бирорта ҳам художўй одам қолмади-ку.

Жамоат кўп, масжидлар эса оз, етишмас эди, энди эса жамоат озайиб кетди, масжидлар бўм-бўш бўлиб қолди.

Барча одамлар пулнинг қули бўлиб қолдилар, кимда кумуш пул бўлса, ўшанга бўйин эгадиган бўлдилар.

Андишли одам нима деганини эшигтгин, унинг сўзларини кўнглингга жо қилиб олгин:

Бирорта тўғрилик қилувчи одам борми, қани? Дўст тутиниб юрувчи одам борми, қани?

Борлиқ одам бузилди, буни кўриб ҳайратланувчи бирорта ҳам одам қолмади.

Кўнгиллар қаттиқ бўлиб кетди, тиллар эса юмшади, тўғриликнинг ўзи йўқолди, унинг ҳидигина қолди.

Ўғил отага оталик қилмоқда, гўё ўғил бек бўлиб, ота унга қул бўлиб қолган.

Тириклик қисқармоқда, аламлар узаймоқда, суклик тобора ортиб бормоқда, севинчлар қисқармоқда.

Қашшоқ, тул ва етимларни ярлақовчи одам йўқ, олам тафтиш қилинди, уни кўриб ҳайратланувчи одам йўқ.

Оlamни кўриб синаган сахиӣ, қўли очиқ, билимли доно жуда яхши гапирган.

Олам охир бўлди, қонун-қоидалар бузилди, ёмонларга қараб яхшилар ҳам бузилдилар.

Заковатли тушунади ва билимли биладики, йил, ой ва кунлар ўтиб қулли явмин батардир.

Үрил-қиз ота ҳурматини ташлади, қари деган ном одам
учун ҳақорат бўлиб қолди...

Тўрт юз олтмиш иккинчи йил эди, мен ушбу қиссан-
ни андазалаб ёзиб тугатдим.

Ақлим етган нарсалар ҳақида ҳаттул имкон гапирдим,
эй ўқиб ўқувчи, сен ундан ўзинг учун баҳра олгин.

Йўл ва йўриқларинг қанақа бўлиши кераклиги ҳақи-
да озроқ бўлса-да гапирдим, заминингни мустаҳкамла.

Менинг айтганларим ҳам дин йўли, ҳам дунё ҳақи-
дадир, фақат шу йўлдан юргин бу йўлдан адашмагин.

Агар бу дунёни истасанг, йўриғи мен айтганичадир,
агар охиратни истасанг, унинг йўллари ҳам таърифлага-
нимчадир...

Ўзим учун шуҳрат, доңг, яхши ном истамадим, хоҳ
ўзимга қарашли, хоҳ ёт-бегона бўлсин, ўзгаларнинг
манфаатини кўзладим.

Ўқиган ўқувчи мени эслаб ҳақимга дуо қиласмикан,
деган умид билан бу ишни қилдим.

Истагим ва умидим фақат шудирки, ўқувчи менинг
ҳақимга дуолар қилсин.

Тилим сўзлади, қўлим эса уларни ёзди, бу қўл ва
тил ҳам албатта ўзим билан кетади.

Қўл ва тилнинг ёдгорлиги мана шу китобдир, эй зий-
раклар, уни ёзиб сизларга қолдираётиман...

ЙИГИТЛИККА АЧИНИШ ВА ҚАРИЛИК ҲАҚИДА

Кезувчи булутдек йигитликни кетказдим, ўткинчи
бўрондек тирикликни ўтказиб юбордим.

Эсиз йигитлигим, эсиз йигитлигим, мен сени қаттиқ
тувишни уddaрай олмасдан қочириб юбордим.

Эй йигитлик, менга яна қайта келгин, шоҳи-ипаклик-
ларга ўраб-чирмаб, елкамда кўтариб ардоқлайнин.

Эсиз бу йигитлик, у қани, қаёқка кетди? Қанча қи-
дирмайин, уни истаб топа олмадим.

Тириклик лаззати, ширин жоннинг севинчи бўлмиш
йигитликдек яхши нарса йўқ экан, мен кўп истаб сўроқ-
ладим.

Ёшликнинг ҳаловати, йигитликнинг фарогатини мен
қўлдан бериб қўйдим, тувиш керак бўлган пайтида қо-
чириб қўйдим.

Агарчи гоз турсам ҳам қариликдан унинг фойдаси йўқ,
афсуслар бўлсинки, умримни бекорга ўтказиб юбордим.

Эй йигитлик, сенга афсуслар чекиб ачинаман, бутун кўркимни сен олиб кетдинг, мендан узоқлаштиридинг.

Юзим аргувондек қизил эди, энди унга заъфарон уруғини сепдим.

Ипорли қора бошимни кофур билан беркитдим, тўлин ойдек тўқис юзимни қаёкларга жўнатдим?

Турли-туман гулларга бурканган чиройли баҳордек эдим, энди хазон тўқдиму борлиғимни қуридим.

Бўйим қайиндек рост, ўқдек тўғри эди, энди ёйдек эгилиб, мункайиб қолдим.

Афсус, умримни айш-тараб билан беҳудага ўтказдим, энди ўқинчлар билан кўздан қонли ёш оқизмоқдаман.

Кичиклигимни ўтказиб юбордим, йигитликни йўқотдим, кунимни хираваштиридин, ўзимни чўқтиридим.

Емоқ-ичмоқ бўладиган бўлса, молдек едим-ичдим, ти-лак кетидан қувиш бўладиган бўлса, туман, тўзон кўта-риб елиб-югурдим.

Фақат қуш овига маҳлиё бўлиб шодландиму, учар қушдек аргумоқни — йигитликни тузофимдан чиқариб юбордим.

Дўсту ёрларимга ширин жондек эдим, душманларими-ни эса асовдек ҳуркитдим.

Қанчадан-қанча одамларнинг дилларини оғритиб ҳа-қоратлар қилдим, гуноҳсизларга қўл кўтариб ноҳақ зулм қилдим.

Ёвини мағлуб қилган марддек кўкрак кериб гердай-дим, ўзимни мағрур тутиб қоя тошдек ғўдайдим.

Ичиб ётган одамдек ухлаб ғафлатга ботдим, уйғониб ўзимга келдим ва йўлдан озганлигимни тушуниб тангридан уялдим.

Тангрининг тоат-ибодатлари қолиб одамларнинг хизматларини қилдим, олам бўйлаб югуриб ўзимни ҳар ёнга урдим.

Тилак-орзулар кетидан анчай югурдим, қутурган бўри каби оламга жар солдим.

Одамларни банди қилдим, зўрлик билан пул ва молларини тортиб олдим, баъзиларга ғазаб қилдим, баъзиларга озор бердим.

Раббим мендан нега бундай қилдинг, деб сўрайди-ган бўлса, қандай қилиб алдашим мумкин, энди уятга тушиб қолдим.

Қайси бир телбанинг феъли бундан баттарроқ бўла-ди? Утаётган кунларимга маҳлиё бўлиб умримни ўтка-зиб юбордим.

Ҳалсаат ва шодликлар ўтиб кетганидек меҳнат ва

машаққатлар ҳам ўтиб кетди, кун ва ойлар бекорга ўтиб борди, ўкинчга қолдим. Тахмин қилайинки, ё Хисравдек, ёки Қайсардек бўлдим, ё Шаддод ва Од каби боғи эрам бунёд қилдим.

Искандар каби бутун жаҳонни қўлга киритдим дейин, ёки Нуҳ ёшин тугал яшаб умр кечирдим, деб ҳисобла́йин.

Узим яшиндек қиличли Ҳайдар бўлдим дейин, ёки Рустам каби оламга донг таратдим дейин.

Ё Исо бўлиб осмонга кўтарилидим, ёки Нуширавон каби одил сиёsat юритдим, деб ҳисобла́йин.

Ё Қорун молу дунёсидек ганжим тугал бўлди деб билайин, ёки Асхоби Раъс каби темир шаҳар бино қилдим дейин.

Оқибати ерга қайтиш бўлгач, буларнинг нима фойдаси бор? Дунё қолмоқда, мен эса икки газ бўз билан кетмоқдаман.

Дунёга яланғоч келган эдим, ер бағрига ҳам яланғоч кираман, нима учун ўзимни бу дунё билан бунчалик маҳлие қилдим?

Ўткинчи дунё шамол ва бўрондек ўтиб кетди, мен ўткинчи дунёга ғоғиллик билан ўзимни босқин қилдим.

Тирикликка манфаат келтириши мумкин бўлган эзгу феълларим қани, йигитликда экинни қандай ерга эккан эканман?

Нима эккан бўлсам оқибат ўшани ўраман, нима ўрибиниқсан бўлсам, ўша билан ўзимни хушлайман.

Йигитликни ўтказиб юбордим, қариликка етишдим, қандай сўзларни тўкиб солган бўлсам, энди ҳаммасига тавбалар қилайин.

Узун тунлар ётмасдан тангримнинг тоатини қилайин, тинмай бедор йиғлайин, чунки гуноҳларга ботганман.

Оқибат илон, қурт, қўнғизларга емиш бўладиган бу танамни нима учун ардоқлаб неъматлар билан парваришладим?..

Қарилик қистовга олмоқда, йигитлигим йироқлашиб, кетган, ҳаловатларим йўқолган, у томон кетишга йўлимни тўғрилаганман.

Бу ўта кўхна дунё беҳисоб халқларни авраб домига тортган, мен уларнинг қайси бириданман, нега бу дунёни бунчалик севганман? Ё рабб, доим ҳушёр тутавергин, сен ўзинг эгамдирсан, мени раҳматингдан четда қолдирма, кўнглимни поклаганман.

Гуноҳларни кечиравчи яккаю ягона эгам сендирансан, сен қилган гуноҳларимни ярлақаб кечиргин, энди гуноҳли ишларни унутдим.

ЗАМОНА НОБОПЛИГИ, ДУСТЛАР ЖАФОСИ ХАҚИДА

Турайин, борайин, юрайин, оламни кезайин, оламда вафоли одам бўлса, мен уни қидирайин.

Одамийлик қаҳатчилиги бўлди, чин одамни қаердан излаш мумкин? Қидириб топиш мумкин бўлса, бир қидириб кўрайин.

Вафога қаҳат келди, жаҳонда жафо тўлиб кетди, кимда вафо қолган бўлса, мен ундан озроқ сўрайин.

Мабодо бирорта вафоли сахий одам топа олсам, уни елкамда ардоқлаб кўтарайин, кўзимга суртайин.

Агар вафоли одамни топа олмасам, тоғларда кийиклар билан тириклик қилайн.

Овқатимга ўсимлик илдиз, ичишимга ёмғир суви бўлса бас, қумтепаларда тунайин, каноп кийим кияйин.

Ё ваҳший ҳайвонларга қўшилиб биёбонларда югураин, одамлардан йироқлашайин, оламдан йўқолайин.

Бу ҳам бўлмайдиган бўлса оламни бирваракайинга елга берайин-да, дарёдек оқайин, тўзондек тўзнийин-да, мутлақо йўқ бўлиб кетайин,

Эй эгам, мунгга қолдим, вафосизларга дуч келдим, агар вафоли қолган бўлса, ширин жонимни бағишлайн.

Одамнинг фақат отигина қолди, одамийлик маҳв бўлди, одамийлик феъли қаерга кетди, кетидан мен ҳам борайин.

Дунёда меҳру оқибатли одам йўқ, мен анчайин қидирдим, меҳрсизларга кўнглимни қандай қилиб боғлайн?

Кимни ўзимга кўздай яқин тусам, шайтондек душман бўлиб чиқди, шайтонни нима қилайн?

Кимни севган бўлсан ширин жон баробарида тутдим, ундан жафо келди, яна кимни севайин?

Тил ва сўз одамнинг кўнглини билиш учун белги эди, кўнгил ва тил ола бўлди, энди кимга ишонайин?

Бу кун кулфатда ўзимга кимни дўст деб билайин, ё кимга ишонайин ва кимни дўст тутайин?

Кимга кўнгил бериш ва мунгни кимга айтиш мумкин? Мунгга тушиб қолдим-ку, бир оз айтиб берайин.

Ёру биродарларимдан ҳеч ишонч кўрмадим, қариндошларнинг феъллари ётларникидек бўлди, қандай қилиб айтайн?

Агар эминлик ва ишончлилик онт билан бўладиган бўлса, оитга риоя қилувчи ким? Мен уни мард деб атайн.

Нон-туз ҳақи деб риоя қилувчи ким, ўшандай одам борми? Мен уни кумуш-олтинлар билан кўмиб ташлайин.

Шодлик ва қайғуда шерик бўлувчи қўшини ва ошнаплар қани? Бор бисотимни берайин, ўзим уйдан чиқайин.

Ёру биродарларим деб ишонса бўладиган ким бор? Уни бек тутиб, унга қул бўлайин.

Мен чин одам тополмадим, ёлғиз мунг чекмоқдаман, алам билан куяётирман, бир севинч билан ҳам кулайин.

Халқ қандайин айниди, қандай эзгу одатларни ташлади, мен ўзи қандай замонга тўгрі келиб қолдим, энди қаерда турайин?

Ёки телба, жинни бўлдимми ёки ақлдан оздимми? Нималарни гапираётитман? Айтиб бергин, уқайн!

Ёки савдом кучланиб миям айнидимикан, кўзимга шундай кўринаётитмикан? Ундаи бўлса дори ичайин.

Бу янглиф одамлар фақат менгагина тўғри келдимикин ёки мен ўзим тескари одаммиканман? Айтиб беринглар, мен бу йўлдан қайтайин.

Эсиз, эсиз, қани у яхши одамлар? Жаҳонда улар эзгулик номини қолдириб кетдилар. Мен уларни мақтайин.

Улар бу кун мана бу қонун-қоида ва феъл-атворларни кўрганларида, агар буларни ўшалар қолдирган бўлса, мен севинчли бўлайин,

Улардан қолмаган бўлса, яхши қонун-қоидаларни, тартиб ва одатларни қайтиб берсинилар. Яхшилар тўрга чиқсинилар, ёмонларни сурайин.

Ҳамма яхшилар ўлди, яхши одатларни ўзлари билан олиб кетди, одамларнинг энг тубанлари қолди, эзгуликни қайдан топайин?

Шу бош кўтариб юрганларнинг барчаси одам бўладиган бўлса, улар фаришта бўлган эканмилар, буни қайдан билайин?

Улар ўлиб кетдилар, энди мен булар билан қолдим, қандай қилиб юрайин, қайси қилиқларим билан ярайин?

Сўзни қанча сўзлаганим билан сўз асло тугамайди, мана шунчаси бас энди, яна сўзлаш нимаси? Яхшиси кўздан гойиб бўлайин.

Ўзим учун бошқа бирор яхшироқ чора тополмадим, қишлоқ ва шаҳарларни тарқ этайин ва одамлардан йироқлашайин.

Отимин билмасинлар, ўзимни кўрмасинлар, қидириб топмасинлар, сўзларимни тугатайин.

Чиёндек чақадилар, чивнидек сўрадилар, кўпракдек қопадилар, қайси бирини қайтарайин?

Эндиликда тубанларга дуч келдим ва улиб йигладим,
ўкинч билан тун-кун қанча мاشаққат тортайин?

Жабру жафонинг барчаси менга келавермасин, тубан,
мунофиқлардан чеккароқда юрайин.

КИТОБ МУАЛЛИФИ ЮСУФ УЛУФ ҲОЖИБ ЎЗИГА ТАСАЛЛИ БЕРИШИ ҲАҚИДА

Билим ол, тиҳимсиз билимни сўра,
Билимнинг йўлидан адашма сира.
Билимсиз юрак, тил нимага ярап?
Билим бирла сувдек ҳожатга яра.
Неча бўлма доно, яна бил, тила,
Тилакка етарсан билимга кўра.
Билимдан йироқсан биларман десанг,
Билимсиз саналдинг билимли ора.
Билим бир денгиздир туби йўқ, таги,
Иchar қанча ҳам сув семурғ қуш сўра.
Билим бирла доим бошинг банд этиб,
Жаҳолатни бошдан чиқаргин сура.
Билим бил, одам бўйл, улуфла ўзинг,
Ёйилқи аталиб, далада юр-а,
Билимли боши банд бўлар ўй билан,
Билимсиз севинч-ла кулар «қаҳ» ура.
Билимли ҳамиша кишанда юрап,
Жоҳиллар юрарлар кишан синдира.
Узатиб қўлимни билим истадим,
Саралаб сўз айтдим мен инжу тера,
Бу туркийча сўзлар—мисоли кийик,
Уни аста тутдим яқинлаштира.
Силаб-сийпаладим, бўйин берди тез,
Емиш бердим унга меҳр орттира.
Авайлаб қўлимга киритдим уни,
Келар мушки, атри димоққа ура.
Сўзим чин, ва лекин дағал ҳамда талх,
Бу чин сўзни доно олар сингдира.
Ўқувчига ортиқ малол келмасин,
Ўзингн улардан узрлар сўра.
Дема тўғри сўздан бўлак сўзни сўз,
Чину эгри фарқи — мисли оқ-қора,
Эди тўрт юз олтмиш экинчи йили,
Бу қиссамни ёздим жонимни бера.
Тугатдим тугал ўн саккиз ой ёзиб,
Саралаб ва сайлаб сўз айтдим тера,

Очилган чечакдек ҳиди тарқалар,
Баён қилдим ортиқ тараддуд кўра,
Неча сўзлаган-ла тугамайди сўз,
Оқиб тинмас, ортар булоқлар ора.
Эй Юсуф, керак сўзни сўзла фақат,
Кераксиз сўз айтсанг бўлар юз қора.
Талай сўз сўзлама, тузи кетмасин,
Талай сўз одамни қилар дил хира.
Инончсиз фалакнинг йўриги жафо,
Қочар яхшилардан йироққа сурा,
Бу дунёга бунча ёпишма ўта,
Сен ундан кўнгил уз дадилроқ тура,
Умид боғлама дунё-давлатга кўп,
Эгангга сифингин ўта ёлвора.
Талай халқни элтти вафосиз фалак,
Улар тўғри йўлдан озишди, қара.
Гали сенга келди, безаниб қулар,
Уни севма оз бўлса-да, қайғурма,
Не-не даври келган жаҳон бекларин,
Ўлим олди, кетди кўзи телмурा,
Дариг кетди, э воҳ, йигит онларим,
Ўкинч-ла тугар бу умр қайғурма,
Неча минг яшасанг, ўларсан охир,
Жам этган молинг орқада қолдира,
Умид сендан оллоҳ, ўзинг асрарин,
Бу ғафлат хобидан кўзим очдира,
Уятсиз қулингман, гуноҳим талай.
Шафесан, караминг чеки йўқ сира,
Гуноҳларни қилдим ва юрдим қочиб,
Қилиб тавба келдим бўгун ёлвора.
Нимага ишондинг, аё мунгли жон,
Қаерга таяндинг кўрар кўз кўра?